

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**DEMOKRATİKLEŞME
PERSPEKTİFİNDEN ADALET VE
KALKINMA PARTİSİ İKTİDARI**

Kemal Can SEVİMLİ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

DEMOKRATİKLEŞME PERSPEKTİFİNDEN ADALET VE KALKINMA PARTİSİ
İKTİDARI

Kemal Can SEVİMLİ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Kemal Can Sevimli tarafından hazırlanan "Demokratikleşme Perspektifinden Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı" başlıklı bu çalışma, 27.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Seval YAMAN(Başkan)

Doç. Dr. Bican ŞAHİN (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Kadir DEDE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

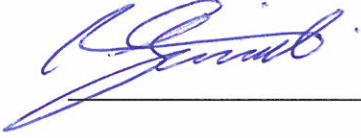
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

27 Haziran 2018

Kemal Can SEVİMLİ

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

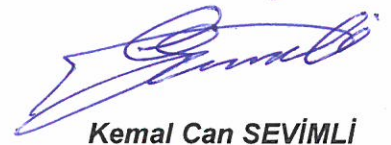
☒ Tezimin/Raporumun 27/06/2021 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

☐ Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

☐ Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

27/06/2018

Kemal Can SEVİMLİ

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, tezin **Doç. Dr. Bican şahin** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Kemal Can SEVİMLİ

TEŞEKKÜR

Tez çalışmasına başladığım günden itibaren değerli fikirleri, tavsiyeleri ve yardımsever tutumuyla hem çalışmanın çerçevesini oluşturmama, hem de çalışmayı başarıyla tamamlamama büyük katkı sunan tez danışmanım Doç. Dr. Bican Şahin'e,

Tez savunma sınavı sırasında çalışmaya getirdikleri yapıcı eleştiriler ve öneriler ile çalışmanın akademik kalitesinin artmasına katkıda bulunan jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Kadir Dede ile Dr. Öğr. Üyesi Seval Yaman'a,

Tez danışmanım Doç. Dr. Bican Şahin yurtdışında görevli iken tezimin savunma sınavı jüri önerisinin hazırlanmasına katkı sunan, bürokratik işlemler hakkında beni bilgilendiren ve enstitüye gönderilecek belgelerimi titizlikle kontrol eden Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Mehmet Devrim Aydın ile Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ali Çağlar'a,

Tez çalışmamı ilk okuyan kişi olarak yazım yanlışlarını ve anlatım bozukluklarını düzeltmeme yardımcı olan, getirdiği eleştirilerle çalışmamı zenginleştiren, tüm bunların yanında bunaldığım zamanlarda paylaştığımız keyifli anlarla çalışma motivasyonumu yeniden kazanmamı sağlayan sevgili Gece Dünder'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

SEVİMLİ, Kemal Can. *Demokratikleşme Perspektifinden Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 15 yılı aşkın bir süredir iktidarını koruyarak çok partili dönemde Türkiye'nin en uzun süre iktidarda kalan siyasi partisi olmuştur. Bu uzun iktidar dönemi boyunca AKP'nin demokrasi ve demokratikleşme söylemi parti açısından her dönemde merkezi bir konum teşkil etmiştir. Ancak AKP'nin iktidarda geçirdiği yıllar içerisinde benimsediği demokrasi söyleminin ve demokratikleşme tutumunun tutarlı bir çizgi izleyip izlemediği tartışma konusudur. Bu çalışmanın amacı, AKP'nin farklı iktidar dönemlerindeki demokrasi ve demokratikleşme anlayışının niteliğinin ortaya konması ve demokratikleşme perspektifinden AKP iktidarı döneminin değerlendirilmesidir.

Çalışmanın ilk bölümünde literatürde bulunan otoriter rejim, demokrasi, hibrit rejim tanımlamaları ve demokratikleşme ile otoriterleşme teorileri ele alınmış, bir ülkedeki demokrasinin kalitesini ölçmeye dönük çalışmaların metodolojileri özetlenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Cumhuriyet'in kuruluşundan AKP'nin iktidara gelmesine kadar Türk siyasal hayatında yaşanan gelişmeler demokratikleşme ve otoriterleşme hareketleri odaklı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ilk olarak AKP'nin parti programı, tüzüğü ve partinin kendisini tanımladığı siyasal kimlik olan “muhafazakâr demokrasi” kavramı demokrasi anlayışı dikkate alınarak ele alınmıştır. Daha sonra bölüm içerisinde AKP iktidarının birinci (2002-2007) ve ikinci dönemindeki (2007-2011) siyasi gelişmeler, bu döneme ilişkin yayımlanan AB İlerleme Raporları ile House ve Bertelsmann Transformation Index (BTI) Türkiye Raporları'nın demokratikleşme ve otoriterleşmeye ilişkin yaptığı değerlendirmeler ile birlikte incelenmiş, AKP iktidarının birinci ve ikinci dönemindeki demokrasi anlayışı birinci bölümde yer alan demokrasi ve hibrit rejim tanımlamaları ışığında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde AKP iktidarının üçüncü (2011-2015) ve dördüncü (2015-2018) iktidar dönemindeki siyasi gelişmeler yine AB İlerleme Raporları ile

Freedom House ve Bertelsmann Transformation Index (BTI) lke Raporları'nın demokratikleşme ve otoriterleşmeye ilişkin yaptığı değerdendirmelerle birlikte ele alınmış, AKP'nin bu dönemdeki çeşitli siyasi icraatları birinci bölümde yer alan demokrasi ve hibrit rejim tanımlamaları ile birlikte tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, Demokratikleşme, Otoriterleşme, Hibrit Rejimler, Adalet ve Kalkınma Partisi

ABSTRACT

SEVİMLİ, Kemal Can. *From the Democratisation Perspective the Rule of Justice and Development Party*, Master Thesis, Ankara, 2018.

Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi - AKP) has been preserving their political rule for over 15 years and this makes AKP is the longest ruling political party in Turkey during multiparty period. During this long ruling period, democracy and democratisation rhetoric maintained a central position in AKP's discourses. However, it has been a matter of debate whether the AKP's democratic rhetoric and its attitude towards democratisation during the ruling period followed a consistent path. The purpose of this work is to evaluate AKP's understanding of democracy and democratisation during the different ruling periods of AKP.

In the first chapter of this thesis, the various definitions of authoritarian regimes, democracy, hybrid regimes, democratisation and authoritarianism theories were discussed. The methodologies of the studies which aims to measure the quality of democracy in a country were also summarized in this chapter.

The second chapter examined the events of Turkish political life from the declaration of republic until the ruling era of AKP (1923-2002) with a focus on democratisation and authoritarianism movements.

In the third chapter, first AKP's party programme, party constitution and the political identity of AKP -conservative democracy- were discussed within the light of democracy understanding. Then the political developments, European Union progress reports, Freedom House and Bertelsmann Transformation Index (BTI) Turkey reports were examined during the first (2002-2007) and second (2007-2011) ruling periods of AKP. Finally, AKP's understanding of democracy was evaluated in the light of the definitions of democracy and hybrid regimes that mentioned in the first chapter.

The fourth chapter of this thesis examined the political developments, European Union progress reports, Freedom House and Bertelsmann Transformation Index (BTI) Turkey reports during the third (2011-2015) and fourth (2015-2018) ruling periods of AKP. The

political actions of the AKP government during these periods were also discussed within the scope of the democracy and hybrid regime definitions.

Keywords Democracy, Democratisation, Authoritarianism, Hybrid Regimes, Justice and Development Party

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xix
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: OTORİTER, DEMOKRATİK VE HİBRİT REJİM TANIMLAMALARI, OTORİTERLEŞME VE DEMOKRATİKLEŞME	7
1.1. Otoriter Rejimlerin Özellikleri ve Sınıflandırılması.....	8
1.1.1. Geddes'in Otoriter Rejimler Sınıflaması	8
1.1.2. Hadenius ve Teorell'in Otoriter Rejim Sınıflaması	10
1.2. Demokratik Bir Rejimin Özellikleri.....	12

1.2.1. Demokrasinin Tarihsel Süreci.....	12
1.2.2. Schumpeter'in Minimalist Demokrasi Tanımlaması.....	14
1.2.3. Dahl'ın Poliarşisi.....	15
1.2.4. Morlino'nun “İyi” Demokrasisi.....	18
1.2.5. Yerleşik (Embedded) Demokrasi.....	20
1.3. Hibrit Rejimlerin Özellikleri ve Sınıflandırılması.....	23
1.3.1. Delegasyoncu Demokrasi.....	26
1.3.2. İliberal Demokrasi.....	29
1.3.3. Rekabetçi Otoriterlik.....	30
1.3.4. Eksik Demokrasiler.....	33
1.4. Otoriterleşme, Demokratikleşme ve Demokrasinin Kalitesi.....	33
1.4.1. Otoriterleşme.....	35
1.4.2. Demokratikleşme.....	37
1.4.3. Demokrasinin Kalitesi ve Ölçümü.....	42
2. BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TEK PARTİ REJİMİ	
DÖNEMİNDEN ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARI DÖNEMİNE	
KADAR GEÇEN SÜREDE DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME.....	45
2.1. Tek Parti Rejimi Dönemi (1923-1946).....	46
2.1.1. Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Çok Partili Siyasal Rejim	
Denemeleri.....	48
2.1.2. Tek Parti Yönetiminin Yerleşmesi.....	51
2.1.3. Milli Şef Dönemi.....	53
2.2. Çok Partili Siyasal Rejim ve Demokrat Parti İktidarı (1946-1960)	
.....	55

2.2.1. Çok Partili Siyasal Rejime Geçiş Dönemi.....	55
2.2.2. DP İktidarı (1950-1954).....	56
2.2.3. DP İktidarı (1954-1960).....	58
2.3. I. Koalisyonlar Dönemi, Adalet Partisi İktidarı, 12 Mart Muhtırası ve II. Koalisyonlar Dönemi (1960-1980).....	62
2.3.1. I. Koalisyonlar Dönemi ve Adalet Partisi İktidarı.....	62
2.3.2. 12 Mart Muhtırası ve II. Koalisyonlar Dönemi.....	66
2.4. 12 Eylül Askeri Rejimi, Anavatan Partisi İktidarı, III. Koalisyonlar Dönemi ve 28 Şubat Süreci	70
2.4.1. 12 Eylül Askeri Rejimi	70
2.4.2. Anavatan Partisi İktidarı Dönemi.....	73
2.4.3. III. Koalisyonlar Dönemi ve 28 Şubat Süreci.....	76
 3. BÖLÜM: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DEMOKRATİKLEŞME ANLAYIŞI (2002-2011).....	85
3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Programının ve Tüzüğü'nün Demokrasi ve Demokratikleşme Yaklaşımı.....	86
3.2. Muhafazakâr Demokrasi Kavramı ve Demokrasi Anlayışı.....	93
3.3. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Birinci İktidar Dönemindeki Siyasi Gelişmeler ve Demokratikleşme Anlayışı (2002-2007).....	96
3.3.1. Avrupa Birliği İlerleme Raporları'na Göre AKP İktidarının Birinci Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi.....	104
3.3.2. Freedom House ve BTI Türkiye Raporları'na Göre AKP İktidarının Birinci Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi.....	109
3.4. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İkinci İktidar Dönemindeki Siyasi Gelişmeler ve Demokratikleşme Anlayışı (2007-2011)	114
3.4.1. Avrupa Birliği İlerleme Raporları'na Göre AKP İktidarının İkinci Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi.....	122

3.4.2. Freedom House ve BTI Türkiye Raporları'na Göre AKP İktidarının İkinci Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi.....	128
3.5. 2002-2011 Yılları Arasındaki Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı Döneminin Demokrasi ve Hibrit Rejim Tanımlamalarına Göre Değerlendirilmesi.....	135
4. BÖLÜM: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DEMOKRATİKLEŞME ANLAYIŞI (2011-2018).....	139
4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Üçüncü İktidar Dönemindeki Siyasi Gelişmeler ve Demokratikleşme Anlayışı (2011-2015).....	140
4.1.1. Avrupa Birliği İlerleme Raporları'na Göre AKP İktidarının Üçüncü Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi.....	155
4.1.2. Freedom House ve BTI Türkiye Raporları'na Göre AKP İktidarının Üçüncü Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi.....	163
4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dördüncü İktidar Dönemindeki Siyasi Gelişmeler ve Demokratikleşme Anlayışı (2015-2018).....	170
4.2.1. Avrupa Birliği İlerleme Raporları'na Göre AKP İktidarının Dördüncü Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi.....	181
4.2.2. Freedom House ve BTI Türkiye Raporları'na Göre AKP İktidarının Dördüncü Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi.....	186
4.3. 2011-2018 Yılları Arasındaki Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı Döneminin Demokrasi ve Hibrit Rejim Tanımlamalarına Göre Değerlendirilmesi.....	193
SONUÇ.....	200

KAYNAKÇA.....	211
DİĞER BELGE VE KAYNAKLAR.....	221
EK 1: Freedom House Değerlendirme Kriterleri ve Soruları.....	237
EK 2: BTİ Değerlendirme Kriterleri.....	240
EK 3: ORİJİNALLİK RAPORU.....	242
EK 4: ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU.....	244

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

AKPM: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

BDP: Barış ve Demokrasi Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

BTİ: Bertelsmann Stiftung's Transformation Index

BTP: Büyük Türkiye Partisi

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi

CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

DTP: Demokratik Toplum Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

EMASYA: Emniyet Asayiş Yardımlaşma

FETÖ: Fethullahçı Terör Örgütü

FH: Freedom House

FP: Fazilet Partisi

HDP: Halkların Demokratik Partisi

HEP: Halkın Emek Partisi

HP: Hürriyet Partisi

HSK: Hakimler Savcılar Kurulu

HSYK: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

İŞİD: Irak Şam İslam Devleti

KCK: Koma Civakên Kurdistan

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

LGBTİ: Lezbiyen Gay Biseksüel Trans İnterseks

MBK: Milli Birlik Komitesi

MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi

MDD: Milli Demokratik Devrim

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

NATO: North Atlantic Treaty Organisation - Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

OHAL: Olağanüstü Hal

PKK: Partiya Karkeren Kurdistan - Kürdistan İşçi Partisi

RP: Refah Partisi

RTÜK: Radyo Televizyon Üst Kurulu

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Partisi

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

SP: Saadet Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

THKO: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

TİB: Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TMSF: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TpCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

YAŞ: Yüksek Askeri Şura

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Yerleşik/Embedded Demokrasi.....	21
Şekil 2: Freedom House 2002-2012 Türkiye Raporları'nda Özgürlük Derecelendirmeleri	204
Şekil 3: Freedom House 2013-2018 Türkiye Raporları'nda Özgürlük Derecelendirmeleri	208
Şekil 4: BTI 2003-2018 Türkiye Raporları'nda Demokrasi Skoru.....	209

GİRİŞ

XXI. yüzyılda dünya üzerindeki devletlerin çoğunluğu tarafından meşru yönetim biçimi olarak kabul edilen demokrasi, günümüzde en çok seçimcilik (electoralism) ve anayasacılık (constitutionalism) kavramlarının temelini oluşturduğu liberal demokrasi anlayışı çerçevesinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla liberal demokrasinin temel ilkeleri, demokratik yönetim biçimine sahip olduğunu iddia eden çoğu devletin rejimlerinde yerleşik hale getirmeyi hedefledikleri ilkelere aittir. Ancak günümüzde yerleşik bir demokrasi haline gelen Batı ülkeleri ile Japonya gibi ülkeler dışında kalan ve demokratik bir rejime sahip olduğunu iddia eden birçok ülkenin siyasal rejimleri incelendiğinde, demokratik ilke ve değerlerin çok azının tutarlı bir şekilde uygulanabildiği görülmektedir. Liberal demokratik rejimin seçimcilik özelliğinin dünya genelinde Soğuk Savaş sonrasında popülerleşmesine rağmen, diğer demokratik ilke ve değerlerin hızla aşınması, demokrasinin ne olduğu, demokrasi denince ne anlaşılması gerektiği, demokratik bir rejimin neleri içerdiği veya içermediği gibi soruların daha sık akademik tartışma ve çalışma konusu yapılmasını beraberinde getirmektedir. Demokrasi çalışmalarının çoğalması ile bağlantılı olarak siyasal rejimlerdeki demokratikleşme ve otoriterleşme hareketleri, demokrasinin kalitesine ve ölçümüne dönük çalışmalar ve karşılaştırmalı analizler de literatürde daha fazla yer almaya başlamıştır.

Demokrasinin niteliklerine ve siyasal rejimlerdeki demokratikleşme ve otoriterleşmeye ilişkin ortaya çıkan bu akademik çalışmaların yanında, Soğuk Savaş'ın bitişi ile beraber ortaya çıkan seçimli rejimlerin nasıl sınıflandırılabileceğine ilişkin çalışmalar da hız kazanmıştır. Demokratik kurumların yanında otoriter uygulamaların da bulunduğu bu rejimler “Hibrit rejimler” olarak adlandırılmakta, literatürde farklı demokratik niteliklerin eksikliğine ve otoriter uygulamaların derecesine göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır.

Türkiye, 1946'dan beri çok partili bir rejimle yönetilmesine rağmen, demokratik niteliklerin gerektirdiği uygulamaları tam anlamıyla hayata geçirememiştir. Bu açıdan Türkiye, uzun yıllar boyunca “sorunlu” ve “eksik” bir demokrasi olarak nitelenmiş,

siyasal ve toplumsal alanda demokratik kurumları ve otoriter pratikleri bir arada bulunduran hibrit rejimlerin çeşitli özelliklerini göstermiştir. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)¹, Türkiye'yi demokratikleştirme hedefine yönelik bir parti programına sahiptir. Ancak partinin yaklaşık 15 yıldır devam eden iktidarı süresince Türkiye'deki demokrasinin geliştirilmesine ilişkin tutarlı bir anlayışa sahip olup olmadığı tartışma konusudur. AKP'nin demokratikleşme alanında attığı adımlar özellikle iktidarının ilk iki döneminde bir meşruiyet zemini oluşturmaya, devlet içerisinde iktidarını sağlamlaştırmasına ve kamuoyu desteği sağlamasına yardımcı olmuş iken, bu meşruiyet zemininin ve kamuoyu desteğinin genel ve yerel seçimlerde oya dönüştürülmesi ve devlet içerisinde AKP iktidarının sağlamlaşması ile beraber, anti-demokratik uygulamaların çoğaldığı yönündeki eleştiriler sıklaşmıştır. Bu çerçeveden hareketle bu çalışmanın amacı, bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu siyasi ve kültürel özellikler açısından kendine has bir demokrasi tarihi ve geleneği bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nde yaklaşık 16 yıldır iktidarda bulunan AKP iktidarının siyasi söylem ve uygulamaları üzerinden demokrasi anlayışını ve demokratikleşme eğilimini ortaya koymak ve AKP'nin demokrasi anlayışının Türkiye'deki demokratik rejimi hangi konularda ileriye taşıyıp, hangi konularda gerilediğini saptamaktır.

Çalışmanın ana konusu, AKP iktidarının demokrasi ve demokratikleşme anlayışının niteliğinin demokratik değerler ve ilkeler çerçevesinde değerlendirilmesidir. Çalışma içerisinde, AKP'nin demokratikleşme konusunda Türkiye'de sağladığı ilerlemelerin ve gerilemelerin, AKP iktidarı döneminde siyasal alanda ortaya çıkan gelişmelere ilişkin değerlendirmelerde bulunan AB İlerleme Raporları ile Freedom House ve Bertelsmann Stiftung's Transformation Index (BTI) Türkiye Raporları ve literatürde bulunan demokrasi ve hibrit rejim tanımlamaları ışığında saptanmaya çalışılacaktır.

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'ye dönük hazırladığı ilerleme raporları, Avrupa Birliği'nin 1993'te üyelik koşulları olarak deklare ettiği ve demokratik bir rejimin sahip olması gereken özellikleri niteleyen 'Kopenhag Kriterleri'ne uyum sürecinde Türkiye'nin kaydettiği ilerlemelere ve gerilemelere ilişkin değerlendirmeleri içermektedir. Demokratik bir rejimin sahip olması gereken özellikler çerçevesinde AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin kaydettiği ilerleme ve gerilemenin değerlendirilmesi, AKP

¹ Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tüzüğünde, partinin kısaltılmış adı "AK Parti" olarak düzenlenmiştir (AK Parti Tüzüğü Madde 3). Ancak partinin kısaltılmış adı kamuoyunda tam anlamıyla benimsenmemiş ve "AKP" kısaltması yaygınlık kazanmıştır. Çalışmada yararlanılan akademik çalışmalarda da partinin kısaltması yaygın olarak AKP biçiminde kullanılmaktadır. Bu sebepten ötürü çalışma içerisinde AKP kısaltması kullanılacaktır.

iktidarının sahip olduğu demokratikleşme anlayışının çalışma içerisinde ortaya konmasına yardımcı olacaktır. AKP'nin kuruluş aşamasında demokratikleşme perspektifini Kopenhag Kriterleri'ni uygulama ve böylece AB'ye üye olma hedefi oluşturduğu düşünülürse, Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı ilerleme raporlarının AKP'nin demokrasi anlayışının değerlendirilmesi için sağlam bir referans olarak kullanılması mümkündür.

Ülkelerin demokratik niteliklerinin düşünce kuruluşları tarafından objektif demokratik kriterler eşliğinde derecelendirilmesi ve değerlendirilmesi 2000'li yıllar ile birlikte yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Freedom House'un yıllık, BTI'nin ise iki yıllık olarak hazırladığı ülkelerin özgürlük ve demokrasi değerlendirmeleri bu tarz çalışmalar içerisinde yer almaktadır. Freedom House'un hazırladığı ülkelerin özgürlük derecelendirme raporlarında ve BTI tarafından ortaya konan siyasal dönüşüm endeksinde kullanılan demokratik kriterlerin ve değerlendirme sorularının çalışmada kullanılan demokratik nitelikleri tanımlayan teorik çerçeve ile uyum içerisinde olduğu saptanmıştır. Bu açıdan her iki düşünce kuruluşunun da Türkiye'ye yönelik hazırladığı değerlendirme raporları çalışmada dikkate alınarak, AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin demokrasi bağlamında kaydettiği gelişmelerin ve gerilemelerin somut ve objektif olarak ortaya konması mümkün olacaktır.

Literatürde AKP iktidarının demokrasi ve demokratikleşme anlayışına ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda AKP iktidarının izlediği politikalar ve geliştirdiği farklı siyasi söylemlerle ilişkili olarak farklı dönemlerde, farklı konulara yoğunlaşmıştır. AKP'nin 2002-2011 yılları arasını kapsayan birinci ve ikinci iktidar dönemine yoğunlaşan çalışmalar daha çok AKP'nin benimsediği muhafazakâr demokrat kimliğe², bu kimliğin "Milli Görüş" siyasi kimliği ile olan demokrasiye yaklaşım açısından farklılıklarına³ ve Avrupa Birliği'ne üyelik çerçevesinde gerçekleştirilen

² Bkz. Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış. *Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 62(1). s. 65-88.

Safi, İ. (2005). Türkiye'de Muhafazakârlığın Düşünsel - Siyasal Temelleri ve 'Muhafazakâr Demokrat' Kimlik Arayışları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Şimşek, S. (2013). Conservative democracy as a cosmetic image in Turkish politics: The semiology of AKP's political identity. *Turkish Studies*, 14(3), s. 429-446. Erişim Tarihi: 17 Kasım 2017 doi: <http://dx.doi.org/10.1080/14683849.2013.831258>

³ Bkz. Özbudun, E. (2006). "From political Islam to conservative democracy: The case of the Justice and Development Party in Turkey". *South European Society & Politics*, 11(3-4), 543-557

demokratik reformların AKP'nin benimsediği siyasal kimlik çerçevesinde incelenmesine⁴ yoğunlaşmaktadır. AKP iktidarının 2011-2018 arasını kapsayan üçüncü ve dördüncü iktidar dönemine yönelik çalışmalar ise çoğunlukla AKP'nin benimsediği otoriter pratikler ışığında AKP'nin çoğunlukçu anlayışına⁵ ve Türkiye'nin demokratik bir rejimden çeşitli hibrit rejim türlerine dönüşmesine⁶ odaklanmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar içerisinde, AKP'nin tüm iktidar dönemlerini demokrasi ve hibrit rejim tanımlamaları çerçevesinde ele alıp AKP'nin demokratikleşme anlayışını ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır. AKP iktidarının otoriterleşmesi konusunda hazırlanan çalışmalarda hibrit rejim türlerinden biri üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Literatürde demokrasinin kalitesi ve ölçümü çalışmalarından yararlanılarak AKP iktidarı süresince Türkiye'nin demokratikleşme konusunda kaydettiği ilerleme veya gerilemeye odaklanan bir çalışma da bulunmamaktadır. Bu çalışma ile bu konudaki eksik giderilerek AKP iktidarı döneminin demokratikleşme perspektifinden değerlendirilmesine katkı sunulması planlanmaktadır.

Çalışma içerisinde dört bölüm bulunmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde otoriter rejim, demokrasi, hibrit rejim tanımlamaları, demokratikleşme ve otoriterleşme teorileri ile demokrasinin kalitesini ve ölçümünü yapan düşünce kuruluşlarının metodolojileri ele alınmaktadır. Otoriter rejim, demokrasi ve hibrit rejim tanımlamaları ile otoriterleşme ve demokratikleşme teorilerinin ele alınması, AKP iktidarının demokrasi anlayışının ve demokratikleşme konusunda sağladığı ilerlemelerin ve gerilemelerin değerlendirilebilmesi için teorik bir çerçeve sunmaktadır. Bu bölüm içerisinde öncelikle literatürde demokratik rejimin karşıtı olarak ele alınan otoriter rejimin nitelikleri ortaya konmaktadır. Otoriter rejimlerin niteliğinin ortaya konulması ile beraber, demokrasilerde bulunmaması gereken özelliklerin tanınması mümkündür. Barbara Geddes'in otoriter

⁴ Bkz. Çınar, M. (2006). "Turkey's transformation under the AKP rule". *The Muslim World*, 96, 469-486

⁵ Bkz. Özbudun, E. (2014). "AKP at the crossroads: Erdoğan's majoritarian drift". *South European Society and Politics*, 19(2), 155-167. Erişim Tarihi: 15 Mart 2018, doi: 10.1080/13608746.2014.920571

Öniş, Z. (2015). "Monopolising the centre: The AKP and the uncertain path of Turkish democracy". *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 50(2), 22-41. Erişim Tarihi: 15 Mart 2018, doi: 10.1080/03932729.2015.1015335

⁶ Bkz. Özbudun, E. (2015). "Turkey's judiciary and the drift toward competitive authoritarianism". *The International Spectator: Italian Journal Of International Affairs*, 50(2), 42-55. Erişim Tarihi: 27 Mart 2018, doi: 10.1080/03932729.2015.1020651

Taş, H. (2015). "Turkey – from tutelary to delegative democracy". *Third World Quarterly*, 36(4), s. 776-791. Erişim: 06 Ağustos 2015, doi: 10.1080/01436597.2015.1024450

rejim tanımlaması ve Geddes'in otoriter rejim tanımlamasına eleştiriler getiren ve eklemelerde bulunan Hadenius ve Teorell'in çalışması ilk bölüm içerisinde değerlendirilmektedir.

Demokrasi kavramı, siyaset bilimi literatüründe yüzlerce farklı tanıma sahip olan bir kavramdır. Çalışma içerisinde liberal demokrasi anlayışını temel alan farklı demokrasi tanımlamaları, tarihsel bir süreç içerisinde gösterdiği gelişim ile birlikte ele alınmaktadır. Prosedürel demokrasi tanımlamalarının ilkinin ve en basitini yapan Joseph A. Schumpeter'in "Minimalist Demokrasi" tanımlamasından sonra sırasıyla Robert A. Dahl'ın "Poliarşi", Leonardo Morlino'nun "İyi Demokrasi" ve Wolfgang Merkel'in "Yerleşik Demokrasi" tanımlamaları demokrasinin niteliklerinin ortaya konmasına dönük olarak çalışmadaki ilk bölüm içerisinde yer almaktadır.

Hibrit rejim tanımlamaları, daha önce de belirtildiği üzere Soğuk Savaş sonrasında demokratik kurumlar ile otoriter pratiklerin bir arada görüldüğü rejimlerin sınıflandırılmasına ilişkin ortaya çıkmıştır. Çalışmanın ilk bölümü içerisinde Guillermo O'Donnell'in "Delegasyoncu Demokrasi", Fareed Zakaria'nın "İlliberal Demokrasi", Steven Levitsky ve Lucan A. Way'in "Rekabetçi Otoriterlik" tanımlamaları ile Wolfgang Merkel'in "Eksik Demokrasiler" sınıflandırması ele alınmaktadır.

Birinci bölüm içerisinde yer alan otoriterleşme ve demokratikleşme teorileri, siyasi rejimlerin demokrasi ile otoriterlik arasında gösterdiği salınımların sistematik ve belirli nedenlere dayanan bir biçimde açıklanmasını içermektedir. Otoriterleşme ve demokratikleşme teorilerinin çalışma içerisinde incelenmesi, Türkiye'deki rejimin tarihsel süreçte geçirdiği değişimleri değerlendirebilmek ve AKP iktidarı döneminde otoriterleşme ve demokratikleşme hareketlerinin niteliğinin ortaya konması ile ilişkilidir. Demokrasinin kalitesi ve ölçümüne dönük çalışmaların metodolojileri de birinci bölüm de aktarılmaktadır. BTI ve Freedom House'un hazırladığı Türkiye'nin demokrasi ve özgürlük derecelendirmesini içeren raporları, çalışma içerisinde AKP'nin demokratikleşmeye yönelik kaydettiği ilerlemeleri ve gerilemeleri somut bir şekilde ortaya koymak için çalışma içerisinde yer almaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren AKP'nin iktidara geldiği döneme kadar tarihsel süreçteki siyasi gelişmeler, demokratikleşme ve otoriterleşme hareketlerine odaklanarak ele alınmaktadır. Cumhuriyet tarihi içerisindeki tek parti rejimi dönemi, Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP) ve Anavatan Partisi'nin

(ANAP) tek parti iktidarı dönemleri, koalisyon hükümetleri dönemleri ve askeri müdahaleler sonrasındaki ara rejim dönemleri, AKP iktidarı öncesindeki Türkiye'deki çok partili ve seçimli rejimin demokratik nitelikler açısından durumunu ortaya koymak için bu bölümde incelenmektedir.

Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümünde AKP'nin demokratikleşme anlayışı ele alınmaktadır. Bu bağlamda her iki bölüm de AKP iktidarı süresince yaşanan siyasal gelişmeleri, demokratikleşme ve otoriterleşme odaklı olarak ortaya koymaktadır. AKP'nin demokrasi anlayışının incelenmesi için çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölüm olmak üzere iki ayrı bölüme ayrılması ise, AKP'nin iktidarda olduğu 16 yılın demokratikleşme ve otoriterleşme ilişkisi bakımından farklı gelişmelere sahne olmasından kaynaklanmaktadır. 2002-2011 yılları arasındaki iki iktidar dönemi boyunca, AKP'nin demokratikleşme yöneliminin yoğunluk kazanması, 2011-2018 yılları arasındaki iki iktidar döneminde ise otoriterleşme eğilimlerinin artması, AKP iktidarını tarihsel açıdan ikiye ayırmayı gerekli kılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın üçüncü bölümü AKP'nin parti programı, tüzüğü ve siyasal kimliği olarak tanımladığı “Muhafazakâr Demokrasi” kavramını demokratik niteliklere yaptığı vurgular açısından ele alarak başlamakta ve AKP'nin 2002-2011 yılları arasını kapsayan ilk iki iktidar dönemindeki demokratikleşme anlayışını incelemektedir. Çalışmanın dördüncü bölümü ise 2011-2018 yılları arasındaki siyasal gelişmeleri demokratikleşmeye ve otoriterleşmeye yönelik hamleler üzerinde durarak ele almaktadır. Her iki bölümde de demokratikleşme ve otoriterleşme bakımından dikkat çekici siyasal olay ve gelişmeleri tarihsel olarak ortaya koymak amacıyla AKP'ye ilişkin literatürde yer alan çalışmalardan ve basında çıkan haberlerden yararlanılmıştır. Siyasi gelişmeler ele alındıktan sonra, her iki bölümde de AKP'nin söz konusu edilen iktidar dönemleri içerisinde yayımlanan AB İlerleme Raporları ve BTİ ile Freedom House Türkiye Raporları'nın yaptığı yorumlar ve derecelendirmeler aktarılmaktadır. Bu aşamadan sonra ise yine söz konusu edilen dönemler çalışmanın teorik çerçevesinde yer alan demokrasi tanımlamaları ve hibrit rejim türleri açısından değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

1. BÖLÜM

OTORİTER, DEMOKRATİK VE HİBRİT REJİM TANIMLAMALARI, OTORİTERLEŞME VE DEMOKRATİKLEŞME

Demokrasi, XIX. yüzyıldan itibaren tedrici bir süreçte Batı dünyasından yayılarak Dünya genelinde en çok kabul gören rejim tipi haline gelmiştir. Günümüzde Dünya genelindeki birçok ülke demokratik bir yönetim tarzı benimsediklerini ileri sürmektedirler. Totaliter bir tek adam rejiminin hüküm sürdüğü Kuzey Kore Devleti'nin bile resmi adı Kuzey Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'dir. Siyaset Bilimi alanında da en çok tartışılan kavramsal sorulardan ikisi “Demokrasi nedir?” ve “Hangi rejimler demokrasidir, hangileri değildir?” olarak görülmektedir (Diamond, 2002: 21). Örneğin David Collier ve Steven Levitsky'nin 1996 yılında yürüttükleri farklı demokrasi tanımlarını literatürde bulma çalışması 550. tanımda çalışmalarını durdurmalarıyla son bulmuştur (Møller ve Skaanig, 2013: 8-9). Bu açıdan demokrasinin gerek tanımlanması, gerekse de uygulanmasına ilişkin birçok farklı görüş karşımıza çıkmaktadır. Demokratik yönetimler ile ilişkili olarak ortaya çıkan bu değerlendirme bolluğu, aynı zamanda demokratik olmayan rejimler olarak tanımlanabilecek otoriter rejim tiplerinin niteliği, otoriterleşmenin nerede başladığı ve otoriteryanizm ile demokrasi arasındaki hibrit rejimlerin nasıl sınıflandırılması gerektiğine ilişkin de bir tartışma ortamı yaratmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde literatürde bulunan otoriter ve demokratik rejim tanımlamaları üzerinde durulacak, otoriter yönetimler ile demokratik rejimler arasındaki “gri bölge”de bulunan hibrit rejim türleri ve sınıflandırmaları açıklanacaktır. Son olarak bir ülkedeki demokrasinin “kalite”sini ölçme yolları ve bir rejimin izleyebileceği otoriterleşme ve demokratikleşme safhaları literatürden yararlanılarak ortaya konacaktır. Bu bölüme yön verecek araştırma soruları şu şekilde sıralanabilir:

- Otoriter rejimlerin nitelikleri nelerdir?
- “İyi” bir demokrasinin nitelikleri neler olmalıdır?
- Hibrit veya “gri bölge” rejimleri nerede konumlandırılabilir? Hibrit rejimler sınıflandırılırken kök kavram demokrasi mi, yoksa otoriterizm mi olmalıdır?
- Bir rejimin otoriterleşmesi ve demokratikleşmesi nasıl değerlendirilebilir ve ölçülebilir?

1.1. OTORİTER REJİMLERİN ÖZELLİKLERİ VE SINIFLANDIRILMASI

Çalışmanın odak noktası demokratikleşme ve demokratik bir rejimin nitelikleri olsa da, demokratik olmayan rejimler olarak adlandırılacak otoriter rejimlerin niteliğinin kısaca ortaya koyularak demokrasinin ne olmadığını gösterilmesi çalışmanın teorik çerçevesini güçlendirecektir.

Otoriter rejimler yukarıda da belirtildiği gibi demokratik olmayan rejimleri nitelemektedir. Bu açıdan çalışmada otoriter rejimler, alt tipleri totaliter yönetimleri ve diktatörlükleri kapsayacak şekilde ele alınacaktır.

1.1.1. Geddes'in Otoriter Rejimler Sınıflaması

Otoriter rejimlere ilişkin de tıpkı demokratik rejimlerde olduğu gibi birçok farklı tanımlamayı görmek mümkündür. Bu noktada öne çıkan tanımlamalardan biri Barbara Geddes (1999) tarafından ortaya konmuştur. Geddes'e göre bir rejimin otoriter sayılması için;

- Muhalif partilerin yasaklanması veya ciddi kurumsal engellerle karşılaşması
- Yönetici partinin hiç bir zaman yürütmenin kontrolünü yitirmemesi ve mecliste sandalyelerin en az üçte ikisini her seçimde kontrol etmesi

şartlarından birinin görülmesi gerekmektedir (Aktaran: Sözen, 2014: 52). Geddes bu tanımlamadan hareketle bir otoriter rejim tipolojisi de oluşturmuştur. Geddes'in otoriter rejim tipolojisinde kişisel, askeri ve tek parti otoriter yönetimleri birer ideal tip⁷ olarak

⁷ İdeal Tipler Max Weber'in tarihsel-karşılaştırmalı analizler için kullandığı bir yöntemdir. Weber ideal tipleri çeşitli sosyal kurumları, kavramları ve davranışları yorumlamada soyut birer ölçü olarak kullanır. Daha fazla bilgi için bkz. Cahnman, W. J. (1965). "Ideal Type Theory: Max Weber's Concept and

ortaya konmaktadır. Bu saf/ideal tiplerin veya birleşimlerinin çeşitli özelliklerini gösteren rejimler otoriter rejim olarak tanımlanmıştır. Bir rejim içerisinde siyasal makama ve izlenen siyasaların kontrolünü kimin ya da hangi kurumun gerçekleştirdiği Geddes'in otoriter rejimler sınıflandırmasında önem arz etmektedir (Sözen, 2014: 52).

Geddes'in sınıflandırmasında bulunan otoriter rejim tiplerinden *askeri rejimlerde* ordu içerisinde görevli subaylar yönetim içerisinde etkin olarak yer almakta ve yürütülen politikalara etki etmektedir (Geddes, 1999: 121). Genellikle askeri darbelerle yönetimi ele alan subaylar ülkedeki demokratik hayatı tasfiye ederek rakipsiz ve muhalefetsiz bir rejim oluştururlar. Türkiye örneğinde olduğu üzere askeri rejimler kısa süreli ve demokratik düzeni şekilsel olarak yeniden oluşturmaya yönelik olarak kurulabilir. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbeleri sonrası yönetimi ele geçiren ordu 3 yılı aşmayan bir sürede yönetim üzerindeki etkisini sürdürmekle beraber çok partili seçimleri düzenleyerek siyasi yönetimi sivilere devretmiştir. Latin Amerika genelinde kurulan askeri yönetimler ise genelde daha uzun soluklu ve iktidarı sivilere teslim etmemeye yönelik bir anlayışı tesis etmiştir. Şili'de General Augusto Pinochet önderliğindeki askeri yönetim 17 yıl, Arjantin'deki askeri yönetim ise 7 yıl sürmüştür.

Tek parti rejimlerinde ülke içerisinde izlenilen politikaların kontrolü ve siyasal makamlara erişim sadece tek bir parti tarafından sağlanmaktadır (Geddes, 1999: 121). Bu otoriter rejim tipinin bazı örneklerinde yasal olarak muhalefet partileri bulunabilir ve seçimlere katılabilir, ancak bu partilerin genel veya yerel düzeyde iktidara gelme şansları bulunmamaktadır.

Geddes'in son otoriter rejim tipi *kişisel diktatörlük* veya *tek adam yönetimi* olarak adlandırabileceğimiz rejim tipidir. Geddes'e göre bu rejim tipi diğer otoriter rejim tiplerinden siyasal makamlara erişim ve bu makamların sağladığı avantajlardan faydalanmanın siyasi liderin takdirine bağlı olması açısından farklılaşır. Siyasi lider kendisini destekleyen ordunun rütbeli bir mensubu veya bir partinin genel başkanı olsa da, parti ve ordunun liderden bağımsız karar alma süreci bulunmaması kişisel rejimlerin ayırt edici özelliğidir (Geddes, 1999: 121-122).

Geddes, tanımladığı bu üç otoriter rejim türünün ortalama dayanma sürelerini hesaplayarak çalışmada nedenleriyle ortaya koyar (1999: 131-135). Buna göre askeri rejimler ortalama 9 yıl, kişisel rejimler ortalama 15 yıl, tek parti rejimleri ise

ortalama 23 yıl sürmektedir. Geddes'e göre askeri rejimlerin tanımladığı diğer otoriter rejim türlerine göre dayanıksız olmasının sebebi ordunun yapısından kaynaklı olarak istikrarsızlığın daha çabuk ortaya çıkmasıdır. Kişisel rejimler yapısal olarak daha istikrarlı olsa da, Geddes'e göre liderin ölümü sonucu ortaya çıkan durum kişisel bir iktidarın devam ettirilmesine olanak vermez. Bunun bir nedeni olarak Geddes liderin siyasal rakip yaratmamak adına yeterli kabiliyete ve hırsla sahip bir lider adayı yetiştirmemesini gösterir. Bunun yanında iktidar avantajlarının dar bir klişe dağıtılması kişisel rejimlerin patronaj ilişkilerini sınırlı tutarak popüler desteği zayıflatır. Geddes son olarak tek parti rejimlerinin dayanıklılığını kurumsal yapılarının siyasi alanda baskınlığını kaybetmeden daha fazla katılıma ve popüler etkiye izin vermesi ile açıklar.

1.1.2. Hadenius ve Teorell'in Otoriter Rejim Sınıflaması

Hadenius ve Teorell, Geddes'in tipolojisinin “demokratik olmayan rejimleri sınıflandırma konusunda literatüre yapılmış olan en önemli katkı” olduğunu belirtmiş, özellikle otoriter rejim türleri arasında niteliksel ayrımları ortaya koyma açısından diğer çalışmalardan ayrıldığını vurgulamıştır (2007: 3). Geddes'in tipolojisinin geliştirilmeye açık yönleri ve eleştirileri yine Hadenius ve Teorell tarafından şu şekilde sıralanmıştır (2007: 4):

- Önemli otoriter rejim tipleri olan monarşiler ve sınırlı çok partili otokrasiler ele alınmamıştır.
- Kişisel rejimlerin başlı başına bir tür olarak ele alınması yerine diğer rejim tiplerinin içerisinde az ya da çok devamlılık arz eden bir özellik olarak ele alınması gerekmektedir.
- Gerçek tek parti rejimleri (muhalafetin olmadığı) ile dominant/baskın parti rejimleri (sınırlı bir muhalafete izin verilen) arasındaki ayrım ortaya konmamıştır.
- Otoriter rejimin yıkılması demokratikleşmeyi kesin olarak beraberinde getirmemektedir. Bir otoriter rejim tipinden öbürüne geçiş de göz önüne alınmalıdır.

Geddes'e yukarıda yönelttikleri eleştirilerden hareketle Hadenius ve Teorell, kendi otoriter rejim tipolojilerini oluşturmuşlardır. Hadenius ve Teorell'in sınıflandırmalarının temelinde, siyasal iktidarı elde etmeyi ve devam ettirmeyi sağlayan üç ayırt edici kaynak vardır (2007: 5):

- Kalıtsal miras veya soy;
- Askeri gücü kullanma tehdidi veya direkt kullanma
- Seçimler

Siyasal iktidarı sağlayan bu üç kaynak, aynı zamanda üç farklı otoriter rejim tipini de ortaya çıkartmaktadır. Buna göre siyasal iktidarın kalıtsal bağ yoluyla elde edildiği ve devam ettirildiği rejimler otoriter rejim tiplerinden monarşiye karşılık gelmektedir. Günümüzde törensel işlevi bulunan monarşiler (Birleşik Krallık gibi) bu rejim tipine dâhil değildir. Suudi Arabistan'daki krallık bu rejim tipine örnektir. İktidarın silah tehdidi veya zoruyla elde edildiği ve devam ettirildiği rejimler askeri rejimleri nitelemektedir. 1973-1990 yılları arasında devam eden Şili'deki Pinochet önderliğindeki rejim bir askeri rejim örneğidir. Son olarak seçimli rejimler, adı üstünde siyasal aktörlerin seçimle siyasal iktidarı elde ettiği ve koruduğu rejimlerdir. Bu rejim tipi de rejim içinde faaliyet göstermesine izin verilen parti sayısı açısından üçe ayrılmaktadır. Partisiz rejim, partilerin olmadığı ve adayların bireysel olarak yarışabildiği rejimleri tanımlamaktadır. Tek parti rejimi, sadece tek partinin siyasi alanda var olduğu rejimleri nitelemektedir. Günümüzdeki Kuzey Kore yönetimi tek parti rejimlerine örnektir. Sınırlı çok partili rejim ise baskın/hâkim bir partinin yanında kısıtlı da olsa muhalefet partilerinin bulunabildiği bir sistemi ortaya koyar. 2000 yılı öncesinde Meksika'da görülen rejim bu rejim tipine örnektir (Hadenius ve Teorell, 2007: 5-7). Bu rejim tipi aşağıda hibrit rejimler başlığı altında tartışılacak olan rejim tiplerinin özelliklerine en çok yaklaşan otoriter rejim tipidir.

Günümüzde yukarıdaki tanımlamalar ve sınıflamalar eşliğinde Dünya'da otoriter rejimlerin azalma trendinde olduğu görülmektedir. Huntington'ın (1991) tanımladığı üçüncü demokrasi dalgası ışığında özellikle tek parti ve askeri otoriter rejimlerin sayısı 1990'lı yıllar ile birlikte gerilemiştir. Hadenius ve Teorell'in 1972 ile 2003 arasında Freedom House skorlarından ve Polity ölçeğinden yararlanarak hazırladıkları grafikte de monarşilerin sayısı neredeyse hiç değişmezken, tek parti ve askeri rejimlerin sayısının 1980'lerin sonu, 1990'ların başı ile birlikte hızla düştüğü görülmektedir. Bu noktada Hadenius ve Teorell'in yukarıda tanımladığı sınırlı çok partili rejimlerin ve demokrasilerin sayısı artmıştır (2007: 10).

Otoriter yönetimlerin sayısının azalması, Doğu Avrupa'daki SSCB kontrolündeki sosyalist rejimlerin çöküşüyle beraber adil ve serbest seçimlere dayanan “demokratik”

rejimlerin dünya çapında kabul edilebilir tek rejim olarak kabul edilmesiyle ilişkilidir. Huntington'ın tanımladığı bu demokratikleşme dalgası bilinen saf otoriter rejim tiplerinin sayısını dramatik ölçüde azaltsa da, yeni kurulan rejimlerde demokrasinin sadece birden fazla partinin katıldığı seçim düzenlemenin ötesine ne derece geçtiği oldukça kuşkuludur.

1.2. DEMOKRATİK BİR REJİMİN ÖZELLİKLERİ

1.2.1. Demokrasinin Tarihsel Süreci

Demokrasi kavramı, Antik Yunan'dan günümüze uzanan süreçte birçok farklı yorum, anlayış ve uygulamayla bir yönetim sistemi olarak ortaya konmuştur. Bu tarihsel süreci incelediğimizde kavramsallaştırma ve uygulama biçimi olarak karşımıza çıkan ilk demokrasi anlayışı Atina Demokrasisi'dir. Antik Yunan'da görülen Atina Demokrasisi, kura ve rotasyon yoluyla yöneticileri belirlemesi bakımından seçimler yoluyla yöneticilerin belirlenmesini içeren modern temsili demokrasiden oldukça farklıdır (Sözen, 2014: 57). Antik Yunan'ın önde gelen filozofları Platon'un ve Aristoteles'in de o dönemki demokrasi anlayışını kötü yönetim tarzı olarak niteleyip alternatif "iyi/ideal" yönetim biçimleri önerdiği görülmektedir

Günümüzde uygulanan temsili demokrasinin ilk tohumları ise XVII. yüzyılda Batı Avrupa'da liberal düşünce geleneğinin doğmasıyla atılmıştır. İngiltere'de Thomas Hobbes ve özellikle John Locke'un açtığı yolda XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca ilerleyen Hume, Bentham, Mill, Montesquieu, Tocqueville, Madison ve Franklin gibi düşünürler mutlak monarşiye destek olan dönemin muhafazakâr ideolojisine karşıt olarak liberalizmi, anayasacılığı ve demokratik yönetim biçimini savunmuşlardır (Møller ve Skaanig, 2013: 27).

XVII. yüzyıldan başlayarak üç yüz yıl boyunca Batı dünyasının giderek vazgeçilmez bir değeri haline gelen demokrasi, liberal düşünce ile birbirini tamamlar bir hale gelmiştir. Liberal demokratik teorinin bu noktadaki iki ana bileşenini seçimcilik (electoralism) ile anayasacılık (constitutionalism) oluşturmaktadır. Temsili demokraside halkı temsil ederek yönetecek ve yasa koyucu görevini üstlenecek temsilcilerin belirlenmesi için adil, rekabete açık ve serbest seçimler düzenlenmelidir. Liberalizm ise iktidarı sınırlama ve denetleme üzerine oluşturulmuş bir teoridir. Anayasacılık buna yönelik olarak hukukun üstünlüğünü ve seçilmiş hükümetin bir çoğunluk tiranlığına dönüşmesini

engellemeyi amaçlar (Wigell, 2008: 234). Ancak bu demokratik idealin ve liberal idealin farklı coğrafyalarda ve farklı zaman dilimlerinde birbiriyle uyumlu şekilde geliştiği bir süreçten bahsetmek mümkün değildir. XIX. yüzyıl Avrupa devletlerindeki monarşiye dayalı yönetim biçimlerinde öncelikle anayasal düzen kurulmuş, birey hak ve özgürlükleri tedrici bir şekilde tanınarak iktidar sahiplerinin gücü sınırlandırılmıştır. “Liberal Otoriteryanizm” olarak adlandırılabilen bu dönemin ertesinde ancak XX. yüzyıl başından itibaren evrensel oy hakkını içeren adil ve serbest seçimler düzenlenmeye başlanmıştır. Latin Amerika ülkelerinde ise liberal demokratik düzenin oluşturulması farklı bir süreçte gerçekleşmiştir. *Caudillo* adı verilen yerel askeri liderler popüler desteğe önem vererek demokratik rejimin seçim ilkesini benimsemişlerdir. Böylece iktidar sahipleri seçim ile belirlenmişlerdir. Ancak bu rejimlerde liberal anayasacılığın gerektirdiği denge-fren mekanizmaları ile hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşmesi oldukça uzun süre almış ve popülist-otoriter yönetimler Latin Amerika'daki birçok ülkede XX. yüzyıl boyunca egemen olmuştur (Wigell, 2008: 235).

Liberal anayasacılık geleneği güçlü olmayan bu seçimli rejimlerde “çoğunlukçu” anlayışın hâkim olduğunu söylemek de mümkündür. Liberal demokrasilerde bulunan azınlık haklarına saygı duyan, muhalefetin taleplerini dikkate alan ve muhalefetle çatışma yerine uzlaşmayı tercih eden çoğulcu yönetim anlayışı yerine liberal yönü güçlü olmayan popülist seçimli rejimlerde çoğunlukçu bir demokrasi anlayışı görülmüştür. Çoğunlukçu anlayışa sahip bir demokraside siyasi kararlar parlamentoda veya yürütme seçimlerinde “%50 artı 1” ağırlığa sahip olan siyasi güç tarafından tek başına alınır ve yürütülen politikalar çoğunluğun oyuna sahip olmakla meşrulaştırılır. Çoğunlukçu demokrasilerde yürütme gücü tek siyasal partide yoğunlaşır, yasama-yürütme ilişkilerinde yürütmenin baskınlığı görülür, tek kamaralı bir parlamento -ya da etkisiz olan üst kamaraya sahip çift parlamento- bulunur ve iki partili bir siyasal yapı mevcuttur (Lijphart, 1985: 7).

XX. yüzyıl ile birlikte dünyada demokratik yönetimlerin sayısında ciddi bir biçimde artış yaşanmış, buna karşın bu yönetimler arasında var olan benzerlikler kadar ciddi farklılıkların da olduğu gözlemlenmiştir. Dikkate değer bu farklılıklar, demokrasinin ne olduğuna ilişkin tartışmaları beraberinde getirerek, demokratik rejimin niteliğine ilişkin sistematik düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Demokrasi denince ne anlaşılması gerektiği, demokratik bir rejimin neleri içerdiği veya içermediğine ilişkin tartışmalar günümüzde de halen canlı bir şekilde devam etmektedir. Bu bağlamda,

demokratik yönetimlerde nelerin değişmesi, “esas” demokratik anlayışın neleri içermesi, sosyal haklara ve düzenlemelere ne ölçüde yer vermesi gerektiğine ilişkin farklı bakış açıları ortaya çıkmakta, buna paralel olarak da çok çeşitli demokrasi tanımları ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu tanımlamaların en temelde demokrasiye yaklaşım tarzları açısından iki boyutu içerdiğini söyleyebiliriz. Bunlar içeriksel-substantive- ve prosedürel -usul temelli- demokrasi tanımlamalarıdır. İçeriksel tanımlamalar, demokrasiyi bir *modus vivendi* -yaşam tarzı⁸- olarak ele almakta, demokrasinin “ne” olduğuna/olması gerektiğine ilişkin ekonomik-sosyal bileşenlerin doğuracağı sonuçları da içeren kompleks bir anlayışı ortaya koymaya çalışmaktadır. Prosedürel tanımlamalar ise demokrasiyi siyasi bir rejim veya yöntem olarak ele alarak, bu rejim veya yöntemin “nasıl” sorusuna karşılık gelecek şekilde özelliklerini ortaya koymaktadır (Møller ve Skaanig, 2013: 41). Bu çalışmada demokrasi siyasi bir rejim olarak ele alındığı için bu bölümdeki demokrasi tanımları siyaset bilimi alanında ampirik olarak kullanıma elverişli olan prosedürel tanımları içerecektir.

1.2.2. Schumpeter'in Minimalist Demokrasi Tanımlaması

Demokrasinin prosedürel/usul temelli tanımlamalarının öncüsü Joseph A. Schumpeter'in yaptığı tanımlamadır. Schumpeter'e göre demokrasi rekabetçi mücadeleyi yürütmek için kabul edilmiş bir yöntemdir ve demokrasinin tanımı basitçe liderlik için yarışmadır; bu yarışma ise serbest oy ve rekabet içeren seçimler ile tanımlanabilir (1943/2003: 271). Schumpeter insan hakları ve bireysel özgürlükler hakkında demokratik rejime herhangi bir sorumluluk yüklemeyi, ancak demokrasi ve özgürlükler arasında zorunlu olmayan bir ilişkinin de var olduğunu belirtir. Her bir vatandaşın siyasi liderlik için rekabet etme özgürlüğü olduğu sürece, bu durum Schumpeter'e göre aynı zamanda tartışma özgürlüğünü ve basın özgürlüğünü bir derece beraberinde getirebilecektir. Ancak yine de bu ilişki kesin değil ve müdahale edilebilir bir yapıya sahiptir (Schumpeter, 1943/2003: 272). Schumpeter'in literatürde minimalist veya realist olarak adlandırılan demokrasi tanımı referans alındığında siyasi liderlik için rekabetçi ve eşit seçimleri içeren herhangi bir rejim demokratik bir niteliğe sahip olacaktır.

⁸ *Modus vivendi* literatürde daha çok “karşılıklı minimum uzlaş” ve “geçici anlaşma” anlamında kullanılsa da, Latince direkt çevirisi “yaşam tarzı” olarak yapılmaktadır. https://en.oxforddictionaries.com/definition/modus_vivendi Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017

<http://tureng.com/en/turkish-english/modus%20vivendi> Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017

Schumpeter'in demokrasiye yönelik bu minimalist anlayışının arkasında, demokrasinin ortak iyiyi amaçlayan ve toplumu etkileyen sorunlara çözüm üretebilecek bir sistem olması görüşünü reddetmesi bulunmaktadır. Schumpeter'e göre bunu insanoğlu değil, ancak tanrılar ve melekler gerçekleştirebilir (Møller ve Skaanig, 2013: 30). Buradan hareketle Schumpeter demokrasiyi hayatın gerçekliğini daha iyi yansıttığına inandığı siyasi liderlik için adil ve serbest yarışma ortamının bulunduğu çok partili/adaylı adil seçimlerin düzenlenmesi olarak ifade eder (Sözen, 2014: 59)

Schumpeter'in tanımlaması günümüzdeki demokrasi tanımlamaları ile birlikte ele alındığında oldukça basit görünse de, prosedürel demokrasi tanımlamalarına öncülük etmesi bakımından önemlidir. Bunun yanında literatürde Schumpeterci demokrasi anlayışını ve tanımlamasını savunan Huntington ve Przeworski gibi siyaset bilimciler bulunmaktadır. Mesela Przeworski, demokrasinin özünü Schumpeter'in minimalist yaklaşımından hareketle seçim sonuçlarının belirsizliği olarak tanımlar. Bir siyasal rejimde çok partili seçimler düzenleniyorsa ve seçim sonucuna bağlı olarak iktidarın el değiştirme ihtimali bulunuyorsa, Przeworski'ye göre demokrasiden bahsedilebilir (Møller ve Skaanig, 2011: 5).

1.2.3. Dahl'ın Poliarşisi

Demokrasinin prosedürel olarak tanımlanmasına önemli bir katkı Robert A. Dahl'ın demokrasiyi çok boyutlu bir rejim olarak tanımlaması ve ortaya koyduğu "Poliarşi" kavramı ile sağlanmıştır. Schumpeter'in minimalist demokrasi tanımlamasını genişleten Dahl, demokrasi tanımlamalarında Schumpeter gibi bir referans noktası haline gelmiştir.

Dahl'a göre demokrasinin anahtar karakteristiği, siyasal olarak eşit olan vatandaşların tercihlerine siyasi yönetimin sürekli olarak cevap verebilmesidir. Bunun için demokratik bir rejimdeki vatandaşların;

1- Tercihlerini oluşturmaları

2- Tercihlerini diğer vatandaşlara ve siyasi yönetime/iktidara bireysel veya kolektif olarak gösterebilmeleri

3- Tercihlerinin siyasi yönetimin/iktidarın oluşturulmasında eşit ağırlığa sahip olması, yani tercihlerinin içeriği veya kaynağı sebebiyle herhangi bir ayrıma tabi tutulmamaları gerekmektedir (Dahl, 1971: 1-2).

Dahl, demokrasiyi neredeyse tüm vatandaşlarının ve çıkar gruplarının taleplerine cevap verebilen ideal bir rejim biçimi olarak görmektedir. Bu sebepten ötürü Dahl, pratikte uygulanmakta olan ve yalnızca bir kısım vatandaşlarının taleplerine cevap verebilen demokratik yönetimleri poliarşi olarak tanımlayarak ulaşılabilecek ideal yönetim biçimi olan demokrasiden ayırır. Dünya üzerindeki büyük/kalabalık sistemlerin hiçbiri tam anlamıyla demokratik olamayacağı için Dahl demokrasiye en yakın sistemi Poliarşi olarak adlandırmaktadır (Dahl, 1971: 8).

Dahl'ın poliarşi olarak kavramlaştırdığı demokraside Schumpeter'in tersine sadece serbest, adil ve rekabetçi seçimlerin olması yeterli değildir. Bir rejimin poliarşi sayılabilmesi için aynı zamanda bu seçimleri anlamlı kılan özgürlüklerin bulunması gerekmektedir. Dahl bu açıdan bir poliarşinin sahip olması gereken 7 kriteri şu şekilde belirtmektedir (Møller ve Skaanig, 2013: 32-33):

“1 Seçilmiş Yöneticiler/Organlar: Yürütülen siyasalara ilişkin hükümet kararları üzerindeki kontrol seçilmiş organlarda olmalıdır.

2 Serbest ve Adil Seçimler: Seçilmiş yetkililer ve organlar sık sık yapılan ve adil bir şekilde yürütülen seçimler ile belirlenir.

3 Kapsayıcı Oy Kullanma Hakkı: Siyasi yetkililerin belirlendiği seçimlerde bütün yetişkinlerin oy verme hakkı olmalıdır.

4 Seçilme Hakkı: Siyasi yetkililerin belirlendiği seçimlerde bütün yetişkinlerin aday olma, yarışma ve seçilme hakkı bulunmalıdır. Seçilme hakkı yaş sınırı seçme hakkı yaş sınırından yüksek olabilir.

5 İfade Özgürlüğü: Vatandaşlar, siyasi yetkilileri, hükümeti, rejimi, sosyo-ekonomik düzeni ve egemen ideolojiyi eleştirme de dâhil olmak üzere genel olarak tanımlanmış politik konular üzerinde ağır cezalandırma tehlikesi olmadan kendilerini ifade etme hakkına sahiptirler.

6 Alternatif Bilgi Kaynaklarına Erişim: Vatandaşlar bilgiye alternatif erişim kaynaklarını araştırma hakkına sahiptirler. Bunun yanında alternatif bilgi kaynakları mevcut ve yasayla korunur olmalıdır.

7 Örgütlenme Özerkliği: Yukarıda listelenenler de dâhil olmak üzere vatandaşların çeşitli haklarını elde etmek için bağımsız siyasi partiler ve çıkar grupları da dâhil olmak üzere bağımsız dernekler veya örgütler kurma hakları bulunmalıdır.”

Görüldüğü üzere Dahl'ın poliarşiye ilişkin ortaya koyduğu yedi kriterin ilki seçilmiş organların siyasa belirleyebilmesine ve kontrolüne, sonraki üçü adil, rekabetçi ve serbest seçimlerin düzenlenmesine ilişkindir. Son üç kriter ise bireysel özgürlüklere/

temel insan haklarına ilişkindir. Dahl'ın ortaya koyduğu bu son üç kriter esas olarak adil rekabeti sağlayarak siyasal özgürlüklerin güvence altına alınmasını sağlar. Böylece seçimlere katılan her bir tarafın özgürce sesini duyurabilme, örgütlenerek bir araya gelme ve propaganda yapabilme hakları güvence altına alınır. Dahl'ın bu görüşü temel insan hakları güvence altında olmadan yapılan seçimlerin rekabetçi, serbest ve adil olma niteliğini yitirdiğini ortaya koyar (Gilbert ve Mohseni, 2011: 285). İlk kriter ise poliarşilerde seçilmiş organların üzerinde seçimle belirlenmeyen herhangi bir vesayet odağının bulunamayacağını ortaya koyar.

Schumpeter'in demokrasi tanımlaması sonrasında Dahl'ın poliarşi tanımı ele alındığında, Dahl'ın Schumpeter'e göre daha talepkâr bir demokrasi modeli ortaya koyduğu görülmektedir. 90'lı yılların başında Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin çöküşü ve seçimli rejimlerin Dünya genelinde sayısının bir anda artması ile birlikte bir rejimin demokrasi olarak değerlendirilebilmesi için sahip olması gereken özelliklere ilişkin tartışma yeniden alevlenmiştir. Yeni ortaya çıkan seçimli rejimlerin birçoğunda adil, serbest ve rekabetçi seçimler düzenlenmesine rağmen siyasal denetim mekanizmalarının aşındırılması ile insan hakları ve özgürlükler alanında görülen ihlaller, demokrasiye ilişkin yeni tanımlamaların ve sınıflamaların ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Bu noktada Dahl'ın bıraktığı yerden demokrasi tanımlamasını ele alan ve Schumpeteriyen minimalist demokrasi tanımını reddeden siyaset bilimciler ve düşünürler bir rejimin demokratik olarak tanımlanabilmesi için gereken yeni ve gelişmiş kriterleri ortaya koymuşlardır.

Guillermo O'Donnell, Dahl'ın demokrasi tanımlamasında ortaya koyduğu bireysel özgürlük ve insan hakları kriterlerine ek olarak bu hakları/özgürlükleri güvence altına alacak yasal bir sistemin gerekliliğine işaret etmektedir. O'Donnell'a göre demokratik devlet “siyasal yurttaşlığın sahip olduğu hakları ve yükümlülükleri sınırlayan bölgesel bir oluşum” ve aynı zamanda “bu haklar ve yükümlülüklerin evrensel ve kapsayıcı görevini yürürlüğe koyan ve destekleyen yasal bir sistem”dir (2001: 18). Bu tanımlama ile birlikte O'Donnell demokrasi için adil, rekabetçi ve serbest seçim kriteri ile bireysel özgürlükler kriterinin yanına hukukun üstünlüğünü de eklemiş olur (Møller ve Skaanig, 2011: 28-29).

1.2.4. Morlino'nun “İyi” Demokrasisi

“İyi” bir demokrasinin ne olduğunu ortaya koymaya çalışan Leonardo Morlino'ya göre bir rejimin demokrasi olarak değerlendirilebilmesi için minimum şartlar evrensel ve her yetişkini kapsayan oy hakkı; tekrarlanan serbest, rekabetçi ve adil seçimler; birden fazla siyasi parti ve en az bir alternatif bilgi kaynağıdır. Bu minimum şartların ışığında ideal demokrasinin ulaşması gereken iki ana hedef özgürlük ve siyasi eşitliktir (2004: 10).

Morlino için “iyi” bir demokrasi ilk ve en önemli olarak “vatandaşlarının taleplerini yerine getiren ve vatandaşlarını memnun kılan meşrulaşmış bir rejimdir”. İkinci olarak iyi bir demokraside “vatandaşların, birliklerin ve toplulukların en az orta düzeyde özgürlüğe ve eşitliğe sahip oldukları bir yapı olmalıdır”. Üçüncü olarak iyi bir demokraside, “iktidar sahiplerinin hukukun üstünlüğü çerçevesinde özgürlük ve eşitlik hedeflerini takip edip etmediklerini kontrol eden ve değerlendiren yurttaşlar bulunmalıdır. Vatandaşlar iyi bir demokraside kanunların uygulanma etkinliğini, iktidar tarafından alınan kararların yararlarını ve sivil toplum tarafından ortaya konan talepler ışığında seçilmişlerin siyasi sorumluluk ve denetimini izlerler” (Morlino, 2004: 12).

Morlino yukarıdaki üç önermesinden hareketle iyi demokrasilerin ampirik analiz çerçevesinde farklılaşabileceği beş boyutu ortaya koyar (2004: 12-13):

- 1 Hukukun Üstünlüğü
- 2 Hesap Verebilirlik/Denetim
- 3 Sistemin halkın veya genel olarak sivil toplumun taleplerine cevap verebilirliği
- 4 Çeşitli sınırlara dayanan özgürlükleri mümkün kılan haklara tam saygı
- 5 Politik, sosyal ve ekonomik eşitliğin sağlanması ve uygulanması

Morlino'nun bu beş boyutu içerisinde hukukun üstünlüğü ve hesap verebilirlik/denetim prosedürel/usul temelli boyut içerisinde tanımlanmaktadır. Bu açıdan çalışmanın içeriği gereği Morlino'nun demokrasinin içeriksel tanımına yaklaşan diğer üç boyutunu ele almadan hukukun üstünlüğü ve yatay hesap verebilirlik boyutu üzerinde durulacaktır.

Hukukun üstünlüğü, Morlino'ya göre sadece yasal normların -geçmişe yürümeyen, evrensel, stabil, öngörülebilir ve belirsiz olmayan- uygulanması değildir. Hukukun üstünlüğü aynı zamanda yargı bağımsızlığını ve seçilmişlerin ordu üzerindeki kontrolünü kurumsallaştıran bir nitelikte olmalıdır. Morlino'ya göre hukukun üstünlüğü bu özellikleriyle diğer bütün boyutlar için bir önkoşuldur (2004: 15).

Morlino “iyi” bir demokrasinin ortaya çıkması için hukukun üstünlüğü boyutunun şunları içermesi gerektiğini belirtir (2004: 15):

“- Yasal sistemin *erga omnes* -herkese karşı- ve aynı zamanda uluslararası düzeyde de uygulanarak vatandaşların haklarının ve eşitliklerinin garanti altına alınması

– Organize suç tarafından domine edilen alanların olmaması

– Siyasi, idari ve hukuki alanlarda yolsuzluk olmaması

– Evrensel olarak kabul edilen, etkin ve yetkin şekilde hukuku uygulayabilecek ve hataların sorumluluğunu alabilecek yerel ve merkezi bürokrasinin varlığı

– Yasalar tarafından garanti edilen haklara ve özgürlüğe saygı duyan etkin polis gücünün varlığı

– Vatandaşlar arasında ya da vatandaşlar ile kamu kurumları arasındaki davalarda yasal sistemin vatandaşlara eşit ve engelsiz erişimi mümkün kılması

– Suç soruşturmalarında, sivil ve idari davalarda makul derecede hızlı çözüm

– Herhangi bir siyasi etkiden tamamen bağımsız bir yargı”

Morlino'nun iyi bir demokrasinin gerektirdiği prosedürel boyut olarak tanımladığı hesap verebilirlik/denetim boyutu ise politik liderlerin siyasi kararlarına ilişkin olarak seçmenlerine ve anayasal organlara hesap verme zorunluluğunu içerir. Seçmenlerin denetimi siyasi lideri veya partiyi icraatlarına göre seçimden seçime değerlendirme ve oy verme davranışı sonucu siyasi lideri ve partiyi ödüllendirme ya da cezalandırma şeklinde gerçekleşebilir. Denetleyen (seçmenler) ve denetlenen (siyasi aktörler) siyasi düzlemde eşit olmadığından bu denetim boyutu dikey denetim olarak adlandırılır. Yatay denetim ise siyasi iktidar sahiplerinin icraatlarının devlet yapısı içindeki ve dışındaki farklı kurumlar tarafından denetime tabi tutulması ve kontrol edilmesidir. Yatay denetim çoğu zaman siyasi düzlemde eşit konumda bulunan parlamento içi muhalefet, yargı organları ve merkez bankaları gibi özerkliğe sahip devlet organları tarafından gerçekleştirilen izleme yoluyla sağlanır. Medya, sendikalar ve parlamento dışı muhalefet partileri gibi resmi olmayan yapılar da böyle bir denetimi sağlayabilir. (Morlino, 2004: 18).

Dikey denetim rekabetçi, adil ve serbest seçimlerin düzenlendiği her rejimde uygulanabilir, ancak sadece seçimden seçime vatandaşların verdikleri oylarla sağlanan kontrol demokratik kalitenin uzun süre aralıklarıyla aşındırılmasına neden olabilir. Bu açıdan yatay denetimin sağlanarak siyasal iktidarın icraatlarının anayasal organlar tarafından yasalara ve demokratik ilkelere uygunluk çerçevesinde kontrolünün yapılması demokratik kaliteyi artırır ve denge-fren mekanizmalarını güçlendirir.

1.2.5. Yerleşik (Embedded) Demokrasi

Morlino'nun "iyi bir demokrasi nedir?" sorusuna ilişkin ortaya koyduğu çalışma, demokrasi ve demokratikleşme alanında çalışan siyaset bilimcilere temelde demokratik teori ile desteklenmiş bir kavramsal odak sunmaktadır. Morlino'nun oluşturduğu bu kavramsal odaktan hareket eden Wolfgang Merkel, *embedded democracy*⁹ modelini ortaya koyarak analitik bir kök kavram ortaya koymuştur (Croissant ve Merkel, 2004: 4). Bu açıdan yerleşik/embedded demokrasi yerleşik ve kaliteli bir demokratik rejimde bulunması gereken özellikleri ortaya koyarken, Merkel'in eksik/arızalı demokrasiler diyerek tanımladığı dört farklı bozulmuş demokrasi tipi de yerleşik demokrasinin içerisinde bulundurduğu özelliklerden eksik olan özelliğe göre tanımlanır.

Merkel yerleşik demokrasi kavramında demokrasinin tanımlayıcı unsurlarını ve parçalarını ortaya koyarak tanımlamasına başlar. Merkel'e göre demokrasinin beş parçası bulunmaktadır (2004: 36):

1 Demokratik seçimli rejim

2 Katılıma dönük siyasi haklar/özgürlükler

3 Bireysel hak ve özgürlükler

4 Yatay denetim

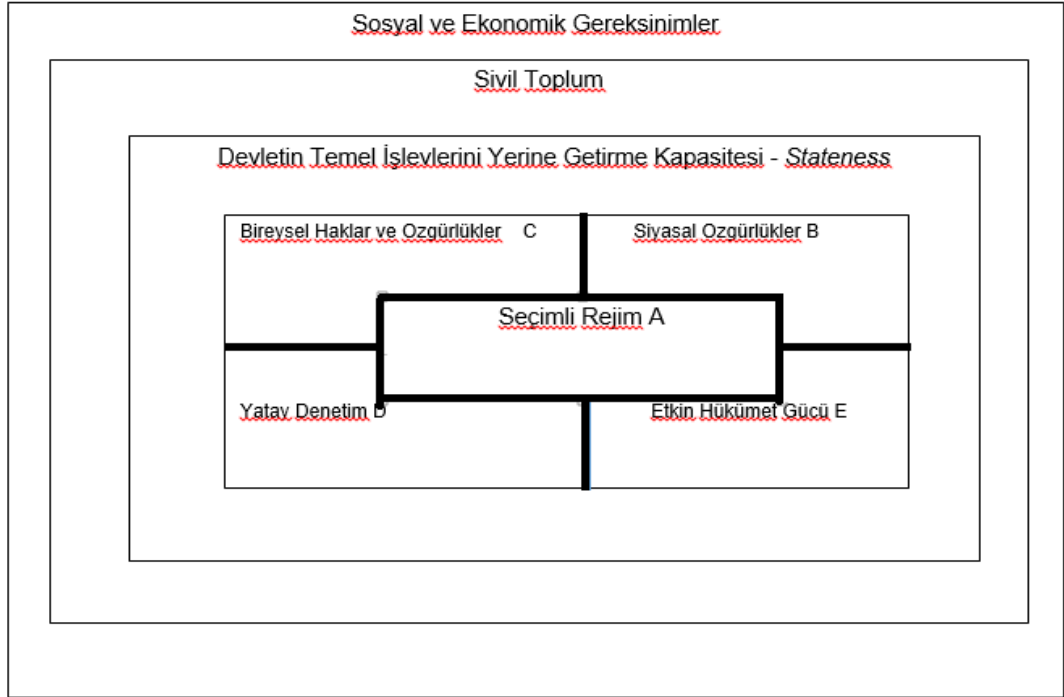
5 Demokratik olarak seçilen temsilcilerin yürütme/yönetim için etkin güce sahip olmaları

Bu beş parça bir çekirdek olarak demokratik rejimin normatif ve işlevsel varlığını tesis eder. Bunun yanında bu demokratik çekirdeği dışarıdan ve içeriden gelebilecek şoklara karşı koruyan parçalar -devletin temel işlevlerini yerine getirme kapasitesi, sivil toplum

⁹ *Embedded democracy* kavramının literatürde tam Türkçe karşılığı bulunamamıştır. İç içe geçmiş/yerleşmiş-yerleşik/gömülü demokrasi olarak çevirilebilir. Bu çalışmada *embedded democracy*'nin karşılığı 'yerleşik demokrasi' olarak kullanılacaktır.

ve sosyal ve ekonomik gereksinimler- bulunmaktadır. Şekil 1'de gösterildiği haliyle bu parçalar iç içe geçmiş bir vaziyettir.

Şekil 1: Yerleşik/Embedded Demokrasi

(Merkel, 2004: 37)

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi yerleşik demokrasinin çekirdeğinde seçimli rejim bulunmaktadır. Seçimli rejim adil, rekabetçi ve serbest koşullarda gerçekleştirilmelidir. Ancak Merkel'e göre seçimlerin "anlamlı" olması için seçim sürecinin demokratik bir şekilde gerçekleştirilmesi yanında seçilen temsilcilerin seçimler arasındaki dönemde anayasal ve demokratik ilkelere uygun bir yönetim göstereceğini kesinleştirecek kurumsal bir garanti olmalıdır.

Yerleşik demokraside katılıma dönük siyasi haklar ve özgürlükler ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, gösteri özgürlüğü ve imza toplama özgürlüğü gibi özgürlükleri içermektedir. Merkel'e göre siyasi haklar hem demokratik seçimlerin düzenlenmesini sağlar, hem de toplum içindeki organize olmayan çoğulcu çıkarların geliştirilmesine olanak verir. Bu noktada kamu medyasının yanında özel sektöre ait medyanın belli bir etki gücüne sahip olması da önemlidir (Merkel, 2004: 38-39).

Yerleşik demokraside bireysel haklar ve özgürlükler hukukun üstünlüğünün sağlanması açısından merkezi konumdur. Hukukun üstünlüğü devletin yasaları etkin olarak adil

ve eşit bir şekilde uygulamasının yanında devletin iktidar gücünün temel insan hakları çerçevesinde sınırlanmasını sağlar. Bireysel haklar ve özgürlükler bireyi yürütmeye karşı koruyarak seçilmiş temsilcilerin/yasa koyucuların bireyin özgürlüğünü kısıtlamasını önler ve devlet iktidarını sınırlar. Anayasal bir demokraside temel hak ve özgürlükler parlamento tarafından veya herhangi bir düzeydeki vatandaş çoğunluğu tarafından düzenlenmeye kapalıdır. Bu hak ve özgürlüklerin düzenlenmeye, değiştirilmeye veya sınırlanmaya açık olması demokrasinin 'çoğunluk tiranlığı'na dönüşmesine neden olacaktır (Merkel, 2004: 39-40). Bireysel hak ve özgürlüklerin korunması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması ile yerleşik demokrasinin liberal teorinin anayasacılık ilkesine uygun şekilde uygulanması sağlanır.

Yerleşik demokraside yatay denetim, Morlino'nun 'iyi demokrasi'sinde olduğu gibi seçilmiş iktidarın/otoritenin görece özerk kurumlar tarafından denetlenmesini ve iktidarın bu şekilde anayasal sınırlar içinde kalmasını sağlamaya yönelik olarak bulunması gereken denge/fren mekanizmasıdır. Merkel yatay denetimi güçler ayrılığının demokratik sistemde sağlanması açısından elzem görür. Yasama, yürütme ve yargının anayasal olarak belirlenmiş alanlarının dışına çıkmadan birbirlerini denetlemesi güçler ayrılığının özünü oluşturur. Yatay denetim mekanizması içerisinde iktidar odağı olan yürütmenin ve yasamanın icraatlarının bağımsız yargı organları tarafından kontrolü önem arz etmektedir (Merkel, 2004: 40-41). Yatay denetim mekanizmasının güçlü bir şekilde kurgulanması bireysel hak ve özgürlükler ile siyasal özgürlüklerin yasama çoğunluğuna ve yürütme gücüne dayanarak kısıtlanmasının önüne geçecektir. Yatay denetimin olmadığı ve seçilmiş parlamento ile hükümetin herhangi bir anayasal organa hesap vermediği seçimli sistemlerde iktidarı denetleyen tek mekanizma vatandaşların oylarını kullandıkları seçimler olmaktadır. Morlino'nun (2004: 19) ve Merkel'in (2004: 41) dikey denetim olarak adlandırdıkları bu denetim tipinde iki seçim arasında seçilen iktidarın hak ve özgürlüklere yönelik keyfi davranışlarının denetlenememesi söz konusu olacaktır.

Bir demokratik sistemin yerleşik demokrasi olarak değerlendirilebilmesi için sahip olması gereken son özellik etkin yönetim gücüdür. Etkin yönetim gücü ile Merkel'in ekstra-anayasal aktörler olarak tanımladığı demokratik denetime tabi olmayan ordu gibi devlet organlarının belirlenen siyasalarda karar verici güç olmaması ve karar verici organın seçilmiş temsilciler olması gerektiği ortaya konulmaktadır (Merkel, 2004: 41). Yerleşik demokrasi seçilmiş temsilcilerin ve parlamentonun anayasal organlar

tarafından yatay denetime tabi tutulmasını içerirken, aynı zamanda bu yönüyle seçilmişlerin siyaset dışı etkenler tarafından vesayet altına alınmasının önüne geçildiği bir sistemdir.

Görüldüğü üzere demokrasiye ilişkin yapılan tanımlamalar geçen yüzyıldan itibaren günümüze kadarki süreçte sürekli geliştirilmiş, demokratik bir sistemin içermesi gereken nitelikler, yapılan eklemelerle sürekli artmıştır. Schumpeter açısından demokratik bir rejimin siyasi liderlik için adil, serbest ve rekabetçi seçimleri içermesi yeterli iken, Dahl buna siyasal özgürlükleri, insan haklarını ve özgürlüklerini eklemiştir. O'Donnell Dahl'ın bıraktığı yerden demokratik sisteme hukukun üstünlüğünü eklerken, Merkel yatay denetim ve etkin hükümet gücü gibi özelliklere yerleşik demokrasi kavramı içerisinde yer vermiştir.

Demokratik teori ve tanımlamalardaki bu gelişme, pratikte uygulanan demokratik rejime ilişkin de bir çerçeve oluşturmaktadır. Avrupa Birliği'nin 1993'te üyelik koşulları olarak deklare ettiği 'Kopenhag Kriterleri', bu noktada geçerli bir demokratik rejimden beklenen nitelikleri ortaya koymaktadır. Kopenhag Kriterleri'nin siyasi ayağında aday ülkelerde, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı ve korunmayı garanti eden istikrarlı kurumların bulunması gerektiği belirtilmektedir¹⁰. Ancak teorik tanımlamalar ve pratik beklentiler ışığında demokratik bir rejimden beklenenlerin sadece adil ve rekabetçi seçim düzenlemenin ötesine geçmesi sebebiyle günümüzde demokratik bir rejim olduğunu iddia eden birçok rejimi 'iyi' bir demokrasi olarak nitelendirmek zordur.

1.3. HİBRİT REJİMLERİN ÖZELLİKLERİ VE SINIFLANDIRILMASI

XX. yüzyılın sonları ile XXI. yüzyılın başlarından itibaren yukarıda tanımlandığı haliyle klasik otoriter rejimlerin sayısının azalması ve seçimli rejimlerin sayısının artması Huntington (1991) gibi Schumpeteryen demokrasi tanımlamasını kabul eden siyaset bilimciler tarafından bir demokratikleşme dalgası olarak kabul edilmiştir. Ancak bu yeni seçimli rejimlerin demokrasinin gelişmiş prosedürel tanımlamaları ışığında nasıl değerlendirilebileceği bir soru işareti olarak kalmıştır. Bu soru işaretinin kaynağı, yeni rejimlerde otoriter rejimleri aşan bir şekilde adil, rekabetçi ve serbest seçimlerin düzenlenmesi, ancak demokrasinin seçim dışındaki ilkelerinin -bireysel hak ve

¹⁰ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en Erişim Tarihi: 13.07.2017

özgürlüklerin korunması, hukukun üstünlüğü, etkin yönetim gücü vb.- bazılarının ya da tümünün göz ardı edilmesinde yatmaktadır. Siyaset bilimciler için bu hibrit/melez rejimler ne bir demokratik rejimdir, ne de otoriter bir rejimdir. Bu seçimli rejimlerin demokrasiye veya otoriterliğe geçiş aşamasında olmayan istikrarlı bir görünüme sahip olduğu da gözlemlenmektedir. Diamond'a göre bu rejimler tam demokrasi ile tam diktatörlük/otoriterlik arasındaki “gri alan”a düşmektedir (2002: 23). Demokratik prosedürler ile otoriter pratikleri birleştiren hibrit rejimler hem tam otoriter yönetimlerin, hem de liberal demokratik yönetimlerin sayısını aşarak XXI. yüzyılda dünyadaki en yaygın rejim tipi haline gelmiştir (Howard ve Roessler, 2006: 365).

Literatürde demokrasi ile otoriterlik arasındaki “gri alan”da bulunan hibrit rejimlere ilişkin birçok farklı tanımlama ve sınıflama bulunmakta ve hibrit rejimlerin niteliği canlı bir şekilde tartışılmaktadır. “Seçimli otoriterlik”, “rekabetçi otoriterlik”, “arızalı demokrasi”, “seçimli demokrasi”, “illiberal (liberal olmayan) demokrasi”, “delegasyoncu demokrasi” ve “pseudo (sahte) demokrasi” hibrit rejimleri nitelemek için kullanılan farklı isimlendirmelerden bazılarıdır. Kimi zaman bu farklı isimlendirmeler altında da demokrasinin eksik kaldığı yöne vurgu yapacak şekilde farklı sıfatlar kullanılmaktadır.

Hibrit rejimlere ilişkin önemli bir tartışma konusu bu rejimleri tanımlarken ya da isimlendirirken kök kavramın ne olması gerektiğine ilişkindir. Yukarıdaki hibrit rejim isimlendirmelerinde de görüleceği gibi kök kavram olarak kimi zaman demokrasi, kimi zaman da otoriterlik kullanılmaktadır. Buradaki esas sorun hibrit rejimlerin işlevini yerine getiremeyen demokrasiler olarak mı, yoksa otoriter yönetimlerin bir biçimi olarak mı tanımlanması gerektiğidir (Ekman, 2009: 8). Hibrit rejimlerin demokratik doğasına vurgu yapan yaklaşımlar hibrit rejimleri demokrasinin bir türevi olarak kabul ederken, hibrit rejimlerin otoriterliğin bir formu olduğunu ortaya koyan yaklaşımlar ise dış dünyaya karşı kendisini demokrasi olarak tanıtan rejimlerin içerisindeki otoriter pratiklere vurgu yapar (Gilbert ve Mohseni, 2011: 273).

Hibrit rejimleri demokrasi üzerinden tanımlayan çalışmalarda özellikle demokrasiyi oluşturan prosedürel parçaların ele alınıp özellikleri ve içerikleri ortaya konduğu görülmektedir. Eksik olan özelliğe/parçaya göre farklı hibrit rejim türleri tanımlanmaktadır. Collier ve Levitsky'nin (1997) “sıfatlı demokrasiler” çalışmasında bu yöntem kullanılmaktadır. Bu çalışmada Collier ve Levitsky öncelikle demokrasinin

prosedürel minimum tanımını yapmış, daha sonra demokrasinin bu tanım içerisinde yer alan özelliklerini barındırmayan alt tipleri eksik olan özelliklere göre sınıflandırmıştır.

Collier ve Levitsky'ye göre prosedürel olarak demokrasi en azından “büyük çaplı hileler içermeyen serbest ve adil seçimlerin ve ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünü kapsayacak şekilde insan hakları ve özgürlüklerinin bulunmasını ve garanti altına alınmasını” içermelidir (Collier ve Levitsky, 1997: 434). Ancak eksik demokrasi tiplerinde bu özelliklerin biri veya birkaçı bulunmamaktadır. Collier ve Levitsky, bu eksik demokrasi tiplerini birer sıfatla nitelemektedir. Buna göre demokrasinin prosedürel minimum tanımı içerisinde yer alan genel oy hakkı kayıp demokratik özellik olduğunda “sınırlı demokrasi”, “eril demokrasi”, “oligarşik demokrasi” gibi eksik alt türler ortaya çıkmaktadır. Kayıp demokratik özellik adil ve yarışmacı seçimler olduğunda “kontrollü demokrasi”, “de facto tek parti demokrasisi” ve “kısıtlayıcı demokrasi”; insan hak ve özgürlükleri olduğunda ise “seçim demokrasisi”, “katı demokrasi” ve “illiberal demokrasi” gibi eksik alt türler ortaya çıkmaktadır (Collier ve Levitsky, 1997: 440).

Farklı siyaset bilimciler de çeşitli hibrit rejim türlerini demokratik görünümlü rejimlerde gördükleri eksik veya anti-demokratik bir yöne odaklanarak tanımlamaktadır. O'Donnell'in (1994) “Delegasyoncu Demokrasi” tanımlaması buna örnektir. Bu kavramsallaştırmalarda da hibrit rejimler demokrasinin eksik bir formu olarak ele alınmaktadır.

Hibrit rejimlerin kök kavramının otoriterlik olmasını savunan Schedler'e göre ise demokrasinin seçim düzenleme ile özdeşleştirilmesi sonucunda seçimlerin demokratik yönetimlerin bir usulü olduğu kadar otoriter yönetimlerin manipülasyonlarının bir enstrümanı olması unutulmaktadır. Seçimli rejimler, demokrasinin çoğulculuk ve partiler arası rekabet gibi normlarını karşılarken hukukun üstünlüğü, siyasal denetim ve bürokratik bütünlük gibi ilkelerini ihlal edebilmektedir. Bu rejimler Schedler için demokrasinin eksik, arızalı, bozulmuş veya sınırlı bir biçimi değil, otoriter yönetimlerin bir alt türüdür (2002: 36-37). Schedler buradan hareketle seçimlerin düzenlendiği ancak demokrasinin diğer özelliklerinin baskılandığı veya göz ardı edildiği rejimleri “seçimli demokrasi” yerine “seçimli otoriterlik” olarak adlandırmaktadır. Schedler'e göre seçimli otoriter rejimlerde düzenli olarak yürütme ve yasamayı belirleyen seçimler düzenlenmektedir. Bu seçimler kapsayıcı (evrensel oy hakkını içeren), az derecede rekabetçi (Muhalefet partilerinin seçimi kazanmasına izin verilmese de parlamentoda

sandalye kazanmalarına izin verilir) ve az derecede açık (muhalafet partileri yoğun bir baskıya maruz kalmaz, ancak zaman zaman çeşitli konularda baskı altına alınabilirler) olsa da sürekli olarak manipülasyona ve etkiye açık olması sebebiyle demokrasi olarak nitelendirilemez (Akt: Bogaards, 2009: 407). Linz de aynı şekilde 'sözde' yeni demokrasilerin demokrasinin en basit kriterlerini bile karşılamadığını belirterek kök kavramın otoriterlik olması gerektiğini belirtir (Akt: Bogaards, 2009: 406).

Hibrit rejimleri tanımlarken “Rekabetçi Otoriterlik” kavramını ortaya koyan Levitsky ve Way (2002), literatürdeki hibrit rejim tanımlamalarını iki açıdan eleştirir. İlk olarak, hibrit rejimlerin demokrasinin parçalı ya da eksik bir biçimi olarak tanımlanmasının ve demokrasiye bir geçiş süreci olarak ele alınmasının bu rejimlerin demokratik yönde ilerlemeler kaydettiğinin kabul edilmesi anlamına geldiğini belirtirler. Bu durum hibrit rejimleri demokrasinin bir parçası olarak kabul eden analizlerin bir demokratikleşme önyargısına sahip olduğunu göstermektedir. Ancak Levitsky ve Way'e göre hibrit rejimlerin çok azı demokratikleşirken -Meksika, Senegal ve Tayvan-, kimisi otoriterleşme derecesini arttırmış -Azerbaycan ve Belarus-, kimisi de istikrarlı bir biçimde hibrit özelliğini korumakta ya da farklı yönlerde meyletmektedir -Rusya, Ukrayna, Zimbabve, Zambiya ve Malezya- (2002: 51-52). İkinci olarak, “yarı demokratik”, “yarı otoriter” veya “kısmen özgür” gibi tanımlamalar artık kategoriler olarak kimi önemli farklılıkların üstüne perde çekmektedir (Levitsky ve Way, 2002: 51-52). Demokratik açıdan farklı eksiklikleri bulunan rejimlerin hepsinin bir tanım ile karşılanmaya çalışılması rejim tiplerinin doğru bir şekilde sınıflandırılmasını zorlaştırmaktadır.

Görüldüğü üzere literatürde hibrit rejimlerin köküne, niteliklerine ve sınıflandırılmasına ilişkin canlı bir tartışma ortamı bulunmaktadır. Bu noktada tek bir hibrit rejim tanımlamasından bahsetmek oldukça kısıtlayıcı olacaktır. Bunun yanında tıpkı demokrasi tanımlamasında olduğu gibi bütün hibrit rejim tanımlarının ve sınıflandırmalarının ele alınması mümkün değildir. Buradan hareketle literatürde hibrit rejimleri farklı açılardan ele alan ve öne çıkan tanımlamalar üzerinde durulacaktır.

1.3.1. Delegasyoncu Demokrasi

Delegasyoncu demokrasi, 1990'lı yıllar sonrasında siyaset bilimi alanı içerisinde tartışılmaya başlanan hibrit rejimlerin niteliğine ilişkin ilk kavramsallaştırmalardan biridir. O'Donnell'in (1994) daha çok Brezilya, Arjantin ve Peru gibi Güney Amerika

lkelerindeki siyasal rejimlerden hareket ederek oluşturduğu bu kavramsallaştırma, Soğuk Savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa'da yeni kurulan seçimli rejimlerin niteliğine ilişkin de bir çıkarım yapılmasına olanak sağlamıştır.

O'Donnell delegasyoncu demokrasi tanımlamasına ilişkin yaptığı çalışmada öncelikle temel hareket noktasını açıklar. Buna göre, demokrasiye ilişkin var olan teoriler ve sınıflandırmalar temsili demokrasilere ilişkindir ve temsili demokrasiler çok gelişmiş kapitalist ülkelerde bulunmaktadır. Arjantin, Brezilya, Güney Kore, Ekvador, Bolivya ve komünist rejimin çökmesiyle oluşan Doğu Avrupa rejimleri de Dahl'ın tanımladığı şekliyle poliarşinin kriterlerini karşılar, bu açıdan birer demokrasidirler. Ancak bu demokrasiler temsili demokrasiler değildirler, aynı zamanda temsili demokrasiye bir geçiş sürecinde oldukları gözükmemektedir, bu açıdan O'Donnell bu rejimleri "Delegasyoncu Demokrasiler" olarak tanımlar. Delegasyoncu demokrasiler yerleşik yani kurumsallaşmış demokrasiler değildirler ve herhangi bir şekilde otoriter rejime gerileme veya temsili demokrasi haline gelme durumu söz konusu değildir. Son olarak bu tarz ülkelerde daha önce var olan otoriter yönetimlerin miras bıraktığı sosyal ve ekonomik krizler siyasal otoritenin temsili demokrasiye yönelik değil *delegative* -yetki verici- pratikleri ve kavramları kullanmasına destek olmaktadır (O'Donnell, 1994: 55-56).

Grldğu üzere delegasyoncu demokrasi kavramı dünya genelindeki yeni seçimli rejimlerdeki bazı pratiklerin O'Donnell'in temsili demokrasi olarak adlandırdığı yerleşmiş/kurumsallaşmış demokrasilerle uyuşmaması ve sürekli bir hal arz etmesi ile şekillenmiştir. Delegasyoncu demokrasilerde adillik ve rekabet noktasında çeşitli sorunlar olsa da temsili demokrasilerde olduğu gibi seçimler düzenlenmektedir. Ancak delegasyoncu demokrasilerde temsili demokrasilerde bulunan yatay denetim oldukça zayıf veya tamamen etkisizdir. Temsili demokrasilerde seçim süreciyle sağlanan dikey denetimin yanı sıra özerk veya bağımsız kurumlar/organlar -yasama ve yargı organları- eliyle sağlanan yatay denetim de bulunmaktadır. Delegasyoncu demokrasilerde ise seçimi kazanan başkanın veya başbakanın var olan güç ilişkileri ve anayasal olarak makamda bulunma süresinin kısıtlanması dışında herhangi bir sınır tanımadan ve denetime tabi tutulmadan iktidarını kullanması ve "kendisinin uygun grdğu şekilde yönetmesi" mümkündür. Bu tarz bir rejimde seçimlerle belirlenen yürütmenin başı kendisini "ulusun bir tecessümü" olarak görür ve "ulusun çıkarlarının bekçisi ve tanımlayıcısı" olarak ortaya koyar (O'Donnell, 2004: 59-60). Delegasyoncu bir

demokraside seçimi kazanan siyasi lider, demokratik sistemde yatay denetim mekanizmasını sağlayacak güçler ayrılığı gibi ilkeleri zayıflatarak siyasi gücünü pekiştirmektedir (O'Donnell, 2004: 62). Bu durum temsili veya liberal demokratik sistemin kurumsallaşmasını önler, yürütme gücünün başındaki siyasi liderin tüm kontrolü elinde tutmasını sağlamlaştırır. Delegasyoncu demokrasi bu yönüyle kurumsallaşma karşıtı bir rejim olarak tanımlanabilir (Taş, 2015: 778).

Delegasyoncu demokrasinin bir başka özelliği yukarıda da bahsedildiği gibi siyasi liderin/başkanın ulusal iradenin somutlaştığı bir sembol haline getirilmesidir. Liderin ulusla bütünleştirilmesi ve özdeşleştirilmesi, ülke içindeki muhalif hareketlerin de vatana/milllete ihanet ettiklerini ima eden bir ortamın oluşturulmasına yardımcı olmaktadır (Taş, 2015: 778). Bu durum muhalif seslerin kısılmasını ve muhalefetin siyasi alanda bulunduğu yerin daralmasını beraberinde getirmektedir.

Delegasyoncu demokrasinin “demokratik” niteliğini yansıtan seçimler bu tarz rejimlerde oldukça canlı geçer ve bir “ölüm kalım meselesi” olarak ele alınır. Kazananın herhangi bir denge-fren mekanizmasının denetimine tabi olmadan siyasi gücünü neredeyse sınırsızca tatbik edebileceği bir ortama kavuşmasını sağlayacak seçimler sonrasında seçmenlerin pasif konuma geçerek sadece başkanın yaptıklarına destek vermeleri beklenir. Seçmenlerin birer oy deposu, sandığın ana belirleyici olduğu bu sistemde seçim öncesi kampanya döneminde verilen vaatlerin ve sözlerin seçim sonrası yerine getirildiği nadir olarak gözlemlenmektedir (O'Donnell, 1994: 60). Siyasi liderin seçimler sonrasında sahip olduğu yüksek siyasi kudret, herhangi bir şekilde seçim öncesi verilen vaatlerinin sorgulanmasına izin vermemektedir.

O'Donnell'a göre delegasyoncu demokrasilerde görülen bir başka önemli özellik “hızlı karar alma” süreçleridir. Yatay denetimin zayıf olduğu bu rejimlerde müzakere ve karşıt görüşleri dinleme süreçleri atlanarak hızlı kararlar alınabilmektedir. Özellikle başkanlık kararnameleri ile çeşitli konularda yasamanın by-pass edilmesi ve güçlü başkanın tek belirleyici olması mümkündür. Hızlı karar alabilme ve yasa yapabilme iktidarların sorunlara daha çabuk çözüm getirmesini beraberinde getirirken aynı zamanda büyük hataların gözden kaçmasına da neden olabilmektedir. Buradan hareketle O'Donnell yatay denetime ve denge-fren mekanizmalarına dayanan müzakere süreçlerinin ve konsensüs sağlamanın yavaş karar alma süreçleri yaratmasına rağmen, delegasyoncu

demokraside bulunan hızlı karar alma süreçlerinin yarattığı risklerden temsili demokrasiyi koruduğunu belirtmektedir (1994: 62).

1.3.2. İlliberal Demokrasi

İlliberal demokrasi tanımlamasına baktığımızda kök kavramı demokrasi olan bir hibrit rejim tanımı görmekteyiz. İlliberal yani liberal olmayan demokrasi tanımlaması, ilk olarak Zakaria'nın 1997 tarihli çalışmasında yer alan bir kavramdır. Zakaria "illiberal demokrasi" kavramı ile 90'lı yıllar ile birlikte kurulmaya başlanan yeni seçimli rejimlerdeki -demokrasilerdeki- liberal yönün zayıflığına vurgu yapmakta ve bu rejimlerin konsolide olarak sağlayacağı meşruiyetin geleneksel liberal demokrasiler için oluşturduğu tehdidi ortaya koymaktadır.

Zakaria'ya göre illiberal rejimlerde demokratik şekilde seçilen iktidarlar, rutin bir şekilde anayasal sınırlamaları görmezden gelmekte ve vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamaktadırlar. Hâlbuki Batı'da anlaşıldığı şekliyle "liberal demokrasi", sadece adil ve serbest seçimlerle tanımlanmamaktadır; liberal demokrasilerde aynı zamanda hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı, ifade, örgütlenme, din, mülkiyet ve ifade özgürlükleri gibi temel insan hakları ve özgürlükleri de bulunmaktadır (Zakaria, 1997: 22). 90'lı yıllardan itibaren yeni kurulan seçimli rejimlerde liberal demokrasinin, demokratik ayağını oluşturan serbest ve adil seçimler düzenlenirken, liberal ayağın parçaları olan iktidarın sınırlanması ve bireylerin hakları ile özgürlüklerinin tanınmasının es geçilmesi bu yeni demokrasilerin illiberal demokrasiler olarak nitelenmesine yol açmaktadır.

Demokratik nitelikler ile illiberal pratikleri aynı anda içinde barındıran illiberal demokrasiler Zakaria'ya göre bir geçiş döneminden öte olarak illiberal bir rejim olarak kurumsallaşmaktadır. Bu durum Batılı liberal demokrasinin "demokratik yoldaki bir varış noktası değil, birçok çıkış noktasından biri olduğunu göstermektedir" (Zakaria, 1997: 24).

Peki, yeni kurulan seçimli rejimlerin birer illiberal demokrasiye dönüşmesinin ve kurulan demokratik sistemin liberalleşememesinin arkasında yatan neden nedir? Zakaria'ya göre bunun nedeni Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki ülkelerin anayasal liberalizme ilişkin bir gelenekleri olmasıdır. Bu açıdan "Batı Modeli" çoğunluğun seçimi ile değil, tarafsız yargı ile ilişkilidir (Zakaria, 1997: 27). Anayasal liberalizm demokrasiye giden

bir yolu açmaktayken, demokrasinin anayasal liberalizmle sonuçlandığını söylemek mümkün değildir (Zakaria, 1997: 28). Bunun yol açacağı en büyük tehlike ise “çoğunluğun tiranlığı”dır. Anayasal liberalizm ve demokrasinin odaklandığı nokta iktidar gücünün ve otoritesinin kullanımıdır. Anayasal liberalizm siyasi iktidarın güç ve otorite kullanımını sınırlarken demokrasi gücün toplanması ve otoritenin kullanımına ilişkindir (Zakaria, 1997: 30). Bu açıdan anayasal liberalizm ile sınırlanmayan demokratik güç kullanımı çoğunluğun seçtiği kişinin veya partinin istediği gibi yönetmesine yol açacak, temel insan hakları ve özgürlükleri ile hukukun üstünlüğünün çiğnenebileceği bir zemin yaratacaktır.

Zakaria'ya göre illiberal demokrasiler artan bir şekilde meşruiyet kazanmaktadır ve bu durumun illiberal rejimlerde yaşayan insanlar için yarattığı tehlike yanında demokratik yönetime gölge düşürerek liberal demokrasiyi gözden düşürmesi tehlikesi bulunmaktadır (1997: 42).

1.3.3. Rekabetçi Otoriterlik

Rekabetçi Otoriterlik, hibrit rejim tanımlamaları içerisinde kök kavram olarak otoriterliğe sahip olan literatürdeki en popüler kavramdır. Hibrit rejimlere yönelik “Rekabetçi Otoriterlik” tanımlaması ilk olarak Levitsky ve Way'in 2002 yılındaki *The Rise of Competitive Authoritarianism* isimli çalışmalarında yer almıştır. Levitsky ve Way rekabetçi otoriter rejimleri ne tam demokratik, ne de tam otoriter olmayan bir rejim tipi olarak sınıflandırır. Ancak Levitsky ve Way aynı zamanda literatürde daha önce yapılan hibrit rejim tanımlarını da dikkate alır ve rekabetçi otoriterliği kök kavram olarak demokrasiyi kullanan hibrit rejim tanımlamalarından ayırır. Levitsky ve Way'e göre rekabetçi otoriter rejimler ile kök kavramı demokrasi olan hibrit rejimler demokrasinin minimum standartlarını karşılama açısından ayrılmaktadır. Levitsky ve Way bu duruma örnek olarak O'Donnell'in delegasyoncu demokrasisini gösterir ve delegasyoncu demokrasinin bir rejim tipi olarak demokrasinin temel standartlarını karşıladığı ancak kusurları olduğunu belirtir (2002: 53).

Levitsky ve Way, rekabetçi otoriterliği tanımlamaya öncelikle modern demokratik rejimlerin karşılaması gereken dört kriteri ortaya koyarak başlar. Buna göre modern bir demokratik rejimde;

“1- Yürütme ve yasama serbest, adil ve açık seçimler ile belirlenmeli

2- Bütün yetişkinlerin oy verme hakkı olmalı

3- Politik haklar ve bireysel özgürlükler (basın, örgütlenme ve eleştiri özgürlüğünü kapsayacak şekilde) korunmalı

4- Seçilenler yönetmek için otoritelerini kullanabilmeli, dini veya askeri otoritelerin vesayetinde olmamalıdır”

(Levitsky ve Way, 2002: 53)

Levitsky ve Way'e göre tam demokratik rejimlerde de bu kriterlerin bazıları zaman zaman çiğnenebilir. Ancak buradaki kilit nokta demokratik bir rejimde bu kriterlerin “göze çarpan” ve “sistemik” bir biçimde ihlal edilmemesidir. Demokratik rejimlerin tersine rekabetçi otoriter rejimlerde yukarıda belirtilen kriterler sık sık ihlal edilerek “iktidar ile muhalefet arasında eşit olmayan bir alan ortaya çıkar” (Levitsky ve Way, 2002: 53). Rekabetçi otoriter rejimlerde seçimler düzenli olarak büyük çaplı hileler olmadan gerçekleştirilir, ancak iktidar sahipleri seçim öncesindeki kampanya döneminde devlet kaynaklarını kullanarak eşit olmayan bir yarışma ortamı yaratırlar. Bunun yanında muhalefetin medyaya erişimi kısıtlanır, muhalefet adayları ve destekçileri taciz edilir ve bazı durumlarda seçim sonuçlarına ilişkin manipülasyonlar yapılabilir (Levitsky ve Way, 2002: 53). Rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarı eleştiren gazetecilerin ve siyasetçileri içerecek şekilde muhaliflerin de araştırılması, tehdit edilmesi, rahatsız edilmesi ve hatta tutuklanmaları mümkündür. Levitsky ve Way'e göre bu tarz olayların yaşandığı bir rejimin demokratik olarak nitelenmesi mümkün değildir. Ancak bu rejim tipinde tam otoriter rejimlerde görülen uygulamalarla da benzer bir durum yoktur. Rekabetçi otoriter rejimlerdeki iktidar sahipleri her ne kadar demokratik ortamı sıkıştırıp kuralları manipüle etse de, demokratik ilkeleri tamamen yok sayamaz. Rekabetçi otoriter rejimdeki siyasi liderler siyasi muhalefeti ve muhalif medyayı ortadan kaldırmak yerine vergi denetimini ve taraflı yargıçlar tarafından yapılan soruşturmaları kullanırlar (Levitsky ve Way, 2002: 53).

Levitsky ve Way, rekabetçi otoriter rejimlerin özelliklerini “demokratik yarışmanın dört alanı” adını verdikleri seçim, yasama, yargı ve medya açısından ortaya koyarak daha derin bir analiz yaparlar. Yapılan analizde her bir alanın otoriter rejimlerde ve rekabetçi otoriter rejimlerde nasıl bir yere sahip olduğu açıklanmaktadır.

Seçim alanı otoriter rejim içerisinde tanımlı değildir. Çünkü otoriter rejimlerde seçimler ya hiç düzenlenmemektedir, ya da seçim sürecinde rekabetçi bir yarışma süreci bulunmamaktadır (Levitsky ve Way, 2002: 54). Rekabetçi otoriter rejimlerde ise

seçimlerde bir rekabet ve yarişma vardır. Uluslararası gözlem kuruluşlarının denetimi ve oluşabilecek yaptırımlardan çekinilmesi sebebiyle seçimlerde büyük çaplı hileler de görülmez. Bu açıdan rekabetçi otoriter rejimlerde düzenlenen seçimlerde belli bir derecede belirsizlik vardır ve iktidardaki otoriter liderler de seçimleri ciddiye alır. Ancak bu rekabet ve yarişma ortamında gözle görülür bir eēitsizlik bulunmaktadır. Devlet gücünü haksızca kullanan iktidar sahipleri daha fazla propaganda yapma imkânına sahip olup, taraflı medya yayınları ve suçlamalar ile de muhalefet adayları ve destekçileri üzerinde baskı oluştururlar (Levitsky ve Way, 2002: 55).

İkinci demokratik yarişma alanı olan yasama alanı da otoriter rejimler açısından belirsizlik içerecek bir durum yaratmaz. Otoriter rejimlerde yasama organı ya yoktur, ya da tamamen iktidardaki partinin üyeleri tarafından oluşmuştur. Rekabetçi otoriter rejimlerde ise muhalefetin parlamentoda etkinliğini sağlayabilecek belli bir oranda sayısı olabilir ve her ne kadar yasama etkisizleştirilmeye çalışılsa da, yürütme gücüne sahip olmayan muhalefet açısından önemli bir siyasi mekanizmadır (Levitsky ve Way, 2002: 55-56).

Rekabetçi otoriter rejimlerde, üçüncü demokratik yarişma alanı olan yargı, iktidarlar tarafından sürekli olarak kontrol altında tutulmaya çalışılır. Bu noktada rüşvet ve atama gibi müdahaleler ile yargı iktidara bağımlı bir hale getirilmeye çalışılır. İktidarın isteğine karşıt kararlar alan yargı üyeleri görevi kötüye kullanma gibi suçlamalar ile pasivize edilir (Levitsky ve Way, 2002: 57).

Levitsky ve Way tarafından son demokratik yarişma alanı olarak tanımlanan medya alanında otoriter rejimler ağır sansür ve sistematik baskı uygularlar. Küba örneğinde olduğu gibi bağımsız medya kuruluşları yasayla yasaklanarak tüm medya kuruluşları devlet tarafından sahiplenilmiştir. Rekabetçi otoriter rejimlerde ise bağımsız medya organları yasal olarak faaliyet gösterebilir ve bu açıdan etkin birer güçtür. Ancak kimi zaman muhalif birer figür haline gelen medya çalışanları sık sık tehdit edilmekte ve saldırıya uğramaktadır. Rekabetçi otoriter rejimlerdeki yürütme gücü de üstü kapalı mekanizmalar ile medyayı sindirme yolunu seçerler. Bu mekanizmalar içerisinde devlet reklamlarını ve ilanlarının seçici bir şekilde dağıtılması, rüşvet, borçların manipölasyonu ile kesilen ağır vergi cezaları ve kısıtlayıcı basın kanunları bulunmaktadır (Levitsky ve Way, 2002: 57-58).

Rekabetçi otoriter rejimler görüldüğü üzere demokratik kurumlar ile otoriter pratikleri bir arada bulundurmaktadır. Rekabetçi otoriter rejim tipini demokrasiyi kök kavram olarak tanımlayan hibrit rejim tanımlamalarından ayıran ise demokratik ilkelerin daha sistematik biçimde ihlal edilmesi ve demokratik kurumların diğer hibrit rejim türlerine göre daha içi boş bir şekilde bulunmasıdır. Bu açıdan rekabetçi otoriter rejimlerdeki demokratik kurumların ve ilkelerin en önemli görevinin dış dünyaya karşı otoriter pratikleri örtmesi olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.4. Eksik Demokrasiler

Eksik demokrasiler kavramı, bir önceki bölümde yer alan Merkel'in yerleşik/embedded demokrasi tanımlaması ile ilişkilidir. Çalışmanın yerleşik demokrasi başlığı altında anlatıldığı gibi yerleşik demokrasi beş çekirdek parçadan oluşmaktadır. Bunlar seçimli rejim, katılıma dönük siyasi haklar, bireysel hak ve özgürlükler, yatay denetim ve etkin yürütme gücü olarak belirtilmiştir. Merkel'in çalışması içerisinde eksik demokrasiler bu parçaların siyasi rejim içerisindeki eksikliğine göre tanımlanmakta ve sınıflandırılmaktadır. Merkel'e göre bu beş parçadan herhangi birinin eksik olduğu bir demokratik rejim yerleşik demokrasi olarak tanımlanamaz, bu rejimler eksik/arızalı demokrasilerdir.

Merkel'in ilk olarak ele aldığı eksik demokrasi tipinde demokratik seçimli rejim parçası arızalıdır. "Dışlayıcı demokrasi" olarak adlandırılan bu eksik demokrasi türü, demokratik rejimde evrensel seçme ve seçilme haklarının garanti altında olmadığı veya adil uygulanmadığı durumlarda görülür. Yetişkin vatandaşların bir bölümü herhangi bir sebeple seçme ve seçilme hakkından yararlanamıyorsa bu rejim diğer demokratik parçalara sahip olsa da dışlayıcı demokrasi olarak tanımlanır (Merkel, 2004: 49).

Merkel'in tanımladığı ikinci eksik demokrasi türü "Vesayetçi(Domain) Demokrasi"dir. Bu demokratik rejim içerisindeki eksiklik seçilmiş yürütme gücünün etkinliğinin sağlanamamasıdır. Seçilmiş temsilcilerin üstünde etki alanı yaratan ve seçilmiş temsilcilerin siyasi alanlarını kısıtlayan anayasal veya anayasal olmayan ordu, gerilla, komita, girişimciler, toprak sahipleri ve çok uluslu şirketler gibi çeşitli veto güçleri bulunuyorsa bu durumda demokratik rejim vesayetçi demokrasi olarak tanımlanmalıdır (Merkel, 2004: 49).

Eksik demokrasilerin üçüncü türü, Zakaria'nın terimi olan illiberal demokrasilerdir. Merkel'e göre illiberal bir demokraside, yasama ve yürütme sadece yargı tarafından zayıf bir şekilde denetime tabi tutulur. Anayasal normların iktidar üzerindeki bağlayıcı etkisi de oldukça zayıftır. İlliberal demokrasilerde temel insan hakları ve özgürlükleri kısmi olarak askıya alınmış veya hiç düzenlenmemiş olabilir. Hukukun üstünlüğü ilkesi bu eksik demokrasi tipinde zarar görmüş ve bu durum "liberal anlayışın çekirdeği olan tüm bireylerin eşit özgürlüğünü" zedelemektedir (Merkel, 2004: 49). Bu açıdan yerleşik demokrasinin bireysel hak ve özgürlükler parçası illiberal demokrasilerde bulunmamaktadır. Merkel'e göre eksik demokrasilerin en yaygını illiberal demokrasilerdir (Merkel, 2004: 49).

Son eksik demokrasi türü, delegasyoncu demokrasidir. O'Donnell'in anlayışına yakın şekilde tanımlanan bu eksik demokrasi tipinde Merkel'e göre yasama ve yargının yürütme üzerinde bir kontrolü bulunmamaktadır. İktidarın icraatlarının anayasal normlara uygunluğunun da denetlenemediği bu sistemde denge-fren mekanizmaları yani yatay denetim oldukça zayıftır. Karizmatik siyasi liderlerin iktidarı elinde bulundurduğu delegasyoncu demokrasilerde iktidar sahibi partinin lideri parlamentoyu işlevsizleştirir ve yargıyı denetim altında tutar (Merkel, 2004: 49). Yerleşik demokrasinin yatay denetim parçasını bulundurmeyen delegasyoncu demokraside iktidardaki siyasi lider tek belirleyici güç olarak ortaya çıkar.

Merkel'in çalışması yerleşik demokrasi kavramı ile bağlantı içinde bir hibrit rejim tipolojisi ortaya koyması bakımından önemlidir. Hem "iyi" bir demokrasinin, hem de eksik demokrasilerin özelliklerinin bir bütünlük içinde ortaya konması hibrit rejim tanımlamalarının ve sınıflandırmalarının yapılması için bir yöntemi ortaya koymaktadır. Merkel'in bu yöntemi Collier ve Levitsky'nin "Sıfatlı Demokrasiler" çalışması ile benzerlik göstermektedir. Her iki çalışmada da demokratik rejimdeki eksik parçalar üzerinden eksik demokrasi türleri tasnif edilmiştir.

1.4. OTORİTERLEŞME, DEMOKRATİKLEŞME VE DEMOKRASİNİN KALİTESİ

Demokrasinin tüm kriterlerini ve özelliklerini içerisinde barındırmayan hibrit rejimlerin sayısının artması, bu rejimlerin izlediği veya izleyebileceği demokratikleşme ve otoriterleşme süreçlerinin incelenmesini beraberinde getirmiştir. Yeni kurulan seçimli rejimlerin demokratikleşme ve otoriterleşme arasında gösterdikleri salınımlar

demokrasinin “kalite”sine dönük ölçme çalışmalarının da popülarite kazanmasını sağlamıştır. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle rejimlerin otoriterleşme ve demokratikleşme yollarına dair çalışmalar incelenecektir. Daha sonra bir rejimdeki demokrasinin kalitesini derecelendiren Freedom House (FH) ve Bertelsmann Stiftung's Transformation Index (BTI) gibi demokrasi ve özgürlük endekslerinin çalışma metodolojileri ortaya konulacaktır.

1.4.1. Otoriterleşme

Bir ülkedeki demokratik yapıdan geriye doğru atılan adımlar (Gürsoy, 2014: 76) ve demokratik rejimin parçalarının bazılarının işlevsiz hale getirilmesi otoriterleşme olarak tanımlanabilir. Otoriterleşmenin salt demokrasinin tamamen ortadan kalkması olarak anlaşılmaması sorunludur. Demokratik rejimi tamamen ortadan kaldırmayan ancak çeşitli parçalarını yıpratıcı hareketlerin de otoriterleşme olarak ele alınması gerekmektedir. Çalışan bir demokrasiyi askeri darbe, devrim veya muhalefeti sindirme yoluyla seçimli rejimin bile olmadığı tamamen otoriter bir yönetime çevirme de, eksik veya arızalı olarak tanımlanabilecek bir demokrasinin otoriter pratiklerle bireysel özgürlükler, hukukun üstünlüğü gibi parçalarının yıpratılması da otoriterleşme olarak görülmelidir. Bu bölümde bu perspektiften hareket edilerek otoriterleşme demokratik rejimi yıpratıcı bir süreç olarak ele alınacaktır.

Demokratik kurumları tamamen ortadan kaldıran otoriterleşme yolları askeri darbeler ve devrimlerdir. Askeri darbeler yüksek rütbeli ordu mensuplarının yönetime silah zoruyla el koyması olarak gerçekleşir. Darbeler kısa dönemli demokratik düzeni yeniden tesis etme amacıyla yapılabileceği gibi, uzun dönemli askeri rejimlerin kurulmasına da sebebiyet verebilir (Gürsoy, 2014: 77). Devrim yoluyla otoriterleşme ise hem siyasi sistemi, hem de sosyal yapıyı değiştirmektedir. Devrimler alttan gelen ve üstten gelen devrimler olarak ikiye ayrılabilir. Alttan gelen devrimlerde halk kitlelerinin protestoları ve başkaldırıları devrimi yaratan güç iken, üstten gelen devrimlerde siyasi gücü ele geçiren elitlerin yaptıkları tepeden inme dönüştürücü düzenlemeler etkili olmaktadır (Gürsoy, 2014: 81-82). Askeri darbe ve devrimlerde siyasal dönüşüm ve otoriter yapının kurulması anında gerçekleşmektedir. Tedrici bir süreçte gerçekleşen muhalefetin sindirilmesi (Gürsoy, 2014: 84) ise iktidarı elinde bulunduran siyasi gücün muhalif hareketin “oyun alanını” daraltmasıdır. Güç kazanmanın ana yolu demokratik araçlar -adil ve serbest seçimler- olsa da, muhalefetin hareket alanının baskı ile

daraltılması rejimin demokratik niteliğini zedeler (Levitsky ve Loxton, 2013: 108). Bu durum muhalefet odaklarına yönelik izleme, tehdit, vergi soruşturmaları, hapis, sürgün, muhalif yapıların kapatılması gibi uygulamalarla somutlaştırılır. Demokratik bir rejimin sağlaması gereken “eşit oyun alanı” (Levitsky ve Way, 2010), baskıcı uygulamalarla siyasi iktidar lehine bozulur.

Muhalefetin sindirilmesi yoluyla gerçekleşen otoriterleşme askeri darbe ve devrimlerin tersine tüm demokratik kurumların ortadan kaldırılmasına yol açmaz. Otoriterleşme sürecinde demokratik kurumlar ile otoriter pratikler bir arada var olabilir. Bu açıdan muhalefetin sindirilmesi ile gerçekleşen otoriterleşme bir hibrit rejim şeklinde tezahür eder (Gürsoy, 2014: 84).

Otoriterleşme ve demokratik değerlerin gerilemesi, özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren dikkat çekici bir olgu haline gelmiştir. Larry Diamond'a göre, 1975'ten 2007'ye kadar geçen süreçte demokrasilerin sayısı her geçen gün artmış, artmadığı durumda da aynı kalmıştır. Freedom House'un 1974 ve 2005 arasında yaptığı ölçümlerde de ülkelerin özgürlük derecesi (1 en özgür, 7 en özgür olmayan) 4.38'den 3.22'ye doğru gelişim göstermiştir (Diamond, 2015: 141-142). Ancak Dünya genelinde 2005 sonrasında bu demokratikleşme trendi tersine dönmeye başlamış ve otoriter rejimlerin demokratikleşmesi yerine demokratik rejimlerde otoriter pratiklerin arttığı görülmeye başlanmıştır. Freedom House'un *Freedom in the World 2017* Raporu'na göre 2006 yılında 56 ülkenin özgürlük düzeyi artıp, 59 ülkenin azalırken, 2016 yılında 36 ülkenin özgürlük düzeyi artmış, 67 ülkenin ise azalmıştır. 2006-2016 yılları arasında istikrarlı bir şekilde özgürlük düzeyi azalan ülkeler özgürlük düzeyi artan ülkelere fazladır¹¹. Burada dikkati çeken bir nokta, dünya genelinde otoriterleşmenin artık askeri darbelerden ve devrimlerden ziyade, demokratik görünen seçimli bir rejimde muhalefetin sindirilmesi şeklinde görülmesidir.

Larry Diamond, 2006'dan beri yaşanan bu gelişmeyi demokrasinin gerilemesi olarak nitelendirmektedir ve buradan hareketle dört tespitte bulunmaktadır. Diamond'a göre ilk olarak yaşanan demokratik bozulma hızlanan bir niteliğe sahiptir. İkinci olarak demokrasinin kalitesi ve istikrarı gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde bozulmaktadır. Üçüncü olarak, otoriteryanizm büyük ve stratejik öneme sahip olan ülkeler dâhil olmak üzere kök salmaktadır. Son olarak Diamond'a göre Amerika Birleşik

¹¹ https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FIW_2017_Report_Final.pdf Erişim Tarihi: 18.08.2017

Devletleri gibi ülkeler de dâhil olmak üzere kurulu demokrasilerin performansı düşmekte ve demokrasinin diğer ülkelerde hâkim olmasına ilişkin özgüven ve istek azalmaktadır (2015: 144). Bu demokratik gerileme sürecinde siyasi liderlerin demokratik denge-denetim mekanizmalarını erozyona uğrattıkları ve işlevsizleştirdikleri, partileri ve yakın çevrelerine güç ve zenginlik sağladıkları görülmektedir. Demokratik düzeni zayıflatan otoriter liderler aynı zamanda muhalefeti şeytanlaştırmakta, muhalefet partileri, sivil toplum örgütleri ve medya için demokratik sistemde var olan alanı daraltmaktadırlar (Diamond, 2015: 149-150).

Francis Fukuyama'ya göre ise var olan ve yeni kurulan demokratik sistemlerde yaşanan gerilemenin en önemli nedeni kurumsallaşma başarısızlığıdır. Demokrasisi gerileyen, yani otoriterleşen rejimlerde devlet kapasitesi demokratik denetim ve hesap verme taleplerine cevap verememektedir (Fukuyama, 2015: 12). Adil ve serbest seçimler düzenlense de rejimlerdeki demokratik denetim mekanizmalarının çalışmaması keyfi yönetimi ve otoriterleşmeyi beraberinde getirmektedir. Fukuyama bu tarz rejimleri patrimonyal devletlerin devamı olarak nitelediği neo-patrimonyal devlet olarak tanımlar. Patrimonyal devlet, kişisel mülkün uzantısıdır. Modern devlet ise bunun tersi olarak kişisel değildir, bireyin statüsü tebaa olarak değil, vatandaşlıkla tanımlanır. Neo-patrimonyal devletler modern bir devlette olduğu gibi kişiye dayanmayan bir görünüm verir, oysa gerçekte tıpkı patrimonyal devletlerde olduğu gibi yönetenler kendi çıkarlarını takip etmektedirler (Fukuyama, 2014: 1327). Fukuyama'ya göre neo-patrimonyalizm demokrasi ile beraber var olabilir, ancak bu toplumlarda bireyler toplumun ortak çıkarı için değil, zenginleşmek için siyasete girerler. Siyasi liderler devlet kaynaklarını siyasi destekçilerine aktarmak için kullanırlar, bu durum da geniş bir patronaj ilişkisi ve klientalizm yaratır (Fukuyama, 2015: 13). Kendi çıkarlarını takip eden ve devletle kendini özdeşleştiren siyasi liderler muhalif hareketleri devlete muhalefet etmekle suçlamakta, popülist söylemlerle siyasi güçlerini konsolide ederek denetim mekanizmalarını etkisizleştirmektedirler.

1.4.2. Demokratikleşme

Demokratikleşme bir siyasal rejimde serbest, adil ve rekabetçi seçimlerin düzenlenmesi ile başlayan süreçte insan hakları ve özgürlükleri, hukukun üstünlüğü, basın, ifade ve örgütlenme özgürlüğü, güçler ayrılığı gibi demokratik ilke ve değerlerin tartışılmaz unsurlar olarak siyasal rejime yerleşmesidir. Demokratikleşme otoriter bir rejimde

başlayan liberalleşme, demokratik rejime geçiş ve demokratik değerlerin konsolidasyonu süreçleri ile gerçekleşir. Ancak bu süreçlerin zorunlu olarak birbirini takip etmesi her zaman görülmemektedir. Kimi rejimler liberalleşme sürecinde, kimi rejimler adil, rekabetçi ve serbest seçimlerin düzenlenmesi sürecinde, kimi rejimler ise demokratik değerlerin hâkim kılınması ve konsolide olması sürecinde takılıp kalmaktadır (Gürsoy, 2014: 85).

Otoriter bir rejimde demokratikleşme öncelikle liberalleşme yönünde atılan adımlar ile gerçekleşir. “Otokrasinin liberalleşmesi” olarak da adlandırılabilen bu süreçte demokratikleşen rejimde şunların gerçekleşmesi beklenir:

- “1 Rejim insan hakları düzeyinde önemli kamusal tavizler verir.
- 2 Rejim içerisinde neredeyse hiç siyasi tutuklu bulunmamaktadır.
- 3 Rejim muhalif sosyal gruplar ya da muhalif resmi veya resmi olmayan örgütlere (partiler, birlikler ve hareketler gibi) tolerans göstermektedir.
- 4 Birden fazla yasal olarak tanınmış bağımsız politik parti bulunmaktadır.
- 5 En az bir tane parlamentoda temsil edilen muhalefet partisi bulunmaktadır.
- 6 Devlet kurumları veya iktidar partisi tarafından kontrol edilmeyen bağımsız sendikalar ve profesyonel birlikler bulunmaktadır.
- 7 Bağımsız basın bulunmakta aynı zamanda alternatif bilgi kaynaklarına erişime hükümet tarafından tolerans gösterilmektedir.”

(Schneider ve Schmitter, 2004: 64)

Görüldüğü üzere, liberalleşme sürecinde rejim bireysel özgürlüklere ve siyasal haklara olan sınırlamaları kaldırmaktadır. Ancak bu sınırlamaların kaldırılması demokratikleşmenin tamamlanması anlamına gelmemektedir. Schneider ve Schmitter'in (2004) “Geçiş Biçimi” olarak adlandırdığı ikinci demokratikleşme sürecinde siyasal rejimde görülmesi beklenen gelişmeler şunlardır:

- “1 Var olan rejime muhalefet eden sosyal/politik hareketler ile açık müzakere süreci içerisine girilir.
- 2 Devletin yönetim aygıtları arasında kamusal politikalara ilişkin açık çatışmalar vardır ve bu durum hükümet tarafından kabul edilmiştir.
- 3 Rejim içerisinde keyfi güç kullanımını sınırlamaya yönelik resmi yasal değişiklikler sunulmuştur.
- 4 Veto gruplarının denetime tabi olmayan güçleri anayasal veya yasal değişiklikler ile ortadan kaldırılır.
- 5 Eşit siyasal hakları ve tüm vatandaşlara özgürlükleri garanti altına alan bir anayasa taslağı oluşturulur.

6 Kurucu seçimler düzenlenir.

7 Kurucu seçimler serbest ve adildir.

8 Kurucu seçimlerin sonuçları geniş kesimlerce kabul edilmiştir.”

(Schneider ve Schmitter, 2004: 66)

Geçiş sürecinde demokratik sistemdeki vesayet güçlerinin ortadan kaldırılmasına, rejimde demokratik ortamın ve tartışmaların oluşturulmasına, siyasal gücün sınırlanmasına ve anayasa yapımına değinilmektedir. Liberalleşme sürecinde ortaya çıkan siyasal hakların ve bireysel özgürlüklerin güvence altına alınıp yasalar ve anayasa aracılığıyla korunduğu ve adil seçimlerin düzenlendiği bir rejim demokratik geçiş sürecinde ortaya çıkmaktadır.

Demokratikleşmenin son evresi “demokrasinin konsolidasyonu”dur. Bu süreçte demokratik değerler yerleşik birer ilke olarak rejimin içine nüfuz eder. Konsolide olmuş bir demokraside ana demokratik değerler ve ilkeler tartışmasız olarak geniş toplum kesimleri ve siyasal hareketler tarafından kabul edilmiştir. Demokrasinin konsolidasyonu esnasında ortaya çıkması beklenenler şunlardır:

“1 Hiçbir önemli parti var olan anayasada büyük değişiklikler önermemektedir.

2 Düzenli olarak seçimler yapılmakta ve seçim sonuçlarına iktidar ve muhalefet tarafından saygı gösterilmektedir.

3 Seçimler adil ve serbest olarak düzenlenmektedir.

4 Hiçbir önemli parti veya grup daha önceki seçim sonuçlarını reddetmemektedir.

5 Seçimlerin kayganlığı önemli bir biçimde azalmıştır.

6 Ülke içerisinde seçilmiş temsilciler ve yetkililerin davranışları seçilmemiş veto grupları tarafından kısıtlanmamaktadır.

7 Daha önce oluşturulmuş kurallar çerçevesinde siyasi iktidar ilk defa el değiştirmiş veya partiler arasındaki ittifaklarda önemli değişimler gerçekleştirmiştir.

8 Daha önce oluşturulmuş kurallar çerçevesinde siyasi iktidar ikinci defa el değiştirmiş veya partiler arasındaki ittifaklarda önemli değişimler gerçekleştirmiştir.

9 Örgütlerin biçimlendirilmesi ve yönetilmesi kurallarına ilişkin resmi ve resmi olmayan biçimde anlaşmaya varılmıştır.

10 Yürütme biçimini düzenleyen kurallar konusunda resmi ve resmi olmayan biçimde anlaşmaya varılmıştır.

11 Bölgesel yönetimlerin işleyişine ilişkin kurallar konusunda resmi ve resmi olmayan biçimde anlaşmaya varılmıştır.

12 Kitle iletişim araçlarına erişim ve kitle iletişim araçları sahipliğine ilişkin kurallar konusunda resmi ve resmi olmayan biçimde anlaşmaya varılmıştır.”

(Schneider ve Schmitter, 2004: 68)

Demokrasinin konsolidasyonu ile birlikte demokratik rejim tüm kurumlarıyla sağlamlaşır ve liberal demokrasinin sahip olması gereken bütün özellikleri içerisinde barındıran sistem kurumsallaşır. Vatandaşların büyük çoğunluğu arasında meşruluk kazanan yerleşik bir demokraside, otoriter pratiklerin yeniden ağırlık kazanması ve demokrasiden geriye gidiş çok nadir görülebilecek bir olgudur (Diamond, 1994: 15).

Peki demokratikleşmenin öncül olarak gerektirdiği çeşitli koşullar bulunmakta mıdır? Bu soru karşımıza demokratikleşme teorilerini ortaya çıkarmaktadır. Literatürde en çok tartışılan demokratikleşme teorileri modernleşme teorisi, yapısalcı/tarihsel yaklaşım ve süreç odaklı geçiş teorisidir.

Seymour Martin Lipset (1959) tarafından ortaya konan modernleşme teorisi, sosyo-ekonomik olarak gelişmiş ve refah seviyesinin yüksek olduğu, sanayileşmesini tamamlamış ve “modernleşmiş” veya kapitalistleşmiş toplumlarda demokrasinin ortaya çıkma ve sürdürülebilme olasılığının daha yüksek olduğunu belirtir. Çalışmasında öncelikle çeşitli ülkelerin ekonomik gelişim seviyesini kişi başına düşen milli gelir, doktor, motorlu araç vb. verilerle ortaya koyan Lipset, burada ortaya çıkan yüksek değerlerin daha demokratik ülkelerde görüldüğünü, daha düşük değerlerin ise daha az demokratik ülkelerde görüldüğünü belirtir (1959: 77). Lipset'e göre verili bir demokratik sistemin istikrarı sadece modernleşme etkinliğine bağlı değildir. Siyasi sistemin “etkin” ve “meşru” olması da bu noktada önem arz etmektedir. Lipset'e göre demokratik sistemin etkinliği demokratik sistemin performansı ile ilişkilidir ve etkin bir bürokrasi ile karar-alma mekanizmalarından oluşmaktadır. Etkin bir yönetim sistemi ile hem halkın çoğunluğunun, hem de silahlı kuvvetler gibi sistemi tehdit edebilecek güçlü grupların beklentilerine cevap verilebilmektedir. Meşruluk ise var olan siyasal sistemdeki kurumların en uygun kurumlar olduğuna ilişkin bir inancın hâkim kılınmasına ilişkindir (Lipset, 1959: 86). Modernleşme teorisi Güney Kore, Tayvan, Şili ve Tayland gibi demokratikleşen ülkelerin demokratikleşme süreçlerini açıklamada başarılı olsa da 1980'lerden itibaren ekonomik ve insani gelişmişlik düzeyinde alt sıralarda bulunan çeşitli ülkelerin üçüncü demokratikleşme dalgası içerisinde yer alması bu teorinin geçerliliğini zedelemiştir (Menocal vd., 2008: 30). Modernleşme teorisi Batı ülkelerinde yaşanan demokratikleşme deneyimini örnek göstererek Batı merkezli determinist bir bakış açısıyla demokratikleşme sürecini açıklamasından dolayı da eleştirilmektedir (Gürsoy, 2014: 88).

Yapısalcı/tarihsel yaklaşım, demokratikleşmenin gerçekleşmesinde toplumsal yapının özelliklerine ve sınıf karakterlerine vurgu yapmaktadır. Barrington Moore'un (2003) "Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri" isimli eseri bu yaklaşıma ilişkin en önemli eserdir. Bu eser içinde demokratikleşme kapitalizm ile parlamenter demokrasinin bir araya gelmesiyle sonuçlanan İngiltere'deki Püriten Devrim, Fransız Devrimi ve Amerikan İç Savaşı gibi toplumsal hareketlere bağlanmaktadır (Moore, 2003: 481). Moore'un burada dikkat çektiği nokta, bu toplumsal hareketlerin çekirdeğini oluşturan toplumsal sınıfların niteliğinin belirleyiciliğidir. Moore'a göre yukarıda bahsedilen İngiliz, Fransız ve Amerikan "burjuva devrimleri" sınıfsal ve ekonomik yapısıyla demokratik sistemi beraberinde getirmiştir. Moore, Almanya ve Japonya'da yine kapitalizme ve endüstrileşmeye dayanan ancak tepeden inme niteliğe sahip olan yapının faşizmi doğurduğunu, köylü sınıfına dayanan devrimlerin gerçekleştiği Rusya ve Çin'de ise komünist rejimlerin kurulduğunu belirtir (Moore, 2003: 481). Yapısalcı yaklaşım toplumsal yapılara ve sınıflara çok fazla ağırlık vererek, bireylerin iradelerini yok sayma ve sadece demokrasiye geçiş aşamasını ele alıp konsolidasyon sürecine ilişkin herhangi bir değerlendirme ortaya koymaması açısından eleştirilmektedir (Gürsoy, 2014: 90).

Süreç odaklı geçiş yaklaşımı 1980'lerden sonra önem kazanan bir demokratikleşme yaklaşımıdır. Bu yaklaşım içerisinde yapısal faktörler göz ardı edilmeden siyasal aktörlerin demokratikleşmeye geçiş sürecinde girmiş oldukları etkileşimlere, verdikleri kararlara ve sahip oldukları fikirlere vurgu yapılmaktadır. Siyasal elitler arasındaki etkileşim bu yaklaşımda önemli bir odak noktası olsa da, yaygın toplumsal hareketlerin demokratik değişimi gerçekleştirme potansiyeli göz ardı edilmemiştir (Menocal vd., 2008: 30). Stepan, bu süreç odaklı yaklaşımdan hareket ederek demokratikleşme yollarını "savaş ve işgal sonunda demokratikleşme", "otoriter rejimin liderlerinin bir kısmı önderliğinde başlatılan demokratikleşme" ve "otoriter rejime muhalefet eden grupların liderliğinde başlatılan demokratikleşme" süreçleri olarak üçe ayırır (Akt: Gürsoy, 2014: 91). Görüldüğü üzere Stepan'ın yaklaşımında yapısalcı yaklaşımın aksine savaş gibi dışsal faktörler ve bireysel karar vericilerin ağırlığı ortaya konmaktadır.

Dahl da süreç odaklı yaklaşıma yakın bir şekilde rasyonel karar alma süreçlerinin demokratikleşme de etkili olduğunu belirtmektedir. Dahl'a göre siyasi iktidarın/yönetimin muhalefete karşı göstereceği hoşgörü ve baskının maliyeti demokratikleşme açısından

belirleyicidir. “Baskının maliyeti hoşgörünün maliyetinin ne kadar üstünde kalırsa, rekabetçi bir rejimin ortaya çıkma şansı yükselecektir.” (Dahl, 1971: 15).

1.4.3. Demokrasinin Kalitesi ve Ölçümü

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte hızını arttıran demokratikleşme dalgası sonucunda dünya üzerindeki saf otoriter rejimlerin sayısı dramatik şekilde azalırken, seçimli rejimlerin sayısı artmıştır. Ancak yeni kurulan seçimli rejimler birer demokrasi olduğunu iddia etse de, yeni seçimli rejimlerin demokrasinin serbest ve adil seçimler -kimi zaman seçimlerin adilliği de şüpheli konuma düşebilir- dışındaki parçalarını ne derece gerçekleştirebildikleri bir soru işareti oluşturmıştır. Bu durum demokratik rejimlerin kalitesini ve ülkelerin demokratik yapıya dayalı “özgürlük” derecelerini saptayan endekslerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Freedom House'un senelik olarak yayınladığı “Freedom in the World” Raporu, Bertelsmann Stiftung'un Dönüşüm Endeksi (Bertelsmann Stiftung's Transformation Index - BTI), Polity IV'un ülke raporları ve Economist'in demokrasi endeksi, bu noktada öne çıkan demokrasi ve özgürlük ölçümleridir. Bu çalışmada metodolojilerinin ve değerlendirme kriterlerinin çalışmaya uygunluğu sebebiyle Freedom House ve BTI değerlendirmelerinden yararlanılacaktır.

Freedom House'un 2017 yılında yayınladığı “Freedom in the World 2017” Raporu'na göre¹² araştırmanın metodolojisi BM Genel Kurulu tarafından 1948'de kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ne dayanmaktadır. “Freedom in the World” Raporları'nda yapılan ölçümler ve değerlendirmeler herhangi bir coğrafi konum, etnik ya da dini kompozisyon veya ekonomik gelişmişlik düzeyini dikkate almamaktadır.

Freedom in the World Raporları'nda ülkelerin özgürlük skoru, derecesi ve statüsü bulunmaktadır. Değerlendirilen ülkenin skoru belirlenirken 10 siyasi haklar göstergesi, 15 bireysel özgürlük göstergesi kullanılmaktadır. Bu göstergeler birer soru biçimine dönüştürülerek 0 (en az özgür) ile 4 (en çok özgür) arasında derecelendirilmektedir. Siyasal haklar soruları seçim sürecine (3 soru), politik çoğulculuk ve katılıma (4 soru) ve hükümetin işlevselliğine (3 soru) ilişkindir. Bireysel özgürlükler soruları dört alt kategoride toplanmıştır: İfade ve inanç özgürlüğü (4 Soru), örgütlenme ve toplantı özgürlüğü (3 soru), hukukun üstünlüğü (4 soru) ve kişisel özerklik ve bireysel haklar (4

¹² <https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2017> Erişim Tarihi: 05.08.2017

soru)¹³. Bir ülkenin siyasi haklardan alabileceği en yüksek puan 40, bireysel özgürlüklerden alabileceği en yüksek puan ise 60'tır.

Ülkelerin özgürlük derecesi ise yine siyasi haklar ve bireysel özgürlükler skoru belirlenirken kullanılan sorular üzerinden ortaya konur. 1'den 7'ye kadar yapılan derecelendirme (1 en özgür, 7 en özgür olmayan) ile ülkelerin siyasi haklar, bireysel özgürlükler ve genel özgürlük derecesi belirlenir. Ülkenin statüsü 1 ile 2.5 arasında özgür, 3 ile 5 arasında kısmen özgür, 5.5 ile 7 arasında özgür değil olarak nitelenir. Bunun yanında ülke raporlarında ülkelerin demokratik gelişimlerine veya gerilemelerine yönelik olarak aşağı ya da yukarı yönlü olan “trend oku” bulunabilir.

BTI ise gelişmekte ve geçiş döneminde olan ülkelerin demokrasi ve piyasa ekonomisine yönelik gerçekleştirdikleri değişimin yönünü ve bu değişimin nasıl gerçekleştirildiğini analiz edip değerlendirmektedir. Bu açıdan BTI yerleşik demokrasileri ve aynı zamanda nüfusu iki milyondan az olan küçük ülkeleri kapsamamaktadır. 129 ülkeye yönelik olarak hazırlanan değerlendirmelerde 17 kriterin altında bulunan 49 konuda¹⁴ her bir ülkenin uzmanı değerlendirmelerine göre ülkenin skorunu belirlemektedir. Belirlenen skor daha sonra ikinci bir ülke uzmanı tarafından gözden geçirilmektedir. Son olarak, ülke başına verilen 49 bireysel puanın her birine bölgesel ve bölgelerarası kontrol süreci uygulanarak tutarlılık sağlanmaktadır¹⁵.

BTI metodolojisinde siyasi dönüşüm, ekonomik dönüşüm ve dönüşüm yönetimi kriterlere göre ayrı olarak puanlanmaktadır. Bu çalışmada ekonomik dönüşüm üzerinde durulmadan siyasi dönüşüm ve dönüşüm yönetimi değerlendirmelerinden yararlanılacaktır. Değerlendirmeye alınan ülkelerin belirlenen skorları demokrasi ve piyasa ekonomisi skorlarının ortalaması ele alınarak oluşturulan statü endeksi (status index) ve siyasi iktidarın yönetim performansının değerlendiren yönetim endeksi (management index) olarak ikiye ayrılmaktadır. Statü endeksindeki ve yönetim endeksindeki skorlar 1 ile 10 arasında derecelendirilmektedir. Statü endeksinde siyasi dönüşüm/demokrasi skorları 0 ile 4 arası sert otokrasiyi, 4 ile 5 arası ılımlı otokrasiyi, 5 ile 6 arası ileri derecede eksik demokrasiyi, 6 ile 8 arası eksik demokrasiyi, 8 ile 10

¹³ Freedom House'un siyasi haklar ve bireysel özgürlüklere ilişkin değerlendirme soruları için bkz. EK-1 “Freedom House Değerlendirme Kriterleri ve Soruları”

¹⁴ BTI siyasi dönüşüm ve yönetim endeksinde değerlendirmeye alınan kriterler ve alt başlıklarında değerlendirmeye alınan konular için bkz. EK-2 BTI Değerlendirme Kriterleri

¹⁵ <https://www.bti-project.org/en/index/methodology/> Erişim Tarihi: 05.08.2017

arası ise yerleşik hale gelme sürecinde bulunan demokrasiyi nitelemektedir. Yönetim endeksindeki skorlar ise 0 ile 3 arası başarısız, 3 ile 4.30 arası zayıf, 4.30 ile 5.60 arası ortalama, 5.60 ile 7 arası iyi, 7 ile 10 arası ise çok iyi olarak değerlendirilmektedir.

BTI, siyasal dönüşümü saptamak için 5 farklı kriter kullanmaktadır. Bu kriterler içerisinde devletin temel işlevlerini yerine getirme kapasitesi, siyasi katılım, hukukun üstünlüğü, demokratik kurumların istikrarı ve siyasi ve sosyal entegrasyon bulunmaktadır. Dönüşüm yönetimi değerlendirmesinde ise zorluk derecesi, yönlendirme becerisi, kaynakların etkinliği, konsensüs oluşturma ve uluslararası ortaklık olmak üzere 5 kriter bulunmaktadır.

Çalışmada iki demokrasi endeksinden faydalanılarak endekslerin farklı konularda gösterebileceği eksiklikler giderilmeye çalışılacaktır¹⁶.

¹⁶ Freedom House eleştirisi için bkz. Merkel, W. (2004). Embedded and defective democracies, Democratization, 11:5, 33-58, DOI: 10.1080/13510340412331304598

2. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TEK PARTİ REJİMİ DÖNEMİNDEN ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARI DÖNEMİNE KADAR GEÇEN SÜREDE DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME

Demokratikleşme, Türkiye'nin siyasal tarihine damgasını vurmuş bir kavramdır. Türk siyasal hayatı içerisinde farklı aktörlerin ve iktidarların söylemleri ile pratikleri içerisinde demokrasi olgusu ve demokratikleşme hedefi sıklıkla öne çıkmaktadır. Tek Parti rejimi içerisinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurdurulması, II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili siyasal sisteme geçilmesi, çok partili siyasal hayat içerisinde demokratik -milli irade söylemi- ve anayasal kurumların -seçilmiş iktidarın sınırlandırılması- güçlendirilmesi üzerinde durulması görünüşte ülke içindeki demokrasinin ilerletilmesi amacına vurgu yapmıştır. Eksiklikleriyle beraber var olan seçimli demokratik sistemi kesintiye uğratan askeri darbe ve müdahale bildirileri bile demokrasinin, demokratik kuralların veya demokratik düzenin yeniden tesis edilmesini bir amaç olarak ortaya koymuştur. Bu açıdan Türk siyasal hayatında aşırı sağ ve aşırı sol hareketler dışındaki siyasal hareketlerin ortak paydalarından birinin demokratikleşme olarak görüldüğünü ve demokrasinin siyasi aktörlerin söyleminde olmazsa olmaz bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Ancak demokrasi ve demokratikleşme kavramı aynı zamanda farklı dönemlerde eklektik bir tarzda ele alınmış, liberal demokratik rejimin çeşitli ilkeleri güçlendirilirken, diğer ilkeleri zayıflatılmıştır. Bu sebeple Türk siyasal hayatının farklı dönemleri açısından demokrasi söylemi ve demokratikleşme pratiklerinin incelenmesi, Türkiye'de demokrasinin nasıl kavramsallaştırıldığı ve hangi yönleri ile uygulamaya sokulduğunun genel niteliklerini görmek açısından faydalı olacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek parti rejimi döneminden başlayarak, çalışmanın odak noktası olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tek parti iktidarı dönemine kadar olan süreçte Türk siyasal hayatındaki demokratikleşme hareketlerinin niteliği ve demokrasi kavramının kullanımı üzerine bir inceleme yapılacaktır. Bu bölüm içerisindeki ana amaç, çalışmanın odak noktasından

sapmadan Türkiye'deki demokratikleşmenin seyrine ilişkin tarihsel bütünlüğü sağlayabilmek ve çalışma içerisinde çeşitli dönemler arasında karşılaştırmalar yapabilme imkânına sahip olmaktır. Bölüm içerisinde ilk olarak tek parti rejimi dönemi (1923-1946), ikinci olarak Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasını takiben birinci çok partili dönem (1946-1960), üçüncü olarak 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden 12 Eylül 1980'e kadarki ikinci çok partili dönem (1960-1980) ve son olarak 12 Eylül 1980 darbesinden 2002'deki genel seçimlere kadar olan dönem ele alınacaktır.

2.1. TEK PARTİ REJİMİ DÖNEMİ (1923-1946)

Osmanlı Devleti'nin çöküş çağı olarak nitelenebilecek XIX. yüzyılın tamamı ve XX. yüzyılın başları, aynı zamanda devlet içinde hızlanan Batılılaşma ve çağdaşlaşma hamlelerini beraberinde getirmiştir. Tanzimat dönemi içerisinde başlatılan reformlar, padişahın yetkilerinin sınırlandırılması, hukuk devleti olma ve anayasal bir rejim haline dönüşme gibi politik nitelikli düşünceleri Osmanlı aydınları içerisinde yaygınlaştırmıştır. Bu düşünce saf bir demokratik ideale kavuşmaktan çok "Devletin bekası"nı sağlamaya yönelik bir temele dayansa da, tarihsel olarak demokratikleşmeye ilişkin Osmanlı Devleti içerisindeki dönüşümün motoru olmuştur. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde açılan Meclis-i Mebusan kısa süre sonra kapatılıp ancak 30 yıl sonra II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yeniden açılmış olsa da, bir parlamento kültürünün oluşmasını sağlamıştır. I. Meşrutiyet'in ilanı ile yürürlüğe giren 1876 Anayasası da çok kısa bir süre yürürlükte kalsa da, Osmanlı Devleti'nin anayasal bir temele dayanması gerektiği düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Demokratikleşmeye ilişkin Osmanlı Devleti'nin son döneminde oluşan bu temel düşünceler, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kurtuluş Savaşı esnasında ve sonrasında demokratik kurumları inşasında önemli rol oynamıştır.

Tanzimat dönemi ve Meşrutiyet dönemleri demokratikleşme hamleleri açısından ciddi bir dönüşümü yansıtsa da, bu dönemin otoriterleşme pratiklerinin tatbik edilmesinden uzak olduğunu söylemek mümkün değildir. II. Abdülhamit'in henüz ikinci senesi dolmadan "93' Harbi"ni bahane ederek kapattığı parlamento 30 yıl kapalı kalmış ve bu dönem Abdülhamit'in jurnal ve baskı uygulamaları sebebiyle "İstibdat" dönemi olarak anılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organize ettiği bir isyanla ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte parlamentonun yeniden açılması, anayasanın yürürlüğe girmesi

ve seçimlerin düzenlenmesi¹⁷ görünüşte özgürlükçü ve demokratik bir eğilim gösterse de esasında otoriter pratiklerin yine sıklıkla görüldüğü bir dönemdir. Gerek anayasada yürütmeye yasamayı feshetme yetkisinin verilmesi (Tunçay, 1990a: 33), gerek düzenlenen “sopalı seçimler”, gerekse de Bab-ı Ali Baskını gibi olaylar Abdülhamit'in istibdat dönemi sonrasında II. Meşrutiyet'in İttihatçıların iddia ettiği gibi bir “hürriyet” düzeni yarattığını doğrulamaz. Cumhuriyet dönemi boyunca demokratikleşmeye ket vuran otoriter uygulamalarda da bu tarihi geçmişin etkisi görülmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilgiye uğraması ve Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilip Meclis-i Mebusan'ın kapatılması sonrasında, Milli Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) adını taşıyan yeni bir parlamento açılmıştır. Yeni kurulan parlamento Kurtuluş Savaşı boyunca aktif bir rol üstlenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması sonrası sırasıyla saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilan edilmesi ve hilafetin kaldırılması, Kurtuluş Savaşı esnasında açılan TBMM'nin konumunu sağlamlaştırmıştır. Bu açıdan parlamento Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu süreçte merkezi bir konuma kavuşmuştur. Yine Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), yeni rejim içerisinde siyasal partilerin bulunacağını ortaya koymuştur.

TBMM tarafından kabul edilen 1924 Anayasası, CHF içinde yer alan muhalif grubun da etkisiyle beraber parlamenter sistemi öngörüyordu (Koçak 2001/2006: 119). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın açılabilmesine imkân veren 1924 Anayasası çoğulculuğa açık, liberal ve demokratik ilkelerin hâkim olduğu bir anayasadır (Arslan, 2005: 276-279). Yeni kurulan rejimin düşünsel arka planını oluşturan Kemalizm'in de siyasi alanda hedefi “milli hâkimiyet”, yani demokratikleşme idi (Köker, 2001/2006: 107). 1924 Anayasası'nın ve Kemalist düşüncenin siyasi alandaki hedefinin demokratikleşmeye ilişkin olumlu bir katkı sunabileceği düşünülse de, pratikteki uygulamalar demokratik bir yapının oluşturulmasına imkân vermemiştir.

¹⁷ Seçimler iki dereceliydi; yani oy kullanan birincil seçiciler (*müntehibi evvel*), ikincil seçicileri (*müntehibi sani*) belirliyordu. İkinci seçiciler ise temsilcileri seçiyordu. Kadınların oy hakkı yoktu, sadece 25 yaş üstü erkekler oy kullanabiliyordu. Seçilme hakkı için de 30 yaş üstü olmak, Türkçe bilmek, güvenilir olmak, seçildiği seçim bölgesinden olmak ve mal sahibi olmak gibi özellikleri barındırmak gerekiyordu (Koçak, 2005). Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nda düzenlenen seçimlerin günümüzdeki demokratik seçim standartları açısından demokratik niteliğinin pek zengin olduğu söylenemez, ancak dönemin şartları düşünüldüğünde bu tarz seçimlerin düzenlenmesi demokratik bir yapının oluşturulması için önemli bir adım sayılmalıdır.

2.1.1. Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Çok Partili Siyasal Rejim Denemeleri

Tek Parti rejimini kabaca üç döneme ayırırsak, ilk dönemi Cumhuriyet'in ilanı ile Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin başarısızlıkla sonuçlandığı 1923-1930 tarihleri arasındaki süreç olarak tanımlayabiliriz. Bu dönem İslam dininin toplumdaki etkisini azaltıp Türkiye'yi bir ulus-devlet haline dönüştürmeyi ve çağdaş dünyaya entegre etmeyi amaçlayan reformların hızla uygulamaya konduğu dönemdir. Ancak reformların hızlanması, bu reformlara ilişkin toplumsal muhalefeti ve bu muhalefeti engelleme gayreti ile hareket eden siyasal iktidarın otoriterleşme eğilimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemi demokratikleşme açısından ön plana çıkaran nokta ise biri kontrolsüz, biri kontrollü olmak üzere iki defa çok partili sistemin denenmiş olmasıdır.

Kurtuluş Savaşı döneminde son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin üyeleriyle toplanan TBMM, 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmeden önce ilk defa seçimlere gitmiştir. Bu seçimler, tıpkı Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi iki dereceli seçim sistemine dayandırılmış ve 1877 yılında çıkarılan seçim yasası üzerinde bazı değişikliklerin yapılması üzerine gerçekleşmiştir (Koçak, 2005). Kurtuluş Savaşı esnasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kontrol ettiği Müdafaa-i Hukuk grubuna muhalefet eden ve "İl. Grup" olarak anılan parlamento temsilcileri, 1923 seçimleri ile büyük ölçüde parlamento dışı kalmışlardır. Parlamento içerisinde muhalefetin gücünün azalması ile Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim 1923), Hilafet'in kaldırılması (3 Mart 1924) ve eğitimin laikleştirilmesini içeren Tevhid-i Tedrisat (3 Mart 1924) gibi reformların hızla ve tartışılmadan gerçekleştirilmesi, Kurtuluş Savaşı'nın Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa dışındaki önde gelen komutanlarında bir rahatsızlık yaratmıştır. Bu rahatsızlık Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içerisinde milletvekili olarak bulunan Kazım Karabekir, Refet Bele, Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Ali Fuat Cebesoy'un önderliğinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) (17 Kasım 1924) kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

TpCF'nin kurulması, Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın lideri olan Mustafa Kemal Paşa'da büyük bir rahatsızlık yaratmış ve dış basına verdiği demeçlerde yeni kurulan fırkaya karşı olan düşüncelerini açıkça belirtmiştir (Tunçay, 1981: 104). TpCF'nin hem siyasal, hem de ekonomik açıdan liberal ve demokratik olarak değerlendirilebilecek ve dini inanışlara saygılı olduğunu belirten fırka beyannamesi, çağdaşlaşma yolunda demokrasiden çok laikliğe ağırlık veren Mustafa Kemal Paşa ve

çevresindekilerin (Tunçay, 1981: 70), ortaya çıkan muhalefet partisinin yaratacağı siyasi rekabet dışında oluşan rahatsızlıklarının temel noktasıydı. CHF çevrelerinde anayasada herhangi bir karşıt madde yer almamasına karşın kontrol edemeyecekleri çok partili siyasal sistemin gerçekleştirilen devrimleri yavaşlatabileceği, hatta ortadan kaldıracağına ilişkin derin bir kuşku mevcuttu.

TpCF'nin kurulmasından birkaç ay sonra Doğu illerinde patlak veren Şeyh Sait İsyanı, isyan içerisindeki İslami motivasyon çerçevesinde TpCF ile bağlantılandırılmış, parlamentoda kabul edilen Takrir-i Sükûn kanunu çerçevesinde TpCF kapatılmıştır. Böylece Cumhuriyet döneminin ilk çok partili siyasi sistem denemesi uzun ömürlü olmamıştır.

Takrir-i Sükûn Kanunu aynı zamanda basın üzerinde de baskı kurmuş, CHF'yi eleştiren ve TpCF'yi destekleyen İstanbul basınından gazeteler kapatılmıştır. Gazetelerin kapanması yanında, İstanbul basınındaki muhalif isimler faaliyete geçen İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla tutuklanmıştır (Tunçay, 1981: 143).

1925'teki Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra 1929'a kadar geçen sürede, Takrir-i Sükûn kanunu ve İstiklal Mahkemeleri, Kemalist yönetimin otoriter yönünü belirginleştiren iki ana unsur olmuştur. Bu dönemde Kemalist devrim adımları da hız kazanmış, sırasıyla Şapka İnkılabı, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu'nun kabulü, Harf İnkılabı ve anayasadan devletin dininin İslam dini olduğuna ilişkin ibarenin kaldırılması gibi icraatlar gerçekleştirilmiştir.

Takrir-i Sükûn döneminde “İzmir Suikastı” yargılamaları ile muhalefet tamamen sindirilmiş, rejime yönelik tehdit oluşturdıkları kabul edilen daha önce kapatılan TpCF'nin ileri gelenleri ile eski İttihatçılar da İzmir Suikastı'nın İstiklal Mahkemeleri yargılamalarına dâhil edilerek pasivize edilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa TpCF'yi kuran paşalar ile hesaplaşmasını da CHF'nin ikinci kongresinde altı gün boyunca okuduğu “Nutuk” ile gerçekleştirmiştir.

Muhalefetin tamamen sindirilmesi, basının kontrol altına alınması ve öncelikli devrimlerin gerçekleştirilmesi sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu “Tek Adam” konumunun, bir süre sonra çeşitli dezavantajlar yarattığı görülmeye başlanmıştır. 1929 Dünya Bunalımı'nın yarattığı ekonomik kriz koşullarında CHF hükümetinin muhalefet mekanizmasının bulunmaması sebebiyle eleştirisiz ve

sorumsuz durumda olması ve bu durumun yol açtığı atalet, Cumhurbaşkanı nezdinde rahatsızlık yaratmıştır. Bu açıdan Mustafa Kemal Paşa rejimi sorgulamayacak, ancak CHF'yi hareketlendirecek bir muhalif partinin varlığında yarar görmüştür (Tunçay, 1981: 247). İkinci olarak, Cumhurbaşkanı'nın sahip olduğu tek belirleyici konum, Batı dünyası tarafından Türkiye'nin bir diktatörlük olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. Yeni kurulacak partinin lideri olarak düşünülen Fethi Okyar ile Yalova'da yaptığı görüşmede Mustafa Kemal Paşa bu durumu şu sözlerle ortaya koymuştur:

“Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır... Hâlbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese, bir istibdat müessesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum.”

(Akt: Tunçay, 1981: 252)

1929 Dünya Bunalımı sonrasında demokratikleşme ya da daha fazla otoriterleşme gibi iki seçeneği bulunan Tek Parti yönetimi, daha çok pratik kaygılara dayanan bu sebeplerle Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in himayesinde “güdümlü demokratikleşme” yolunu tercih etmiştir (Yılmaz, 2005: 190). Böylece parti programı bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından kontrol edilen ve düzeltilen, Mustafa Kemal ile uzun yıllara dayanan bir dostluğa sahip ve daha önce kısa bir dönem Başbakanlık yapmış Fethi Okyar liderliğinde Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuştur.

SCF, TpCF'nin aksine “yapay” olarak nitelenebilecek bir demokrasi denemesidir (Tunçay, 1981: 245). Mustafa Kemal Paşa'nın ve CHF ileri gelenlerinin aklında iktidarı asla ele geçiremeyecek, ancak hem CHF'ye devrimler dışındaki ekonomi gibi konularda eleştiriler getirerek silkinmesini sağlayacak, hem de Batı dünyası nezdinde oluşan diktatörlük görüntüsünün silinmesine katkı sunacak “araçsal” bir muhalif parti düşüncesi bulunmaktaydı. Ancak SCF'nin elde ettiği destek ve yarattığı kamuoyu düşünülenin çok ötesinde olmuştur. SCF lideri Fethi Bey'in çıktığı yurt gezilerinde gördüğü büyük ilgi, CHF ileri gelenlerinin ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in kafasında SCF'nin serbest ve adil seçimler neticesinde sahip olabileceği konuma ilişkin bir kuşku yaratmıştır. Fethi Bey'in özellikle İzmir gezisi bu noktada bir kırılma yaratmıştır. İzdiham sebebiyle karaya ayak basamayan Fethi Bey, “kurtar bizi” nidalarıyla karşılanmış, Fethi Bey kalabalığa seslendikten sonra İzmir'deki CHF binası taşlanmış (Ertem, 2013: 54). Bu ortamda başlangıçta iki parti arasında tarafsız bir hakem rolüne sahip olacağını belirten Mustafa Kemal Paşa'nın ağırlığını CHF'den yana koyması, SCF için sonun başlangıcı olmuştur.

SCF kendisine yaşam hakkı tanınan bu kısa süreç içerisinde sadece 1930 sonlarında düzenlenen belediye seçimlerine katılabiliştir. Aynı süre zarfında CHF, Cumhuriyet değerlerine karşı olduğu, komünistlerle, gayrimüslimlerle ve gericilerle işbirliği yaptığı yönünde propagandalarla SCF'yi itham etmeye başlamıştır. İktidar partisi olarak bürokratik aygıtı da hâkim olan CHF 1930'daki bu yerel seçimleri idari ve silahlı kuvvetlerin büyük desteğiyle ve usulsüzlüklerin gölgesinde kazanmıştır (Emrence, 2005: 215). Bu seçimlerden kısa bir süre sonra Fethi Bey partisini feshetmiş ve bu yapay demokrasi denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2.1.2. Tek Parti Yönetiminin Yerleşmesi

SCF denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Tek Parti yönetiminin yerleştiği ve kurumsallaştığı dönem başlamış, tek parti yönetimi içerisinde güdümlü de olsa çok partili bir demokratik rejimin kurulmasına ilişkin düşünce tamamen rafa kaldırılmıştır. Halkın yeterli olgunluğa veya erginliğe sahip olmadığı, bu sebepten ötürü de parlamenter demokrasinin zararlı yanlarının ağır bastığı düşüncesi CHF içerisinde hâkim görüş haline gelmiştir (İnsel, 2001/2006: 20). Demokrasinin Batı'daki sınıflı toplumların zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıktığı inancına dayanan mantıksal bir temelden hareketle, Türkiye'nin "sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitle" olarak tarif edilebilecek dayanışmacı bir toplum yapısına sahip olduğu gerekçesine dayanarak, demokrasinin tahsis edilmesine de ihtiyaç bulunmadığı düşüncesi benimsenmiştir (Köker, 2001/2006: 108-109). Mustafa Kemal Paşa'nın zaman zaman memleket meselelerini masaya yatırdığı Çankaya sofralarının misafirlerinden Falih Rıfkı (Atay), 1930 Ağustos'unda yazdığı yazıda Türkiye'de demokratik rejimin kurulmasının risklerini şu sözlerle aktarmaktadır: "Türkiye'de demokrasi, hoca ve mürteci saltanatı demektir." (Akt: Tunçay, 1981: 225).

Çok partili demokratik siyasal sistemin kurulması düşüncesinin terkedilmesinden sonra, 1930'lu yıllar boyunca CHF parti olarak kimliğini oluşturmaya ve parti-devlet bütünleşmesini sağlamaya yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Daha önce iki kez karşısına rakip siyasi parti çıkmasına rağmen parti programı oluşturmaya gerek duymayan CHF, resmi olarak kuruluşundan sekiz yıl sonra ilk defa 1931'deki kongresinde bir parti programı ortaya koymuştur (Koçak, 2005). Bu parti programı ile beraber idari uygulamada, 1924 Anayasası'nın öngördüğü parlamenter demokratik pratikler yerini CHF tüzüğüne dayanan ve daha da güçlendirilen "Şeflik Sistemi"ne

bırakmıştır¹⁸. Şeflik Sistemi hem parti genel başkanı olan, hem de Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın, parti genel başkanı olarak sahip olduğu yetkiye dayanarak milletvekillerini belirlemesine ve iki dereceli seçim sisteminde belirlediği adayların TBMM'ye seçilmesine dayanıyordu (Koçak, 2001/2006: 122). TBMM seçimleri ertesinde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise milletvekili olarak seçilmiş bu kişiler, kendilerini bir anlamda atamış olan cumhurbaşkanını tekrar seçiyorlardı.

1930'lu yıllarda şeflik sisteminin güçlendirilmesi ile beraber düzenlenen kongrelerde de CHF programları aracılığıyla Kemalizm'in ilkeleri daha sık vurgulanmaya başlanmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Kemal Atatürk ile yaptığı bir sohbetten aktardığına göre Atatürk parti ilkelerinin bir doktrine dayanma fikrine “O zaman donar kalırız” diyerek karşı çıkmıştır (Akt: Belge. 2001/2006: 36). Ancak bir doktrin haline getirilmese de, CHF programının “Kemalizm'in İlkeleri” olarak tanımladığı Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılığın 1937'de anayasaya girmesiyle parti-devlet özdeşliği anayasallaşmıştır (Arslan, 2005: 279). 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren valilerin aynı zamanda CHP il başkanı, içişleri bakanının ise CHP genel sekreteri olması yine parti-devlet bütünleşmesine örnek olarak verilebilir. Sina Akşin'e göre bu durum, partinin ön plana çıktığı totaliter düzenden çok, CHP'nin parti olarak örgütlenmesinin zayıf olmasından ötürü devletin partiyi yuttuğu bir düzeni beraberinde getirmiştir (1992: 247). Gerçekten de Türkiye'deki tek parti yönetiminin 1930'lu yıllarda özellikle Almanya'daki Nazi Rejimi ve İtalya'daki Faşist Rejimden etkilenecek totaliter bir yapıya dönüştüğünü söylemek mümkün değildir. CHP'nin otoriter yönetim yanlısı kanadına mensup dönemin İçişleri Bakanı Recep Peker'in 1935'teki CHP kongresinden önce İtalya ve Almanya'ya yaptığı gezilerin dönüşünde sunduğu önerileri içeren bir rapor Atatürk tarafından “saçmalar” diye nitelenerek reddedilmiştir (Tunçay, 1981: 322). Mete Tunçay'ın Hasan Rıza Soyak'ın anılarından aktardıklarına göre bu öneriler içerisinde gücü ve yetkisi sınırsız bir yüksek heyetin siyasi kararları alması, üniformalı gençlik teşkilatlarının kurulması yer alıyordu (1981: 321-322).

1930'lu yıllar içerisinde otoriterleşme eğilimlerinin arttığı görülmekle birlikte, demokratikleşme açısından da önemli bir adım atılarak kadınlara seçme ve seçilme

¹⁸ 1920'li yıllar boyunca da bir nevi şeflik sistemi uygulansa da, “şef” sözcüğü siyasi söyleme 1930'da girmiştir (Koçak, 2001/2006: 145). Şef deyiminin yaygınlaşmasında liberal demokrasilerin çöküşte olduğu görülen bir dönemde İtalya'daki faşist rejimde Mussolini için kullanılan “Duce” ve Almanya'daki Nazi rejiminde Hitler için kullanılan “Führer” terimlerinin etkisi bulunmaktadır.

hakkı verilmiştir. Kadın-erkek eşitliğinin yasal düzlemde kurulmasını sağlayan Medeni Kanun'un 1926 tarihli kabulünden sonra, siyasal açıdan da bu eşitliğin sağlanmasına yönelik adımın önemi özellikle tarihsel şartlar göz önüne alındığında oldukça önemlidir (Akşin, 1992: 248). 1926'da Medeni Kanun'un iktibas edildiği İsviçre'de kadınlara seçme ve seçilme hakkının bu tarihten yaklaşık yarım yüzyıl sonra verilmesi demokrasinin bir ilkesi olan genel oy hakkının Türkiye'de bazı Batı ülkelerinden bile önce tanındığına ilişkin önemli bir kanıttır¹⁹.

2.1.3. Milli Şef Dönemi

Kasım 1938'de Kemal Atatürk'ün ölümü ile birlikte başlayan ve Demokrat Parti'nin (DP) kurulması ile sona eren tek parti yönetiminin üçüncü ve son safhası 1939-1946 arasındaki yılları kapsamaktadır. Bu dönem özellikle "Ebedi Şef" Atatürk'ün ölümü sonrasında Cumhurbaşkanı seçilen "Milli Şef" ünvanlı İsmet İnönü'nün yönetiminde Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın dışında kalma çabaları, savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar ve Varlık Vergisi gibi ayrımcı ve otoriter bir yasal düzenleme ile karakterize edilebilir.

"Milli Şef" döneminin neredeyse tamamında II. Dünya Savaşı devam etmiştir. İnönü yönetimi bu dönemde diplomatik açıdan kendisine alan yaratmak ve tarafsızlığını korumak adına hem Müttefik Devletlerle, hem de Mihver Devletleri ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. İzlenen denge politikasının gereği olarak Nazi Almanyası ve Faşist İtalya ile zaman zaman yakınlaşılması ve Varlık Vergisi gibi gayrimüslimlere yönelik uygulamalar Türkiye'nin otoriter yönetiminin totaliter bir tarza göz kırptığı şeklinde eleştirilmiştir. Ancak özellikle 1943 yılı ile birlikte savaşın Almanya aleyhine gelişmesi ile Türkiye de müttefikler tarafındaki safını kesinleştirmiş, 1945 yılında Almanya'ya savaş ilan ederek savaşa fiilen katılmadan BM'nin kurucu üyesi olma hakkını elde etmiştir (Zürcher, 2000: 298).

II. Dünya Savaşı boyunca herhangi bir demokratikleşme hamlesi doğal olarak gerçekleşmemiştir. İki dereceli seçim sistemi devam etmiş, ancak Atatürk dönemine²⁰

¹⁹ Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı verilmesi havada kalmamış, hakkın verilmesi sonrası düzenlenen ilk seçimler olan 1935 TBMM seçimlerinde 18 kadın, 1939 seçimlerinde ise 14 kadın milletvekili seçilmiştir (Koçak, 2005).

²⁰ 1930'lu yıllarda düzenlenen seçimlerde de gayrimüslim Rum-Ortodoks, Yahudi ve Ermeni temsilcilerin aday olması ve seçilmesi sağlanmıştır (Koçak, 2005). Yine bazı bölgelerde kısıtlı sayıda da olsa bazı seçim bölgelerinde bağımsız adaylara seçilmeleri için imkan tanınmıştır.

göre bir nebze yumuşama gösterilerek 28 ilde önseçim yapılarak adaylar belirlenmiştir (Lamprou, 2017: 516). Ancak savaşın bitmesi ve hem toplumsal muhalefetin, hem parti içi muhalefetin artması, hem de II. Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktürde Türkiye'nin Sovyet tehlikesine ve taleplerine karşı Batı demokrasileri yanında yer almak istemesi, Tek Parti rejimini demokratikleşme yönünde çeşitli adımlar atmaya zorlamıştır. İnönü bu durumdan ötürü, CHP içindeki parti içi muhalefetin muhalefetini parti dışına taşıyıp yeni bir siyasi parti içinde örgütlenmesini teşvik etmiştir. Parti içindeki muhalif isimler Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, CHP grubuna “Dörtlü Takrir” olarak adlandırılan bir önerge sunmuştur. Dört muhalif milletvekili bu önergede anayasanın uygulanarak demokratik bir sistemin kurulmasını talep etmişlerdir. Bu önerge CHP grubu tarafından reddedilmiş, zamanla muhalefetlerini sürdüren Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan partiden ihraç edilmiştir (Zürcher, 2000: 306-307). İnönü de savaş sonrası dönemdeki konuşmalarında muhalefet partisi eksikliğinden yakınmış²¹ ve 1947 yılında düzenlenecek TBMM seçimlerinin tek dereceli seçim olarak düzenleneceğini belirtmiştir (Zürcher, 2000: 307). Parti kurma çalışmalarına başlayan dört muhalif milletvekili arasında bulunan Celal Bayar da önce CHP'den istifa etmiş, daha sonra Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşerek yeni bir muhalefet partisinin kuruluşu ve ilkeleri konusunda anlaşmıştır (Zürcher, 2000: 307). 7 Ocak 1946'da yeni muhalefet partisi Demokrat Parti (DP) resmen kurulmuş ve tek parti yönetimi fiilen olmasa da görünüşte sona ermiştir.

Milli Şef dönemi özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında yoğunlaşan otoriter uygulamaların yanında, çok partili siyasi rejimin kurulmasında oynadığı rol sebebiyle farklı değerlendirmelere yol açmıştır. Kemalist düşünür Attila İlhan, İnönü dönemini Atatürk döneminden ayırarak 1938-1950 arasını “totaliter” olarak değerlendirir²². Emre Kongar ise, İnönü'nün Atatürk'ün devamı olarak değerlendirilmesi gerektiğini, İnönü'nün çok partili düzene geçerek Atatürk'ün Devrimleri'ni tamamladığını ileri sürer (2006: 226). Demokratikleşme açısından çok partili sisteme geçilene kadarki süreçte İnönü döneminin Atatürk dönemine kıyasla totaliterliğe kaydığını belirtmek II. Dünya Savaşı

²¹ İnönü'nün muhalefet partisi eksikliğinden yakındığı dönemde liderliğini sanayici Nuri Demirağ'ın yaptığı Milli Kalkınma Partisi kurulmuştu. Ancak parti içinde deneyimli bir siyasetçinin bulunmamaktaydı ve partinin TBMM içinde temsilcisi yoktu (Zürcher, 2000: 307). Bu açıdan İnönü'nün bu girişimi pek ciddiye almadığı görülmektedir.

²² <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/35579/001519498006.pdf?sequence=1>
Erişim Tarihi: 15 Kasım 2017

döneminde Gayrimüslimlerden toplanan Varlık Vergisi uygulaması haricinde mümkün değildir. Bu açıdan İnönü döneminin Atatürk döneminin otoriter rejimini devam ettirdiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

2.2. ÇOK PARTİLİ SİYASAL REJİM VE DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI (1946-1960)

II. Dünya Savaşı ertesinde çok partili siyasal rejime geçilmesi, Türkiye'nin demokratikleşme serüveninde önemli bir eşiğin aşılması anlamına gelmektedir. Schumpeter'in Minimalist Demokrasi teorisinde demokratik rejimlerin minimum koşulu olarak tanımladığı, Merkel'in ise Yerleşik Demokrasi kavramsallaştırmasında demokratik rejimlerin çekirdeği olarak tanımladığı birden fazla siyasi partinin adil ve serbest seçimlere katılması, Türkiye açısından DP'nin kurulması ve 1950 seçimlerinin "gizli oy, açık tasnif" ilkesi ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Ancak, birbirinden farklı demokrasi tanımlamalarının incelendiği çalışmanın birinci bölümünde de görülebileceği gibi, işleyen ve gerçek bir demokrasinin varlığından söz edebilmek için sadece seçim sandığının kurulması ve seçimi kazananların ülkeyi yönetmesi yeterli olmayacaktır. Bu açıdan Türkiye, Demokrat Parti'nin kurulması ve 1950 seçimlerinin düzenlenmesi ile demokratikleşme adına önemli bir eşik atlasa da, devam eden süreçte demokratik bir rejimin sahip olması gereken çeşitli nitelikleri göz ardı ederek demokrasinin konsolide olmasına ilişkin sorunlar yaşamıştır.

2.2.1. Çok Partili Siyasal Rejime Geçiş Dönemi

DP'nin kurulması ertesinde CHP, 2. olağanüstü kurultayını toplayarak parti tüzüğü içerisindeki çok partili hayata uyum sağlayacak değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Tüzükte yer alan "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" unvanları kaldırılmış ve CHP genel başkanlığının kurultaylarda yapılacak seçimle belirlenmesi kabul edilmiştir (Koçak, 1990: 142). CHP parti içi demokrasiye ilişkin bu atılımı gerçekleştirirken, 1947'de düzenlenmesi planlanan TBMM seçimlerini bir yıl öne çekerek 1946 başında kurulan DP'nin örgütlenmesini tamamlamadan seçime giderek ezici bir zafer kazanmayı planlamıştır. İlk defa tek dereceli olarak düzenlenecek seçimlerde çoğunluk sistemi benimsenerek bir seçim bölgesinde en çok oyu alan partinin o seçim bölgesindeki bütün milletvekilliklerini kazanması kabul edilmiştir. CHP bu seçim sistemiyle TBMM içerisindeki muhalefet partisinin az sayıda milletvekili çıkarmasını amaçlamıştır.

1946 seçimlerinin galibi 395 sandalye kazanan CHP olmuştur. Ancak seçim sonuçlarını şansa bırakmak istemeyen ve iktidarı devretmeye hazır olmayan CHP yönetimi, seçimleri “açık oy, gizli tasnif” ilkesine göre düzenlemiştir. Seçimlerde 66 sandalye kazanan DP'nin seçimlerde hile ve baskının olduğuna yönelik suçlamaları CHP tarafından kabul edilmemiştir. 1946 seçimleri özellikle oy kullanımının ve tasnifinin yöntemine ilişkin ortaya çıkan tartışmaların ışığında Türk siyasal tarihine “usulsüz seçim” olarak geçmiştir (Koçak, 1990: 143). Bu açıdan Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili genel seçiminin adil ve rekabetçi olduğunu söyleyemeyiz.

1950'de düzenlenecek genel seçimlere kadar geçen dönemde yeni kurulan DP'nin siyasal söyleminin merkezi temasını demokrasi oluşturmuştur (Kaya Özçelik, 2010: 164). DP propaganda döneminde “Yeter, söz milletindir” sloganıyla halk iradesine vurgu yapmıştır. DP bunun yanında parlamenter demokratik sisteme uygun şekilde Cumhurbaşkanı'nın tarafsız ve partisiz olmasını savunmuş, insan hakları, özgürlükler, basın özgürlüğü gibi konularda CHP iktidarını sert bir biçimde eleştirmiştir. CHP lideri ve Cumhurbaşkanı İnönü de, bu eleştirilere kayıtsız kalmayarak demokratikleşme yönünde çeşitli adımlar atmıştır. İnönü, 1947 yılında “12 Temmuz Beyannamesi” adı verilen bir bildiri yayınlarak devletin siyasi partiler karşısında tarafsız ve adil olmasını istemiştir (Zürcher, 2000: 311). Muhalefete karşı sert bir tutum takınılmasını isteyen Başbakan Recep Peker de İnönü'nün talebiyle istifa etmiş ve daha ılımlı olan Hasan Saka, İnönü tarafından başbakanlığa atanmıştır (Zürcher, 2000: 311). Seçimlerin güvenilirliğini ve adillliğini garanti edemeyen seçim yasası da değiştirilerek “gizli oy, açık tasnif” ilkesi benimsenerek gelecek seçimler için uygulamaya konmuştur. Bu hamlelerine rağmen CHP'de halen, tek parti yönetimine damgasını vurmuş olan sınırlı ve denetim altında tutulabilen bir demokrasi anlayışının hüküm sürmekte olduğu gözlemlenmektedir (Kaya Özçelik, 2010: 172). Bu durum seçimleri kazanacağına inanan CHP'nin “temsilde adalet” ilkesini zedelemesine rağmen çoğunlukçu seçim sistemini değiştirmemesinden anlaşılabilir.

2.2.2. DP İktidarı (1950-1954)

14 Mayıs 1950'de düzenlenen seçimler bir önceki seçimin aksine adil, rekabetçi ve serbest biçimde tezahür etmiş ve ortaya çıkan sonuç hem iktidar, hem de muhalefet için sürpriz olmuştur. Seçim sonucunda DP oyların % 55,2'sini alırken, CHP'nin oy oranı % 39,6'da kalmıştır. Çoğunlukçu seçim sistemi sebebiyle DP bu oy oranıyla

parlamentoda 416 milletvekilliğine sahip olmuş, CHP ise %40'a yakın oy oranıyla ancak 69 milletvekilliği elde edebilmiştir. Ortaya çıkan bu tablo, DP'nin zaferini CHP açısından daha ezici bir hale getirmiştir. Seçim sonuçları ile birlikte demokratik teamüllere uygun şekilde CHP iktidarı DP'ye devretmiştir²³.

DP'nin iktidarı seçimler yoluyla devralması DP taraftarlarınca “Beyaz Devrim” olarak nitelenmiştir. Gerçekten de rekabetçi, adil ve serbest seçimlerin gerçekleştirilmesi ve iktidarın seçim sonuçlarına göre barışçıl bir biçimde devredilmesi Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından oldukça önemlidir. 1950 seçimleri sonrasında oluşan yeni TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, DP Genel Başkanlığı ve üyeliğinden istifa etmiş, yerine başbakan olarak hükümeti kurmakla görevlendirdiği Adnan Menderes gelmiştir. DP'nin bu hamlesi ile Türk siyasal hayatında ana güç odağı Cumhurbaşkanlığı yerine Başbakanlık olmuştur. Böylece Başbakanlık makamı Türk siyasal hayatında yarım asrı aşan bir süre boyunca parlamenter demokratik sistemin usulüne uygun şekilde siyasal açıdan sorumlu makam haline gelmiştir.

DP'nin iktidara gelmesi ile ekonomi alanında başarılı bir grafik çizilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen “Truman Doktrini” çerçevesindeki “Marshall Yardımları”, DP iktidarının ekonomik atılımlar yapmasını ve tarımda makineleşme gibi süreçleri hızlandırmıştır. Bunun yanında Atatürk Devrimleri'ne ilişkin seçici davranılmış, “halka mal olan devrimler” ve “halka mal olmayan devrimler” şeklinde bir ayırım yapılmıştır. Mesela DP'nin iktidara geldikten sonra ilk icraatlarından biri Atatürk döneminde yasaklanan Arapça ezana ilişkin yasağın kaldırılması olmuştur. DP buna benzer icraatlarıyla inanç ve ibadet hürriyetini zedeleyen devletin katı laiklik anlayışını yumuşatmış, İslami bir idealle ortaya çıkmamasına rağmen geniş halk kitlelerini etkileyen inanç ve ibadet hürriyeti üzerindeki baskıları hafifletmiştir (Demirel, 2005a: 497).

DP'nin iktidarda geçirdiği sürede gitgide zayıflayacak olan demokrasi anlayışı ise 1951 yılından itibaren kendisini göstermeye başlayacaktır. Tıpkı 27 yıllık CHP iktidarı gibi DP de, sol hareketler ve komünist olarak nitelenen kişiler üzerinde baskı kurmuştur. 1951

²³ Dönemin I. Ordu Komutanı Org. Noyan, CHP'nin iktidarı devretmemesi için CHP Parti Müfettişi Sadi İrmak'ı arayarak “eğer Cumhurbaşkanı Hazretleri yeşil ışık yakarsa, seçimlere komünistlerin hile karıştırdığı varsayımıyla müdahale edebileceklerini ve Milli Şef'in emirlerini beklediklerini” iletmıştır. İnönü bu teklife karşılık olarak “Milli irade nasıl tecelli etmişse, buna başta kendisi olmak üzere bütün devlet birimlerinin saygı göstermesi gerektiğinin bir defa daha bilinmesini istiyorum” demiştir (Demirkırat Belgeseli “Zafer” bölümü)

Komünist Tevkifatı ve Nazım Hikmet'in vatandaşlıktan çıkarılması gibi anti-komünist politikalar (Yıldırım, 2008: 25), iktidarının erken döneminde olmasına rağmen DP'nin düşünce ve ifade özgürlükleri yönündeki olumsuz tavrının ve dolayısıyla sınırlı demokrasi anlayışının bir göstergesidir. DP'lilerin zihninde CHP'nin iktidardan ayrılması ile hürriyet rejimi tesis edilmiştir, sol fikirlerin ifadesine karşıt takınılan sert tutum ise komünizmin önlenmesi bahanesine bağlanmıştır (Demirel, 2005a: 499). DP'nin demokrasi anlayışının 1950 öncesine göre zayıfladığını gösteren bir başka nokta da çıkarılan bir yasayla ana muhalefet partisi CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi olmuştur.

2.2.3. DP İktidarı (1954-1960)

DP, 1950 seçimlerinde elde ettiği başarıyı 1954 seçimlerinde elde ettiği ezici zafer ile daha da geliştirmiştir. DP oy oranını ve milletvekili sayısını arttırırken, ana muhalefet partisi CHP'nin hem milletvekili sayısı, hem de oy oranı gerilemiştir. CHP ancak üç ilde -Malatya, Sinop ve Tunceli- birinci parti olurken, 1940'ların sonunda Mareşal Fevzi Çakmak tarafından kurulan ve daha sonra DP tarafından kapatılan Millet Partisi'nin devamı olan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ise sadece Kırşehir'de birinci parti olmuştur. Çoğunluk sisteminin halen yürürlükte olması, muhalefet partilerinin milletvekillerini sadece bu illerin seçim çevrelerinden çıkarabilmelerine neden olmuştur.

1954 seçimleri aynı zamanda DP'nin demokratlığını yitirmeye başlayıp otoriter bir siyaset tarzının hâkim olmaya başladığı dönemin başlangıcını simgeler. İktidara yeniden gelen DP'nin ilk icraatlarından biri, CMP'nin seçimi kazandığı tek il olan Kırşehir'in il statüsünü kaybederek ilçe olarak Nevşehir'e bağlanmasıdır²⁴. Bunun yanında CHP'nin seçimleri kazandığı İnönü'nün memleketi Malatya da ikiye bölünerek Adıyaman ili oluşturulmuştur (Tunçay, 1990b: 181). TBMM çoğunluğuna dayanan bu keyfi yönetim tarzı, kaçınılmaz olarak iktidarın otoriterleşmesine neden olmuştur. İktidarın keyfi yönetim tarzı yanında basın üzerinde baskı kurularak muhalif gazeteciler tutuklanmaya başlanmış²⁵ ve hâkimlik teminatının²⁶ olmayışı ile birlikte yargı

²⁴ Kırşehir 1957 genel seçiminden önce DP iktidarı tarafından tekrar il yapılacaktır.

²⁵ Tutuklanan gazeteciler arasında Akis Dergisi'nin yazarı ve İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker de bulunmaktaydı.

²⁶ Hakimlik teminatı 1961 ve 1982 Anayasalarında düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'nın 139. Maddesine göre "Hakimler ve savcılar azlolunamazlar, kendileri istemedikçe Anayasada gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamaz; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylık, ödenek ve

bağımsızlığına ilişkin sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Tunçay, 1990b: 182). Gazetecilerin mahkemede yargılanırken kaleme aldığı yazı ve haberlerdeki iddiaları kanıtlarla ortaya koyma hakkı veren “İspat Hakkı”nın tanınmaması ise DP içinde büyük tartışmalara neden olmuştur (Özçetin ve Demirci, 2005: 542). Menderes'in ispat hakkı taleplerine “Evet neymiş ispat hakkı mı? İsmail Hakkı mı ne ise onun iddiasıyla ortaya çıktılar” diyerek karşılık vermesi (Balan'dan Akt: Özçetin ve Demirci, 2005: 543) ispat hakkı taleplerine önem vermediğini açıkça ortaya koymaktadır. Parti içindeki tartışmalar DP içerisinde bazı parti içi muhalif milletvekillerinin ayrılarak Hürriyet Partisi'ni (HP) kurmasıyla sonuçlanmıştır.

1954 seçimleri sonrasında yaşanan bir başka önemli olay da “6-7 Eylül Olayları”dır. Kıbrıs sorunu sebebiyle Türk-Yunan ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin bombalandığına ilişkin yalan haberlerin yayılması, İstanbul'daki Rum kökenli vatandaşlara yönelik yağma ve darp olayları yaşanmasına sebep olmuştur. 6-7 Eylül Olayları'nın başlamasında Menderes'in ve DP iktidarının da dahil olduğuna ilişkin yaygın bir kanı mevcuttur (Zürcher, 2000: 336). 27 Mayıs Darbesi sonrasında DP liderlerinin yargılandığı Yassıada mahkemelerinde Selanik'teki provokasyonun DP tarafından bir ajana yaptırıldığı, çeşitli gösterilerin planlandığı ancak olayların büyümesine engel olunamadığı anlaşılmıştır (Tunçay, 1990b: 184). Devlet yönetme sorumluluğuna sahip olan DP iktidarının dış politikada elini güçlendirmek için azınlık haklarını yaralayan ve halkı galeyana getiren bir girişime ucundan da olsa bulaşması DP'nin otoriterleşmeye başlayan anlayışına yeni bir boyut katmaktadır.

İktidar-muhalefet ilişkilerinin sertleşmesine ek olarak ekonomide de sıkıntıların baş göstermesiyle DP stratejik bir hamle olarak genel seçimleri bir sene erkene almıştır. 1957'de düzenlenen seçimlerde DP bir “Pirus Zaferi” elde etmiştir. Oy oranı %50'nin altına gerileyen DP, seçim öncesinde muhalefet partilerinin (CHP, HP ve CMP) ittifak yapmasını önleyen bir düzenleme yapmış ve bu sayede iktidarını korumuştur. CHP ise oyunu arttırarak %40'ı aşmış, DP ile arasındaki oy oranı farkını %7'ye düşürmüştü ve Başkent Ankara'da birinci parti olmuştur.

DP'nin iktidarı sırasında giderek otoriterleşen yönetim tarzını seçimlerde “milli irade”nin verdiği yetkiye dayandığı düşünülürse seçim sonuçlarının çizdiği tablo DP'de büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. DP iktidarı seçim sonuçlarından sonra siyasi iklimde

diğer özlük haklarından yoksun kılınamaz.”

yumuşama yerine sertleşmeyi ve kutuplaşmayı ön plana çıkarmıştır. İktidarın sürekli üniversitelerle, basınla ve muhalefetle kavga halinde toplumu germesi, çoğunluğu DP taraftarı olan ordunun üst komuta kademesi dışındaki subaylarda da rahatsızlık yaratmaya başlamıştır.

DP'nin bu dönemde ortaya koyduğu kutuplaştırma politikasına örnek olarak “Vatan Cephesi” verilebilir. DP'nin artan baskılarına karşı güç birliğine gitme kararı alan muhalefet partilerinden HP, CHP'ye katılmıştır. CMP de Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını almıştır. DP bu güç birliğine karşı “Vatan Cephesi” adı verilen bir oluşumla cevap vermiştir (Tunçay, 1990b: 185). Vatan Cephesi'ne katılan vatandaşların isimleri her akşam radyolarda okunmuş, DP iktidarının tabanı parti desteği dışında genişletilmeye çalışılmıştır (Tunçay, 1990b: 185). Toplum bir nevi Vatan Cephesi'ne kaydolanlar -DP açısından vatansever olanlar- ile kaydolmayanlar -DP'ye göre vatansever olmayan muhalefet- olarak kutuplaştırılmıştır.

DP iktidarı döneminde ana muhalefet konumunda bulunan tek parti döneminin devlet aygıtı içinde erimiş CHP'si de gerçek bir siyasal parti olmak için önemli adımlar atmıştır. 1957 seçimlerinden sonra CHP'nin ortaya koyduğu “İlk Hedefler Beyannamesi”, demokrasinin önemli unsurları olan yatay denetim-denge mekanizmalarının anayasal değişikliklerle gerçekleştirilmesini öngörmekteydi. CHP'nin iktidara geldiğinde hayata geçireceğini vaat ettiği “İlk Hedefler Beyannamesi”, yasamanın çıkardığı yasaları denetleyecek ikinci bir meclisin ve anayasa mahkemesinin kurulmasını, yargı bağımsızlığına katkı sağlayacak yüksek hâkimler kurulunun oluşturulmasını, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alacak basın özgürlüğüne ve üniversite özerkliğine ilişkin değişikliklerin anayasada yapılmasını içeriyordu.

Görüldüğü üzere, 1946-1950 arasında CHP ile DP'nin sahip olduğu roller yer değiştirmiştir. Kurulduktan sonra demokrasiye, hak ve özgürlüklere vurgu yapan DP iktidarda geçirdiği yıllar boyunca tek parti dönemi CHP'si gibi otoriterleşmiş, CHP ise muhalefet konumuna alışıarak özellikle iktidar gücünün sınırlandırılmasına yönelik demokratik ilkelerin hayata geçirilmesini savunmaya başlamıştır. Bu durum her iki partinin de demokratik ilkelere yönelik sahip olduğu pragmatik bakış açısını da ortaya koymaktadır (Kaya Özçelik, 2010: 186).

DP iktidarının son yılında bir yandan otoriter eğilimlerin dozunu arttırması, öte yandan ekonomik durumun bozulmaya devam etmesi, ordu içinde orta rütbeli subayların 1950'lerin ikinci yarısından itibaren oluşturmaya başladıkları cuntaların darbe hazırlıklarına da hız kazandırmıştır. Bu gerginlik ortamında DP ana muhalefet CHP'yi "ihtilal kışkırtıcılığı" ile CHP ise iktidar partisi DP'yi "istibdat" rejimi kurmakla suçluyordu (Tunçay, 1990b: 186). DP'nin iktidardan düşmeden önce gerçekleştirdiği son icraatı, otoriterleşmesinin de zirve noktasını oluşturan "Tahkikat Komisyonu" olmuştur. Tahkikat Komisyonu, muhalefetin rejim aleyhtarı faaliyetlerini araştırmak üzere yargı yetkisiyle donatılmış DP'li vekillerden oluşmaktaydı. Tahkikat Komisyonu'nun kararları kesindi ve rejim aleyhtarı faaliyet gösteren organizasyonların kapatılmasını sağlamaya yönelik karar alma yetkisi bulunmaktaydı. Bu durum Tahkikat Komisyonu'nun CHP'yi "rejim aleyhtarı" faaliyetleri nedeniyle kapatmasına olanak tanıyordu. Erken seçim isteyen ve ufuktaki genel seçimleri kazanma şansı her geçen gün yükselen muhalefet partisinin bu şekilde kapatılarak bu kez DP yönetiminde bir tek parti yönetiminin kurulması mümkündü. CHP lideri İnönü Tahkikat Komisyonu'na büyük tepki göstermiş ve bu komisyonun kurulmasına ilişkin TBMM Genel Kurul görüşmelerinde "... şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır" demiştir (Tunçay, 1990b: 187). Tahkikat Komisyonu'nun kurulması sonrasında üniversitelerde yaşanan gerginlik sokağa da sıçramış, Ankara ve İstanbul'da gösteriler düzenlenmiştir. Son olarak Harbiye öğrencilerinin sessiz yürüyüşü ordudaki rahatsızlığı da tam anlamıyla ortaya koymuştur. Tüm bu olaylar sonucunda 27 Mayıs 1960'da Türk Ordusu emir-komuta zinciri dışında yönetime el koymuş ve Türkiye'de yeni kurulan çok partili demokratik düzen askeri güçler tarafından kesintiye uğratılmıştır.

DP iktidarı dönemi, halkın çoğunluğunun seçim sandığında gösterdiği iradesinin devlet yönetimine yansması ve böylece demokrasinin öncü koşulunun sağlanması açısından önemlidir. Ancak DP'nin demokrasi anlayışının temel problemi sandıktan çıkan sonucun yarattığı iktidar gücünü sınırsız ve denetime tabi olmadan kullanmak istemesinde yatmaktadır. Tanel Demirel'in belirttiği gibi "CHP iktidarına karşı milletin gasp edilen haklarını savunduğunu iddia eden DP, kendi iktidarıyla birlikte aslında milletin iktidara geldiğini, dolayısıyla da siyasi iktidarı sınırlandırabilecek her türlü kaydın aslında milletin iradesinin sınırlandırılması anlamına geldiğini iddia etmeye başlamıştır." (2005a: 503). 1924 Anayasası'nın öngördüğü sistem içerisinde DP denetim mekanizmalarının işlevsizliğinden yararlanarak ve "milli irade" vurgusuna

dayanarak temel hak ve özgürlükleri kısıtlamakta herhangi bir engelle karşılaşmamıştır. Böylece Türkiye'nin rejimi DP döneminde sorunlu bir demokrasiden giderek rekabetçi otoriter yönetim tarzına kaymıştır. Bu durum da kaçınılmaz olarak demokrasinin diğer ilkelerine zarar vermiş, bunun yanında demokratik kültürün yerleşmediği çok partili bir rejim de askeri bir darbeye zemin hazırlamıştır.

2.3. I. KOALİSYONLAR DÖNEMİ, ADALET PARTİSİ İKTİDARI, 12 MART MUHTIRASI VE II. KOALİSYONLAR DÖNEMİ (1960-1980)

27 Mayıs 1960 askeri darbesi seçilmiş iktidarı silah zoruyla yönetimden düşürerek demokratikleşme sürecini kesintiye uğratmanın yanında, demokratik siyaset üzerinde silahlı kuvvetlerin etkisini kurumsallaştırmasının yolunu açmıştır. Erken cumhuriyet dönemindeki siyasi aktörlerin neredeyse tamamının asker kökenli olması sebebiyle tek parti döneminde de, DP iktidarı döneminde de hissedilen ordu etkisi, bu kez anayasal düzenlemelerle birlikte demokratik sistemin içinde yer almıştır. Bu durum, uzun yıllar boyunca Türkiye'nin demokratikleşmesi önünde en büyük sorunlardan biri olmuştur. 1960-1980 yılları arasındaki dönemde de Türk demokrasisinin yaşadığı sorunlarda sivil idarenin uygulamaları yanında askeri aktörlerin de düşünceleri de dikkate alınmıştır. Bu açıdan dönem içerisindeki ana tema 1961 Anayasası'nın demokrasiye ilişkin olumlu özelliklerinin yanında olumsuz özellikleriyle sivil siyasetin ve silahlı kuvvetlerin -anayasada Milli Güvenlik Kurulu gibi organlarla sahip oldukları yeni konum ve müdahale tehdidine dayanarak- mücadelesi şeklinde gerçekleşmiştir.

2.3.1. I. Koalisyonlar Dönemi ve Adalet Partisi İktidarı

27 Mayıs Darbesi sonrasında DP liderleri ve milletvekilleri Yassıada'da yargılanmış, DP de bu süreç içerisinde mahkeme kararıyla kapatılmıştır. Yargılamalar sonucunda Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan ve buna ilaveten on bir DP'li veya DP destekçisi bürokrat -DP döneminin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun gibi- idam cezasına çarptırılmışlardır (Özdemir, 1990: 198). Celal Bayar'ın cezası yaş haddinden ötürü müebbet hapse çevrilmiş, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan hakkındaki idam cezası ise infaz edilmiştir. Seçilmiş başbakanın bir askeri müdahaleyle görevinden alınmasının yanında idam edilmesi, Türkiye'deki demokrasinin DP iktidarı döneminde gördüğü zarardan daha öte, somut ve kalıcı bir zarar görmesine yol açmıştır.

Yönetimi ele alan ve Milli Birlik Komitesi (MBK) adı altında faaliyet gösteren subaylar içerisinde, ülke yönetiminin kısa sürede yeni bir anayasa hazırlatılarak yeniden sivilere devredilmesine ilişkin bir görüş güç kazanmıştır²⁷ (Harris, 2011: 204). MBK, ülkenin önde gelen anayasa profesörlerini bir araya getirerek yeni bir anayasa hazırlatmıştır. 1961 yılı içerisinde halkoyuna sunulan ve kabul edilen anayasa, görünüşte “çoğunlukçu demokrasi”den, “anayasal demokrasi” veya “çoğulcu demokrasi”ye geçilmesini öngörüordu (Arslan, 2005: 281). Demokratik temsil açısından seçim sisteminin çoğunlukçu niteliğinin değiştirilerek nispi temsil sistemine geçilmesi de bu yönde atılan bir adım olmuştur. Nispi temsil sistemi ile bir seçim bölgesinde alınan oyların oransal dağılımına göre partiler milletvekilleri çıkarmaya başlamıştır. Böylece bir partinin aldığı oy oranının çok üzerinde parlamentoda ağırlığı olmasının önüne geçilmiş ve demokratik açıdan temsilde adalete ilişkin önemli bir adım atılmıştır. Bunun yanında yeni anayasa, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi ve korunmasına, iktidarın gücünün sınırlandırılmasına ve siyasi iktidarın icraatlarının üst meclis olarak kurulan Cumhuriyet senatosu ve TBMM'den çıkarılan yasaların anayasaya uygunluğunun Anayasa Mahkemesi gibi organlarla kontrol edilmesine ilişkin maddelere sahipti. Buradaki ana amaç, DP iktidarı dönemindeki sınırsız iktidar kullanımının önüne geçmektir (Zürcher, 2000: 357). Ancak seçilmiş organlar üzerinde tesis edilen bu kontrol mekanizmalarının yanında, hükümet politikalarını alabileceği tavsiye kararlar ile etkileyebilen, asker üyelerin bulunduğu Milli Güvenlik Kurulu (MGK) gibi devlet organları da oluşturulmuştur. Böylece sivil idare üzerinde silahlı kuvvetlerin etkisi anayasal bir dayanağa sahip olmuştur. İktidar gücünün belirli organlarla yasal çerçevede sınırlandırılması liberal demokratik bir rejim açısından olumlu olsa da, seçilmiş sivil idarenin iktidarının MGK gibi organlarla tahakküm altına alınabilmesine olanak vermesi liberal demokratik bir rejim açısından sorunludur.

Yeni anayasadaki düzenlemeler ve yeni seçim sistemiyle gidilen 1961'deki seçimlerden CHP birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak 1957'ye göre oyu düşen CHP (%36.7), TBMM'de güvenoyu alacak bir hükümet kurmak için yeterli milletvekili elde edememiştir. Seçimin gerçek kazananı ise devrik DP iktidarı olmuştur. DP'nin devamı olarak kurulan Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) sırasıyla %34.8 ve %13.7 oy oranına sahip olmuşlardır. Görüldüğü üzere, DP'nin devamı olan partiler

²⁷ MBK içinde yönetimi hemen sivilere devretmek istemeyen, 27 Mayıs bildirisini darbe gecesi radyodan okuyan Albay Alparslan Türkeş önderliğindeki “Ondörtler” adı verilen subaylar, yurt dışı ülkelere elçilik görevlisi olarak atanarak pasifize edilmişlerdir.

1957 seçimlerinde DP'nin aldığı oy oranına yakın bir oy oranı elde etmişlerdir. MBK lideri Cemal Gürsel ise seçimler sonrasında oluşan yeni TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Uygulanan nispi seçim sistemi ile birlikte hiçbir partinin güvenoyu alacak milletvekili salt çoğunluğuna ulaşamaması, partilerin bir araya gelerek koalisyon hükümeti kurmalarını gerektirmiştir. Koalisyonlar demokrasi açısından önemli bir değer olan uzlaşmayı ve asgari müştereklerde buluşmayı zorunlu kılmıştır. 1961 seçimleri ve yeni nispi temsil sistemi böylece Türk siyasal kültürüne önemli bir katkıda bulunmuştur. Ancak kurulan koalisyon hükümetlerinin hiçbirisi uzun ömürlü olmamış, 1965 seçimlerine kadar devam eden süreçte üçü CHP önderliğinde İnönü tarafından kurulan, biri de CHP dışındaki partiler (AP, YTP ve CKMP) ve bağımsızlar tarafından kurulan olmak üzere dört sene içinde tam dört tane koalisyon hükümeti oluşturulmuştur.

1960'lı yılların ilk yarısındaki koalisyon hükümetleri döneminde 27 Mayıs hareketinin amaçlarına ulaşamaması bahane edilerek demokratik rejime yönelik olarak askeri müdahale girişimleri gerçekleşmiştir. 1962 ve 1963 yıllarında Albay Talat Aydemir önderliğinde Kara Harp Okulu merkezli olarak gerçekleştirilen emir-komuta zincirinin dışındaki darbe girişimleri İnönü hükümeti tarafından bastırılmıştır. Askeri darbe girişimlerinin bastırılması demokratik yönetimin korunmasını sağlasa da, darbe girişimleri ile sivil siyasetçiler üzerindeki silahlı kuvvetler tehdidinin halen var olduğu ve var olmaya devam edeceği bu girişimler ile bir kez daha ortaya çıkmıştır.

1965 seçimlerine giden süreçte AP, ilk lideri Ragıp Gümüşpala'nın ölümünden sonra yerine geçen Süleyman Demirel önderliğinde DP'nin devamı olarak siyasi alandaki konumunu sağlamlaştırmıştır. "Yassıada'da yargılananlara adalet" düsturuyula kurulan AP, aynı tabanda siyaset yaptığı Yeni Türkiye Partisi'ni kısa sürede saf dışı ederek, CHP'nin karşısındaki yeni siyasal odak olmuştur. AP, 1965 seçimlerinde sahip olduğu %52.9'luk oy oranı ile tek başına iktidara gelmiştir.

Demokrasinin seçimle iktidara gelme ve seçimle iktidardan ayrılma temasını öne çıkaran AP, liberal demokratik değerlerin merkezinde bulunan temel hak ve hürriyetlerin sağlanmasına yönelik mesafeli bir tutumu benimsemiştir (Demirel, 2005b: 549). Bu açıdan AP'nin, DP'nin demokrasi anlayışını devam ettirdiği söylenebilir. AP bunun yanında DP'nin başına gelenlerin etkisiyle orduyla olan ilişkilerinde dikkatli bir politika izlemiştir (Bulut, 2009: 83). Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın 1966'da

cumhurbaşkanı seçilmesi gibi olaylarda, AP ordunun yönlendirmelerine uygun hareket etmiştir. 1960'lı yıllardaki AP, yine DP'nin son döneminde uyguladığı baskıcı politikanın sonuçlarından ders alarak, muhalefete karşı DP'ye göre daha toleranslı yaklaşmıştır (Demirel, 2005b: 551). Burada AP'nin ana amacı, 27 Mayıs sonrası yaşanabilecek olası bir askeri müdahalenin önüne geçebilmek için demokratik rejimin yeniden işler hale getirilmesidir (Demirel, 2005b: 548). Ancak AP'nin muhalefete gösterdiği tolerans bir bütünlük arz etmiyordu. Ordu tarafından da bir tehlike olarak kabul edilen sol hareketlere karşı çok daha sert bir tutum benimsenmekteydi. 1965 yılındaki seçimlerde parlamentoya giren ve sosyalizmi savunan Türkiye İşçi Partisi (TİP) milletvekillerine karşı meclis içinde gösterilen şiddete varan tepkiler (Aren, 1993: 203; Tansel, 2009) bu durumun en somut örneklerinden birini oluşturmaktadır. CHP'nin TİP'e gidecek oyların önüne geçmek için benimsediği “Ortanın Solu” söylemi de, yine AP tarafından “Ortanın Solu Moskova Yolu” sloganıyla siyasi alanda propaganda malzemesi haline getirilmiştir (Zürcher, 2000: 368). Sol görüşe karşı uygulanan baskılar ve komünistlik suçlamaları, AP'nin ifade özgürlüğüne ilişkin bakış açısını ortaya koymaktadır (Demirel, 2005b: 552-553).

AP Hükümeti ile devletin askeri ve bürokratik organlarının ortak noktası olan sol siyasi görüşe karşı mücadele, esasında 1960 sonrasında sol görüşün kazandığı yaygınlık ile de açıklanabilir. Tek Parti Dönemi ve DP iktidarı döneminde de sol hareketlere herhangi bir müsamaha gösterilmemiş ve yapılan tutuklamalar ile bu durum tescillenmiştir. Ancak 1960'larda oluşan siyasi ve sosyolojik iklimde sol görüş üniversite gençliği arasında, kentli işçiler arasında ve siyasi arenada popülerlik kazanmaya başlamıştır. Üniversitelerde kurulan öğrenci dernekleri, TİP'in kendisinden önceki sosyalist partilerin aksine legal bir parti olarak 1965'te parlamentoya girme başarısını göstermesi ve CHP'nin ortanın solunda olduğunu açıklaması, sol görüşün bu dönemde sahip olduğu popüleriteyi ortaya koymaktadır. Yine 1967'de kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) 15-16 Haziran 1970'de İstanbul'da ve Kocaeli'nde yaptığı gösteriler (Özdemir, 1990: 226) demokratik toplantı özgürlüğünün Türkiye'de gelişmeye başladığının göstergesidir. Farklı görüşlerin ifade özgürlüğüne uygun şekilde toplum içinde ortaya konulması ve parlamentoda temsil hakkı elde etmesi demokrasi açısından dönemin önemli bir kazancını göstermektedir. Ancak TİP'in parlamento içerisinde yürüttüğü muhalefetin karşılaştığı şiddet ve 1969 seçimlerinde TİP'in başarılı olamaması, sol düşünce içerisinde 1960'ların başından

itibaren belli bir ağırlığa sahip olan Milli Demokratik Devrim (MDD)²⁸ tezinin güçlenmesine neden olmuştur. TİP'in parlamento içerisinde kalarak yürüttüğü “Güler Yüzlü Sosyalizm” anlayışının aksine MDD tezinin parlamento dışındaki zinde güçlerin -üniversite gençliği, aydınlar ve ordu- gerçekleştireceği bir devrim/darbe düşüncesine dayanması, sol içerisindeki grupların parlamento dışı muhalefete kaymasına zemin hazırlamıştır. 1970'e gelindiğinde üniversite gençliğinin ve sosyalist düşüncenin ideolojik ve fiili önderliği silahlı eylemlerle devrimi gerçekleştirmeye dayanan Marksist-Leninist gruplara geçmiştir (Özdemir, 1990: 226).

2.3.2. 12 Mart Muhtırası ve II. Koalisyonlar Dönemi

1969 genel seçimlerinde tek başına iktidarını koruyan AP'nin, 1965 sonrasında sağlamlaştırdığı merkez sağın tek adresi konumu partiden yaşanan kopmalar sebebiyle yara almıştır. 1965 sonrasında CKMP'nin başına geçen Alparslan Türkeş'in partinin adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirip milliyetçi oylara talip olması, daha önce AP içerisinde yer alan İslamcıların Necmettin Erbakan önderliğinde 1970'te Milli Nizam Partisi'ni kurmaları ve son olarak AP içerisindeki küskünlerin Demokratik Parti'yi kurmaları politik skalanın sağında kalan AP'ye rakip partilerin sayısını arttırmıştır. Yaşanan ayrılıkların ötesinde üniversitelerdeki ve sokaklardaki sağ-sol kavgasının şiddetlenmesi AP iktidarını 1971 başında felce uğratmıştır (Zürcher, 2000: 375). Bu durumun yanında, MDD hareketinin ordu içindeki destekçileri ile beraber darbe gerçekleştirerek yönetimi ele geçireceğine ilişkin duyurular da bir dedikodu olmanın ötesine geçerek gerçeklik kazanmıştır. 9 Mart 1971 günü planlanan “sol” eğilimli darbenin gerçekleştirilememesi sonrasında, 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) komuta kademesi hükümete iletilmek üzere Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir muhtıra vermiştir. Muhtıra ekonomik ve sosyal huzursuzluklar ile anarşi olaylarından hükümeti ve parlamentoyu sorumlu tutmakta, ancak sorunun yeni bir hükümet kurulması kaydıyla yine parlamento içerisinde çözülmesinden taraf

²⁸ “Milli Demokratik Devrim” düşüncesi 1960'larda Doğan Avcıoğlu tarafından çıkarılan “Yön” dergisindeki devrim tartışmaları içerisinde şekillenmiş ve TİP'in önde gelen isimlerinden Mihri Belli tarafından ortaya konmuştur. MDD'cilere göre, Türkiye gibi bir ülkede henüz sosyalist devrimi gerçekleştirecek bir yapı ortada yoktur. Bu sebepten ötürü emperyalizme karşı duran bütün milli sınıf ve zümreler bir araya gelerek milli bir devrim gerçekleştirmelidirler. Milli Demokratik Devrim ile zinde kuvvetler çeşitli alanlarda millileştirme ve devletleştirme uygulamalarını gerçekleştirecek, böylece emperyalizmin ülke üzerindeki tahakkümü sona erecektir. MDD'ciler bu açıdan Kemalist Devrimi yarım kalmış bir demokratik devrim olarak nitelerler ve 1960'lardaki verilen mücadeleyi bu açıdan II. Kurtuluş Savaşı olarak adlandırırlar. MDD'cilere göre ancak MDD'nin tamamlanmasından sonra bir sosyalist devrim gerçekleştirilmesi için gerekli yapı kurulabilecektir.

olundugunu belirtmekteydi (Özdemir, 1990: 229). Sorunların muhtıranın öngördüğü şekilde çözülmemesi halinde TSK'nın yönetime el koyma kararlılığı da metnin son maddesinde bulunmaktaydı. Hükümete verilen bu muhtıra sonrasında Demirel hükümeti istifa etmiştir.

12 Mart Muhtırası, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra aksak da olsa ilerleyen demokratik düzenin askıya alınması anlamına geliyordu. Muhtıradan sonra her an var olan bir darbe tehdidi altında askerlerin etkisiyle kurulan partiler üstü teknokrat hükümetleri, özellikle anarşinin kaynağı olarak görülen sol hareketlere karşı yok edici nitelikte ve sertlikte operasyonlara girişmişlerdir. Parlamenter düzen korunsaydı işlevini yitirmiş ve insan haklarının ve temel özgürlüklerin de tanınmadığı bir dönem 1973 genel seçimlerine kadar devam etmiştir. Bunun yanında 1961 Anayasası ile yürürlüğe konan temel hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getirilmiş, hükümete Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi verilmiş, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) ve üniversitelerin özerkliği kısıtlanmış, MGK'nın gücü artırılarak sivil idare üzerindeki askeri vesayetin güçlenmesi sağlanmıştır (Arslan, 2005: 290-1). Yine bu dönemde İslamcı Milli Nizam Partisi (MNP) ve sosyalist TİP kapatılmıştır (Zürcher, 2000: 378).

12 Mart Muhtırası sonrasındaki dönemde partilerin ve liderlerinin demokrasinin kesintiye uğratılmasına ilişkin tutumları da ilgi çekicidir. Muhtıra sonucu başbakanlıktan istifa eden AP lideri Demirel, yüksek tonda bir tepki göstermeden bekle-gör politikasını tercih etmiştir (Zürcher, 2000: 376). Muhtıraya karşı sessiz kalan Demirel, bir süre sonra silahlı kuvvetlerin etkisindeki hükümetin yasa ve anayasa değişikliklerine parlamentoda destek vermeye başlamıştır (Özdemir, 1990: 230-231). Sol siyasi düşünceye karşı girişilen Balyoz Harekâtı'nı destekleyen Demirel, Marksist-Leninist örgüt Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) liderleri Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan hakkında mahkeme tarafından verilen idam kararlarının infaz edilmesi için TBMM'de partisine olumlu oy kullandırmıştır. AP parti olarak muhtıra sonrasında kurulan hükümetlere bakan vermeye de başlamıştır. Partinin ana söylemi 12 Mart Muhtırası sonrasında anti-komünizm üzerine kurgulanmış, parti lideri Süleyman Demirel'in söylemlerinde “Milliyetçi Türkiye” ve “Güçlü Devlet” vurgusu ön plana çıkmıştır (Bora, 2009: 506). Daha önce “Yollar yürümekle aşınmaz” diyerek toplanma ve gösteri özgürlüğüne vurgu yapan Demirel yerine, “Hürriyet için hürriyetler kısıtlanabilir” diyen ve demokrasi anlayışından uzaklaşan Demirel ortaya çıkmıştır

(Kuru, 1996: 268). Tanıl Bora'ya göre, Süleyman Demirel'in siyasi hayatındaki en sağcı, en militan dönemi, AP başında geçirdiği 70'li yıllardır (2009: 505).

CHP lideri İnönü ise muhtıraya mesafeli yaklaşıp da, muhtıra sonrasında hükümeti kurma görevinin CHP kökenli Nihat Erim'e verilmesiyle hükümete desteğini açıklamıştır (Zürcher, 2000: 376). Ancak parti içerisindeki ortanın solu hareketinin lideri olan CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'in bu desteğe ve muhtıraya karşı çıkmasıyla beraber parti içerisinde ciddi bir çatlak meydana gelmiş, Ecevit de genel sekreterlik görevinden istifa ederek İnönü'ye muhalefete başlamıştır (Ayata, 1995: 83). Yaşanan liderlik savaşı 1972'deki olağanüstü CHP Kurultayı'nda çözümlenmiş, Ecevit grubunun desteklediği isimlerin parti kurullarına seçilmesi karşısında İnönü CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa etmiş ve genel başkanlığa Bülent Ecevit seçilmiştir.

12 Mart Muhtırası'nın ve dolayısıyla silahlı kuvvetlerin siyasi hayat üzerindeki etkisini azaltmasına yol açacak olay ise görev süresi dolan Cevdet Sunay'ın yerine Cumhurbaşkanlığı'na aday olmak için Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekli olan Faruk Gürler'in ordunun bütün baskılarına rağmen TBMM'de cumhurbaşkanlığına seçilememesi olmuştur. Hem CHP lideri Ecevit, hem de AP lideri Demirel askeri müdahale ve darbe tehditlerini göze alıp Gürler'i seçtirmemiş, daha sonrasında emekli Oramiral Fahri Korutürk CHP ve AP oylarıyla 6. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 27 Mayıs sonrasında zaman zaman hissettirilen, 12 Mart Muhtırası sonrasında perde arkası siyasi otorite haline gelen TSK'nın etkisi, bu olay sonrasında demokratik yönetim düzenine bir nebze daha uygun olacak şekilde gerilemiştir.

12 Mart Muhtırası sonrasında düzenlenen 1973 genel seçimlerinde yeni lideri Ecevit ile CHP birinci parti olmuştur. AP 1973 seçimlerinde, kendisinden kopan Demokratik Parti'nin ve kapatılan MNP'nin yerine açılan Milli Selamet Partisi'nin (MSP) elde ettiği başarı ile beraber sağ oylarda yaşanan bölünmenin sonucu ikinci parti olmuştur. Seçim sonuçları ile beraber hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek milletvekili sayısına erişememiştir. Seçim sonrası kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti, 12 Eylül 1980'e kadar devam edecek ikinci koalisyonlar döneminin başlangıcı olmuştur.

II. Koalisyonlar dönemi, 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar devam eden süreçte CHP ve AP liderleri tarafından kurulan koalisyon ve azınlık hükümetleri ile şekillenmiştir. İki ana parti olan CHP ve AP'nin hem tek başına iktidar olamadıkları, hem de birbirleriyle koalisyona yanaşmadığı bu süreçte MSP, MHP, Demokratik Parti ve Cumhuriyetçi

Güven Partisi (CGP) gibi küçük partiler AP'nin kurduğu “Milliyetçi Cephe” olarak adlandırılan hükümetlerde ortak olarak yer alarak yarar sağlamıştır. Kurulan koalisyon hükümetlerinin uzun ömürlü olmamasının ardında Türk siyasal hayatında demokratik uzlaşma kültürünün bulunmamasının etkisi büyüktür.

1977 genel seçimleri de bu tabloyu değiştirmemiştir. Ortanın solu hareketinin lideri olan ve “Karaoğlan” lakabı verilen Ecevit, 1974'te başbakan iken gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı ile karizmatik liderliğini pekiştirmiş, bunun yanında CHP'nin geleneksel oy tabanının dışına çıkarak kent çeperlerindeki yoksul vatandaşlara ulaşarak oy oranını CHP'nin tarihindeki en yüksek seviye olan %41'lere çıkartmıştır. Ancak bir kez daha tek başına iktidar olmak için gerekli olan milletvekili sayısına ulaşamaması sonucu, hükümet buhranı yaşanmıştır. Bu dönemde CHP tarafından bakanlık koltuğu karşılığında milletvekili transferleri yapılarak hükümetler kurulmuş, ancak AP ve CHP'nin uzlaşmaz tutumu sonucu sağlıklı bir koalisyon hükümeti oluşturulamamıştır.

Siyasilerin yaşadığı anlaşmazlıklar, sokaklara ve meydanlara da yansımış, 12 Mart dönemi öncesine benzer şekilde yaşanan sağ-sol kavgasının yanına Maraş katliamı, Bahçelievler katliamı ve Kanlı 1 Mayıs gibi katliamlar, gazeteci Abdi İpekçi, eski başbakan Nihat Erim, MHP'li siyasetçi Gün Sazak ve DİSK Başkanı Kemal Türkler suikastı gibi olaylar eklenmiştir. “Türkiye'nin 1976'dan sonra iç savaş koşullarını, 1978 sonrasında ise iç savaş ortamını yaşadığı”nı söylemek mümkündür (Özdemir, 1990: 247). Bu suikast ve katliam olaylarının tetiklenmesinde 1950'li yıllarda Türkiye'nin NATO'ya katılması sonrasında kurulan ve CHP lideri Ecevit tarafından başbakanlığı döneminde ilk kez Kontrgerilla olarak adlandırılan “Derin Devlet” yapısının parmağının bulunduğu ileri sürülmektedir (Söyler, 2013: 316). Anayasal demokratik düzenin vazgeçilmez bir parçası olan hukukun üstünlüğünü ve temel insan hakları ve özgürlüklerini tanımadan, “Devletin Bekası” için faaliyet gösterdiğini ve komünist hareketlerle mücadele ettiğini iddia eden kontrgerilla ve derin devlet yapısının üzerine siyasi arenada gidilmemesi, Türkiye'nin 1970'li yıllarda demokrasisini yerleşik hale getirememesinin de nedenlerinden biridir.

Siyasal, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıkların yanında her gün farklı siyasi görüşlerden kişilerin öldürüldüğü bir ortam, ordu müdahalesine adım adım zemin hazırlamıştır. Görev süresi 1980'in başlarında sona eren Fahri Korutürk'ün yerine Cumhurbaşkanı bir türlü seçilememiş, TBMM'deki partilerin hiçbir şekilde uzlaşamaması sebebiyle yapılan

turların sayısı üç basamaklı sayılara ulaşmıştır. Partilerin anayasal olarak devletin birlik ve bütünlüğünü sağlamakla görevli olan cumhurbaşkanını seçmekte herhangi bir uzlaşma emaresi göstermemeleri, 1979'un yazından itibaren müdahaleye hazırlanan ordunun (Zürcher, 2000: 391) emir komuta zinciri içinde darbe yapması için kendisine aradığı son gerekli koşulu oluşturmuştur.

2.4. 12 EYLÜL ASKERİ REJİMİ, ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARI, III. KOALİSYONLAR DÖNEMİ VE 28 ŞUBAT SÜRECİ

1960-1980 arasındaki dönem Türkiye'deki demokratik yapının sağlamlaştırılmasına ilişkin önemli bir fırsat yaratmıştı. Özellikle 1973 seçimleri sonrasındaki dönemde sivil yönetim üzerindeki askeri vesayetin etkisinin nispeten hafiflemesi ve otoriterleşmeyi beraberinde getiren uzun süreli tek başına iktidarlar yerine uzlaşma kültürünü ön plana çıkarması beklenen parçalı parlamento yapısının demokrasinin ilkelerini geliştirmesi beklenebilirdi. Bunun yanında sosyolojik açıdan kentleşmenin artması, kentlerde sınıf yapısının oluşması ve geleneksel muhafazakâr ve Kemalist siyasi bakış açılarının yanında daha önce baskılanan sol siyasi düşüncenin kendisine toplumsal bir taban yaratması, İslamcılarının ve milliyetçilerin birer parti içinde örgütlenerek sisteme dâhil olmaları, demokratik kültürün ilerlemesine katkı sunacak gelişmeler olarak değerlendirilebilirdi. Ancak daha önce de belirtildiği gibi demokratik uzlaşma kültürü yerine kutuplaşma ve ayrışmaya yönelik politikaların tüm siyasi hareketler tarafından sonuna kadar kullanılması toplumsal ve ekonomik sorunları da tetikleyerek siyasal konjonktür içinde darbeye uygun bir zemin oluşturmuştur.

2.4.1. 12 Eylül Askeri Rejimi

12 Eylül Darbesi sonrasında yönetimi ele alan Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığındaki Milli Güvenlik Konseyi tarafından parlamento feshedilmiş, tüm siyasal partiler kapatılarak parti liderleri tutuklanmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra bir kez daha demokratik düzen tamamen ortadan kaldırılmıştır. Tüm ülkede ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) koşullarında süregelen tutuklama dalgası ile 12 Eylül öncesindeki toplumsal kaosu sorumlusu olarak görülen sağcı ve solcu örgütler etkisizleştirilmiştir. Darbe sonrasında askeri yönetim, 1 Kasım'da açıkladığı bildiriyle 27 Mayıs hareketine benzer şekilde demokratik düzene dönmeyi taahhüt etmiştir (Zürcher, 2000: 405). Ancak bu demokratik düzen bu kez askeri yönetimin sıkı kontrolü altında,

siyasal sistem üzerinde köklü değişiklikler yapılarak tesis edilecekti. Milli Güvenlik Konseyi'nin ana amacı 12 Mart ile bireysel ve siyasal özgürlükler bakımından budanmış olan 1961 Anayasası'nın tamamen ortadan kaldırılarak Türkiye'nin yeni bir anayasayla yönetilmesi idi. Ancak bu yeni anayasanın niteliği, hazırlanma ve tartışılma koşullarının anti-demokratikliği (Kaya Özçelik, 2011: 82) anayasal demokrasiden geriye gidişi ortaya koymaktaydı.

Yeni Anayasa taslağı, Milli Güvenlik Konseyi'nin oluşturduğu Danışma Meclisi tarafından seçilen Profesör Orhan Aldıkaçtı başkanlığındaki on beş üyeli Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. 1982 yılında anayasa taslağı halkoyuna sunulmuştur. İlk etapta 1982 Anayasası'nın kabulü için halkoylamasına gidilmesi demokratik bir usul olarak görülse de, 1982 halkoylamasını bir halkoylaması olarak kabul etmek, dolayısıyla demokratik bir geçerliliğinin olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır. Oylama öncesinde “hayır” oylarının kazanması durumunda ne yapılacağı belirtilmemiş, “vatandaşlar 1982 Anayasası ile bir 'kaos' arasında tercih yapmak zorunda bırakılmışlardır” (Gözler, 1988: 108). Bunun yanında Evren'in Cumhurbaşkanı olmasını sağlayacak yeni anayasanın geçici maddeleri hakkında ve Evren'in evet propagandasına ilişkin eleştiri yapmak yasaklanmıştı (Zürcher, 2000: 410). Halkoylaması sonucunda yeni anayasa % 91.4 oranıyla kabul edilmiş, böylece Kenan Evren de Türkiye'nin yedinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

1982 Anayasası'nın hazırlanışı, onay süreci gibi içeriği de anti-demokratik öğeler içeriyordu. Yeni anayasa içerisinde Cumhuriyet Senatosu kaldırılıyor ve yeniden tek meclisli yapıya dönülüyordu. Yürütmenin gücü artırılıyor, cumhurbaşkanının ve MGK'nın yetkileri genişletiliyordu. Basın özgürlüğü, sendikal özgürlükler ve birey hak ve özgürlükleri sınırlanıyor, anayasada tanınan hak ve özgürlüklerin de kamu düzeninin ve ulusal çıkarların korunması gibi gerekçelerle kısıtlanabileceği ortaya konuluyordu (Zürcher, 2000: 409). Bunun yanında siyaset yapmak, siyasi partiler dışındaki kurum ve kuruluşlara yasaklanıyordu (Arslan, 2005: 295). Bu haliyle 1982 Anayasası özgürlükten öte otorite kavramına dayanmaktadır (Arslan, 2005: 297).

Anayasa içerisinde yer alan bir madde de, zorunlu din eğitime ilişkindir. Darbenin nedenlerinden biri sayılan MSP'nin 6 Eylül 1982'de Konya'da düzenlediği “Kudüs Mitingi”nde yaşananlar ve Evren'in Atatürkçülük ve laiklik ilkesine yaptığı vurgulara rağmen 70'li yıllarda İslamcı MSP'nin önerdiği anayasa değişikliklerinde bulunan

zorunlu din eğitimi (İnceoğlu, 2009, s.76) anayasaya girmiştir. Böylece din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ilkokuldan itibaren zorunlu hale getirilmiştir. Yapılan yasal düzenlemelerle İmam-Hatip okulları mezunlarının üniversitede İlahiyat Fakülteleri dışındaki fakültelere girebilmelerinin önündeki engeller de kaldırılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na "milli dayanışma ve bütünleşmeyi geliştirme ve pekiştirme" görevi verilmiş, hutbe ve vaazlar merkezileştirilerek kontrol altına alınmıştır (Kaya Özçelik, 2011, s. 87-8). Soğuk Savaş'ın devam ettiği bir konjonktürde 12 Eylül yönetimi tehlike algısını komünizm odaklı olarak sol hareketlere yoğunlaştırarak halkın dini ve milli duygularının pekiştirilmesi suretiyle gençliği sol hareketlerden uzak tutmayı amaçlamış, böylece Evren'in hem konuşmalarında, hem icraatlarında Atatürkçülük ve Atatürk'ün ilkeleri yanında dinin toplumda sahip olduğu öneme yapılan vurgu ön plana çıkmıştır.

12 Eylül askeri yönetimi altında insan hakları alanında yapılan ihlaller ve tutuklulara yönelik işkenceler, özellikle Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde daha yoğun olarak hissedilmiştir. Kürt kimliğinin ifadesine yönelik hareketler şiddetle bastırılmış, günlük hayatta bile Kürtçe kullanımına dönük yasaklamalar getirilmiştir (Zürcher, 2000: 432). Bireysel hak ve özgürlüklerin askeri yönetim içerisinde Diyarbakır Cezaevi'ndeki gibi işkence uygulamalarıyla bastırılması, Kürt sorununun daha da büyümesine ve Kürt siyasal hareketinin bir bölümünün silahlı eylem tarzını desteklemesine neden olmuştur. 1978 yılında kurulan PKK (Partiya Karkeren Kurdistane - Kürdistan İşçi Partisi), 1984'ten itibaren silahlı eylemler gerçekleştirmeye başlamıştır.

1982 Anayasası'nın kabulü sonrasında "kontrollü" demokratik düzene geçişin gerçekleştirilmesi için yeni siyasi partilerin kuruluşuna izin verilmiştir. Ancak kurulan siyasi partilerin kurucularının Milli Güvenlik Konseyi'nden onay alamaması halinde 1983'te düzenlenecek olan seçimlere katılması yasaklanmıştır. Yeni kurulan partiler içerisinden Evren yönetiminin desteklediği emekli General Turgut Sunalp tarafından kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Necdet Calp tarafından kurulan ve CHP seçmenine hitap etmesi beklenen Halkçı Parti ve Demirel'in 12 Eylül öncesi son hükümetinde başbakanlık müsteşarlığı yapan, 12 Eylül'den sonra ise darbe yönetiminde bir süre başbakan yardımcılığı görevini üstlenen Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) seçime katılma hakkını elde edebilmişlerdir. İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün fizik profesörü oğlu Erdal İnönü'nün kurduğu Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Demirel'in ekibi tarafından kurulan Büyük Türkiye Partisi'nin (BTP) Milli Güvenlik Konseyi tarafından kapatılması sonrasında kurulan

Doğru Yol Partisi (DYP), kurucularının onay alamaması sebebiyle seçime katılamamışlardır. Seçim süreci üzerindeki tüm bu kontrollerin yanında, seçim sistemine %10'luk baraj getirilerek, ülke genelinde %10'un üzerinde oy alamayan partinin milletvekili çıkarmasının önüne geçilmiştir. 1980 öncesindeki koalisyon dönemlerinden Türk siyasetini korumak isteyen ve yönetimde istikrara ağırlık veren 12 Eylül yönetimi, çözümü %10 gibi oldukça yüksek bir ülke barajı getirmekte bulmuştur. Ancak bu durum özellikle temsilde adalet ilkesini yüksek oranda zedelemiş ve seçmenlerin iradesinin parlamento'ya yansımalarının önüne geçerek seçimlerin demokratik niteliğini zedelemiştir.

6 Kasım 1983 günü düzenlenen seçimler ile ANAP, sandıktan tek başına iktidar olarak çıkmış ve 12 Eylül bileşenlerinin etkisi devam etse de askeri yönetim sona ermiştir.

2.4.2. Anavatan Partisi İktidarı Dönemi

6 Kasım 1983 seçimleri ile birlikte tek başına iktidara gelen ANAP, lideri Turgut Özal'ın çoğu zaman ifade ettiği şekliyle, kendisini Türk siyasal hayatında yeni bir başlangıç olarak sunmuştur ve bu bakımdan siyasal hayatta önceki herhangi bir partinin tabanına dayanmadığını iddia etmiştir (Kalaycıoğlu, 2002: 45). ANAP'ı özellikle 80'li yıllardaki siyasal yasakların²⁹ geçerli olduğu dönemde niteleyen en önemli özelliklerinden biri "Dört Eğilim"i içinde barındırdığı iddiasıdır. ANAP ileri gelenleri milliyetçilik, muhafazakârlık, liberalizm ve sosyal demokrasiyi parti içinde harmanladıklarını iddia etmişlerdir. Bunda 12 Eylül öncesi parçalanmış siyasi yapıdan bütünlükçü bir siyasi yapıya geçildiği imajının verilmek istenmesi etkili olmuştur (Özder, 2006: 143). Partide "Hareketçi" olarak adlandırılan milliyetçiler, "Selametçi" olarak adlandırılan muhafazakâr-İslamcılar ve liberal diyebileceğimiz ancak Batıcı olarak adlandırılmaları daha doğru olacak (Taşkın, 2009: 468) bir grup bulunmaktaydı. Ancak sosyal demokrasinin ANAP'ın içerisinde temsil edildiği pek söylenemez. Daha çok parti vitrinine yönelik soldan transferler söz konusu olmuştur (Taşkın, 2009: 466). ANAP'ın sosyal demokrasi vurgusunun da pek evrensel sol niteliklere dayanan bir yanı yoktur; keza Özal Fak-Fuk fon gibi sosyal yardım kuruluşlarının kurulmasını dinsel ve geleneksel öğelere dayandırmıştır (Özder, 2006: 147). Dört eğilimi oluşturan parti içi koalisyonu bir arada tutan ise parti lideri Özal'ın karizmatik liderlik vasfı olmuştur.

²⁹ 12 Eylül yönetimi tarafından 1982 Anayasası'na geçici bir madde eklenerek 1980 öncesi genel merkez yöneticisi olarak siyaset yapan parti yöneticilerine on yıl, il ve ilçe yöneticilerine ise 5 yıl süreyle siyaset yasağı getirilmiştir (Geçici 4. Madde).

Yeni iktidar partisi ANAP ve lideri Turgut Özal, iktidarda kaldığı 90'lı yılların başına kadar Türkiye'nin demokratik sisteme dönüşüne ilişkin önemli bir rol üstlenmiştir. Hem siyasi alanda, hem de ekonomik alanda liberalleşme yönünde atılan adımlar, seçimlerden sonra Cumhurbaşkanlığı konseyi adını alan darbeyi gerçekleştiren general kadrosunun gözetiminde gerçekleştirilse de sivil idarenin yeniden ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Atilla Yayla'ya göre, Özal 1980'lerin ortalarından itibaren ağırlığını askerler üzerinde hissettirerek bürokratik vesayetin gerilemesini sağlamıştır (2005: 586). Özal bu açıdan rejimi ordu etkisinden kurtarma ve seçilmişlerin atanmışlar üzerindeki üstünlüğünü tesis etme anlamındaki bir sivilleşme arzusunun kahramanı olarak takdim edilmiştir (Bora, 2005: 590). Ancak bu noktada ortaya konan iradenin ANAP iktidarını siyasi olarak sağlamlaştırmanın ötesinde bir demokratikleşme hedefini ortaya koyduğunu söylemek mümkün değildir. ANAP'ın ilk seçim beyannamesinde 12 Eylül 1980 öncesi dönem anarşi ve terör olayları ile karakterize edilmiş ve bu durumun yarattığı tehlikeleri bertaraf eden askeri darbeyi meşru kılan bir yaklaşım benimsenmiştir (Safi, 2005: 176). 12 Eylül askeri yönetiminin kontrolünde gerçekleşen 1983 seçimleri için bu durum oldukça anlaşılır bir mahiyettedir. Ne var ki, Özal bu tutumunu iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra devam ettirmiş, darbenin meşruiyetini dolaylı da olsa tartışma konusu haline getirmemiştir (Bora, 2005: 591).

ANAP'ın ve esasında Özal'ın bu konudaki tavrı özellikle 1982 Anayasası'nda geçici maddeyle konan siyasi yasakların kaldırılmasına ilişkin düzenlenen referandumla da ortaya çıkmıştır. Siyasi yasaklı olan Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan gibi liderler kendi ekipleri tarafından kurulan siyasi partilerini arka plandan yönetmekteydiler. ANAP, siyasi yasakları referanduma götürerek demokratik bir tavır ortaya koysa da, siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik "Hayır" kampanyasını organize ederek askeri darbenin getirdiği siyasal hak ve özgürlüklerin kullanılmasının kısıtlanmasına dönük bir yaklaşımı benimsemiştir. Referandum sonucunda az farkla siyasi yasakların kaldırılması sonucu Demirel DYP'nin, Ecevit Demokratik Sol Parti'nin (DSP), Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi'nin (MÇP) ve Erbakan da Refah Partisi'nin (RP) başına geçmişlerdir. Siyasi rekabetin artacağını öngören ANAP, seçimleri öne almış ve %10'luk genel seçim barajının yanında daha yüksek oranlarda seçim çevresi barajı koyarak demokratik temsilin önüne bir engel daha koymuştur.

1987 genel seçimleri içerisinde oy oranı %36.3'e düşen ANAP, seçim barajlarının da katkısıyla tek başına iktidarını devam ettirecek milletvekili sayısına ulaşmıştır. Ana

muhalefet partisi ise %24.2 oy oranıyla SODEP ile HP'yi birleştiren Erdal İnönü liderliğindeki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) olmuştur. 12 Eylül yasaklısı siyasi liderlerden sadece Süleyman Demirel ve partisi DYP Türkiye genelindeki %10'luk seçim barajını aşabilmiştir.

1987 referandumuyla başlayan, 1987 genel seçimleri ile devam eden ANAP'ın güç kaybı, 1989 yerel seçimleri ile hızlanmıştır. SHP'nin birinci olduğu ve Ankara, İstanbul ve İzmir büyükşehir belediyelerini kazandığı seçimde ANAP, DYP'nin gerisinde kalarak üçüncü parti konumuna düşmüştür. Özal, yerel seçimler sonrasında bu sonuçlara ve muhalefetin tepkisine rağmen görev süresi dolan Evren'in yerine cumhurbaşkanlığına aday olmuş ve ANAP'ın elinde bulunan TBMM çoğunluğuna dayanarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Özal, cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında da aktif politikanın içinde kalmaya çalışmıştır. Özal'ın yerine ANAP liderliğine seçilen Yıldırım Akbulut'un ve daha sonrasında liderliği Akbulut'tan devralan Mesut Yılmaz'ın başbakanlıkları ile devam eden ANAP iktidarı dönemi 1991 genel seçimleriyle sona ermiştir.

ANAP iktidarının demokratikleşmeye ilişkin en önemli başarısı, darbe sonrasında oluşan siyaset üzerindeki askeri vesayetin Özal'ın karizmatik liderliğinden de yararlanılarak kısa sürede geriletilmesi ve demokratik olarak seçilmiş yöneticilerin askerlerin üzerinde ana karar verici siyasi aktör olarak tanınmasını sağlamasıdır. Özal'ın özellikle cumhurbaşkanı olduktan sonraki süreçte Kürtçe gibi yerel dillere serbestlik getirilmesi temelindeki sözleri, başbakanlığı döneminde girişim özgürlüğü ve dini özgürlüklere yaptığı vurgu, ordu hiyerarşisinde yaptığı atamalarla sivilleşmeyi öne çıkartması (Bora: 2005, 599-600), Türkiye'de demokratik düzenin yeniden kurulmasına ilişkin önemli adımlardır.

Ancak daha önceki merkez sağ tek parti iktidarı gibi ANAP iktidarı da demokratikleşmeye ilişkin pragmatik bir bakış açısını benimsemiş, iktidarını askerler karşısında güçlendirecek ve oy kazandıracak demokratikleşme hamlelerini gerçekleştirirken, siyasi iktidarın demokratik koşullar içerisinde paylaşılması suretiyle zayıflamasını veya denge-fren mekanizmaları ile kontrol altına alınmasını içeren demokratikleşme hamlelerini gerçekleştirmemiştir. Siyasal hak ve özgürlüklerin kullanımını toplumdaki siyasi yasaklı bireyler için kısıtlayan 1982 Anayasası'nın geçici maddesine ilişkin 1987'deki referandum öncesinde yürütülen yasakların devamına ilişkin destekleyici kampanya bu durumu gösteren bir örnektir. Özal'ın "Anayasayı bir

kere delmekle bir şey olmaz” söylemiyle nitelenebilecek şekilde ANAP iktidarı, siyasal güç kullanımını sınırlandıracak kurum ve organları etkisizleştirmeye çalışmıştır. Özal’ın siyasi sorumluluk sahibi olduğu başbakanlığı döneminde demokratikleşmeye ilişkin reformlar konjonktürel olarak ele alınmış, demokratik hak ve özgürlüklerin uygulanması toplumun olgunluğu ve “hazır oluşu” şartlarına bağlanmıştır (Bora, 2005: 591). ANAP iktidarı ve lideri Özal’ın demokratik açıdan eleştirilebilecek bir başka yönü seçim sistemine ilişkindir. ANAP iktidara geldikten sonra demokratik temsili baltalayan ülke genelindeki %10 barajını kaldırmadığı gibi büyük parti olarak tek başına iktidarını korumak için daha yüksek oranlarda seçim çevresi barajları uygulamıştır.

2.4.3. III. Koalisyonlar Dönemi ve 28 Şubat Süreci

1991 genel seçimleri sonucunda birinci parti DYP ile üçüncü parti SHP arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve Demirel bir kez daha başbakanlık koltuğuna oturmuştur. İki partinin 1987 seçimleri sonrasında ANAP iktidarına dönük olarak yaptıkları muhalefet, seçim sonrasında bir koalisyon birlikteliğine dönüşmüştür. Böylece 1961 genel seçimlerinden sonra kurulmuş olan CHP – AP koalisyonundan beri ilk defa merkez sağı ana partisi ile merkez solun ana partisi koalisyon içerisinde bir araya gelmiştir. Üstelik Cumhurbaşkanlığı makamında da 12 Eylül dönemi sonrasında iktidarı ve yeni dönemin ana muhalefet partisi ANAP’ın fiili lideri Özal bulunmaktaydı. Bu siyasal kompozisyonun büyük siyasi partiler arasında demokratik düzenin gerektirdiği uzlaşmayı zorunlu kılacak ve toplumun farklı kesimlerinin taleplerinin hayata geçirilmesini sağlayacak bir siyasi düzeni yaratabileceği düşünülebilirdi. Esasında hem cumhurbaşkanının tavrı, hem de koalisyon hükümetinin programı bu olasılığı bir gerçekliğe dönüştürme eğilimi sergiliyordu. Özal cumhurbaşkanı olduktan sonra daha liberal ve özgürlükçü bir tavır benimsemişti. DYP-SHP koalisyon hükümetinin programı ise liberal bir nitelik taşıyor, anayasa değişikliği, basın özgürlüğü, akademik özgürlük, insan hakları ve demokratikleşmeye vurgu yapıyordu (Zürcher, 2000: 423). Ancak Cumhurbaşkanı Özal ile hükümet arasında geçmişten beri süregelen siyasi rekabet, uzlaşmaya ve demokratikleşmeye dayalı adımların atılması yerine çatışmanın ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Özal, sürekli olarak kabinenin politikalarını eleştiriyor, yasaları ve kararnamelemleri imzalamayıp bekleterek hükümetin icraatlarını yavaşlatıyordu (Zürcher, 2000: 424). Koalisyon hükümeti de muhalefette bulundukları yıllarda başladıkları Özal eleştirilerini devam ettirmekteydi. Böyle bir çatışma ortamında her iki

siyasal güç odağının da söyleminde bulunan demokratik reformların çok azı hayata geçirilebilmiştir.

Cumhurbaşkanı Özal'ın 1993'teki ani ölümü siyasette bir domino etkisi yaratmış, siyasi partiler içerisinde bölünmeler, birleşmeler ve lider değişimleri yaşanmıştır. Başbakan ve DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel koalisyon ortağı SHP'nin desteğini alarak TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçilmiştir. Demirel'in yerine başbakanlık koltuğuna ise DYP genel başkanlığına seçilen Tansu Çiller oturmuştur. Erdal İnönü SHP liderliğinden ayrılarak siyasetten çekilmiş, SHP'nin eski genel sekreteri Deniz Baykal tarafından 1992 yılında yeniden açılan CHP ile SHP 1994 yerel seçimlerinde soldaki bölünmenin getirdiği kayıplardan ötürü 1995 yılında CHP adı altında birleşmiştir.

Çiller'in başbakanlığı döneminde 1984'ten itibaren silahlı eylemlerine devam eden PKK ile yaşanan çatışmalar düşük yoğunluklu savaş mertebesine ulaşmıştır. Özal Kürt sorununa ilişkin reformist tutum takınmış, Kürtçe konuşma yasağının kaldırılmasına ilişkin kararname düzenlemiştir (Zürcher, 2000: 435). Bu dönemde başbakanlık yapan Demirel de "Kürt Realitesi"ni tanıdığını beyan etmiştir. SHP ise önce 1989'da Kürt sorununa ilişkin bir rapor yayınlamış, 1991 seçimlerinde ise Kürtlerin partisi olarak nitelenebilecek Halkın Emek Partisi (HEP) üyelerine milletvekili aday listelerinde yer vermiştir. Ancak Çiller'in soruna demokratik çözümler üretme yolu yerine güvenlikçi politikaları tercih etmesi ve PKK'nın da bu dönemde eylemlerini sürdürmesi, Kürt sorununun demokratik çözümüne ilişkin yolları tıkamıştır. Çiller'in PKK ile mücadelede derin devlet unsurlarını yoğun şekilde kullanması, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi demokratik ilkeleri daha da aşındırmıştır. Yine bu dönemde yaşanan Sivas Katliamı, Gazi Mahallesi Olayları, Başbağlar Katliamı gibi olaylar toplumsal kaosun tırmanmasına ve Aleviler ve Kürtler gibi farklı toplum kesimlerine yönelik ayrımcılığın artmasına neden olmuştur.

"Derin Devlet"ın devlet içindeki gücünü 1990'lı yıllarda açığa çıkaran bir başka olay da "Susurluk Kazası" olmuştur. Kasım 1996'da Balıkesir'in Susurluk ilçesinde yaşanan kazada aynı araba içerisinde Interpol'ün kırmızı bültenle aradığı uyuşturucu kaçakçısı ve tetikçi Abdullah Çatlı ile İstanbul eski Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ ölü bulunmuş, DYP milletvekili ve aşiret reisi Sedat Bucak yaralanmıştır. Susurluk kazası ile mafya-devlet bağlantısına ilişkin sağlam kanıtlar ortaya çıkmıştır (Söyler, 2013: 317). Bu skandal ile mafyaya dönüşmüş yapıların devletin görevlendirmesi ile

eylemler gerçekleştirdiği, cinayetler işlediği ve katliamlar yaptığı ilk kez açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

1995 Genel Seçimleri, 1991'deki genel seçimlerden beri yükseliş trendi gösteren ve 1994'te düzenlenen yerel seçimlerde İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını kazanan Milli Görüş Hareketi'nin partisi RP'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Merkez sağ partiler -ANAP ve DYP- ile merkez sol partilerin -CHP ve DSP'nin- aynı oy tabanları üzerinde bölündüğü seçimlerde İslamcı RP, "Adil Düzen" söylemiyle kitlelerin desteğini sağlamıştır. Ancak RP'nin zaferi tek başına iktidar olmasını sağlayacak milletvekili sayısını beraberinde getirmemiştir. ANAP ve DYP'nin başarısız koalisyon kurma girişiminden sonra başbakan olmak isteyen RP lideri Erbakan, seçim kampanyası boyunca RP tehlikesine ilişkin propaganda yapan DYP lideri Çiller ile "dönüşümlü başbakanlık" formülünde uzlaşarak "Refahyol" hükümetini kurmuştur.

Refahyol hükümeti, Cumhuriyet döneminde İslamcı bir partinin koalisyonun büyük ortağı olarak yer aldığı ilk hükümet olmuştur. Bu açıdan RP'nin iktidara gelmesi Türk siyasal sistemi içerisinde siyaseti yönlendirebilen ordu gibi yerleşik devlet aygıtları, medya organlarının büyük çoğunluğu ve toplumun laiklik ilkesine dönük hassasiyetleri yüksek olan kesimi tarafından kaygıyla karşılanmıştır. RP iktidarına yönelik tepkinin bayraktarlığını Türk Silahlı Kuvvetleri yapmıştır. 12 Eylül'den sonra Soğuk Savaş konjonktürü dolayısıyla sosyalizm tehlikesine karşı Türk-İslam sentezi hareketlerini kimi zaman zımni olarak, kimi zaman da söylem ve icraat bazında destekleyen Türk Silahlı Kuvvetleri, RP'nin iktidara gelmesi ile birlikte siyasal İslam'ın kendi kontrolü dışına çıktığı gerçeğiyle yüzleşmiştir. Bunun üzerine ordu, yargı ve medya mensuplarına dönük irtica faaliyetlerini anlatan "brifing"ler vermiş, RP lideri ve ileri gelenlerinin laikliğe karşı demeç ve eylemlerini kullanarak RP'ye karşı yoğun bir kamuoyu oluşturma çabasına girişmiştir. 28 Şubat 1997'de düzenlenen MGK toplantısında MGK'nın asker üyelerinin irticayla mücadeleye ilişkin alınması gereken kararları RP lideri Başbakan Erbakan'a kabul ettirmesi ile yeniden askerin siyasi olarak ana belirleyici aktör olduğu bir döneme girilmiştir. Demokratik düzen açısından kabul edilemeyecek bu müdahaleyi takip eden süreçte Erbakan, "dönüşümlü başbakanlık" için süresi dolmadan istifa etmiştir. Erbakan, Çiller'in başbakanlığında kurulacak yeni bir hükümete ilişkin protokolü de istifasıyla beraber Cumhurbaşkanı Demirel'e sunmuştur. Ancak ordu içindeki rahatsızlıkları göz önüne alan Cumhurbaşkanı Demirel DYP-RP koalisyonun kurulmasına tekrar izin vermenin yeni bir darbe tehdidini doğurabileceğini kestirerek,

hükümet kurma görevini DYP lideri Çiller yerine ANAP lideri Yılmaz'a vermiştir. ANAP, DSP ve DYP'den ayrılanların kurduğu Demokrat Türkiye Partisi'nin (DTP) bir araya gelerek kurduğu koalisyon hükümetine CHP dışarıdan destek vermiştir.

Refahyol hükümetinin dağılması ile başlayan süreç 1999'daki genel seçimlere kadar devam etmiş ve ordunun toplumsal ve siyasal hayat üzerindeki etkisi neredeyse darbe ve muhtıra dönemleri kadar yoğun hissedilmiştir. "28 Şubat Süreci" olarak adlandırılan bu dönemde ordunun komuta kademesi seçilmiş siyasetçilerin etkin bir şekilde devleti yönetmelerinin önüne geçerek demokratik sistem yerine askeri vesayet sistemini güçlendirmiştir. Ordunun ana amacı yönetimi direkt olarak ele almadan siyasi ortamı "Kemalist" ilkeler çerçevesinde yeniden düzenlemek olmuştur (Cizre-Sakallıoğlu ve Çınar, 2003: 309-310). Bu açıdan özellikle irtica olarak tanımlanan İslami hareketler hem siyasi düzlemde, hem de toplumsal düzlemde etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. RP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması ve RP lideri Erbakan'ın siyaset yasağına çarptırılması ile Milli Görüş pasivize edilmeye çalışılmıştır. Yine RP'nin önde gelen isimlerinden İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan Siirt'te halka hitaben İslami referanslar içeren bir şiir okuması sebebiyle yargılanmış ve hapis cezasına çarptırılmıştır. Siyasal düzlemdeki bu anti-demokratik uygulamaların yanında, 12 Eylül sonrasında sayıları artan İmam Hatip okullarının önüne sekiz yıllık kesintisiz eğitim ve üniversiteye girişte katsayı uygulaması ile geçilmeye çalışılmıştır. Üniversitelerdeki kılık-kıyafet özgürlüğünü kısıtlayacak "Türban yasağı" da 28 Şubat sürecinde sıkı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır.

1999 genel seçimlerine DSP lideri Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti ile gidilmiştir. Ecevit'in başbakanlığı döneminde seçimlerden önce PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanması ve Türkiye'ye getirilmesi, Başbakan Ecevit'e olan kamuoyu desteğini arttırmıştır. Bu ortamda gidilen seçimlerde DSP birinci parti, Öcalan'ın yakalandığı ortamda sağ milliyetçi oyları konsolide etmeyi başaran MHP ise yeni lideri Devlet Bahçeli ile ikinci parti olmuştur. Kapatılan RP'nin ileri gelenleri tarafından kurulan Fazilet Partisi (FP), 28 Şubat süreci sonrasında "seçilseler bile iktidar olamazlar" görüşünün işlenmesiyle tabanının bir kısmını MHP'ye kaptırarak üçüncü parti konumuna gelmiştir (Çakır, 2004, s.574). Merkez sağ partileri ANAP ve DYP 1995 genel seçimlerinden sonra bir kez daha yakın oy oranları ile dördüncü ve beşinci parti olmuşlardır. CHP ise %10 ülke barajının altında bir oy oranına sahip olarak cumhuriyet tarihinde ilk kez parlamento dışı kalmıştır.

Seçimlerden sonra DSP, MHP ve ANAP, Ecevit'in başbakanlığında bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Avrupa Birliği'ne üyelik için gerekli yasa değişikliklerine ilişkin uyum paketlerinin TBMM'de kabul edilmesi ve görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Demirel'in yerine Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in aday gösterilmesi ve seçilmesi gibi konularda koalisyon partileri uzlaşma sağlayarak demokratik anlamda önemli adımlar atmışlardır. Ancak hükümetin zaten parlak olmayan ekonomik performansı, yeni Cumhurbaşkanı Sezer ile Başbakan Ecevit'in arasında şubat 2001'deki MGK toplantısında çıkan tartışma sonucunda tüm ülkeyi etkileyen bir ekonomik krize dönüşmüştür. şubat 2001 Krizi sonrasındaki dönemde Başbakan Ecevit'in yaşadığı sağlık sorunları koalisyonun başındaki DSP'nin 2002 yazında bölünmesine giden bir süreci başlatmış, oluşan politik belirsizlik karşısında TBMM tarafından 3 Kasım 2002'de erken genel seçimlerin düzenlenmesi kararı alınmıştır (Cizre-Sakallıoğlu ve ınar, 2003: 318). DSP'nin bölünmesi sürecinde İsmail Cem liderliğinde Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmuştur. FP'de ise partideki yenilikçiler ve gelenekçiler olarak adlandırılan kesimler arasında parti içi mücadele başlamış, parti içi mücadelede genel başkan Recai Kutan önderliğindeki gelenekçiler galip gelmiştir. 2001'de RP'nin devamı olması sebebiyle kapatılan FP'nin yerine gelenekçiler tarafından Saadet Partisi (SP) kurulmuştur. Yenilikçi kanatın genel başkan adayı Abdullah Gl ve yenilikçilerin esas lideri Recep Tayyip Erdoğan ise SP'ye katılmamıştır. 28 şubat 1997'de yaşanan askeri müdahalenin ertesinde kendisini dönüştürme ihtiyaı hisseden Milli Görüşün yenilikçi kanadı, Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gl ve Bülent Arınç gibi isimlerin önderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurmuş ve bir demokratikleşme perspektifi ortaya koymuşlardır. Bu demokratikleşme perspektifi, AB yeliği çerçevesinde Türkiye'deki seçilmiş siyasetçilerin üzerindeki ordu baskısını kırmaya, bireysel hak ve özgürlükleri genişletmeye ve demokratik kurumların güçlendirilmesine dayanmaktaydı.

28 şubat Süreci sırasında kurulan askeri vesayet mekanizmaları aracılığıyla demokrasinin yara alması ve sonrasındaki DSP-MHP-ANAP koalisyonu döneminde yaşanan ekonomik kriz, toplumda yeni taleplerin oluştuğu önemli bir tarihi noktaya işaret etmektedir. Özellikle 28 şubat sürecinin, bu çalışmanın odak noktası olan AKP hükümetinin doğmasındaki payı göz önünde alındığında, bu sürecin demokratikleşme ve otoriterleşme perspektiflerinden ele alınması önem taşımaktadır. Bu çerçevede bu

dönemde yayımlanan AB İlerleme Raporları ve Freedom House'un Türkiye'ye ilişkin hazırladığı özgürlük derecelendirme raporları, iyi bir referans görevi görmektedir.

AB İlerleme Raporları'nın ilki 1998 yılında yayınlanmıştır. Raporun sonuç bölümünde, politik açıdan insan hakları ihlallerine, azınlıklara ilişkin uygulamalardaki eksikliklerden ve MGK kanalıyla ordunun siyasal yaşamda sahip olduğu bağımsız rol ve sivil denetime tabi olmayışına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Kürt sorununa vurgu yapılarak, medeni ve siyasi haklar sorunlarının çoğunluğunun Güneydoğu Anadolu bölgesi kaynaklı olduğu belirtilerek, askeri çözüm yerine siyasi çözüm yolu önerilmektedir (Düzenli İlerleme Raporu 1998: 40).

1999 yılındaki AB İlerleme Raporu'nun sonuç bölümü, Türkiye'de demokratik sistemin temel özelliklerinin mevcut bulunduğunu, ancak Kopenhag politik kriterlerinin halen karşılanmadığını belirtmektedir. Raporda 1998'deki sorunlara vurgu devam ettirilmekte, yargı bağımsızlığı ve demokratikleşme konusunda parlamentoda atılan adımların sürdürülmesi üzerinde durulmaktadır (Düzenli İlerleme Raporu 1999: 47).

2000 yılındaki AB İlerleme Raporu, Türkiye'nin 1999 sonundaki Helsinki Zirvesi'nde aday ülke statüsü kazanmasından sonra yayınlanan ilk rapordur. Raporda Türkiye'nin demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü garanti etmek için gereken kurumsal reformların uygulanmasında yavaş davrandığı belirtilmekte, ordu üzerinde sivil denetim gibi temel kurumsal sorunların henüz ele alınmadığı belirtilmektedir. Rapor içerisinde ifade, örgütlenme ve toplantı özgürlüklerinin de sürekli olarak kısıtlandığı ortaya konulmaktadır (Düzenli İlerleme Raporu 2000: 54).

2001 AB İlerleme Raporu, 3 Ekim 2001'de kabul edilen anayasa değişiklikleri ile ifade ve düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğü üzerindeki kısıtlama gerekçelerinin sınırlandırılmasını olumlu bir gelişme olarak görmekle birlikte, değişikliklerin uygulanmasındaki kısıtlamalara vurgu yapılmaktadır. Yine kanunla yasaklanan dillere getirilen serbestlik olumlu bulunurken, etnik kökene bakılmadan bütün Türklerin kültürel haklarını kullanmasında bir gelişme ortaya konmadığı kaydedilmiştir (İlerleme Raporu 2001: 93).

2002 yılında yayımlanan AB İlerleme Raporu, özellikle siyasal belirsizliğin hâkim olduğu Ağustos 2002'de kabul edilen reformların önemine vurgu yapmaktadır. Rapora göre, kabul edilen yeni reformlar ile Kopenhag siyasi kriterlerinin gerçekleştirilmesi için

önemli bir adım atılmış, Türkiye'de demokrasinin güçlendirilmesi ve insan haklarının korunmasına yönelik ilerleme kaydedilmiştir. Rapor, özellikle 1999'daki adaylık statüsü kazanılan Helsinki Zirvesi'nin Türkiye'yi reformları gerçekleştirmeye teşvik ettiğini belirtmektedir. Olumlu reformlara rağmen, raporda uygulama noktasındaki eksikliklere dikkat çekilmektedir. Örnek olarak MGK'nın yapısı ve rolüne ilişkin Anayasa değişikliği gerçekleştirilse de, ordu üzerindeki sivil denetim sorununun devam ettiği belirtilmektedir. Rapora göre temel hak ve özgürlüklerin tam olarak uygulanabilmesine ilişkin çeşitli kısıtlamalar da halen bulunmaktadır (İlerleme Raporu 2002, 2002: 121-123).

AB İlerleme Raporları'ndan çıkarılabilecek sonuç, Türkiye'nin 28 Şubat Süreci'nin anti-demokratik etkilerini hissetmekle beraber, özellikle Helsinki Zirvesi'nde elde edilen AB aday ülke statüsü sonucu önemli anayasal reformları gerçekleştirme motivasyonu elde ettiğidir. Ancak reformların gündelik yaşama uygulanması, mesela temel hak ve özgürlüklerin vatandaşlar tarafından tam anlamıyla kullanımı henüz mümkün olmamıştır. Yine 1998 ve 2002 arasındaki tüm raporlarda ordunun sivil denetimin dışında olduğu ve bağımsız bir siyasi role sahip olduğu kaydedilmiştir. Bu açıdan Türkiye'nin bu dönemde ordunun siyaset üzerindeki etkisi bakımından “vesayetçi demokrasi”, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması açısından ise “illiberal demokrasi” olarak nitelenmesi mümkündür.

1999³⁰, 2001³¹ ve 2002'de³² Türkiye'ye ilişkin Freedom House tarafından yayınlanan raporlarda, Türkiye “kısmen özgür” ülke konumunda bulunmuştur. Yayımlanan üç yıllık raporda da Türkiye'nin insan hakları/bireysel özgürlükler derecesi 5, siyasal özgürlükler derecesi 4 olmuş, iki notun ortalaması olarak belirlenen özgürlük derecesi 4,5 olmuştur. Ancak 2002'de yayımlanan raporda gerçekleştirilen anayasal reformların etkisiyle demokratikleşme açısından yukarı yönlü bir trend oku Türkiye'ye uygun görülmüştür. Üç rapor içerisinde de vatandaşların hükümeti demokratik olarak seçip değiştirebildiği belirtilmektedir. Ancak ordunun siyaset üzerindeki etkisine, İslamcı ve Kürt siyasilerin maruz kaldığı baskılara, yargının Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) yapısı sebebiyle yürütme tarafından etkilenebileceğine, yaygın işkence ve cinsel taciz

³⁰ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/1999/turkey> Erişim Tarihi: 22 Ekim 2017

³¹ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2001/turkey> Erişim Tarihi: 22 Ekim 2017

³² <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2002/turkey> Erişim Tarihi: 22 Ekim 2017

nedeniyle hapisane koşullarının uygunsuzluğuna, ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüğünün kısıtlanmasına ve dini özgürlüklerin baskılandığına vurgu yapılarak Türkiye'nin demokratik olmayan nitelikleri ortaya konmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından AKP iktidarı dönemine kadar geçen süreci çalışmada yer alan demokrasi tanımlamaları çerçevesinde değerlendirdiğimizde, Türkiye'nin hiç bir dönemde tam anlamıyla demokratik bir rejime sahip olmadığı görülmektedir. 1923-1946 arasında var olan tek parti rejiminin, Geddes'in otoriter rejim tanımlamasında yer alan muhalif siyasal partilerin bulunmaması veya ciddi kurumsal engellerle karşılaşmaları ve yönetici parti CHP'nin hiç bir zaman yürütmenin kontrolünü kaybetmemesi açısından otoriter bir rejim olarak tanımlanması mümkün gözükmemektedir.

1946'dan sonra çok partili siyasal hayata geçilmesi ve 1950'de ilk kez serbest, adil ve rekabetçi seçimlerin düzenlenmesi sonrasında ise Türkiye'nin adil, serbest ve rekabetçi çok partili seçimlerin düzenlenmesine dayanan Schumpeter'in "minimalist" demokrasi tanımına uygun bir demokratik rejim olduğu görülmektedir. Ancak Türkiye'nin 1950 sonrasında Dahl'ın Poliarşi, Morlino'nun "İyi" demokrasi ve Merkel'in "Yerleşik" demokrasi tanımlamalarında bulunan farklı demokratik nitelikleri karşılayamadığı görülmektedir. DP iktidarı döneminde özellikle 1954'ten itibaren bireysel özgürlükler ve siyasal haklar açısından önemli kısıtlamaların görüldüğü, güçlü yatay denetim mekanizmalarının bulunmamasından ötürü DP iktidarının keyfi ve çoğunlukçu bir yönetim anlayışını benimsediğini belirtmek mümkündür. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonraki süreçte ise, TSK rejim içerisinde önemli bir ağırlığa sahip olarak seçilmiş hükümetlerin etkin ve bağımsız bir yönetim izlemelerinin önüne geçmiştir.

1960'dan 2002'ye uzanan süreçte 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997'de direkt ya da dolaylı askeri müdahaleler ile seçimli demokratik rejim kesintiye uğramıştır. AP (1965-1971) ve ANAP (1983-1991) iktidarı dışında partiler tek başına iktidar olamamış, istikrarsız ve uyumsuz koalisyon hükümetleri dönemleri görülmüştür. Tek parti iktidarı ve koalisyon hükümetleri döneminde sınırlı demokratikleşme hareketleri görülmüş, ancak bu hamleler Türkiye'nin eksik demokrasi türlerinden "vesayetçi demokrasi" olma niteliğini değiştirecek ağırlıkta olmamıştır. Seçilmiş siyasetçilerin etkin bir şekilde karar almalarını engelleyen vesayetçi yapının yanında, Türkiye, siyasal hakların ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması açısından "illiberal demokrasi" olma

niteliği taşımıştır. Milli Görüş'ün yenilikçi kanadının kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'nin demokratik anlamda yaşadığı bu kronik sorunları AB üyeliği çerçevesinde gerçekleştirilecek demokratikleşme reformları ile çözme vaadinde bulunarak 3 Kasım 2002'de düzenlenen erken genel seçimlere katılmıştır.

3. BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DEMOKRATİKLEŞME ANLAYIŞI (2002-2011)

3 Kasım 2002'de düzenlenen erken genel seçimler, Cumhuriyet tarihinin sürpriz seçim sonuçlarından birini ortaya çıkarmıştır. 3 Kasım seçimleri sonucunda, %10'luk seçim barajını sadece Ağustos 2001'de kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi %34.3'lük, Cumhuriyet Halk Partisi ise %19.4'lük oy oranı ile geçebilmiş, parlamentoda 363 milletvekiline sahip olan AKP tek başına iktidar olmuştur. Seçim sonuçları, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez lider kadrosu İslamcı kökenden gelen bir partinin tek başına iktidar olmasını sağlamıştır.

AKP'nin tek başına iktidara gelmesi, Türkiye siyaseti için yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmiştir. İlerleyen süreçte AKP girdiği yerel seçim, genel seçim ve referandumların tamamından zaferle ayrılmış, siyasal iktidarını sağlamlaştırmıştır. Ancak AKP'nin demokratikleşme alanında attığı adımlar doğrusal bir çizgi izlememiş ve bir tutarlılık arz etmemiştir. Çalışmanın bu bölümünde, AKP'nin iktidara geldiği 3 Kasım 2002'den, 12 Haziran 2011 genel seçimlerine kadar olan süreçteki demokratikleşme anlayışı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bölüm içerisinde öncelikle partinin kuruluş aşamasında hazırlanan AKP'nin parti programı, tüzüğü ve partinin yine kuruluş aşamasında ideolojik olarak kendisini tanımladığı “muhafazakâr demokrasi” kavramı demokrasiye ilişkin yaklaşımları açısından ele alınacaktır. Daha sonra AKP'nin ilk iktidar döneminde (2002-2007) ve ikinci iktidar döneminde (2007-2011) demokratikleşmeye ilişkin gerçekleştirdiği olumlu ve olumsuz icraatlar ortaya konacak, demokratikleşmeye ilişkin atılan adımlar, Avrupa Birliği İlerleme Raporları, Freedom House'un yıllık, BTI'nin ise iki yılda bir yayınladığı Türkiye'ye ilişkin raporları eşliğinde değerlendirilecektir. Son olarak AKP'nin dokuz yıllık bu iktidar dönemindeki demokratikleşme anlayışı, ilk bölümde açıklanan demokrasi ve hibrit rejim tanımlamaları üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

3.1. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ PROGRAMININ VE TÜZÜĞÜNÜN DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME YAKLAŞIMI

Siyasal partilerin programları kendilerini tanımladıkları, ideolojilerini açıkladıkları ve iktidara gelmeleri halinde gerçekleştirecekleri politikalara ilişkin yol haritalarını ortaya koydukları belgelerdir. Keza siyasi partilerin tüzükleri de bir nevi partinin anayasasıdır. Siyasi partilerin örgütsel yapısı ve bunun oluşumuna ilişkin kuralların yanında partinin benimsediği değerler ve düşünceler de tüzüklerde yer almaktadır. Bu açıdan AKP'nin demokrasiye yaklaşımını ve demokratikleşme perspektifini ortaya koymak için parti programında ve tüzüğünde demokrasi kavramının niteliklerine ilişkin yaptığı açıklamaları ele almak faydalı olacaktır.

AKP Parti Programı içerisinde demokratikleşme ve demokrasiye yapılan vurguların yoğun bir yer tuttuğu gözlemlenmektedir. Parti programının “Kalkınma ve Demokratikleşme Programı” başlığı ile sunulması bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nın giriş bölümüne göre AKP, “(...) ideolojik platformlarda değil, çağdaş demokratik değerler platformunda siyaset yapmayı benimseyen bir partidir” (t.y.: 98). Parti bu vasfıyla tüm vatandaşların cinsiyetleri, etnik kökenleri, inançları ve dünya görüşleri arasında ayırım yapmadan çoğulcu bir anlayışı benimsemektedir (t.y.: 98). Partinin temel ilkelerinden biri olarak “Herkes özgür olmadıkça kimse özgür değildir” özdeyişi tanımlanmakta, buradan hareketle parti “bireyi bütün politikalarının merkezine alarak demokratikleşmenin sağlanmasını, temel insan hak ve özgürlüklerini temin etmeyi ve korumayı en önemli ödevleri arasında” saymaktadır (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 98).

Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda giriş bölümü sonrasında “Temel Haklar ve Siyasi İlkeler” bölümü yer almaktadır. Bu bölümde, “Temel Hak ve Özgürlükler”, “Siyasi İlkeler”, “Siyasi Yapılanma”, “Hukuk ve Adalet”, “Demokratikleşme ve Sivil Toplum” ile “Doğu ve Güneydoğu” şeklinde altı alt başlık bulunmaktadır. Bu başlıkların tamamında da demokrasi ve demokratikleşme vurguları yoğun şekilde görülmektedir.

“Temel Hak ve Özgürlükler” başlığı altında, özgürlüklerin demokrasinin temelini oluşturduğu, bu açıdan hiç bir bireysel ve kurumsal baskının kabul edilemeyeceği belirtilmektedir. Bireylerin hak ve özgürlüklerine gösterilen saygının, demokratik bir

siyasi rejimin toplum tarafından benimsenmesinin temel şartı olduğu öne sürülmektedir (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 99). Parti programının bu alt başlığı içerisinde AKP temel hak ve özgürlüklere ilişkin gerçekleştirmeyi amaçladığı hedefler de yer almaktadır. Bu hedefler içerisinde demokratikleşme ile ilgili olarak;

- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Paris Şartı ve Helsinki Nihai Senedi olmak üzere Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin insan hakları alanında getirdiği standartların uygulamaya geçirilmesi,
- İnsan hakları alanında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin görüş ve önerilerinin dikkate alınarak, devlet organları ile bu kuruluşlar arasında sıkı bir işbirliği oluşturulması,
- Düşünce ve ifade özgürlüklerinin uluslararası standartlar temelinde inşa edilmesi, düşüncelerin özgürce açıklanabilmesi, farklılıkların birer zenginlik olarak görülmesi,
- Laikliğin demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı, özgürlük ve toplumsal barış ilkesi olarak benimsenmesi,
- Dini değerlerin ve etnik kimliğin istismarının önlenmesi, bunun yanında kişilerin dini yaşayış ve tercihlerinden ötürü farklı muameleye tabi tutulmasının anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulunması,
- Başta anayasa olmak üzere medyaya ilişkin tüm yasal çerçeve ele alınarak, medyanın ifade özgürlüğüne getirilen ve demokratik toplum düzeninin gerekleri ile bağdaşmayan yasakların ve cezaların kaldırılması, yazılı ve görsel medyanın özgürlüklerinin titizlikle korunması ve tekelleşmeye fırsat tanınmaması,
- Hak arama özgürlüğünün ve adil yargılanma hakkının bütün unsurlarıyla gerçekleştirilmesi ve tüm bireylerin hak arama yollarının kolaylaştırılması,
- İşkence, gözaltında ölüm, kayıp, faili meçhul cinayetler gibi demokratik hukuk devletinde kabul edilemez uygulamaların üstüne ciddiyetle gidilmesi ve şeffaflık sağlanması yer almaktadır (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 100-101).

Parti programının bu bölümünde Dahl'ın, Morlino'nun ve Merkel'in demokrasi tanımlamalarında yer alan siyasal ve bireysel özgürlüklerin, medya özgürlüğünün ve insan haklarının sağlanması ve korunması üzerinde durulduğu görülmektedir.

Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nın "Siyasi İlkeler" başlığında millet iradesinin esas olduğu belirtilmekte, millet iradesini gölgede bırakacak uygulamaların kabul edilemez olduğu üzerinde durulmaktadır (t.y.: 101). Bu bölüm içerisinde programın ortaya koyduğu hedeflerden bazıları Siyasi Partiler Kanunu'nun değiştirilerek parti içi demokrasinin, bireyin ve azınlık görüş sahiplerinin hukukunun ve demokratik yarışma haklarının sağlanarak geliştirilmesi; siyasi parti yasakları ve siyasi partilerin kapatılması ile ilgili hükümlerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ve Venedik Komisyonu'nun çizdiği ilkeler çerçevesinde yeniden düzenlenmesidir. Vatandaşların ve partili üyelerin özgürce seçme ve seçilme haklarının tüm unsurlarıyla gerçekleştirilmesi, partilerde ön seçim sisteminin esas alınması için Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi de ortaya konan hedeflerdendir (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 102).

"Siyasi İlkeler" bölümü siyasal özgürlüklerin daha demokratik bir biçimde düzenlenmesine ilişkin bir perspektif ortaya koymaktadır. Parti içi demokrasinin sağlanması, siyasi partilerin kapatılmasının demokratik normlara göre yeniden düzenlenmesi ve "millet iradesi"nin gölgede bırakılamayacağına dair yapılan vurgu, demokrasi tanımlamaları içerisinde siyasal özgürlükler olarak tanımlanan özellikler ile uyumludur. Programın bu bölümündeki hedeflerde temsilde adalet ilkesini zedeleyen ve seçmenin iradesinin parlamentoya tamamıyla yansımaları önleyen %10 seçim barajının yeniden düzenlenmesine veya kaldırılmasına yönelik bir ibarenin bulunmaması ise millet iradesine yapılan vurguyu ve siyasal özgürlüklerin genişletilmesi hedeflerini eksik bırakmaktadır.

Programın "Siyasi Yapılanma" başlığı altında katılımcı demokrasinin güçlendirilmesinin AKP'nin temel amaçlarından biri olduğu belirtilmekte, halkın merkezi ve yerel yönetimlerle ilgili karar alma süreçlerine daha fazla katılabilmesi için referandum kurumunun tesis edilmesinin ve etkinleştirilmesinin gerektiği vurgulanmaktadır. Yine bu bölümde parti içi demokrasinin ve şeffaflığın sağlanmasına dönük olarak milletvekili adaylarının ön seçimle belirlenmesi, genel başkanlık ve milletvekilliğinin dönemsel olarak tüzükte belirtilen sürelerle sınırlandırılması, serbest rekabet ortamında parti içi demokratik yarışın gerçekleştirilmesi ve partili üyelerin tüzük ve program dâhilinde

görüşlerini özgürce dile getirmelerinin benimsendiği ortaya konmaktadır (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 103).

“Hukuk ve Adalet” başlığı, bir toplumda hukuk devletinin bulunmadığı ve hukukun hâkim olmadığı sürece demokratik bir rejimden bahsedilemeyeceği savıyla başlamaktadır. Demokratik hukuk devletinin temel ilkelerinin hukukun evrensel ilkelerine saygı, hak arama yollarının açık tutulması, kanun önünde eşitlik, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, devletin hukuka bağlılığının güvence altına alınması olduğu belirtilmekte ve AKP'nin “hukukun üstünlüğüne dayalı yönetim anlayışının teminatı” olacağı iddia edilmektedir (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 103). Bu bölüm içerisinde partinin hayata geçirmeyi vaat ettiği politikalardan bazıları şunlardır (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 104-105):

- “Özgürlükçü, tüm toplumun ihtiyaçlarına cevap veren, demokratik hukuk devleti ilkesine ve demokratik ülkelerin standartlarına uygun” bir anayasa önerisinin hazırlanması
- Kuvvetler ayrımı ilkesinin hassasiyetle uygulanması ve yasama, yürütme ve yargı güçleri arasından denge ve denetimin sağlanması
- Parlamentonun bağımsız, verimli ve yasa çıkarmada ve denetimde etkin olması için gerekli düzenlemelerin yapılması
- Yasaların sadece parlamento çoğunluğunun değil, toplumun ortak iradesinin ifadesi olmasına dönük olarak yasa çıkartma sürecinde sivil toplum kuruluşlarının görüşlerinin alınması
- Anayasanın ve kanunların herkesi bağlayıcı olduğuna yönelik ilkesinin titiz bir şekilde uygulanması
- Yargıç tarafsızlığının ve yargı bağımsızlığının tam olarak sağlanması

AKP Programının “Hukuk ve Adalet” başlığı altında hukukun üstünlüğüne ve demokratik rejimin hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkeleri hayata geçirilmeden kurulamayacağına ilişkin yaptığı vurgular, Schumpeter ve Dahl'ın demokrasi tanımlamaları sonrasında yapılan demokrasi tanımlamalarının büyük çoğunluğunda merkezi bir konuma sahiptir.

AKP Programının “Demokratikleşme ve Sivil Toplum” başlığı, AKP'nin parti programı içerisindeki demokrasi anlayışını özetlemesi açısından önem arz etmektedir. Bu bölüm içerisinde demokraside nihai karar ve icra yetkisinin seçimle belirlenmiş organ ve kurumlar olduğu belirtilmekte, demokrasinin hoşgörüye dayandığı, çoğunluğun iradesini mutlaklaştırmadığı, çoğunluğun hiç bir şart altında temel hak ve hürriyetleri tartışmaya açmaması gerektiği ve azınlığın muhalefet hakkının anayasa ile güvence altına alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 106). Demokratik rejimi aşındıran oy çoğunluğuna dayalı çoğunlukçu yönetim anlayışı yerine muhalefet gruplarının ve sivil toplumun önerilerinin dikkate alındığı çoğulcu yönetim anlayışına yapılan vurgu bu kısımda dikkati çekmektedir. Yine bu bölüm içerisinde vatandaşların kamuya ait karar mekanizmalarına katılım hakkının genişletilmesi gerektiği savunulmaktadır. Demokrasinin yönetenler ile yönetilenler arasında çift yönlü etkileşimi sağlayan bir rejim olduğuna dikkat çekilerek, katılım hakkının “(...) sadece vatandaşların seçimlerde oy vermesi değil, kamu ile ilgili kararların alınması, uygulanması ve denetlenmesine katkıda bulunma yollarının açık olması”nı ifade ettiği belirtilmektedir (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 106). AKP'nin demokratikleşmeyi yukarıda belirtilen tüm bu demokratik niteliklerin hayata geçirilmesi olarak algıladığı parti programında ortaya konmaktadır.

AKP Programının demokratikleşme ve sivil topluma dönük olarak uygulama vaadinde bulunduğu politikalardan bazıları şunlardır (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 106-107):

- Siyasi partilerin hareket ve faaliyet alanlarının genişletilmesi
- Vatandaşla diyaloga dayalı yönetim anlayışının merkezi ve yerel yönetimlerde oluşturulması
- Kopenhag Kriterleri'nin demokratikleşmeye yönelik ilkelerinin esas alınarak ulusal hukuk düzeninde değişikliklerin yapılması
- Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve işlevsel yeni yerel yönetim birimlerinin oluşturulması
- Yasama faaliyetlerinde sivil toplum örgütlerinin görüşlerinin alınması, sivil toplum örgütlenmesinin çağdaş demokratik ülkelerdeki düzeye ulaştırılması

- Demokrasinin temel nitelikleri olarak tanımlanan toplantı ve gösteri özgürlüğünün daha etkili kullanılması için gerekli hukuki düzenlemeleri gerçekleştirilmesi

“Demokratikleşme ve Sivil Toplum” bölümü, AKP programı içerisinde demokrasiye ve demokratikleşmeye yapılan genel vurgunun en güçlü şekilde hissedildiği bölümdür. Yönetim anlayışı açısından çoğunlukçu yaklaşım yerine çoğulculuğun merkeze alınması, nihai karar alma ve yönetme hakkına sahip olması bakımından seçilmiş olmanın şart koşulması, vatandaşın siyasal hayata katılımının salt seçimlerde oy verme tanımlamasının ötesine taşınması olarak ortaya konabilecek ilkelerin ve vaatlerin/politikaların demokrasi tanımlamalarını karşıladığı görülmektedir

AKP Programının “Doğu ve Güneydoğu” bölümü ise, Türkiye’deki Kürt Sorunu’na ilişkin partinin yaklaşımını ortaya koymaktadır. Programa göre AKP Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki kültürel farklılıkları zenginlik olarak kabul etmektedir. Buradan hareketle parti resmi dil ve eğitim dilinin Türkçe kalması şartıyla, Türkçe dışındaki dillerde yayın dâhil kültürel faaliyetlerin yapılabilmesini savunmaktadır. Bölgenin geri kalmışlığından kaynaklanan olumsuzlukların giderilmesi ise özel düzenlemeler içerisinde değil, genel demokratikleşme projesi içerisinde ele alınmalıdır (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 108). Program içerisinde Kürt/Güneydoğu/Terör sorununa ilişkin bürokratik otoriter devlet anlayışına yaslanan güvenlikçi çözüm yollarının değil, demokratik devlet anlayışına dayanan çözüm yollarının etkili olması gerektiği belirtilmektedir (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, t.y.: 108-109). AKP programının Kürt Sorunu’na ilişkin benimsediği yaklaşım içerisinde otoriter yaklaşımları üstü kapalı bir biçimde eleştirip demokratik anlayışı ön plana çıkartması dikkat çekmektedir.

AKP’nin parti tüzüğünün içerisindeki maddelerde de demokrasiye ve demokratik rejimin özelliklerine vurgu yapılan maddeler bulunmaktadır. Parti tüzüğünün “Temel Amaçlar” başlığında toplanan 4. maddesinin çeşitli fıkralarında partinin demokratik rejim anlayışı ortaya konmaktadır.

Parti tüzüğünün 4. maddesinin 1. fıkrasına göre, egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğunu ifade eden “milli irade”, AKP için tek belirleyici güçtür. Millet adına egemenlik kullananların gözetmesi gereken en üstün güç ise hukukun üstünlüğüdür. Partinin

siyasi yönetim anlayışının temel referansları arasında milli irade, hukukun üstünlüğü, demokrasi, bireyin temel hak ve özgürlükleri bulunmaktadır.

AKP tüzüğü'nün 4. maddesinin 4. fıkrasına göre AKP temel insan hakları ve özgürlüklerine ilişkin olarak “insanların farklı inanç, düşünce, ırk, dil, ifade etme, örgütlenme ve yaşama gibi doğuştan var olan tüm haklara sahip olduklarını bilir ve saygı duyar. Farklı olmanın ayrışma değil, pekiştirici kültürel zenginliğimiz olduğunu kabul eder”.

Tüzüğü'nün 4. maddesinin 5. fıkrası partinin birey-devlet ilişkilerinde demokratik topluma uygun olmayan her türlü ayrımcılığı reddettiğini, devletin bireylere hizmet için oluşturulan bir kurum olduğunu belirtmektedir. 6. fıkra ise milli iradenin egemen olabilmemesinin ancak siyasal hakların özgürce kullanılabilmesiyle, siyasal hakların özgürce kullanılabilmesinin ise demokratik ve çoğulcu bir yapıda mümkün olduğunu ifade etmektedir.

Parti tüzüğü'nün 4. maddesinin 8. fıkrasına göre AKP inanç özgürlüğüne ilişkin olarak, “bireylerin inandıkları gibi yaşama, düşündükleri gibi ifade etme haklarının tartışılmaz olduğunu, inanç ve düşüncenin hukuka uygun olarak tanıtım ve propagandasının, bireylere ve sivil toplum kuruluşlarına ait bir hak ve yetki olduğunu” tanımaktadır. Yine aynı fıkra laikliğe ilişkin olarak “her bireyin her kurumda ve yaşamın her alanında eşit ve ortak hakları bulunduğunu, dolayısıyla devletin, hiç bir inanç ve düşünceden yana veya karşı tutum sergilememesi gerektiğini, Anayasa’da yer alan laiklik ve kanun önünde eşitlik ilkelerinin, bu anlayış ve bakışın güvencesini teşkil ettiğini” belirtmektedir.

AKP tüzüğü'nün 4. maddesinin 13. fıkrası ise partinin temsili demokrasi anlayışını ortaya koyar. Bu fıkra partinin temsili demokrasinin “çoğulcu, katılımcı, yarışmacı” niteliklerini önemsediği belirtilmektedir.

AKP programındaki ve tüzüğü'ndeki demokrasiye ilişkin bölümler ve maddeler incelendiğinde Dahl'ın, Morlino'nun ve Merkel'in demokrasi tanımlamalarında demokrasinin nitelikleri veya “parça”ları olarak tanımlanan kavramların birçok defa vurgulandığı gözlemlenmektedir. “Milli İrade” vurgusuyla şekillenen seçilmişlerin herhangi bir siyaset dışı kurum tarafından yönlendirilmeden siyasi iradelerini etkin bir biçimde kullanması, temel insan hakları ve bireysel özgürlüklerin “farklılıklar

zenginliktir” denilerek tanınması, siyasal özgürlüklerin siyasal partilerin faaliyet alanının genişletilmesi ve parti kapatmaların önüne geçilmesi suretiyle ortaya konması, hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti kavramlarının sıklıkla vurgulanması, sivil toplum kuruluşlarının yasama faaliyetlerine katılımlarının teşvik edilmesi, temsili demokraside çoğunlukçu yerine çoğulcu siyasetin benimsenmesi, Kürt Sorunu'nun reel ve resmi siyaset alanı içinde tanınarak, “Sorun” a demokratik devlet ilkeleri çerçevesinde çözüm geliştirme teklifi getirilmesi gibi dikkat çekici unsurlar göz önüne alındığında AKP programının ve tüzüğünün güçlü bir demokrasi söylemi barındırdığı söylenebilir. Ahmet İnsel'in AKP'nin programında “hukukun üstünlüğüne dayanan devlet”, kamusal kararlarda seçilmişlerin belirleyici olması gibi ilkeler ve demokrasi tanımlamasının hoşgörüyü dayanması gibi göstergeler üzerinden gerçekleştirdiği değerlendirmede de AKP'nin çoğulcu parlamenter rejimin tutarlı bir savunucusu olacağı belirtilmektedir (2003: 304). Buna karşın AKP programı ve tüzüğü içerisinde temsilde adalet ve “milli irade” vurgusuna uymayan %10 seçim barajının düşürülmesi veya kaldırılmasına ilişkin herhangi bir ibare bulunmaması demokrasi söylemini zayıflatan bir eksiklik olarak da değerlendirilebilir. Yine de -parti tüzüğü ve programının partinin genel başkanı dâhil bütün üyelerini ve organlarını bağladığını ifade eden 5. maddesi gereğince- AKP parti üyeleri ve AKP genel başkanı tarafından tüzük ve parti programında bulunan demokratik yaklaşımın pratik olarak uygulanması durumunda Türkiye'nin demokratikleşmesine önemli katkılar sağlayabileceği ortadadır.

3.2. MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Muhafazakâr Demokrasi, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluş yıllarında kendisini tanımlarken kullandığı siyasal kimlik ve ideolojik pozisyon olmuştur. Kavramın mucidi, AKP'nin kuruluş dönemindeki ideoloğu olarak değerlendirilebilecek Yalçın Akdoğan'a³³ göre, “Adalet ve Kalkınma Partisi, Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan ve kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan bir kitle partisidir” (2005: 624). Ancak bu siyasal kimliğin/ideolojik pozisyonun içeriğinin, muhafazakâr demokrasinin siyaset bilimi literatüründe bulunmaması ve yeni üretilen bir kavram olmasından ötürü tam anlamıyla bir açıklığa kazandırılması oldukça zordur.

³³ Yalçın Akdoğan AKP iktidarının ilk yıllarında Başbakan danışmanı sıfatıyla görev yapmış, 2011 yılındaki genel seçimlerden sonra milletvekilliği ve bakanlık görevlerini üstlenmiştir.

Muhafazakâr demokrasinin açıklanmasına yönelik birincil kaynak Yalçın Akdoğan tarafından kaleme alınan ve 2003 yılında AKP tarafından yayınlanan “Muhafazakâr Demokrasi” adlı kitaptır. Bu kitapta muhafazakâr demokrasinin siyaset anlayışı şu şekilde ifade edilmektedir (Akdoğan, 2003: 6):

“Siyaset toplumsal alandaki farklılıkların tanındığı bir uzlaşma alanıdır. Siyasal otorite hukuki, anayasal ve siyasal meşruluk temeline oturmalıdır. Siyasal iktidar bir kişi veya zümrenin elinde yoğunlaşmamalı, sınırlı bir hükümet ve devlet anlayışı esas olmalıdır. Muhafazakârlık devrimci dönüşüme karşı evrimci ve tedrici değişimi savunur, radikalizmin yerine ılımlılığı esas alır, geleneği, aileyi ve geçmişten gelen toplumsal kazanımların korunması gerektiğine inanır”

Buna göre muhafazakâr demokrat bir parti olan AKP, siyasal alanda liberal demokrat değerleri benimserken, toplumsal yapı içerisinde muhafazakâr anlayışı ön plana çıkartacak aile kurumuna, tedrici değişime, geçmişten gelen geleneksel bilgiye öncelik vermektedir. Akdoğan'a göre Batı'daki muhafazakârlık anlayışı ile AKP'nin söylemleri arasında da benzerlikler bulunmaktadır. Buna göre Batı'daki muhafazakârlık anlayışına benzer şekilde AKP de tedrici değişimi savunmakta, siyaseti bir uzlaşma alanı olarak görmekte ve “halk iradesini esas alan bir siyasal meşruiyete vurgu yapmaktadır” (Akdoğan, 2005: 628). Bunun yanında Akdoğan'a göre (2005: 628),

“Muhafazakârlık siyasal iktidarın bir kişi veya zümrenin elinde yoğunlaşmasını reddederek dayatmacı ve baskıcı bir hal alması anlamındaki otoriter ve hatta totaliter anlayışları reddeder. Güç, otorite ve iktidar belli ellerde yoğunlaşmamalı, topluma ve tabana yaygınlaştırılmalıdır. AKP de sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanları olarak görme eğilimindedir. AKP her türlü dayatmacı, buyurgan, tektipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımları sağlıklı bir demokratik sistem için engel olarak gördüğünü belirtir”

Burada muhafazakâr düşünceye atfedilen özelliğin daha çok liberal yaklaşımlarda ön plana çıkan iktidarın sınırlandırılması olgusuna dayandığı görülmektedir. Akdoğan'a göre Batı'daki muhafazakârlık anlayışı ile AKP arasındaki bir başka paralellik şu şekilde ifade edilmektedir (2005: 628):

“Muhafazakârlık demokrasiyi benimseyen, katılım olgusunu temel alan ve onun halk egemenliği boyutunu öne çıkaran bir ideolojidir (...) AKP de demokratik siyaset zeminini tüm toplumsal taleplerin yansıtıldığı ve doğru ile yanlışın kendisini test ederek düzeltebilecekleri bir zemin olarak görmektedir. Türkiye toplumundaki farklılık ve çeşitlilikler de çoğulcu demokrasiyi zenginleştirecek unsurlardır.

Demokrasiyi kabule şayan kılan da toplumsal ve kültürel farklılıkları ve talepleri siyasete katabilmesi ve kurulu düzeni dayatmacı aşırılıklardan korumasıdır”

Yansıtılan bu düşünce de muhafazakâr anlayışı demokratik çoğulcu anlayışa yaklaştırmaktadır. Dolayısıyla muhafazakâr demokrasiye ilişkin AKP içinden yapılan tanımlamada siyasal İslamcı “Milli Görüş” çizgisinden uzaklaşmak için AKP'nin liberal demokrat çizgiye yaklaştığı, ancak aynı zamanda tabanının hassasiyetlerini gözetmek için liberal tanımlamasından kaçınarak demokratlığını muhafazakârlık kavramı ile tamamlamaya çalıştığı görülmektedir.

Muhafazakâr demokrasi tanımlanırken çoğulculuk üzerinde durulması, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, iktidarın sınırlandırılması, dayatmacılık yerine müzakerenin savunulması demokratik niteliklere uygun düşmektedir. Bu açıdan muhafazakâr demokrat kimlik tanımlanması ile AKP parti programında ve tüzüğünde yer alan demokratik vurgular devam ettirilmiştir. AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan da, 2004 yılında İstanbul'da Muhafazakâr Demokrasi kavramından yola çıkılarak düzenlenen “Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu”nun açılış konuşmasında bir muhafazakâr demokrat olarak ideal demokrasi tipini “derin demokrasi” olarak isimlendirmiş ve derin demokrasiyi şu şekilde tarif etmiştir³⁴:

“Demokrasi, bir diyalog, tahammül ve uzlaşî rejimidir. Diyalogun gelişmediği kapalı toplumlar, kültür üretmezler. Türkiye'de kendine özgü bir demokrasi yerine, çoğulculuk, çok seslilik ve tahammül duygusunu sindirebilmiş bir demokrasi tesis edilmelidir. İdeal olan, seçimlere ve belli kurumlara indirgenmiş mekanik bir demokrasi değil, idari, toplumsal ve siyasal alanlara yayılmış organik bir demokrasidir. Biz buna 'derin demokrasi' diyoruz”

Recep Tayyip Erdoğan'ın tarif ettiği “derin demokrasi” tanımı, çoğulculuk vurgusu ve seçimlere indirgenmemiş, farklı alanlara yayılmış bir demokrasi anlayışıyla demokratik bakış açısına uygun gözükmektedir. Ancak derin demokrasi tanımı idari, toplumsal ve siyasal alanlara yayılmış organik bir demokrasinin niteliklerini ve nasıl oluşturulacağını ortaya koymaması bakımından eksik kalmaktadır.

Muhafazakâr demokrasi olarak tanımlanmaya çalışılan ideolojik pozisyonun sorunu ise muhafazakâr demokratiğin özellikleri ortaya konurken tanımlamanın muhafazakârlığa

³⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-din-uzerinden-siyasete-karsiyiz-38556005> Erişim Tarihi: 22.03.2018

ilişkin kısmının demokrasi ile uyum içerisinde bütünleştirilememesidir. Kavram açıklanmaya çalışılırken demokratik anlayışa dair yapılan açıklamaların muhafazakârlık ile ilişkisi inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu durum da kavramın bir bütün olarak açıklanmasından ziyade, AKP'nin muhafazakârlığı ve liberal demokratik anlayışı farklı boyutlarda bir arada taşıması sonucunu doğurmaktadır. Bunun temel nedeni AKP'nin, muhafazakâr demokrasi kavramını yaratması sonrasında, kavramın teorik arka planını oluşturmaktan çok partiye sağlayacağı pragmatik faydalara odaklanmasıdır. AKP'nin kuruluş aşamasında ve iktidarının ilk yıllarında Milli Görüş düşüncesinin İslamcı yöneliminden sıyrıldığını devletin merkezi organlarında ağırlığa sahip olan Kemalist düşünceye ve Batı merkezli olarak dış dünyaya kanıtlaması, iktidarda ve hatta siyasi hayatta kalabilmesi için büyük öneme sahip olmuştur. Bu açıdan AKP demokrasiyi özümseyerek toplumdaki dindar kesimlerin haklarını ve laiklik ilkesini demokratik çerçevede savunan bir parti olduğu imajını verebilmek için muhafazakâr demokrasi gibi bir kavrama ihtiyaç duymuştur. Kemalist muhalefet odakları tam anlamıyla ikna edilemese de, Avrupa Birliği'nin AKP'nin demokrasi söylemine ve gerçekleştirdiği reformlara verdiği destek AKP'nin muhalif odaklar karşısında moral üstünlük kurmasına ve kamuoyu oluşturmaya imkân vermiştir.

AKP'nin muhafazakâr demokrasi kavramına ilişkin pragmatik bakış açısını dışarıda tutup, söylem ve yapılan tanımlamalar bazında kavramı ele aldığımızda muhafazakâr demokrat anlayışın demokrasinin asgari niteliklerini vurgulamaya çalıştığını ve muhafazakârlıktan çok demokratik anlayış ve kavramlar üzerinde durarak yeterli bir demokratikleşme perspektifi ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

3.3. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN BİRİNCİ İKTİDAR DÖNEMİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER VE DEMOKRATİKLEŞME ANLAYIŞI (2002-2007)

Adalet ve Kalkınma Partisi, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimde elde ettiği başarıyla 1987 seçimlerinde ANAP'ın elde ettiği başarıdan sonra ilk kez parlamentoda tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğa erişmiştir. Parlamento aritmetiğinde Cumhuriyet tarihi boyunca görülmemiş bir değişim yaratan 3 Kasım 2002'deki seçimler, çok partili siyasal dönemdeki dördüncü tek parti iktidarı dönemini başlatmıştır. Seçim sonuçları siyasal iktidarın demokratik bir şekilde el değiştirmesi

açısından olumlu olsa da, özellikle %10 seçim barajının belirleyiciliği sebebiyle halk iradesinin TBMM'ye yüksek oranda yansımaması sonucunu doğurmuştur³⁵.

AKP'nin iktidara gelmesi sonrasında ilk icraatı partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekili seçilip başbakanlık görevini üstlenebilmesine ilişkin anayasa ve yasa değişiklikleri gerçekleştirmek olmuştur. 1982 Anayasası'nın 76. maddesine göre “ideolojik ve anarşist eylemler” sebebiyle hüküm giyenler milletvekili seçilme yeterliliğini kaybediyordu. 1997'de Siirt'te yaptığı bir konuşmadan ötürü hakkında “halkı kin ve düşmanlığa sevk etme” suçlamasıyla dava açılan ve on ay hapis cezasına çarptırılan Recep Tayyip Erdoğan anayasa ve seçim yasasındaki ilgili maddeler sebebiyle milletvekili seçilme hakkını kaybetmişti³⁶. 3 Kasım seçimlerinde milletvekili adayı olamayan ve dolayısıyla başbakan olma şansını yitiren Recep Tayyip Erdoğan için yeni kurulan AKP hükümeti tarafından TBMM'de gerekli anayasal ve yasal değişikliklerin yapılması için çalışmalar başlatılmıştır. Parlamentodaki çoğunluğu tek başına anayasayı değiştirmeye yetmeyen AKP, meclisteki muhalefet partisi CHP'nin desteğini alarak anayasa değişikliğini gerçekleştirmiştir. 26 Aralık 2002'de yapılan anayasa değişikliği ile ifade özgürlüğünü keyfi bir biçimde sınırlamaya imkân veren “ideolojik ve anarşist eylemler” ibaresi “terör eylemleri” ibaresi ile değiştirilerek, suç tanımlaması daha belirli ve makul sınırlar içine alınmıştır (Hale ve Özbudun, 2010: 55). Recep Tayyip Erdoğan'ın seçilme yeterliliğine ilişkin anayasal ve yasal düzenlemelerin tamamlanması sonrasında YSK tarafından iptal edilen ve tekrarlanan Siirt milletvekili seçimlerine katılması mümkün olmuştur. Siirt seçimlerinde milletvekili seçilen Tayyip Erdoğan, başbakanlık görevinden istifa eden Abdullah Gül'ün yerine yeni hükümeti kurmuştur.

Recep Tayyip Erdoğan'a başbakanlık yolunu açan düzenlemeler esas amacı sebebiyle “kişiye özel düzenleme” olarak eleştirilse de³⁷, demokratik yollarla tek başına iktidara gelmiş bir partinin genel başkanının yürütme dışında bırakılmasının parlamenter

³⁵ Parlamentoya giren AKP'nin ve CHP'nin oy oranlarının toplamı kabaca % 54 oranına tekabül etmiştir. Seçime katılan diğer partilerin %10'luk seçim barajını aşamaması sebebiyle kullanılan oyların %46'sı parlamentoya yansımamıştır.

³⁶ <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/22/siyaset/siy00.html> Erişim Tarihi: 26/03/2018

³⁷ Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer anayasa ve yasa değişikliklerini bu gerekçeyle veto etmiştir <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/biri-kisinin-yararlanmaması-icin-de-anayasa-da-duzenleme-olmaz-117045> Erişim Tarihi: 26/03/2018

demokratik sistemde yaratabileceği sorunların önüne geçilmesi açısından önem teşkil etmiştir.

AKP hükümeti görevi devraldıktan sonra, DSP-MHP-ANAP koalisyonunun başlattığı Kopenhag Kriterleri'nin karşılanıp AB ile üyelik müzakerelerine başlanması için gereken demokratikleşme reformlarına hızlı bir şekilde devam etmiştir. 2005 yılında Avrupa Birliği'nden müzakere tarihi alınmasına kadar devam eden ve çoğunlukla anayasada ve ilgili yasalarda AB'nin öngördüğü değişikliklerin yapılmasını içeren demokratikleşme reformları, AKP'nin parti programında ortaya koyduğu anlayışı pratik olarak uygulamaya geçirmesinin bir göstergesi olmuştur.

2003 yılından itibaren TBMM'den geçirilen anayasa değişiklik paketleri ve yasal değişiklikler ile farklı alanlarda demokratikleşme güçlendirilmiştir. Bu süreçte yargı ve hukuk alanında insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü sağlamaya dönük olarak ölüm cezasının anayasadan tamamıyla çıkarılması, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılması, yurt içi yasaların ve uluslararası anlaşmaların çelişmesi durumunda uluslararası anlaşmaların geçerli kabul edilmesi gibi adımlar atılmıştır (Siyasi Reformlar – I, t.y.: 4-5) . Yargı alanında AB'nin sağladığı demokratik standartlara yaklaşılmasını içeren bu değişiklikleri, asker-sivil ilişkilerinin düzenlenmesine dönük olarak yapılan değişiklikler takip etmiştir.

1982 Anayasası'nın kurguladığı düzende askeri yetkililerin sivil siyasete müdahalede bulunmasına olanak sunan organların yer alması, demokratik açıdan kabul edilemez bir ortamı yaratmıştı. Ordunun siyasete müdahil olması demokrasinin “demokratik olarak seçilen temsilcilerin yürütme/yönetim için etkin güce sahip olmaları” niteliğine zarar vermekteydi. 28 Şubat gibi askeri müdahalelere yol açan ve sivil siyaset üzerinde ordunun kontrolünü kurumsallaştıran bu yapının değiştirilmesi için ilk adım AKP hükümeti tarafından 2003 ve 2004 yılında gerçekleştirilen yasal ve anayasal değişikliklerle atılmıştır. Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliği makamına asker yerine sivil bürokratlar atanmaya başlamış, barış zamanı suç işleyen askerlerin askeri mahkeme yerine sivil mahkemelerde yargılanmasına yönelik yasal düzenleme gerçekleştirilmiş, TSK'nın Sayıştay denetimine tabi olması düzenlenmiştir (Siyasi Reformlar – I, t.y.: 17-19). Bunun yanında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve Radyo Televizyon Üst Kurulu'nda (RTÜK) bulunan askeri üye kontenjanı kaldırılmıştır (Esen ve Gümüüşçü, 2016: 1584).

Demokratik bir rejimin ayrılmaz parçaları olan insan hakları ve bireysel özgürlüklere ilişkin olarak da AKP yönetimi AB reformları ile beraber hızlı bir gelişme sağlamıştır. 2005 yılında yürürlüğe giren yeni Türk Ceza Kanunu ile devlet ve kurumlarını aşışılamaya dönük olarak Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesinde bulunan üst limit cezalar kademeli olarak düşürölmüş, ifade özgürlüğünün genişletilmesine olanak sağlayacak şekilde Türk Ceza Kanunu'nun 312. maddesinde yer alan halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa sevk etmeye ilişkin eylemlerin sadece kamu düzenini tehlikeye sokacak eylemler için suç unsuru yaratması düzenlenmiştir. Aynı şekilde Terörle Mücadele Kanunu'nun “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütönlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılamaz” ibaresini içeren 8. maddesinin uyum paketleri içerisinde önce değıştirilmesi, 2006'da ise tamamen kaldırılması ile ifade ve toplantı özgürlüğünün önünde bulunan bir engel kaldırılmıştır (Hale ve Özbudun, 2010: 58). İllerdeki mülki amirler olan valilerin sahip oldukları gösteri ve mitingleri erteleme veya yasaklama hakkının kısıtlanması ve bu hakkın kullanımının bir suçun işleneceğine dair açık ve mevcut bir tehlike olması şartına bağlanması toplantı ve gösteri özgürlüğünün genişlemesine imkân sağlamıştır (Hale ve Özbudun, 2010: 59).

AB'ye uyum için hazırlanan ve “uyum paketleri” adı verilen yasal düzenlemeler ile basın özgürlüğünün, örgütlenme özgürlüğünün, insan haklarının ve etnik-dinsel azınlıkların haklarının da daha geniş bir şekilde tanınması mümkün olmuştur. Yapılan düzenlemelerle basın özgürlüğüne ilişkin olarak basılı materyallere el konulması acil durumlar dışında mahkeme kararına bağlanmış, acil durumlarda savcının alacağı el koyma kararının 24 saat içinde mahkeme tarafından onaylanması şartı getirilmiştir. Uyum paketleri içerisinde yer alan düzenlemede gazetecilerin haber kaynaklarını açıklamaları için zorlanamayacakları da yer almıştır (Hale ve Özbudun, 2010: 58-59).

Örgütlenme özgürlüğüne dönük olarak sivil toplum kuruluşlarına yönelik olarak yapılan düzenlenmeler göze çarpmaktadır. Özellikle 12 Eylül Anayasası'nın siyasi ve toplumsal faaliyetleri sadece siyasal partilere dönük olarak tanımlaması sebebiyle sivil toplum kuruluşlarının siyasi ve toplumsal alanda oldukça dar bir alanı bulunmaktaydı. Uyum paketlerinde çıkan kanunlar ile sivil toplum kuruluşlarının yabancı kaynaklı fonlama, ortaklık ve faaliyetler için izin alma zorunluluğu ve kongrelerine devlet görevlilerini çağırma zorunluluğu kaldırılmış, taşınmaz mal alma ve satma hakkı getirilmiş, güvenlik güçlerinin mahkeme kararı olmadan kuruluşların tesislerine girmesi yasaklanmıştır.

Öğrenci topluluklarına özel olarak getirilen kısıtlama ve hükümler de bu çerçevede kaldırılmıştır (Hale ve Özbudun, 2010: 59)

İnsan haklarına ilişkin olarak uyum paketlerinde işkence ve kötü muameleyi önlemeye yönelik düzenlemeler görülmektedir. Dördüncü uyum paketinde işkence ve kötü muamele ile suçlanan kamu görevlileri hakkında soruşturma açılması için idari izin prosedürü kaldırılmış, böylece savcıların şüphelileri idari makamların iznine tabi olmadan soruşturmasının önü açılmıştır (Siyasi Reformlar – I, t.y.: 12). Yedinci pakette ise işkence ve kötü muamele davalarının “öncelik ve ivedilikle ele alınacağı” hüküm altına alınarak işkence ve kötü muameleye ilişkin yargılamaların hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesine dönük düzenlemeler yer almıştır (Siyasi Reformlar – I, t.y.: 23)

Görüldüğü üzere AKP hükümetinin zaman zaman parlamentodaki ana muhalefet partisi CHP'nin de desteğini sağlayarak gerçekleştirdiği AB'ye uyum reformları önemli demokratikleşme hamlelerinin kısa bir sürede yasal bir dayanağa kavuşmasını sağlamıştır. Dönemin AB'nin Genişlemeden Sorumlu Komiseri Günther Verheugen de bu duruma dikkat çekerek AKP hükümetinin gerçekleştirdiği hızlı reform sürecini “Atatürk'ün Cumhuriyet'i kurmasından sonra gerçekleşen ikinci devrim” olarak nitelmiştir (Çınar, 2006: 470). Bu dönem içerisinde AB ile bütünleşme ideali, AKP'nin demokratik, reformist ve modern kimliğinin şemsiye sembolü olmuştur (Coşar ve Özman, 2004: 63). Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin AB'den müzakere tarihinin alınmasının ardından Başbakan Erdoğan ve hükümet üyelerinin Ankara'ya dönüşünde coşkulu bir kutlama düzenlenmesi³⁸ de AKP'nin AB'ye üye olma sürecine verdiği önemi ortaya koymaktadır

AKP'nin özellikle ilk iktidar döneminde gerçekleştirdiği reformların yanında karşısına çıkarılan sorunlara ilişkin benimsediği uzlaşmacı ve gerektiğinde geri adım atan tavrı da dikkati çekmektedir. AKP'nin 2004 yılında meslek liselerinin ve özellikle imam-hatip liselerinin üniversiteye giriş sınavında yaşadığı dezavantajı ortadan kaldırmaya dönük olarak parlamentodan geçirdiği “katsayı sorunu”nu ortadan kaldırmaya dönük yasa Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilmiş, AKP hükümeti parlamentoya gönderilen yasayı “bir süreliğine” rafa kaldırmıştır. AKP hükümeti yeni Türk Ceza Kanunu'nda “din özgürlüğünü engelleme” eylemine hapis cezası ve devlet kurumlarında kadınların başörtüsü kullanabilmesine izin veren düzenlemeleri de CHP'nin başını çektiği

³⁸ <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/12/19/siy101.html> Erişim Tarihi: 04/04/2018

muhafeletin tepkisi sebebiyle geri çekmiştir (Hale, 2005: 303-304). Yine yeni Türk Ceza Kanunu'na “zina” eyleminin cezalandırılmasına ilişkin bir maddenin eklenmesi girişimi AB'den ve siyasal ve toplumsal muhafeletten gelen tepkiler sonucunda geri çekilmiştir. Yaşananlar AKP'nin İslamcı tabanının hassasiyetlerine yönelik olarak gerçekleştirmek istediği politikaları yurt içinden ve yurt dışından gelen tepkiler sonucunda geri çektiğini göstermektedir (Hale, 2005: 304-305). Bu durum aynı zamanda partinin benimsediği muhafazakâr demokrat kimlik içerisinde ve parti programında vurgulandığı gibi çoğunlukçu anlayıştan öte çoğulcu anlayışın benimsendiğini ortaya koyan durumlar olarak gözükmemektedir.

AKP'nin iktidara geldikten sonra AB'den müzakere tarihi almaya odaklanan demokratik reformlara bu denli önem vermesinin ve İslamcı ve muhafazakâr tabana yönelik politikalarını geri çekip uzlaşmacı ve ılımlı bir tutum yansıtmalarının arkasında parti programında ve tüzüğünde ortaya koyduğu değerleri gerçekleştirmenin yanında bulunduğu siyasal ortama ilişkin benimsediği pragmatik yaklaşımın da payı bulunmaktadır. AKP'nin Kasım 2002'de iktidara geldiğinde birincil önceliği bir siyasal parti olarak varlığını devam ettirmektir (Taş, 2015: 780). 28 Şubat deneyiminden hareketle AKP, halen parti tabanının önemli bir kısmını oluşturan dini hassasiyetleri yüksek kesimlerin taleplerinden çok AB kaynaklı demokratikleşme reformlarını ön plana çıkartmış, AB reformlarının yanında İslamcı tabanının hassasiyet gösterdiği konularda atmaya çalıştığı adımlarda Cumhurbaşkanlığı, ordu, MGK, Anayasa Mahkemesi gibi anayasal organlar ve ana muhafelet CHP, bürokrasi, medya ve sivil toplum kuruluşlarındaki muhalif yapıların koyduğu engellerde çoğu zaman siyasal ortamı germeden geri adım atmaya tercih etmiştir. Böylece partinin Refah Partisi'nin başına gelen parti kapatma davasından ve direkt veya dolaylı askeri müdahalelerden bu süre zarfında kaçınması mümkün olmuştur. Demokratik reformlara ve AB hedefine öncelik verilmesi, 2002-2005 yılları arasında AKP'nin liberal entelektüellerin desteğini elde etmesine (Ersoy ve Üstüner, 2016: 406) ve kamuoyunu İslamcı bir gündeme sahip olmadığına ilişkin ikna çalışmalarına yardımcı olmuştur. Yürütülen demokratikleşme reformları, ekonomik başarı ve istikrarlı bir tek parti yönetiminin sağlanması, Mart 2004'te düzenlenen yerel seçimlerde de meyvesini vermiş ve AKP genel seçimlerdeki %34'lük oyunu %41'e yükselterek İstanbul ve Ankara başta olmak üzere büyükşehir belediyelerinin çoğunluğunun yönetimini ele almıştır.

2005 yılı sonunda AB ile müzakerelere başlanması sonrasında, AKP'nin demokratikleşmeye dönük faaliyetlerinin yavaşladığı görülmektedir. Demokratik reformların müzakerelere başlanması sonrasında aciliyetini yitirmesi, AB'nin önde gelen liderlerinin Türkiye'nin üyeliğine ilişkin kuşkuları, Kürt Sorunu ve Kıbrıs Sorunu gibi doğaları gereği hızlı bir şekilde çözülemeyecek sorunlar bu yavaşlamanın nedenleri olarak öne sürülebilir (Hale ve Özbudun, 2005: 67).

2007 yılının başlarından itibaren Türkiye'nin ve AKP iktidarının gündemi Cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. 12 Eylül Anayasası'nın tanıdığı yetkilerle siyasi yapı içinde önemli bir iktidar odağı haline gelmiş olan Cumhurbaşkanlığı makamı, Sezer'in görev süresi boyunca AKP iktidarının belirli icraatlarını gerçekleştirmesine ve devlet içerisinde istediği atamaları yapmasına engel olmuştur. Örnek olarak Cumhurbaşkanı Sezer Ekim 2004 ile Kasım 2005 arasında çıkarılan yasalardan on üçünü veto ederek tekrar görüşülmesi için TBMM'ye iade etmiştir (Kumbaracıbaşı, 2009: 184). Bu açıdan AKP iktidarı Cumhurbaşkanlığı makamını icraatlarını engelleyen, yasama ve yürütme faaliyetlerini yavaşlatan bir siyasi güç, ana muhalefet CHP, ordu, yargı çevreleri ve çeşitli medya kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarından oluşan muhalefet ise Cumhurbaşkanlığı makamını AKP iktidarının parlamentoda sahip olduğu çoğunluğu dengeleyecek bir siyasi mekanizma olarak değerlendirmekteydi.

Mayıs 2007 itibarıyla görev süresi dolacak olan Cumhurbaşkanı Sezer'in yerine seçilecek yeni cumhurbaşkanını TBMM'deki salt çoğunluğun³⁹, dolayısıyla AKP iktidarının belirlemesi öngörülmüyordu. Ancak cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde düzenlenen Nisan 2007'deki "Cumhuriyet Mitingleri" ile Başbakan Erdoğan veya AKP'nin lider kadrosundan bir ismin cumhurbaşkanı adayı olarak belirlenmesi protesto edilmiştir. Protestolara rağmen AKP lideri Tayyip Erdoğan tarafından Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, cumhurbaşkanı adayı olarak ilan edilmiştir. 27 Nisan 2007'deki birinci tur oylama öncesinde emekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu tarafından ortaya atılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiğine ilişkin iddia ana muhalefet CHP tarafından kabul edilmiş ve CHP milletvekilleri cumhurbaşkanlığı seçimi oylaması için TBMM Genel Kurulu'na girmemiştir. Cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül, ilk tur oylamada kullanılan 361 oyun 357'sini almıştır. CHP bunun üzerine "367 iddiası"nı Anayasa Mahkemesi'ne götürmüş

³⁹ Anayasa'nın 102. maddesine göre cumhurbaşkanlığı seçimi için TBMM'de ilk iki turda üçte iki çoğunluk (367), üçüncü ve dördüncü turda ise salt çoğunluk (276) aranmaktadır.

ve cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun iptal edilmesini talep etmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi ilk turunun düzenlendiği günün akşamı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin internet sitesinde bir basın açıklaması yer almıştır. “Laiklik” ve “cumhuriyet değerlerine sözde değil özde bağlı olmak” vurguları içeren bir bildiri ile TSK cumhurbaşkanlığı seçim sürecine doğrudan müdahalede bulunmuştur. TSK'nın internet sitesinde yer aldığı için “E-muhtıra” olarak adlandırılan bildiri karşısında AKP hükümeti geri adım atmamıştır. Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek tarafından yapılan açıklamada demokratik bir hukuk devletinde hükümete karşı bu tarz açıklamaların kabul edilemeyeceği belirtilmiş ve Genelkurmay Başkanlığı'nın bağlı olduğu makam, görev ve sorumluluklar hatırlatılmıştır. İlerleyen günlerde Anayasa Mahkemesi'nin “367 iddiası”nı kabul ederek cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunu iptal etmesi sonucunda var olan TBMM kompozisyonunda seçilme ihtimali kalmayan Abdullah Gül adaylıktan geri çekilmiş ve parlamentoda Temmuz 2007'de erken seçim düzenlenmesi kararı alınmıştır (Kumbaracıbaşı, 2009: 60).

Yaşanan cumhurbaşkanlığı seçimi krizinin ardından AKP iktidarı cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine ilişkin bir anayasa değişikliği paketi hazırlamıştır. Parlamentoda CHP'nin muhalefetine rağmen değişiklik 370 oyla kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer tarafından başbakanın yanında halkoyuyla seçilen cumhurbaşkanının istikrarsızlığa yol açacağı gerekçesiyle veto edilen anayasa değişikliği TBMM'de ikinci defa kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer bunun üzerine anayasa değişikliğini referanduma götürme hakkını kullanmıştır (Kumbaracıbaşı, 2009: 60).

AKP hükümeti Nisan 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında “e-muhtıra” ile askeri müdahaleye, “367 krizi” ile de yargı müdahalesine maruz kalmıştır. Yaşanan bu olaylar AKP'nin demokrasi vurgusunu arttırmasını ve “askeri vesayet” ile “yargı vesayeti” kavramlarını daha sık kullanmasını beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimleri esnasında yaşanan açık ve somut müdahaleler Merkel'in yerleşik demokrasi tanımlamasında “demokratik olarak seçilen temsilcilerin yürütme/yönetim için etkin güce sahip olmaları” biçiminde ifade edilen demokratik niteliğin Türkiye'de 2002-2007 arasında tam anlamıyla uygulanmadığını göstermiştir. AB reformları için hazırlanan uyum paketlerinde bu duruma ilişkin yukarıda anlatılan çeşitli adımlar atılsa da, yasal değişikliklerin pratikteki uygulamalara yansımadağı görülmüştür. Cumhurbaşkanlığı, ordu, MGK, Anayasa Mahkemesi gibi “veto” odaklarının (Kumbaracıbaşı, 2009: 76)

AKP hükümetinin seçilmiş bir siyasi iktidar olarak icraatlarını demokrasilerde bulunması gereken denge-fren mekanizmalarının ötesinde anti-demokratik bir şekilde sınırladığı ve müdahalede bulunduğu görülmektedir.

3.3.1 Avrupa Birliği İlerleme Raporları'na Göre AKP İktidarının Birinci Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi

AKP iktidarının ekonomik büyüme ve demokratikleşme alanlarında kat edilen mesafe açısından “altın çağı” olarak değerlendirilen 2002-2007 arasındaki ilk iktidar döneminde (Öniş, 2015: 23), AB'ye üye olma hedefi önemli bir yer tutmuştur. Bu açıdan AB'nin üyeliğe aday ülke statüsüne sahip Türkiye'ye ilişkin her sene yayımladığı “İlerleme Raporları” özellikle bu dönemde AKP iktidarı tarafından dikkatle takip edilmiştir. İlerleme Raporları AB'nin Kopenhag Kriterleri ışığında yaptığı demokratikleşme değerlendirmelerini içerdiğinden, AKP iktidarının bu dönemdeki demokratikleşmeye ilişkin sağladığı ilerlemenin veya gerilemenin görülmesine yardımcı olacaktır.

Aralık 2003'te yayımlanan Türkiye'ye ilişkin AB İlerleme Raporu'nun sonuç bölümü içerisinde Türkiye'nin 2003 yılı içerisinde demokratik açıdan kaydettiği gelişme aktarılmakta ve değerlendirilmektedir. Raporda, AKP hükümetinin siyaset ve hukuk alanında kararlılıkla gerçekleştirdiği reformlar ve Türk vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerden Avrupa standartları düzeyinde yararlanabilmesi için atılan adımlardan bahsedilmekte, 2003 yılında kabul edilen dört uyum paketi ile ifade özgürlüğü, gösteri-yürüyüş hakkı, kültürel haklar ve ordu üzerinde sivil denetime ilişkin gerçekleştirilen reformların siyasi bakımdan büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir (2003 Yılı İlerleme Raporu: 128).

Raporda MGK'nın görev, yetki ve işleyişinde yapılan değişiklikler ve MGK Genel Sekreterliğinin rolünün gözden geçirilmesi ile sivil idare-ordu ilişkilerinin AB ülkelerindeki uygulamalara yaklaştığı belirtilmektedir. 2003 itibarıyla MGK temsilcilerinin RTÜK ve YÖK kurullarında yer almasına dikkat çekilmekte, askeri harcamaların tamamen TBMM denetimi altına alınması gerektiği ifade edilmektedir. Yargı bağımsızlığına ilişkin olarak atılması gereken çeşitli adımların olduğu da Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) özelinde savunmanın hakları ve adil yargılanma hakkından hareketle dile getirilmektedir (2003 Yılı İlerleme Raporu: 128).

2003 İlerleme Raporu'nda dikkati çeken bir eleştiri, reformların pratikte uygulanmasına yönelik olarak getirilmektedir. TBMM'de kabul edilen uyum paketlerinin uygulanmasının idari ve yargısal organlar tarafından kısıtlandığı belirtilmekte, bununla birlikte hükümetin reformların uygulanmasına dönük olarak kurduğu “Reform İzleme Grubu”ndan bahsedilmektedir (2003 Yılı İlerleme Raporu: 128). İfade özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, din özgürlüğü ve kültürel özgürlüklere ilişkin çeşitli kısıtlamaların kaldırılmasından bahsedilirken, uygulamada var olan eksikliklere ve atılması gereken daha ileri adımlara ilişkin vurgular sıklıkla gözlemlenmektedir (2003 Yılı İlerleme Raporu: 129). Reformların uygulanmasının kısıtlanmasında AKP hükümetinden çok bürokrasinin ve yargının sorumlu tutulduğu görülmektedir. Bu açıdan raporun AKP hükümeti açısından reformların devam ettirilmesine ilişkin teşvik edici bir tona sahip olduğu söylenebilir.

2004 yılındaki İlerleme Raporu, 2003'teki rapora benzer bir şekilde gerçekleştirilen reformların niteliğini ve aynı zamanda var olan eksiklikleri vurgulamaktadır. 2004 yılında kabul edilen yeni anayasa paketi, yeni Ceza Kanunu ile gerçekleştirilen reformların uygulanmasına ilişkin hükümetin attığı önemli adımlardan ve Başbakan Yardımcısı başkanlığında oluşturulan Reform İzleme Grubu'ndan bahsedilmekte, ancak reformların uygulanmasında sağlanan ilerlemeye rağmen uygulamadaki düzensizlik ifade edilmektedir (2004 Yılı İlerleme Raporu: 144).

Raporun sonuç bölümünde, ilk olarak sivil-asker ilişkilerinde AB ülkelerindeki uygulamalara yaklaşıldığı belirtilmektedir. Sayıştay'a askeri harcamaları ve savunma harcamalarını denetleme yetkisi verilmesi ile MGK Genel Sekreterliği'ne bir sivilin atanması olumlu gelişmeler olarak sıralanmıştır. Ancak TSK'nın gayriresmî mekanizmalar vasıtasıyla siyasi alanda nüfuzunu sürdürdüğü ifade edilmiştir (2004 Yılı İlerleme Raporu: 144).

Yargı bağımsızlığına ve etkinliğine ilişkin olarak, DGM'lerin kaldırılması olumlu bir gelişme olarak tanımlanmakla beraber, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu tasarısı, Adli Kolluk kurulmasına ilişkin kanun tasarısı ve cezaların infazına dair kanun tasarısı gibi kanun tasarılarının halen çıkarılmadığı belirtilmektedir (2004 Yılı İlerleme Raporu: 144).

İfade özgürlüğü alanında yeni Ceza Kanunu ile sadece sınırlı bir ilerleme sağlandığı, basın özgürlüğüne ilişkin olarak ise çıkarılan Basın Kanunu ile yayınların kapatılması,

dağıtımın durdurulması ve baskı makinelerine el konması gibi yaptırımların kaldırılması ile bir ilerleme kaydedildiği ifade edilmiştir. Ancak halen şiddet içermeyen görüşler ifade eden gazetecilerin ve vatandaşların soruşturmaya uğradığı belirtilmiştir (2004 Yılı İlerleme Raporu: 145).

Dini inanç özgürlüklerine ilişkin eksiklikler konusunda gayrimüslim dini toplulukların haklarının kısıtlanması ve Alevilerin Müslüman bir azınlık olarak tanınmaması raporda yer almaktadır. Kültürel azınlıklara ilişkin olarak ise, Kürtçe üzerindeki yasakların Anayasa değişikliği ile kaldırıldığı belirtilmekte, ancak kültürel haklar alanında atılan adımların sadece başlangıç seviyesinde bulunduğu ve azınlık dillerinde yayın ve öğrenim alanlarında hala büyük kısıtlamaların bulunduğu vurgulanmaktadır (2004 Yılı İlerleme Raporu: 145).

Raporda 2004 yılında gerçekleştirilen ilave reform paketleri, anayasa değişiklikleri ve kabul edilen yeni Ceza Kanunu önemli yasal ilerlemeler olarak tanımlanmakta, reformların uygulanmasında sağlanan ilerlemelerin pekiştirilmesi ve genişletilmesi gerektiği ifade edilmektedir (2004 Yılı İlerleme Raporu: 146). Görüldüğü üzere 2004 İlerleme Raporu'nda 2003 yılındaki İlerleme Raporu'nun sahip olduğu hükümetin reformları genişletmesi gerektiğine ilişkin teşvik edici ton devam etmektedir.

2005 İlerleme Raporu, Türkiye'nin Ekim 2005'te AB ile müzakerelere başlamasından sonra yayımlanan ilk rapordur. Raporun sonuç bölümünde Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde 2005 yılında kaydettiği ilerlemeye ilişkin değerlendirme yer almaktadır. Rapora göre, Türkiye'de temel özgürlüklerin kullanılmasının Avrupa standartlarına uyumlaştırılması aşamasında ilerleme kaydedilmiştir. İfade özgürlüğü için Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerin fiiliyatta yargının yorumuna bağlı olması sebebi ile bu konuda sınırlı bir gelişmenin kaydedildiği belirtilmektedir. Dernek kurma ve barışçıl toplanma özgürlüğüne ilişkin olarak Kasım 2004'te yürürlüğe giren yeni kanun olumlu bulunmakta, ancak Mart 2005'te çıkarılan bir yönetmelikle derneklerin kurulmasının ve işleyişinin zorlaştırıldığına dikkat çekilmektedir. Gösterilere ilişkin kısıtlamaların gevşetilmesine yönelik alınan önlemlere rağmen göstericilere halen orantısız güç kullanıldığı bildirilmektedir (2005 Yılı İlerleme Raporu: 160).

Din özgürlüğüne ilişkin sağlanan ilerlemenin çok sınırlı olduğu, azınlıkların korunması ve kültürel hakların kullanımı konusunda bir tartışma ortamı yaratılmış olsa da, yayım ve eğitim alanları başta olmak üzere genel yaklaşımda ve yasal çerçevede ilerleme

sağlanamadığı belirtilmektedir. Sivil-asker ilişkilerinde ise ordunun sivillerin kontrolü altına girmesine ilişkin olarak MGK'nın yeniden yapılandırılmasına dikkat çekilmekte, ancak askerlerin resmi olmayan yöntemlerle nüfuz kullanmaya devam ettikleri ifade edilmektedir (2005 Yılı İlerleme Raporu, 2005: 161).

Raporda yargıya ilişkin olarak Türkiye'nin önemli bir ilerleme kaydettiği ifade edilmektedir. Kabul edilen ve yürürlüğe giren yeni Ceza Kanunu, yeni Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu, İstinaf Mahkemeleri Kanunu ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Kanunu'nun yargının bağımsızlığına ve etkinliğine katkıda bulunduğu kaydedilmektedir. Bu ilerlemelerin yanında Türkiye'nin hâkim ve savcı atamalarının siyasi etkiden arındırılması konusunda ilave adımlar atması gerektiği raporda yer almaktadır (2005 Yılı İlerleme Raporu: 161).

2006 İlerleme Raporu, bundan önceki üç ilerleme raporuna benzer bir şekilde asker-sivil ilişkileri, yargı bağımsızlığı, insan hakları, kültürel haklar, bireysel özgürlükler ve siyasal özgürlükler konusunda Türkiye'nin kaydettiği ilerlemelerin derecesini ortaya koymaktadır. Raporda Kasım 2002'den beri görev başında bulunan AKP hükümetinin AB'ye katılım sürecindeki reformları gerçekleştirmeye olan bağlılığına vurgu yapılmaktadır (2006 Yılı İlerleme Raporu: 5).

Raporda sivil-asker ilişkileri başlığı altında bir kez daha TSK'nın siyasal alanda sahip olduğu etki ortaya konmakta, TSK'nın üst düzey mensuplarının Kıbrıs sorunu, laiklik, Kürt sorunu başta olmak üzere iç ve dış politika konularında görüş bildirdiğine dikkat çekilmekte, Şemdinli'deki bombalı saldırı hakkında düzenlenen iddianameye⁴⁰ ilişkin TSK'nın yaptığı açıklama üzerinde de özellikle durularak TSK'nın yargı alanına müdahale gücüne sahip olduğu eleştirel biçimde ortaya konmaktadır. Asker üzerinde sivillerin kontrolünü tesis etmeye dönük sağlanan sınırlı ilerleme tekrar vurgulanmakta, ancak orduya siyasal alana müdahale etme yetkisi tanıyan TSK İç Hizmet Kanunu'nun değiştirilmediği ve jandarma üzerinde sivil denetimin tesis edilmediği belirtilmektedir (2006 Yılı İlerleme Raporu: 6). Yargıya ilişkin olarak hazırlanan bölümde Şemdinli İddianamesi sonrasında iddianameyi hazırlayan savcının meslekten Hâkimler ve

⁴⁰ Hakkari'nin Şemdinli ilçesinde bir kitabevinin 2005 yılında bombalanması sonrası hazırlanan iddianamede dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Yaşar Büyükanıt'a ve diğer üst rütbeli askerlere ilişkin suçlamalar bulunmaktaydı. Genelkurmay Başkanlığı iddianameye ilişkin olarak internet sitesinden bir açıklama yayınlamış ve anayasal sorumluluğu olanları göreve çağırmıştır <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmay-in-gizli-sifreleri-4117069> Erişim Tarihi: 09.04.2018

Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) tarafından ihraç edilmesi⁴¹ ile bağlantılı olarak HSYK'nın yapısı eleştirilmekte ve bu yapının yargı bağımsızlığına gölge düşürdüğüne ilişkin yorumlar yapılmaktadır. Adli müfettişlerin Adalet Bakanlığı'na bağlı olması ve HSYK içerisinde Adalet Bakanı ve Bakanlık Müsteşarı'nın bulunması yargı bağımsızlığına gölge düşüren noktalar olarak değerlendirilmektedir (2006 Yılı İlerleme Raporu: 8).

İfade özgürlüğü konusunda Hrant Dink'in Türk Ceza Kanunu'nun 301. Maddesinde yer alan “Türklüğü Aşağılamak” fiilinden ötürü ceza alması örnek verilmekte, Ceza Kanunu'nda yer alan bunun gibi maddelerin AB standartları ile uyumlu hale getirilmesi gerektiği belirtilmektedir (2006 Yılı İlerleme Raporu, 2006: 13). 2006 İlerleme Raporunda demokratik niteliklere dair diğer konularda yapılan yorumlar önceki yıllara göre önemli bir farklılık göstermemektedir.

2007 İlerleme Raporu içerisinde öncelikle 2007'de düzenlenen genel seçimler değerlendirilmektedir. Seçim yönetiminin şeffaf, profesyonel ve etkili bir biçimde gerçekleştirildiği, seçim sürecinin çoğulculuğu ve toplumsal güven ortamını sağladığı belirtilmektedir (2007 Yılı İlerleme Raporu: 5). Seçim sonrasında kurulan yeni AKP hükümetinin “temel haklar konusunda Türkiye'yi uluslararası standartlarla tam uyumlu hale getirmeyi hedefleyen geniş kapsamlı anayasal reformlar” gerçekleştirmeyi ve AB Yol Haritasını (AB Müktesebatına Uyum Programını) takip etmeyi taahhüt ettiği vurgulanmaktadır. Türkiye'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşadığı anayasal ve siyasal krizi adil ve hür seçimlerin düzenlenmesi ile başarıyla atlattığı, seçimlerin hukukun üstünlüğüne ve uluslararası standartlara uygun şekilde gerçekleştirildiği değerlendirilmektedir (2007 Yılı İlerleme Raporu: 6-7).

Raporda “e-muhtıra” olarak adlandırılan 27 Nisan bildirisi cumhurbaşkanlığı seçimlerine ordunun doğrudan müdahalesi olarak tanımlanmakta, ancak yaşanan krizde demokratik sürecin üstünlüğünün teyit edildiği ifade edilmektedir. Bunun yanında askeri makamlar üzerinde sivil denetimin halen sağlanamadığı belirtilmektedir (2007 Yılı İlerleme Raporu, 2007: 8). Anayasa Mahkemesi'nin aldığı “367” kararının ise yargının tarafsızlığına ilişkin olarak kuşku yarattığı kaydedilmektedir (2007 Yılı İlerleme Raporu: 59)

⁴¹ <https://www.birgun.net/haber-detay/savci-sarikaya-meslekten-ihrac-edildi-26713.html>

Basın özgürlüğüne ilişkin olarak dikkat çeken bir eleştiri, TSK ile ilgili konularda eleştirel makaleler yayınlayan Nokta Dergisi'nin yayın hayatına son vermesi sonrasında Genelkurmay Savcısı'nın talimatıyla dergi ofisinin polis baskınına uğramasıdır. Rapora göre “askeri konularda basın özgürlüğü Genelkurmayın bir iç yönergesiyle sınırlandırılmıştır” (2007 Yılı İlerleme Raporu: 14).

2002-2007 arasındaki dönemde yayımlanan AB İlerleme Raporları toplu olarak incelendiğinde, AKP hükümetinin AB hedefine dönük reformlarının onaylandığı, hükümetin özellikle reformların hızlanması ve pratikte uygulanması için teşvik edilmeye çalışıldığı görülmektedir. AB'nin Türkiye'deki anti-demokratik niteliklere vurgu yaparken eleştirilerinin çoğunlukla siyasi hükümetten çok, askeri ve sivil bürokrasiye yönelmesi dikkati çekmektedir. AB'nin eleştirilerinin yoğunlaştığı alanlar olan asker-sivil ilişkileri, yargı bağımsızlığı/yargıya müdahale, ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü gibi konularda ordu ve yargı organları gibi kurumların uygulamaları vurgulanmaktadır. Bu durum AKP hükümetinin devlet içerisinde 2002-2007 arasında iktidarı paylaştığı organlar olan cumhurbaşkanlığının, TSK'nın, yargı organlarının ve bürokrasinin demokratikleşmeyi yavaşlattığını göstermektedir. AB İlerleme Raporları dikkate alındığında AKP hükümetinin 2002-2007 arasında demokratikleşmeyi savunan ve reformları gerçekleştiren en büyük siyasi güç olduğu görülmektedir.

3.3.2 Freedom House ve BTI Türkiye Raporları'na Göre AKP İktidarının Birinci Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi

Dünya genelinde Soğuk Savaş sonrasında seçimli rejimlerin artması ancak yeni kurulan bu seçimli rejimlerde demokratik bir rejimin gerektirdiği çeşitli niteliklerin eksik olması, ülkelerin özgürlük ve demokrasi derecesini belirleyen metodolojik çalışmaların önemini arttırmıştır. 1946'dan beri çok partili ve seçimli bir rejimle yönetilen Türkiye'nin de yerleşmiş ve kurumsallaşmış bir demokratik rejimle yönetildiğini söylemek mümkün değildir. Bu açıdan yıllık olarak yayınlanan Freedom House Raporları ve iki yılda bir yayınlanan BTI Raporları gibi çalışmalar, Türkiye'deki rejimin demokratik ve anti-demokratik niteliklerinin ortaya konulması ve demokratikleşmeye ilişkin sağlanan ilerleme ve gerilemenin tespit edilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda bulunduğu ilk döneme ilişkin Freedom House Raporları ile BTI Raporları'nın⁴² içeriği ve uygun gördüğü “derecelendirme” incelenerek AKP

⁴² Raporlar yayınladıkları yıldan bir önceki yıla ait gelişmeleri değerlendirmektedir.

iktidarının demokratikleşmeye ilişkin performansının sistematik bir şekilde görülmesi mümkün olacaktır.

Freedom House'un 2003 yılında Türkiye'ye ilişkin hazırlanan Raporu⁴³, 2002 yılındaki rapora göre önemli bir gelişmeyi ortaya koymaktadır. 2002 yılında hazırlanan raporda Türkiye için uygun görülen yukarı yönlü trend oku ile beraber bireysel özgürlükler derecesi (1=en çok özgür, 7= en az özgür) 5'ten 4'e, siyasal özgürlükler derecesi ise 4'ten 3'e yükseltilmiştir. Türkiye'nin özgürlük derecesi de bu notların ortalamaları dikkate alınarak 4.5'ten 3.5'e yükseltilmiştir. "Kısmi özgür" kategorisinde bulunan Türkiye'nin "özgür" ülke kategorisine (2.5 ve üstü) yakın olduğu görülmektedir.

2003 Raporu'na göre Türkiye'nin siyasal özgürlük derecesinde yaşanan iyileşmenin en önemli sebebi Kasım 2002'de düzenlenen serbest seçimlerle İslamcı kökenlere sahip AKP'nin iktidara gelmesidir. Bu durumun Türk siyasetinde yeni bir açılımı meydana getirdiği belirtilmektedir. Bireysel özgürlükler derecesindeki yükselmenin sebebi ise insan haklarında sağlanan ilerleme ve Kürt etnik kimliği ve kültürü üzerindeki baskının gevşetilmesidir. 2003 Raporu'nda da önceki yıllardaki vurgular devam etmiş, Türkiye'deki hükümetin demokratik olarak seçilip değiştirilebildiği belirtilmekle birlikte, ordunun siyaset üzerindeki etkisi, İslamcı ve Kürt siyasilerin maruz kaldığı baskılar, yargının HSYK'nın yapısı sebebiyle yürütme tarafından etkilenebileceği, ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü ile dinsel özgürlüklerin kısıtlanması hususunda yaşanan sıkıntılar ortaya konulmuştur.

Türkiye'nin özgürlük derecelendirmesi Freedom House'un 2004 yılında Türkiye'ye ilişkin yayınladığı raporda⁴⁴ değişmemiştir. Raporda AKP hükümetinin AB reformlarına ilişkin yasal değişiklikleri gerçekleştirmede önemli bir ilerleme kaydetmiş olduğu dile getirilmekle beraber, bu reformların pratik uygulamaya yansımalarının oldukça yavaş gerçekleştiğine işaret edilmiştir. Bu açıdan AKP hükümetinin gerçekleştirdiği yasal reformlar ile ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azaltılması, ifade özgürlüğünü engelleyen düzenlemelerin değiştirilmesi, Kürtçe öğrenimine ilişkin yasakların kaldırılması gibi konularda gelişme gösterilse de, uygulamada bu alanlarda ve diğer demokratik niteliklerde -işkenceyi engellemeye ilişkin getirilen yeni yasalara rağmen

⁴³ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2003/turkey> Erişim Tarihi: 04.04.2018

⁴⁴ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2004/turkey> Erişim Tarihi: 04.04.2018

hapishanelerde ve gözaltı uygulamalarında işkence tarzı uygulamaların devam etmesi gibi- gerekli olan noktaya ulaşamamıştır.

AKP hükümetinin 2004 yılında devam ettirdiği AB reformları, Freedom House'un 2005 yılında yayınladığı Türkiye Raporu'na⁴⁵ olumlu yansımış ve Türkiye'nin bireysel özgürlük derecesi 3'e yükselmiştir. Böylece Türkiye'nin özgürlük derecesi de 3'e yükselerek Türkiye "özgür ülke" kategorisinden sadece yarım derece uzakta kalmıştır. Rapora göre bireysel özgürlükler derecelendirmesinde sağlanan gelişmenin önemli nedenleri yeni bir Ceza Kanunu'nun kabul edilmesi, ordu üzerinde sivil hükümetin kontrolünün artması, azınlık dillerinde yayına başlanması ve ağır işkence eylemlerinde yaşanan azalmadır. Raporda "İslamcı isteklerini terk eden" AKP'nin, Türkiye'nin seküler yapısını tehdit edecek girişimlerde bulunmadığı, aksine AB'ye üyelik müzakerelerine başlanmasına ilişkin kararlılığını gösterdiği belirtilmektedir.

Freedom House'un 2006 Türkiye Raporu'nda⁴⁶, Türkiye'nin sahip olduğu bireysel özgürlükler ve siyasal özgürlükler derecelendirmesi değişmemiştir. Raporda Türkiye'nin 2005 yılında AB'ye üye olmak için reform sürecini devam ettirdiği, ancak reformların hızının yavaşladığı dış gözlemcilerin bir tespiti olarak aktarılmaktadır. Raporda bir önceki yıla göre göze çarpan farklı bir değerlendirme bulunmamaktadır.

2007'de yayınlanan Freedom House Türkiye Raporu'nda⁴⁷ da bireysel özgürlükler ve siyasal özgürlükler derecelendirmesi değişmemiş, AB ile müzakerelerin başlamasına rağmen hem AB tarafında, hem de Türkiye tarafında Türkiye'nin AB'ye üyeliğine ilişkin desteğin azaldığına dikkat çekilmiştir. 2007'de gerçekleşecek seçim öncesinde AKP'nin dindar tabanına yönelik söyleminin daha yüksek sesle dile getirildiği belirtilmekte, bunun yanında ordunun sivil denetime tabi olmasına yönelik gerçekleştirilen reformlara rağmen ordunun komuta kademesinin siyasal ve toplumsal olaylar üzerinde yaptığı yorumların halen öneme sahip olduğu ifade edilmektedir.

Freedom House'un 2008'de yayınladığı Türkiye Raporu'nda⁴⁸ Temmuz 2007'de gerçekleştirilen adil ve serbest seçimler sebebiyle Türkiye'ye yukarı trend oku

⁴⁵ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/turkey> Erişim Tarihi: 04.04.2018

⁴⁶ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2006/turkey> Erişim Tarihi: 04.04.2018

⁴⁷ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2007/turkey> Erişim Tarihi: 04.04.2018

⁴⁸ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/turkey> Erişim Tarihi: 05.04.2018

verilmiştir. Özgürlük derecelendirmesinin değiştirilmediği raporda, gerçekleştirilen seçimlerin niteliği olumlu bulunmakla beraber, hükümetin demokratik reformları gerçekleştirme çabalarının durakladığı bir kez daha belirtilmektedir. Raporda hükümetin yargı ve ordudaki seküler güçler ile yaşadığı sorunlar vurgulanmaktadır. AB reformlarının Türkiye'nin laik yapısını aşındırdığını düşünen devlet organları ile hükümet arasındaki gerilimin Türkiye'nin demokratik ilerlemesini ve AB sürecini tehlikeye attığı ifade edilmektedir. 2007'de yaşanan 367 krizine ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi'nin aldığı kararla yargının tarafsızlığına dair kuşkuların oluştuğu da bildirilmektedir.

2002 ve 2007 arasındaki yılları değerlendiren Freedom House Türkiye Raporları'nda, AB İlerleme Raporları'na benzer şekilde AKP iktidarının ilk üç yılda gerçekleştirdiği demokratik reformlar olumlu bulunmakta, 2005'ten sonra ise reformların yavaşladığı belirtilmektedir. Yine AB İlerleme Raporları'nda ifade edilenlere benzer şekilde yasal değişikliklerin uygulamaya geçirilmesinde sıkıntıların yaşandığı da bu dönemdeki raporlarda vurgulanmaktadır. AKP hükümetinin yasal düzeyde gerçekleştirdiği reformların ordu üzerinde sivil kontrolün kurulmasını ve ifade özgürlüğünü güçlendirdiği, Kürtçe'nin kullanımı önündeki çeşitli yasakları kaldırdığı, yasal toplantı ve gösterilerdeki kısıtlamaları gevşettiği, yapısal reformlar ile yargı sistemini daha demokratik bir yapıya kavuşturduğu raporlar içerisinde yer almaktadır. Bunun yanında gerçekleştirilen yasal düzenlemelere rağmen ordunun komuta kademesinin halen siyasi konularda görüş bildirdiğine, ifade özgürlüğüne gölge düşürecek şekilde "Türklüğe hakaret" suçlaması ile gazeteci ve yazarlara dava açıldığına, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde 1 Mayıs 2007'de olduğu gibi orantısız güç kullanıldığına, yargının HSYK aracılığı ile etki altına alınabildiğine ve basında otosansür uygulandığına ilişkin eleştiriler bulunmaktadır. Ancak anti-demokratik uygulamalardan AKP hükümetinden çok diğer devlet organlarının sorumlu tutulduğu görülmektedir.

Bertelsmann Stiftung'un Dönüşüm Endeksi (Bertelsmann Stiftung's Transformation Index - BTI) ülke raporları iki yılda bir yayınlanmaktadır⁴⁹. BTI Raporları içerisinde genel olarak Türkiye'deki demokrasinin ve demokratik kurumların tarihsel süreç içerisinde gösterdiği gelişim ve durumu bütünsel olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan raporun yayınlandığı tarihte iktidarda bulunan partinin demokratik performansına yönelik değerlendirmeler daha az yer tutmaktadır. Ancak yine de endekslerin skoru itibarıyla

⁴⁹ İlk BTI raporu 2003'te yayınlandıktan sonra üç yıl ara verilmiştir.

Türkiye'nin AKP iktidarı döneminde kaydettiği demokratik ilerlemenin veya gerilemenin tespit edilmesi mümkün olacaktır.

2002 ile 2007 yılları arasını değerlendiren ilk BTI Raporu⁵⁰ 2006 yılında yayınlanmıştır. 2006 BTI Raporu'nda Türkiye'nin statü endeksini oluşturan demokrasi skoru 7.05 olmuştur. BTI derecelendirmesine göre Türkiye bu dönemde bir "eksik demokrasi"dir. Yönetim endeksi skoru 6.52 olan Türkiye'nin siyasi yönetim derecesi ise "iyi"dir. Bu durum 2002 ve öncesini değerlendiren 2003 BTI Raporu'na göre her iki endekste de bir yükselişi göstermektedir⁵¹.

BTI 2006 Türkiye Raporu'na göre AB ile Türkiye'nin sahip olduğu yakın ilişki Türkiye'deki demokrasinin konsolidasyonuna pozitif etkiye bulunmaktadır. AB Komisyonu'nun 2004 İlerleme Raporu'na atıf yapılarak AKP hükümetinin demokratik rejime bağlı bir hükümet olduğu vurgulanmaktadır. AKP'nin sahip olduğu parlamento çoğunluğu ve bazı konularda ana muhalefet partisi CHP'den aldığı destekle Kopenhag kriterlerini gerçekleştirmeye dönük yasa, düzenleme ve paketleri parlamentodan geçirdiği ifade edilmektedir. Bunun yanında yargının bağımsızlığının ve etkinliğinin DGM'lerin kaldırılması gibi reformlarla büyük ölçüde sağlandığı, 2004'te çıkan basın yasası ile basın özgürlüğünde önemli bir adım atıldığı, sivil-asker ilişkilerinin Avrupa standartlarına yaklaştığı belirtilmektedir.

AKP hükümetine ilişkin raporda yapılan bir başka değerlendirme ise, parti lideri Erdoğan'ın AKP'yi muhafazakâr bir parti olarak tanımlamasına rağmen partinin siyasi ve ekonomik hayata İslami prensipleri yansıtmayı amaçlayan İslamcı bir parti olduğudur. Rapora göre bu durum gayrimeşru cinsel ilişkilerin, yani zinanın yasaklanması tartışmalarında ve başörtüsü sorununa ilişkin yapılan girişimlerde görülmektedir. AKP'nin siyasi lider kadrosunun dini konuları gündeme getirmeleri sonucu oluşan kamuoyu tepkisi karşısında geri çekildikleri de raporda belirtilmektedir.

2008'de yayınlanan BTI Raporu'nda⁵², Türkiye'nin demokrasi skoru 7.05 olarak aynı kalmıştır. Yönetim endeksi skoru ise 6.33'e gerilemiştir. Raporda Türkiye'deki

⁵⁰ https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2006/pdf/BTI_2006_Turkey.pdf
Erişim Tarihi: 05.04.2018

⁵¹ Türkiye'nin 2003 BTI raporunda demokrasi skoru 6.8, yönetim endeksi skoru ise 6.1'dir. https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2003/pdf/BTI_2003_Turkey.pdf
Erişim Tarihi: 05.04.2018

demokratik niteliklerin durumu değerlendirilmiştir. İlk olarak, hükümetin ilkesel olarak etkin yönetim gücüne sahip olmasına rağmen, ordunun siyasi alanda halen sahip olduğu güçlü etkiye dikkat çekilmektedir. Buna göre PKK'ya karşı yürütülen operasyonlarda ordunun parlamento veya hükümet tarafından herhangi bir sivil denetime tabi olmaması, ordunun sahip olduğu etkinliğin ve bu etkinliğin yarattığı “eksik demokrasi” halinin en açık göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ordunun sahip olduğu etki güçler ayrılığı bölümünde de negatif bir etken olarak anılmaktadır.

BTI 2008 Türkiye Raporu'nun “Önceliklendirme” bölümünde AKP hükümetinin demokrasi ve insan hakları konularında 1999'da başlatılan reform hareketini devam ettirmede kararlı olduğu belirtilmektedir. Siyasi liderlerin demokrasi ve insan haklarını geliştirmeye ilişkin reformların başlatılmasında etkin bir rol üstlendiği vurgulanmakta, hükümet içerisinde Başbakan Yardımcısı başkanlığında Dışişleri Bakanı, Adalet Bakanı ve İçişleri Bakanı tarafından oluşturulan reform izleme grubunun reform uygulamalarını değerlendirmek için sık sık toplandığı ifade edilmektedir.

2006 ve 2008'de yayınlanan BTI skorları dikkate alındığında BTI metodolojisine göre Türkiye eksik bir demokrasidir. Ancak raporlarda 1999'dan itibaren başlayan ve AKP iktidarıyla hızlanan reformların demokratik niteliklerinin yasal düzlemde Türkiye'yi Avrupa standartlarına yaklaştırdığı sıklıkla belirtilmektedir. Siyasette ordunun etkisi, HSYK'nın yapısı, 2006 yılında çıkarılarak ifade özgürlüğüne sınırlama getiren Terörle Mücadele Yasası, gösteri ve toplantılara yapılan orantısız müdahaleler ve yolsuzlukla mücadelede istenilen seviyeye gelinebilmiş olması genel olarak dile getirilse de, demokratik anlamda ilerlemenin sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Raporlarda zina düzenlemesi girişimi ve başörtüsü sorununu çözmeye yönelik atılan adımlar sebebiyle AKP'nin İslamcı bir parti olarak nitelenmesi dikkat çekmektedir.

3.4. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN İKİNCİ İKTİDAR DÖNEMİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER VE DEMOKRATİKLEŞME ANLAYIŞI (2007-2011)

2007'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan kriz ve parlamentoda cumhurbaşkanlığı seçimlerinin kilitlenmesi sonucunda 22 Temmuz 2007'de erken genel seçimler düzenlenmiştir. Seçimin tartışmasız galibi, en büyük rakibi CHP'nin aldığı %20.9'luk oy oranının iki katından fazlasını elde ederek kendi oyunu %46.6'ya

⁵² <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2008/itr/mena/> Erişim Tarihi: 05.04.2018

yükselten AKP olmuştur. Ana muhalefet CHP'nin yanında MHP'nin de %10 barajını aşması sonucunda bir önceki iktidar dönemine göre milletvekili sayısı azalan AKP yine de seçimler sonucunda 341 milletvekili çıkartarak çok rahat bir şekilde tek başına iktidarını korumuştur. %10 barajından etkilenmemek için bağımsız adaylar çıkaran Demokratik Toplum Partisi (DTP) ise 22 milletvekili çıkararak parlamentoda grup kurma imkânına sahip olmuştur. Seçimler sonrasında TBMM'de düzenlenen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde MHP'nin oturumlara katılması ile Anayasa Mahkemesi tarafından toplantı yeter sayısı olarak tespit edilen 367 sayısı aşılmış ve Abdullah Gül salt çoğunluk olan 276 oyun arandığı üçüncü turda 339 oy alarak 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 10. Cumhurbaşkanı Sezer'in görev süresi dolmadan referanduma götürdüğü anayasa değişiklik paketi ise 21 Ekim 2007'de oylanmıştır. Referandumda anayasa değişiklik paketinin kabul edilmesiyle cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, cumhurbaşkanlığı görevi yapanların beş yıllık iki dönemde görev yapabilmeleri, seçilme yaşının 25'e düşürülmesi ve genel seçimlerin dört yılda bir düzenlenmesi gibi değişiklikler kabul edilmiştir.

2007 genel seçimleri öncesinde AKP'nin öne çıkan vaatlerinden olan "sivil anayasa" taslağı Eylül 2007'de kamuoyuna açıklanmıştır. Prof. Dr. Ergun Özbudun'un başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan anayasa taslağı, liberal demokratik bir tona sahip, güçler ayrılığı ilkesini ve parlamenter sistemi güçlendiren bir niteliktedir. Anayasa taslağında temel haklar ve özgürlükler Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi temel alınarak geliştirilmiş, Anayasa Mahkemesi'ne Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmesiyle çelişen bir yasayı iptal etme yetkisi verilmiştir. Taslakta siyasal hakların genişletilmesi için parti kapatmalar zorlaştırılmış, parti kapatmalarda siyasilere uygulanan beş yıllık siyasetten men cezası kaldırılmıştır. Bunun yanında taslak içerisinde haber alma özgürlüğü, çocuk hakları, adil yargılanma hakkı, kişisel verilerin korunması hakkı, kadınlara ve diğer dezavantajlı gruplara yönelik pozitif ayrımcılık gibi konular yer almış, 1982 Anayasası ile zorunlu hale getirilen din eğitimi seçmeli hale getirilmiştir (Hale ve Özbudun, 2010: 66).

AKP'nin sunduğu anayasa taslağında hukukun üstünlüğü ilkesi yargısal denetim üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıyla güçlendirilmiş, Anayasa Mahkemesi ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin bazılarının TBMM tarafından seçilmesi ile bu kurumların demokratik meşruiyete sahip olması sağlanmıştır. Anayasa taslağı içerisinde aynı zamanda cumhurbaşkanının parlamenter sistem ile ters düşen bazı

yetkileri kaldırılarak parlamenter sistem güçlendirilmeye çalışılmıştır (Hale ve Özbudun, 2010: 66).

AKP'nin anayasa taslağı muhalefet tarafından "AKP'nin gizli gündemi"ne⁵³ hizmet edecek bir değişiklik olarak eleştirilmiş, laiklik, Atatürk ilkeleri ve yargı bağımsızlığının taslak içerisinde zayıflatıldığı savunulmuştur (Hale ve Özbudun, 2010: 67). Anayasa taslağı AKP tarafından TBMM'ye getirilmemiş ve referanduma sunulmamıştır.

2008 yılı içerisinde üniversitelerde başörtüsünün serbest bırakılmasına ilişkin yeni bir anayasa değişikliği çalışması AKP lideri ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından gündeme getirilmiş, mecliste MHP ve DTP'nin desteğiyle kabul edilen değişiklik CHP ve DSP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüştür. Anayasa değişikliklerini usulen inceleme yetkisi bulunan Anayasa Mahkemesi, değişikliği anayasanın değiştirilmesi teklif edilemeyecek maddeleri ile ilişkili olarak görüp değişikliği esastan incelemiş ve değişikliği reddetmiştir⁵⁴.

2008 yılının Mart ayında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından AKP'ye yönelik "laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği" gerekçesiyle parti kapatma davası açılmıştır⁵⁵. Dava ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere 71 parti yöneticisi hakkında da siyasi yasak talep edilmiştir. Dava içerisinde sunulan delillerin gazete haberlerinden derlenmesi ve AKP ileri gelenlerinin AKP kurulmadan önce yaptığı konuşmalara dayandırılması AKP iktidarı tarafından eleştirilmiştir. Üniversitelerde başörtüsü yasağının kaldırılmasına ilişkin anayasa değişikliği teklifi de deliller arasında sunulmuştur. Demokratik açıdan değerlendirildiğinde suçlamaların parti kapatma için Avrupa standartlarını belirleyen Venedik Komisyonu kriterlerine uymadığı görülmektedir (Hale ve Özbudun, 2010: 75). Haziran ayında Anayasa Mahkemesi'nin açıkladığı karar ile AKP kapatılmamış, ancak oy çokluğuyla partiye yapılan yıllık hazine yardımının yarısı kesilmiştir⁵⁶.

⁵³ AKP'nin gizli gündemi özellikle ana muhalefet CHP ve diğer muhalefet odakları tarafından AKP iktidara geldikten sonra sıklıkla dile getirilmiştir. Buna göre AKP demokratik yöntem ve kurumları kullanarak İslam kurallarına dayanan bir devlet yapısı oluşturmayı amaçlamaktadır <http://www.radikal.com.tr/politika/akpnin-gizli-gundemi-var-696318/> Erişim Tarihi: 14.04.2018

⁵⁴ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081022-15.htm> Erişim Tarihi: 14.04.2018

⁵⁵ http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/03/080314_akp.shtml Erişim Tarihi: 14.04.2018

⁵⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-kapatilmadi-9546038> Erişim Tarihi: 14.04.2018

2007 yılında İstanbul'un Ümraniye ilçesindeki bir evde el bombalarının bulunması sonrasında başlatılan “Ergenekon Soruşturması” ise AKP'nin ikinci iktidar döneminde belirleyici rol oynayan bir olay olmuştur. Emekli generaller de dâhil olmak üzere farklı rütbelerdeki askerlerden, ulusalcı bir kimliğe sahip olarak tanımlanan hukukçulara, gazetecilerden, istihbarat görevlilerine ve siyasetçilere kadar geniş bir yelpazeden şüphelilerin tutuklandığı Ergenekon soruşturması, devlet içinde oluşturulan ve iktidara anti-demokratik yolları kullanarak darbe yapmayı amaçlayan bir oluşumu açığa çıkarması açısından başta AKP'nin önde gelen isimleri olmak üzere geniş bir kesim tarafından desteklenmiştir. Özellikle 27 Nisan bildirisi sonrasında oluşan siyasi iklimde “askeri vesayet”in ve anti-demokratik yollarla iktidarı değiştirmenin önüne geçilmesi, demokrasinin güçlendirilmesi için Ergenekon soruşturması dikkatle takip edilmiştir. Başbakan Erdoğan, soruşturmaya olan desteğini göstermek için kendisinin de Ergenekon soruşturmasının savcısı olduğunu belirtmiştir⁵⁷. Ancak 2007'de başlayan soruşturma, siyasi muhalefet tarafından uzun tutukluluk süreleri nedeniyle ve farklı kesimlerden bir araya gelip örgüt yönetmesi imkânsız gözüken birçok kişinin dâhil edilmesi bakımından bir muhalif avına dönüştüğü iddiasıyla eleştirilmiştir. 2010'da başlayan Balyoz soruşturması da AKP hükümetine darbe yapılmasına ilişkin çeşitli iddiaları içermiş ve yine TSK'da görev yapan general ve subayların bazılarının tutuklu olarak yargılanmasına neden olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın davanın savcısı olduğunu belirtmesinin yanında Ergenekon ve Balyoz soruşturmalarının Fethullah Gülen Cemaati'ne yakın olduğu ileri sürülen savcılar tarafından yürütülmesi ve Gülen Cemaati'nin medya organları tarafından ateşli bir şekilde desteklenmesi de yargının bağımsızlığına ve tarafsızlığına ilişkin soru işaretleri oluşturmuştur.

AKP'nin ikinci iktidar döneminde demokratikleşme açısından değerlendirilebilecek önemli bir girişim ise Kürtler ve Aleviler gibi kültürel azınlık gruplarına yönelik olarak başlatılan “açılım” hareketleridir. 2005 yılında Başbakan Erdoğan'ın Diyarbakır'da yaptığı konuşmada dile getirdiği alt kimlikler ve üst kimlikler tanımlaması ile beraber Kürtçe kullanımına, öğrenimine ve Kürtçe yayın yapılmasına ilişkin atılan adımlardan sonra, AKP'nin ikinci iktidar dönemindeki hedefi açılım süreciyle Kürt sorununu çözmek ve PKK'nın silahlı eylemlerine son vermek olmuştur. Önce “Kürt Açılımı”, daha sonra “Demokratik Açılım” son olarak da “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” olarak adlandırılan bu süreçte atılan en somut adım devlet televizyonu TRT bünyesinde Kürtçe yayın

⁵⁷ <http://www.gazetevatan.com/-evet-ergenekon-un-savcisiyim--189246-siyaset/> Erişim Tarihi: 14.04.2018

yapan bir televizyon kanalının -TRT 6'nın- kurulması olmuştur. Kürt sorununun çözümü çerçevesinde atılması düşünülen diğer adımlar ise, süreç içerisinde yaşanan gel-gitler sebebiyle kamuoyuna tam anlamıyla yansımamıştır. AKP iktidarının DTP ile yaptığı görüşmeler ve devlet içerisinde yetkililerin PKK liderleri ve hapisteki Abdullah Öcalan ile yaptığı görüşmeler sonucunda ortaya bir yol haritası çıkmamıştır. PKK'nın hapisteki liderinin çağrısıyla Habur Sınır Kapısı'ndan Türkiye'ye giren 34 PKK üyesinin serbest bırakılması ve bölge halkı tarafından karşılanmaları esnasında yapılan kutlamaların kamuoyunda yarattığı tepki sonucu, açılım süreci yarıda bırakılmıştır (Larrabee, 2013: 135). Nisan 2009'da PKK'nın şehir yapılanması Koma Civakên Kurdistan'a (KCK) ilişkin soruşturma başlatılması ve 2010 boyunca KCK soruşturmaları kapsamında Kürt siyasetçilerin tutuklanması, bunun yanında 2009 sonunda ağırlıklı olarak Kürt nüfusun desteğine dayanan DTP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması⁵⁸ da açılım sürecinin rafa kaldırılmasına neden olan diğer olaylar olmuştur. DTP'nin kapatılmasından sonra yerine Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) kurulmuştur.

Alevi açılımı, AKP hükümetinin ikinci iktidar döneminde kültürel azınlık gruplarının hakkının tanınmasına ilişkin başlattığı bir başka çalışmadır. Sünni İslamcı bir gelenekten gelen AKP'nin, geleneksel olarak CHP'yi destekleyen Alevi kesime dönük olarak başlattığı Alevi açılımı, hem AKP'nin demokratikleşme inisiyatifini gösteren örnek bir girişim, hem de katı laiklik anlayışından sapmaya yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir (Lord, 2017: 279). Ancak çalıştaylar aracılığıyla yürütülmeye çalışılan Alevi açılımı da, Alevilerin statülerinde somut bir değişime sebep olmamıştır. Cemevlerinin ibadethane sayılması, Alevilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda temsil edilmesi gibi çeşitli Alevi talepleri bu çalıştaylar neticesinde cevaplanmamıştır. Çalıştaylar içerisinde daha çok Aleviliği teolojik olarak tanımlama çabaları ve Alevilerin taleplerinin Sünni anlayışla nasıl uzlaştırılabileceği tartışılmıştır (Lord, 2017: 287).

AKP'nin ikinci iktidar döneminde görülen bir başka önemli olay ise, AKP'nin ilk defa "merkez medya" olarak tanımlanan medya grupları ile açıktan karşı karşıya gelmesidir. 2008 yılı içerisinde Almanya'da yürütülen Deniz Feneri e.V.'ye ilişkin soruşturmanın Doğan Grubu'na ait gazete ve televizyonlarda işlenmesi Başbakan Erdoğan'ın tepkisine neden olmuştur. Türkiye'de faaliyet gösteren ve AKP hükümeti ile ideolojik yakınlığı ve çeşitli bağlantıları bulunan Deniz Feneri Derneği'nin Almanya'da faaliyet gösteren Deniz Feneri e.V. ile ilişkisinin bulunması ve Almanya'daki soruşturmada

⁵⁸ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/dtp-kapatildi,YhLjOTBid0WRxwHM0lumSA> Erişim Tarihi: 14.04.2018

Başbakan Erdoğan'ın çeşitli iddialarda adının geçmesi⁵⁹ üzerine soruşturmayı takip eden Doğan Grubu ve Doğan Grubu'nun sahibi Aydın Doğan Başbakan Erdoğan tarafından isim verilerek eleştirilmeye başlanmıştır⁶⁰. Aydın Doğan'ın geri adım atmadığı⁶¹ bu sürecin sonunda, Doğan Grubu'na 2009 yılında maliye müfettişleri tarafından 826 Milyon Dolarlık rekor bir vergi cezası kesilmiştir⁶². Aynı dönem içerisinde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından el konulan Sabah gazetesi ve ATV kanalının devlet bankalarından kullanılan kredi ile Başbakan Erdoğan'ın damadı Berat Albayrak ile ağabeyi Serhat Albayrak'ın üst düzey görevlerde bulunduğu Çalık Grubu'na satılması⁶³, basın özgürlüğüne müdahale edilmesi ve basının iktidara yakın gruplar tarafından kontrol altına alınmaya başlanmasına ilişkin eleştirileri beraberinde getirmiştir.

2009 yılında düzenlenen yerel seçimlerden AKP bir kez daha zaferle çıkmıştır. Oy oranı genel seçime göre gerilese de (%38.9), Ankara ve İstanbul dâhil on büyükşehir belediyesini kazanan AKP, yerel yönetimlerdeki iktidarını büyük oranda korumuştur.

27 Nisan e-muhtırası ve 2007'deki genel seçim sonuçları sonrasında askerlerin siyasi hayata müdahale imkânı kalmamış ve Ergenekon ile Balyoz soruşturmaları esnasında birçok muvazzaf subayı tutuklanmış olan TSK, darbecilik iddiaları karşısında tamamen savunma konumuna geçmiştir. AKP kökenli Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra cumhurbaşkanlığı makamı da bir veto organı olmaktan çıkmıştır. Bu tür gelişmeler, yerleşik bir demokrasi için önem arz eden seçilmiş hükümetin siyasi gücünü etkin bir şekilde kullanabilmesi olgusu bağlamında bir önceki iktidar dönemine kıyasla ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. Ancak AKP'nin ikinci iktidar dönemi olarak tanımlanan aynı dönemde, yargı organlarının AKP iktidarını sınırlama kapasitesi devam etmiştir. AKP hükümeti özellikle yargı organlarıyla yaşadığı sorunlar sebebiyle

⁵⁹ <http://www.radikal.com.tr/turkiye/12-soruda-deniz-feneri-davasi-898145/> Erişim Tarihi: 14.04.2018

⁶⁰ <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/09/07/haber.019A1CED2E6941F38DAF8E41A0E100C0.html> Erişim Tarihi: 14.04.2018

⁶¹ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahlakim-konusunda-basbakan-sicil-amirim-degil-9838070> Erişim Tarihi: 14.04.2018

⁶² <http://t24.com.tr/haber/dogan-holdinge-826-milyon-liralik-vergi-cezasi,29939> Erişim Tarihi: 14.04.2018

⁶³ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sabah-atv-parasi-katar-ve-devlet-bankalarindan-cikti-8765369> Erişim Tarihi: 14.04.2018

ana motivasyonu yargı organlarının üyelerinin belirlenme şeklini içeren bir anayasa değişiklik paketini parlamentoya sunmuştur. Anayasa değişikliği ile HSYK, Anayasa Mahkemesi gibi yargı organlarının üye sayısı arttırılmış ve üyelerin seçiminde AKP'nin kontrolünde bulunan cumhurbaşkanının ve parlamentonun ağırlığı kuvvetlendirilmiştir. (Taş, 2015: 781). Yargı organlarına ilişkin bu değişikliklerin yanı sıra pakete Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kurulması, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı, 12 Eylül Darbesi'ni gerçekleştiren generallerin yargılanmasını önleyen geçici maddenin kaldırılması, toplumdaki dezavantajlı bireylere pozitif ayrımcılık yapılması ve askeri yargının görev alanının daraltılması gibi demokratik rejime çeşitli derecelerde katkı sunacak değişiklikler de dâhil edilmiştir.

İnternette özel görüntülerinin ifşa edilmesi sonrasında istifa eden CHP genel başkanı Deniz Baykal'ın yerine seçilen Kemal Kılıçdaroğlu liderliğindeki ana muhalefet CHP ve TBMM'deki diğer muhalefet partisi MHP anayasa değişikliklerine itiraz etmiştir. BDP ise değişiklikler referanduma giderse boykot edeceğini açıklamıştır. AKP, TBMM'de paketin beşte üç çoğunluğun üzerinde sayıyla kabul edilmesini sağlamış, Cumhurbaşkanı Gül de sahip olduğu yetkiyle paketin referanduma sunulmasını sağlamıştır. Referandum öncesinde değişikliklere liberal demokrat ve sol liberal kesimin önde gelen isimleri tarafından “yetmez ama evet” denilerek büyük destek verilmiştir. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu da, referanduma sunulan pakete destek vermiştir⁶⁴. Referanduma destek veren başka bir grup ise özellikle AKP'nin ikinci iktidar döneminde polis ve yargı yapılanmasındaki gücünü Ergenekon ve Balyoz soruşturmaları ile göstermeye başlayan Gülen Cemaati'dir⁶⁵. 12 Eylül 2010'da düzenlenen referandumda değişiklikler %58 evet oyu ile kabul edilmiştir.

Genel seçimlerin düzenleneceği 2011 yılı içerisinde Ergenekon soruşturmasına ilişkin yargılamalar ve tutuklamalar devam etmiştir. Ergenekon soruşturmasının basın ayağını oluşturan “Odatv Davası” kapsamında gazeteciler Ahmet Şık ve Nedim Şener'in tutuklanması kamuoyunda ifade özgürlüğü açısından tartışma yaratmıştır. Gazeteci Ahmet Şık'ın yayına hazırlamakta olduğu, emniyet ve yargı birimlerindeki Gülen Cemaati örgütlenmesini anlatan kitabı “İmamın Ordusu”nun taslağına da polis

⁶⁴ <http://www.gazetevatan.com/ab-den--evet-e-ikinci-destek-326750-dunya/> Erişim Tarihi: 14.04.2018

⁶⁵ <http://www.haberturk.com/polemik/haber/537886-fethullah-gulenin-referandum-yorumu> Erişim Tarihi: 14.04.2018

tarafından el konulmuştur⁶⁶. Başbakan Erdoğan, Strazburg'daki Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nde yaptığı konuşmada kitap taslağına el konması olayını bazı kitapların yaratacağı etkinin bir bomba gibi suç teşkil edebileceğine ilişkin bir değerlendirme⁶⁷ ile savunmuştur. Başbakan Erdoğan Haziran 2011'de düzenlenen seçimler öncesinde NTV kanalında katıldığı programda da “Bazı kitaplar vardır ki bombadan daha tesirlidir” diyerek⁶⁸ “İmanın Ordusu” kitabına el konmasını savunmaya devam etmiştir.

2007-2011 arasındaki AKP iktidarı dönemi demokratikleşme açısından ele alındığında AKP'nin ilk iktidar dönemine göre çeşitli ilerlemeleri ve gerilemeleri içermektedir. Öncelikle AB'ye üye olma ekseninde takip edilen demokratikleşme reformları AB ile ilişkilerin zaman zaman gerilmesinin de etkisiyle bir kenara bırakılmıştır. AKP'nin ilk iktidar döneminde siyasi gücünü etkin biçimde kullanmasını engelleyen ordunun siyasi sistemin üzerindeki vesayetinin kırılması Türk siyasi hayatı açısından oldukça önemlidir. Ancak askerin siyasi sistemin üzerindeki etkisinin geriletilmesiyle bağlantılı olarak yürütülen Ergenekon soruşturmalarındaki insan hakları ihlalleri ve hukukun üstünlüğünün zedelenmesini de içeren hukuki sorunlar bu önemli demokratikleşme hamlesine gölge düşürmüştür.

Anayasa Mahkemesi'nin üniversitelerde başörtüsünün serbest bırakılmasına ilişkin iptal kararı ve AKP'ye yönelik açılan kapatma davası, yargı organları ile siyasi iktidar arasındaki çatışmaları ortaya koyan olaylar olarak gözükmemektedir. Yargı organlarının demokratik denge mekanizmalarını aşan bir biçimde iktidarın icraatlarını sınırlamaya, hatta AKP'yi iktidardan düşürmeye yönelik çeşitli eylemlerde bulunduğu bu olaylar ile somutlaşmıştır. AKP iktidarı 12 Eylül 2010'da düzenlenen anayasa değişikliği referandumu ile yargının siyasi alana müdahalede bulunmasını engelleyecek bir düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Yapılan düzenleme yargı organlarının daha yüksek oranda yürütme ve yasama tarafından şekillendirilmesini sağlamıştır.

⁶⁶ Kitabın taslağı daha sonra Ahmet Şık'ın gözüaltına alınırken sarfettiği sözler olan “Dokunan Yanar” adıyla sosyal medyada yayılmış, bunun üzerine başsavcılık soruşturma başlatmıştır. https://www.ntv.com.tr/turkiye/imamin-ordusuna-savcilik-sorusturmasi,G8z4DNfXxkGRF7Cg7S_mtg Erişim Tarihi: 15.04.2018

⁶⁷ <http://t24.com.tr/haber/basbakanin-strasbourg-cikislari,138864> Erişim Tarihi: 15.04.2018

⁶⁸ <http://t24.com.tr/haber/erdogan-bazi-kitaplar-vardir-ki-bombadan-daha-tesirlidir,150308> Erişim Tarihi: 15.04.2018

Kürtler ve Aleviler gibi kültürel azınlık gruplarının haklarının ve taleplerinin devlet tarafından tanınmasına dönük olarak başlatılan ve PKK'nın silah bırakmasını amaçlayan açılım süreci ise bu dönemde tam bir başarıya ulaşamamıştır. Kültürel hakların tanınmasına ve silah bırakılmasına dönük atılan adımlar kamuoyu önünde fazla tartışılmadan kapalı kapılar ardında görüşmeler yürütülmüştür.

AKP'nin 2007-2011 yılları arasında iktidarını siyasal sistem içerisinde güçlendirmesiyle paralel biçimde, otoriter söylem ve pratikleri kullanma yoğunluğunu da arttırdığı söylenebilir. Doğan Grubu ile girilen çatışma ve kesilen vergi cezası, bu durumun somut bir örneğidir. Keza Başbakan Erdoğan'ın kitap-bomba benzetmesi, Kars'taki insanlık anıtını “ucube” olarak niteleyip verdiği talimatla kaldırtması⁶⁹ ve AKP ileri gelenleri tarafından benimsenen “milli irade” söyleminde somutlaşan bir şekilde çoğulculuktan çok çoğunlukçu bir anlayışa dayanma (Özsel ve diğerleri, 2013: 564), AKP'nin ikinci iktidar döneminde zaman zaman görülen otoriter söylem ve pratiklerdir.

3.4.1. Avrupa Birliği İlerleme Raporları'na Göre AKP İktidarının İkinci Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi

2005 yılının Ekim ayından itibaren AB'ye üye olmak için müzakerelere başlayan Türkiye'de, 2008-2011 arasındaki dönemde Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin üyelik müzakerelerine ilişkin olarak kaydettiği gelişmeyi ortaya koyan İlerleme Raporları dikkatle takip edilmiş ve yayımlandıkları dönemde kamuoyunda tartışılmıştır.

2008 yılında yayınlanan İlerleme Raporu'nun “Hükümet” bölümüne göre, mevcut AKP hükümeti AB katılım sürecine ve siyasi reformlara bağlılığını ifade etmiştir. Ancak AKP hükümetinin tutarlı ve kapsamlı bir siyasi reform programı ortaya koymadığı belirtilmektedir (2008 İlerleme Raporu: 6).

“Güvenlik Güçlerinin Sivil Denetimi” başlığı altında Kuzey Irak'a yapılan sınır ötesi harekât için parlamentodan alınan onay gösterilerek ordu üzerinde siyasi denetimin fiili olarak uygulandığı belirtilmektedir. Ancak, ordunun resmi ve gayriresmî mekanizmalar ile önemli ölçüde siyasi etkinlik gösterdiği ifade edilmekte, TSK'nın İç Hizmet Kanunu'nda ve MGK Kanunu'nda değişiklik yapılmaması ve mevcut kanunlarda oldukça geniş bir ulusal güvenlik tanımlamasının varlığı, ordunun sivil siyaset üzerinde halen geniş hareket alanına sahip olmasının nedeni olarak belirtilmiştir. 1997'de TSK

⁶⁹ <http://www.milliyet.com.tr/-insanlik-aniti--artik-yok-gundem-1402439/> Erişim Tarihi: 15.04.2018

ile İçişleri Bakanlığı arasında imzalanan ve orduya mülki idare amirinden izin almadan şehirlerdeki olaylara müdahale yetkisi veren EMASYA (Emniyet-Asayiş Yardımlaşma) protokolünün halen yürürlükte olduğuna da dikkat çekilmektedir (2008 İlerleme Raporu: 8).

Yargı sistemine ilişkin raporda yapılan değerlendirmelerde yüksek düzeydeki yargı mensuplarının yaptığı siyasi yorumlar nedeniyle yargının tarafsızlığına ilişkin kaygıların bulunduğu bildirilmektedir. HSYK'nın yapısına ve adli müfettişlerin Adalet Bakanlığı'na bağlı olmasına ilişkin eski raporlarda süregelen eleştiriler devam etmektedir (2008 İlerleme Raporu: 9).

Raporda ifade özgürlüğüne ilişkin olarak Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesinde yapılan değişim olumlu görülse de yeterli bulunmamış, maddeye ilişkin soruşturma açılmasının Adalet Bakanı'nın iznine bağlanması sonucunda bu maddeye ilişkin soruşturmaların siyasallaşabileceğine dair eleştiriler getirilmiştir. YouTube gibi popüler internet sitelerine getirilen yasaklamalar da bir sorun olarak tanımlanmaktadır (2008 İlerleme Raporu: 14-15). Toplantı ve gösteri özgürlüğüne ilişkin olarak yasal çerçevenin Avrupa standartlarıyla uyumlu olduğu, ancak 1 Mayıs'ı Taksim'de kutlamak isteyen gösterici ve sendikacılara orantısız müdahalede bulunulduğu belirtilmektedir. Dernek kurma özgürlüğünün ise 2008 yılında kabul edilen Vakıflar Kanunu ile iyileştirildiği kaydedilmektedir. Ancak yasal çerçevede görülen iyileşmenin uygulamaya henüz yeteri kadar yansımadağı ortaya konmaktadır (2008 İlerleme Raporu: 16). Rapor içerisinde din özgürlüğü, kültürel haklar gibi diğer konularda da genel olarak gerçekleştirilen çeşitli reformlar olumlu bulunmakla beraber uygulamadaki aksaklıklar üzerinde durulmaktadır.

2009 İlerleme Raporu'nun "demokrasi ve hukukun üstünlüğü" bölümü içerisinde Ergenekon soruşturmasına ve DTP'nin Anayasa Mahkemesi'nde devam eden kapatma davasına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Parti kapatma mevzuatının ve siyasi partilerle ilgili mevzuatların Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu'nun kriterlerine uygun hale getirilmesi talep edilirken, Ergenekon soruşturmasının subaylara ağır suçlamalarda bulunulması ile beraber, Türkiye'deki demokratik kurumların düzgün işleyişine ve hukukun üstünlüğüne olan güveni arttırmak açısından önemli bir dava olduğu belirtilmektedir. Bu açıdan yargı sürecinde sanık haklarını da içerecek şekilde hukuka uygun usullere saygı gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir (2009 İlerleme Raporu: 7). Anayasanın değişmesi gerekliliğine vurgu yapılan raporda hükümetin

anayasa değişikliğini defalarca dile getirmesine rağmen ne bir taslak sunduğu, ne de buna ilişkin istişareye dayalı bir metodoloji ortaya koyduğu kaydedilmektedir (2009 İlerleme Raporu: 7).

Hükümete ilişkin raporda yapılan değerlendirmede, hükümetin AB başmüzakerecisi belirlemesi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin olanaklarını arttırması, bakanlardan oluşan reform izleme grubunun düzenli bir biçimde toplanması olumlu olarak değerlendirilmiştir. Ancak hükümetin sahip olduğu halk desteği ve TBMM çoğunluğuna rağmen siyasi reformlarla ilgili olarak sağlanan ilerlemenin kısıtlı olduğu belirtilmektedir (2009 İlerleme Raporu: 8).

Raporda “Güvenlik Güçlerinin Sivil Denetimi” başlığı içerisinde askeri yargının yetkilerinin kısıtlanması olumlu olarak nitelenmekte, ancak parlamentonun savunma harcamaları üzerinde tam denetim sağlayamaması ve askeri personelin siyasi olaylara dair değerlendirme yapmayı sürdürmesi eleştirilmektedir (2009 İlerleme Raporu: 11). Yargı alanında ise hükümetin 2009 yılı içerisinde kabul ettiği “Yargı Reformu Stratejisi” olumlu bulunmuş, ancak yargının bağımsızlığına, tarafsızlığına ve etkililiğine ilişkin endişelerin HSYK'nın yapısından, adli müfettişlerin bağlı oldukları makamdan ve Ergenekon davalarında yaşananlardan kaynaklı olarak devam ettiği belirtilmektedir (2009 İlerleme Raporu: 11-12). İşkence ve kötü muamelenin önlenmesine, yolsuzlukla mücadele ve insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin kabul edilmesine dair sınırlı alanlarda ilerleme gösterildiği ancak uygulamalarda yaşanan sıkıntıların devam ettiği vurgulanmaktadır (2009 İlerleme Raporu: 13-16).

Rapor ifade özgürlüğü bağlamında 301. maddenin değiştirilmesinin bu maddeye ilişkin soruşturma açılma sayısını bir yıl öncesine kıyasla belirgin şekilde düşürdüğünü ifade etmektedir. Ancak yasal çerçevenin halen ifade özgürlüğünü sağlamak için yeterli olmadığı ortaya konmaktadır. Basın özgürlüğüne ilişkin olarak Doğan Grubu'na kesilen vergi cezası ve önde gelen siyasi liderlerin Doğan Grubu'nun medya kuruluşlarını boykot etmesi raporda yer almaktadır. İnternet sitelerinin sıkça yasaklanmasının da kaygı verici olduğu raporda bildirilmektedir (2009 İlerleme Raporu: 18). Eylemleri bastırmada özellikle Güneydoğu bölgesinde şiddetin öne çıkması toplanma ve gösteri özgürlüğü açısından var olan engeller olarak ifade edilirken, örgütlenme özgürlüğüne yönelik yasal çerçevenin AB standartlarıyla uyumlu olmasına rağmen derneklerin

faaliyetlerinin bazı hallerde adli soruşturma açılmasına varan orantısız denetime tabi kılındığı belirtilmektedir. (2009 İlerleme Raporu: 19-20).

Dini ve kültürel haklar alanında hükümetin attığı adımlar rapor içerisinde olumlu bulunmaktadır. Alevi ve gayrimüslim cemaatlerle hükümetin diyalog başlatması (2009 İlerleme Raporu: 21), TRT'nin Kürtçe yayın yapan kanalının açılması, Artuklu Üniversitesi'nde Kürtçe'yi de kapsayacak şekilde “Yaşayan Diller Enstitüsü”nün kurulması, yerel seçim kampanyaları döneminde Kürtçe'nin zaman zaman kullanılması ve buna ilişkin yaptırım uygulanmaması olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmektedir (2009 İlerleme Raporu: 28). Hükümetin Kürt sorununa ilişkin başlattığı açılım süreci ve kamuoyu tartışmasının ise somut tedbirlerle takip edilmesi gerektiği belirtilmekte, terörle mücadele mevzuatının geniş yorumlanmasının temel hakların uygulanmasına ilişkin kısıtlamalar yarattığı kaydedilmektedir (2009 İlerleme Raporu: 31).

İlk kez “diyalog ve uzlaşma ruhunun eksikliğinin damgasını vurduğu kutuplaşmış bir siyasi ortam”ın varlığından bahsetmesine rağmen 2010 İlerleme Raporu referandumda kabul edilen anayasa reformunun demokratik açıdan sağlayacağı katkıları merkeze aldığından AKP'nin ikinci iktidar döneminde ilerleme vurgusunun en çok yer aldığı ilerleme raporu olma özelliği taşımaktadır. Ergenekon davalarına ilişkin demokrasiyi güçlendirme fırsatı raporda bir kez daha yer almakta, ancak yargılama süreçlerine ilişkin özellikle uzun tutukluluk sürelerine ilişkin çekinceler bir kez daha dile getirilmektedir. DTP'nin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılması ile siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin mevzuatların halen AB standartları ile uyumlu olmadığının görüldüğü de belirtilmektedir (2010 İlerleme Raporu: 7).

Rapor içerisinde referandum ile kabul edilen anayasa değişiklikleri “doğru yönde atılmış bir adım” olarak değerlendirilmekte, gerçekleştirilen değişikliklerin yargı, temel haklar ve kamu yönetimi alanında Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerden bazılarını karşıladığı belirtilmektedir (2010 İlerleme Raporu: 8). Aynı şekilde hükümete ilişkin yapılan değerlendirmede, son birkaç yılda reform gündeminde görülen belirgin yavaşlamadan sonra hükümetin kapsamı sınırlı da olsa “kilit anayasal reformlar ve spesifik tedbirler” ortaya koyduğu ifade edilmektedir (2010 İlerleme Raporu: 10). EMASYA protokolünün yürürlükten kaldırılması, ordunun sorumluluk alanı dışında kalan siyasi konularda resmi veya gayriresmî etkide bulunma kapasitesinin azalması, Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararlarına temyiz yolu açılması, askeri mahkemelerin

yetkilerinin sınırlandırılması ve yüksek rütbeli subayların sivil mahkemelerde yargılanabilmesi güvenlik güçlerinin sivil denetimine ilişkin ilerleme sağlandığını gösteren olgular olarak raporda ortaya konmaktadır (2010 İlerleme Raporu: 11-12). Yargı bağımsızlığına ve tarafsızlığına ilişkin olarak ise anayasa değişiklikleri temelinde kaydedilen ilerlemeye vurgu yapılmaktadır. HSYK'nın yeni seçim düzeniyle yargının tümünü temsil etmesine imkân tanınması, adalet müfettişlerinin yeni düzende Adalet Bakanlığı yerine HSYK'ya rapor verecek olması, askeri mahkemelerin sivilleri yargılamasına ilişkin hükümlerin anayasadan çıkarılması yargı alanındaki demokratik ilerlemeler olarak kaydedilmektedir. Ancak Adalet Bakanı'nın yeni HSYK düzeninde başkanlık konumunu koruması yürütmenin yargı düzenine etkide bulunması açısından eleştirilmektedir (2010 İlerleme Raporu: 12-14).

İfade özgürlüğüne açısından Kürt sorunu, azınlık hakları, ordunun rolü ve Ermeni sorunu gibi konularda açık tartışma ortamının devam etmesi olumlu bulunmaktadır. Ancak Ergenekon davası hakkında yayın yapan gazetecilere yönelik “yargı sürecinin gizliliğini ihlal” suçlamasıyla açılan davaların otosansüre neden olabileceği belirtilmektedir. Aynı şekilde Doğan Grubu'na kesilen vergi cezası sebebiyle basının kendisini sınırladığı ifade edilmektedir. İnternet sitelerinin sık sık yasaklanmasının da endişe verici olduğu bir kez daha kaydedilmektedir (2010 İlerleme Raporu: 20-21).

Toplantı düzenleme özgürlüğüne ilişkin 1 Mayıs ve Nevruz gösterilerinin olaysız geçmesi olumlu bulunmakta, ancak Güneydoğu Anadolu'daki Kürt sorununa ilişkin çeşitli gösterilerde şiddet olaylarının meydana geldiği bildirilmektedir (2010 İlerleme Raporu: 21).

2010 İlerleme Raporu'nda kültürel haklara ilişkin olarak özellikle Kürtçe'nin özel radyo ve televizyon yayınları ile cezaevlerinde kullanımının serbest bırakılması açısından ilerleme kaydedildiği ifade edilmektedir. 2009'da yayına başlayan Kürtçe yayın yapan TRT 6 yanında Arapça yayın yapan bir TRT kanalının kurulduğu, ancak bu gelişmelerin yanında Türkçe dışındaki dillerin siyasi hayatta, kamuda ve eğitimde halen kısıtlandığı belirtilmektedir. AKP hükümetinin Kürt sorununa yönelik başlattığı demokratik açılım içerisinde açıklanan somut tedbirlerin beklentilerin gerisinde kaldığı ve uygulanmadığı rapor içinde vurgulanmaktadır (2010 İlerleme Raporu: 34).

2011'de yayınlanan AB İlerleme Raporu, öncelikle 12 Haziran 2011 tarihinde düzenlenen seçimlerin niteliğinin değerlendirilmesine odaklanmaktadır. Rapora göre

seçimler geniş bir katılımıla zgr ve adil bir ortamda gerçekleşmiş, çoğulculuk ve dinamik bir sivil toplum ne çıkmıştır. Ancak raporda siyasi partiler arasında diyalog ve uzlaşma ruhunun bulunmaması sebebiyle kilit kurumlar arasındaki ilişkilerin gerildiği ve bu atmosferin reform sürecini engellediği üzerinde durulmaktadır (2011 İlerleme Raporu: 5). Ergenekon davası ve diğer darbe soruşturmalarına ilişkin olarak raporda bu davaların demokratik düzenin işleyişine ve hukukun üstünlüğüne duyulan güvenin güçlendirilmesine ilişkin bir fırsat sunduğu belirtilmekte, ancak yargılamalarda görülen ihlaller ile adil yargılanma hakkının zedelenmesine ilişkin endişeler dile getirilmektedir (2011 İlerleme Raporu: 6-7). Aynı endişeler yaklaşık 2000 kişinin tutuklandığı KCK davasına ilişkin olarak da ifade edilmektedir (2011 İlerleme Raporu: 6).

Anayasaya ilişkin olarak 2010'daki reformlar ile kaydedilen ilerlemenin, yeni bir anayasa ile pekiştirilebileceği ve yeni bir anayasanın demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıklara saygı ve Kürt sorununa ilişkin sorunların üzülmesine katkı sağlayacağı belirtilmektedir (2011 İlerleme Raporu: 7). Yargı bağımsızlığı ve güvenlik güçlerinin sivil denetimi konusunda ise, 2010 referandumunda kabul edilen değişikliklerin uygulanması ile ilerlemeler kaydedildiği vurgulanmaktadır (2011 İlerleme Raporu: 14-18).

İfade zgrlğ bağlamında, Kürt sorunu, ordunun rolü, Ermeni sorunu gibi hassas konularda oluşturulmuş açık bir tartışma ortamının varlığının devam ettiği belirtilmektedir. Ancak, Ergenekon soruşturması kapsamında gazetecilerin tutuklanması ve henüz yayımlanmamış bir kitaba polis tarafından el konulması gibi somut gelişmelerin endişe verici olduğu ifade edilmektedir. st düzey devlet, hükümet ve ordu yetkililerinin basına sıklıkla dava açmasının otosansür olgusunu güçlendirdiği raporda kaydedilmektedir (2011 İlerleme Raporu: 25). rgtlenme zgrlğ, toplantı ve gösteri özgürlüğü, kültürel haklar, demokratik açılım ve Kürt sorununa ilişkin yapılan eleştiriler ve kaydedilen ilerlemeler raporda önceki yıllara göre kayda değer bir farklılık arz edecek bir tonda değerlendirilmemiştir.

2008-2011 yılları arasında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan raporlarda AKP hükümetine yönelik hem olumlu hem de olumsuz yorumların varlığı göze çarpmaktadır. Özellikle 2010 yılında düzenlenen referanduma kadar hükümetin demokratikleşme reformlarını gerçekleştirme kapasitesinin ve hızının azaldığı şeklinde yorumlar raporda yer almıştır. Güvenlik güçlerinin sivil denetiminde somut bir ilerleme kaydedildiği

raporlar incelendiğinde görülmektedir. Keza yargı konusunda özellikle anayasa değişikliklerinin yargının bağımsızlığını, tarafsızlığını ve etkinliğini arttırdığı değerlendirilmektedir.

Kültürel haklar ve Kürt sorununa dönük olarak Kürtçe yayın yapan TRT kanalının açılması, üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatı bölümlerinin açılması, Alevi çalıştaylarının düzenlenmesi gibi somut icraatlar olumlu bulunmakta, ancak demokratik açılım sürecinin beklentileri karşılamadığı ifade edilmektedir.

Genel olarak hükümetin eleştirildiği konular özellikle 2009 ve sonrasında ortaya çıkan ifade ve basın özgürlüğü ihlallerine yöneliktir. Ergenekon davasında ortaya çıkan hukuki ihlallerin basında işlenmesinin baskı altına alınması, basılmamış bir kitaba el konulması, Doğan Grubu'na yönelik kesilen vergi cezası gibi olaylar, 2009'dan itibaren yayımlanan İlerleme Raporları'nda eleştirilmiştir.

2007-2011 arasındaki dört yıla ait İlerleme Raporları genel olarak ele alındığında, AKP hükümetinin siyaset üzerinde ordunun sahip olduğu etkiyi geriletmede, yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlamada başarılı olduğu, ancak AB'ye üyeliğe ilişkin demokratikleşme reformlarını gerçekleştirmede aynı başarıyı gösteremediği görüşünün hâkim olduğu görülmektedir. AKP hükümetinin iktidar gücünü sınırlayan organları demokratik bir rejime uygun şekilde pasivize etmesi mümkün olmuştur. Ancak demokratik rejimin ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi boyutlarında görülen çeşitli ihlaller bu dönemde tutarlı bir demokratik ilerlemenin gerçekleştirilemediğini ortaya koymaktadır.

3.4.2. Freedom House ve BTI Türkiye Raporları'na Göre AKP İktidarının İkinci Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi

2008 yılında yaşanan gelişmeleri değerlendiren Freedom House 2009 Türkiye Raporu'na⁷⁰ göre, Türkiye'nin siyasal ve bireysel özgürlükler derecelendirmesi bir önceki rapora göre değişmemiştir. Halen “kısmen özgür” kategorisinde yer alan Türkiye'nin özgürlük derecesi de 3 olarak belirlenmiştir.

Raporda AKP hükümetinin yargı, ordu ve bürokraside bulunan laiklik taraftarı devlet görevlileri ile yaşadığı gerilimin Ocak 2008'de başlayan Ergenekon tutuklamaları ile

⁷⁰ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2009/turkey> Erişim Tarihi: 17.04.2018

daha görünür hale geldiği belirtilmektedir. Ergenekon soruşturmasına ve tutuklamalarına ilişkin olarak hükümetin geniş kapsamlı bir soruşturmaya muhalifleri cezalandırdığına ilişkin eleştirilerin bulunduğu ifade edilmektedir.

Gerçekleştirilen reformlar sonrasında hükümetin ordu üzerindeki denetiminin arttığı vurgulanmaktadır. Her ne kadar ordunun halen iç ve dış siyasete yönelik önemli konularda görüşlerini aktardığı belirtilse de, Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesine yönelik olarak ordunun harekete geçmemesi hükümetin ordu üzerindeki denetimini arttırmasının açık bir göstergesi olarak ele alınmıştır.

Raporda yolsuzluklara ilişkin olarak Başbakan Erdoğan ile Doğan Grubu arasında yaşanan Deniz Feneri Derneği soruşturmasına yönelik karşılıklı suçlamalar da yer almaktadır. Doğan Grubu'nun Deniz Feneri'ne yapılan bağışların uygunsuz kullanımı ile ortaya çıkan skandalda Başbakan Erdoğan'ın rolü olduğuna dair suçlamalar yönelttiği ifade edilmekte, buna karşılık olarak Başbakan Erdoğan'ın da vatandaşlardan Doğan Grubu yayınlarını boykot etmelerini talep ettiği kaydedilmektedir.

Rapor içerisinde basın özgürlüğünün durumuna ilişkin olarak medya kuruluşlarına çeşitli biçimlerde müdahalenin olduğu, medya sahiplerinin başka sektörlerde de girişimlerinin bulunması sebebiyle gazeteciler üzerinde otosansürün arttığı, internet sitelerine yönelik yasaklamaların uygulandığı kaydedilmektedir.

Kültürel haklara ve azınlık haklarına dönük olarak, Kürtçe yayınlara izin verildiği, Kürtçe yayın yapacak devlet televizyonuna ilişkin kanunun 2008 yılı içerisinde parlamentoda kabul edildiği, ancak Kürtçe yayınların kısıtlandığı, Kürtçe yayın yapan bazı gazetelerin kapatıldığı ve Kürtçe iletişim imkânı sağlayan belediyelere soruşturma açıldığı ifade edilmektedir. Azınlık olarak kabul edilen Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukların dışında Alevi toplumunun yasal bir statüye sahip olmadığı belirtilmektedir.

Freedom House 2010 Türkiye Raporu⁷¹ içerisinde bir önceki yıla göre Türkiye'nin özgürlük derecelendirmeleri değişmemiştir. Ancak DTP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması sebebiyle raporda Türkiye'ye aşağı yönlü trend oku verilmiştir. Raporda AKP hükümetinin PKK ile çatışma sürecinin sona erdirilmesine yönelik görüşmelere başladığı ve bununla bağlantılı olarak demokrasi ve azınlık haklarını geliştirmeye dönük olarak hükümetin açılım sürecini başlattığı yer almaktadır. Bunun

⁷¹ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2010/turkey> Erişim Tarihi: 17.04.2018

yanında basın özgürlüğünün kısıtlanmasına yönelik olarak hükümete muhalefeti sebebiyle Doğan Grubu'na kesilen vergi cezası ve YouTube gibi internet sitelerine yönelik yasaklamaların devam etmesi rapor içerisinde ortaya konmaktadır. Bu spesifik olaylar dışında 2010 Raporu'nun Türkiye'nin demokratikleşmesi ve demokratik unsurları bakımından önceki yıllara kıyasla gözle görülür bir farklılık dile getirmedeği söylenebilir

2011 yılında yayımlanan Freedom House Türkiye Raporu'nda⁷² Türkiye'nin özgürlük derecesi ve "kısmen özgür" statüsü bir kez daha değişmemiştir. Raporda siyasal ve bireysel özgürlükler temelindeki demokratik niteliklerin durumuna ilişkin yapılan değerlendirmelerde önceki yıllara kıyasla sınırlı sayıda tespitte yer verildiği görülmektedir. Bunun sebebi siyasal ve bireysel özgürlükler açısından geçmiş yıllara göre daha az yeni adım atılmasına bağlanabilir. Bu çerçevede, raporda önceki yıllarda yapılan tespitlerden farklı olması itibari ile ön plana çıkan tek değerlendirme 2010 yılındaki referandum ile HSYK ve Anayasa Mahkemesi'ne üye seçiminin yeniden düzenlenmesi ve geçmişte AKP iktidarı ile çatışan bu organların üye seçiminde hükümetin daha fazla kontrole sahip olmasıdır.

2012 Freedom House Türkiye Raporu'nda⁷³ da Türkiye'nin özgürlük derecelendirmesi ve statüsü aynı kalmıştır. Haziran 2011 seçimlerinden sonra düzenlenen Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantılarında hükümet ile Balyoz davasına ilişkin tutuklamalarda ve atamalarda anlaşmazlığa düşen Genelkurmay Başkanı ile kuvvet komutanlarının emekliliklerini istemeleri raporda yer almaktadır. Raporda yapılan saptamaya göre bu durum hükümete tarihsel olarak baskın olan ordu üzerinde daha önce görülmemiş bir kontrol sağlama fırsatı vermiştir. AKP hükümetinin gerçekleştirdiği reformlar ile ordu üzerindeki sivil kontrolün etkisi artmakla beraber savunma harcamalarının halen sivil kurumlar tarafından denetlenemediği bildirilmektedir.

2012 Freedom House Türkiye Raporu, ifade özgürlüğü kapsamında Fethullah Gülen hareketinin devlet kurumları içerisinde örgütlenmesine yönelik kitap yazan Ahmet Şık'ın ve Hrant Dink cinayetinde polisin sorumlu olduğuna dair kitap yazan Nedim Şener'in Ergenekon soruşturmalarının basın ayağı içerisinde tutuklanmaları olaylarına yer vermektedir. 2011 sonu itibarıyla Türkiye'de yaklaşık yüz gazetecinin tutuklu olarak

⁷² <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/turkey> Erişim Tarihi: 17.04.2018

⁷³ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2012/turkey> Erişim Tarihi: 17.04.2018

bulunduğu raporda belirtilmektedir. Basın özgürlüğüne dair ise farklı sektörlerde faaliyet gösteren medya sahipliğinin yarattığı otosansür ve çeşitli internet siteleri için uygulanan yasaklardan raporda bahsedilmektedir.

Raporda akademik özgürlüğün kısıtlı olduğu ve otosansüre uğradığı, bunun yanında Ermeni katliamı, Kürt hakları ve Atatürk'e ilişkin hassas konularda yasal ve siyasi baskıya maruz kalındığı ifade edilmektedir. 2011 boyunca Kürt sorununa akademik ilgi duyan, siyasi dayanışma göstermek isteyen veya insani endişelerini dile getiren akademisyenlere tutuklamalara varan baskılar uygulandığı bildirilmektedir. KCK soruşturmaları kapsamında tutuklanan yayımcı Ragıp Zarakolu ve siyaset bilimi profesörü Büşra Ersanlı bu duruma örnek gösterilmektedir.

Freedom House'un 2012 Türkiye Raporu'nda eşcinsel ve transseksüel bireylerin geniş bir ayrımcılığa maruz bırakıldıkları ve polis şiddetine uğradıkları kaydedilmektedir. Eşcinsel ve transseksüel bireylerin kurdukları sivil toplum kuruluşlarının da idari makamlar tarafından kapatılma tehdidi ile karşılaştıkları belirtilmektedir.

Raporda Kürt sorununu çözme odaklı AKP hükümetinin başlattığı açılım sürecinin KCK soruşturmasına ilişkin tutuklamalar ve DTP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması sonucunda durma noktasına geldiği ifade edilmekte, PKK'nın şiddet eylemlerine yeniden başladığı bildirilmektedir.

AKP'nin ikinci iktidar dönemi boyunca yayınlanan Freedom House Türkiye Raporları'nda, AKP'nin ilk iktidar dönemine göre demokratik reformlardan daha az bahsedildiği görülmektedir. Türkiye'nin bu dönemde özgürlük derecelendirmesinde yükselme olmaması bu durumun göstergesidir. Bu dönemdeki raporlar bir bütün olarak ele alındığında en çok gelişme kaydedilen alanın ordu üzerindeki sivil denetimin sağlanması olduğu görülmektedir. Ergenekon ve Balyoz davaları yanında gerçekleştirilen diğer yasal ve anayasal reformlar bu duruma katkı sağlamıştır. Yargı alanında çatışma yaşanan laiklik taraftarı yargı organlarının üye yapısının 2010 referandumunda yapılan düzenlemeler ile hükümet tarafından oluşturulmasına zemin hazırlandığı da raporlarda belirtilmektedir. Bu açıdan seçilmişlerin iktidarını etkin bir biçimde kullanma açısından 2007-2011 arasında AKP hükümetinin önemli adımlar attığı görülmektedir. Ancak demokratik açıdan önem arz eden bu gelişmenin yanında dönemin Freedom House Raporları'nda bir önceki döneme göre artan bir şekilde ifade özgürlüğüne, basın özgürlüğüne, akademik özgürlüğe ilişkin ihlallerin yer alması dikkati

çekmektedir. Bu açıdan Freedom House Raporları'nda 2007-2011 arası dönemin demokratikleşme açısından inişli-çıkışlı bir değerlendirmeye sahip olduğu görülmektedir.

AKP'nin ikinci iktidar döneminde yayımlanan iki BTI Raporu bulunmaktadır. 2010 BTI Raporu'nda⁷⁴ Türkiye'nin demokrasi skoru 7.65'e yükselerek ve yukarı yönlü bir trend izlemiştir. Halen “eksik demokrasi” kategorisinde bulunsada Türkiye'nin skor bakımından barajı 8 olan “yerleşik hale gelme sürecinde bulunan demokrasi” kategorisine yaklaştığı görülmektedir. Türkiye bu skoruyla 2010 yılında BTI tarafından değerlendirilen demokrasisi konsolide olmamış 128 ülke arasında 30. sırada bulunmaktadır. Türkiye'nin yönetim endeksi skoru ise çok küçük bir artış ile 6.34 olarak gerçekleşmiştir.

Raporda AKP iktidarının İslamcı/ muhafazakâr bir parti olarak rakipleri tarafından İslami bir gizli gündemi olmakla suçlandığı, ancak AKP'nin üniversitelerde başörtüsü yasağını kaldırmaya yönelik başarısız girişimi dışında İslamcı bir politika yürütmediği belirtilmektedir. Türkiye'de bu açıdan dini dogmaların siyaset üzerinde direkt bir etkisi olmadığı ifade edilmektedir.

Ordunun sahip olduğu güçlü etki yüzünden hükümetin siyasal gücünü etkin bir şekilde kullanamadığı raporda dile getirilmektedir. Toplantı ve örgütlenme özgürlüğünün yasal düzlemde uluslararası standartlar ile uyumlu olduğu, geçmişe göre toplantı ve gösterilerde daha az kısıtlamanın görüldüğü, ancak güvenlik güçlerinin özellikle izinsiz gösterilerde orantısız güç kullandığı rapor içerisinde yer almaktadır.

İfade özgürlüğüne ilişkin raporda yapılan değerlendirmede Türk Ceza Kanunu'nun -“Türklüğe Hakaret'i cezalandıran 301. maddesi başta olmak üzere- muhtelif hükümlerinin şiddet içermeyen görüş ve fikirlerin kovuşturulmasına zemin hazırladığı ve bu durumun otosansür olgusunu güçlendirdiği ifade edilmektedir. Kürt sorunu ve Ermeni soykırımı gibi tabu kabul edilen konularda gazetecilerin otosansür uygulamak zorunda kaldığı, Hrant Dink cinayetinin gazeteciler arasında fazla eleştirel ve bağımsız kalmanın yaratabileceği sonuçlara ilişkin korkuların artmasına neden olduğu belirtilmektedir.

⁷⁴ <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2010/itr/mena/>
19.04.2018

Kuvvetler ayrılığı konusunda raporda Türkiye'nin iyi tanımlanmış bir sisteme sahip olduğu, anayasal kontrol ve dengeleme mekanizmalarının işlediği değerlendirilmektedir. Ancak ordunun buna rağmen siyasal süreçlere müdahalede bulunduğu kaydedilmektedir.

Yargı bağımsızlığı konusunda yargının görece olarak diğer kurumlardan direkt etki ve müdahaleden bağımsız olduğu vurgulanmaktadır. Ancak HSYK'nın yapısı, adli müfettişlerin Adalet Bakanlığı'na bağlı olması ve YAŞ kararlarının yargısal denetime kapalı olması gibi konuların yargı bağımsızlığına ilişkin yarattığı çeşitli sorunlardan bahsedilmektedir. Bunun yanında AKP'ye yönelik 2008 yılında açılan kapatma davası hükümetin sürece müdahale etmemesi bakımından ele alınarak yargı bağımsızlığının geliştiği şeklinde yorumlanmaktadır. İktidar partisi AKP'nin bu konuya ilişkin yargıya baskı yapmadığı ve çıkacak kararın bütün kesimlerce kabul edildiği belirtilmektedir. Milletvekili dokunulmazlıklarının politikacılara sağladığı yargısal zırhın yolsuzlukla mücadelede sorun teşkil eden konulardan biri olduğu da 2010 BTI Raporu'nda vurgulanmaktadır.

Türkiye'de demokratik kurumların görece olarak uyumlu ve etkin bir şekilde çalıştığı rapor içerisinde ifade edilmektedir. İdari sistemin ve yargı sisteminin Avrupa Komisyonu'nun gözetiminde geliştiği, devlet organlarının politik kararları anayasada tarif edildiği gibi hazırladığı, uyguladığı ve gözden geçirdiği belirtilmektedir.

Türkiye'ye ilişkin hazırlanan 2012 BTI Raporu'nda⁷⁵, artık politik dönüşüm skoru olarak adlandırılan demokrasi skoru 2010 Raporu'na göre değişmemiştir. Türkiye'nin değerlendirilen 128 ülke arasında 28. sıraya yükseldiği görülmektedir. Yönetim endeksi skoru ise 6.60'a yükselmiştir. Raporda skorlar oluşturulurken dikkate alınan demokratik niteliklerin 10 üzerinden sahip olduğu puanlar da yer almaktadır.

Raporun giriş bölümünde yapılan değerlendirmede AKP'nin 2002'de iktidara gelmesinden sonra Kemalist elit ile Anadolu eliti arasında bir güç mücadelesinin başladığı, bu mücadele sürecinin daha fazla insan haklarına ve sosyal adalete dayanan liberal bir sistemin kurulmasıyla mı, yoksa iktidarın bir elit tipinden öbürüne geçmesiyle mi sonuçlanacağını belli olmadığı ve bu durumun gözlemciler tarafından endişeyle karşılandığı ifade edilmektedir.

⁷⁵ <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2012/itr/mena/>
19.04.2018

2012 BTI Türkiye Raporu'nda dikkat çeken bir nokta, hükümet gücünü etkin olarak kullanmaya ilişkin Türkiye'nin 10 üzerinden 9 puana sahip olmasıdır. Daha önceki BTI raporlarının aksine ordunun AKP hükümetini düşürmeye yönelik planının 2009 yılında ortaya çıkması (Ergenekon yapılanması ile Balyoz darbe planı) ile AKP hükümetinin ordu üzerindeki kontrolünün dikkat çekici bir biçimde arttığı belirtilmektedir. 2010 referandumunda oylanan anayasal değişikliklerin kabul edilmesi ile bu kontrolün daha da arttığı ifade edilmektedir.

İfade özgürlüğüne dönük olarak raporda “terörizm propagandası” sebebiyle Kürt gazetelerinin baskı altına alındığı ve Kürt gazetecilerin tutuklandığı dile getirilmektedir. Bunun yanında Doğan Medya Grubu'na kesilen vergi cezasının grubunu benimsediği hükümete muhalif yayın politikası ile bağlantılı olduğuna ilişkin eleştirilerin yapıldığı vurgulanmaktadır. İnternet sitelerine ilişkin yasaklamaların da endişe yarattığı bildirilmektedir. İfade özgürlüğü açısından Türkiye'ye 7 puan verilmiştir.

Türkiye'ye kuvvetler ayrılığına ilişkin olarak raporda verilen puan 9'dur. Kuvvetlerin ayrıldığı, kontrol ile dengeleme mekanizmalarının işlevini yerine getirdiği ve ordunun siyaset üzerindeki etkisinin geçmişle karşılaştırıldığında oldukça azaldığı belirtilmektedir. Yargı bağımsızlığına ilişkin olarak ise Türkiye'ye 7 puan verilen raporda 2010 referandumu ile yargı organlarının üye seçimi ve yapısına ilişkin yapılan değişiklikler ele alınmaktadır. Yargıya ilişkin anayasal değişikliklerin AB'ye üye olma yolunda doğru adımlar olarak değerlendirildiği belirtilse de, AKP hükümetinin bu reformları uygulama motivasyonuna dönük endişelerin bulunduğu kaydedilmektedir. Rapora göre AKP kaynakları değişiklikleri otoriter bir sistemin sahip olduğu özellikleri yeniden düzenlemek olarak tanımlarken, değişiklikleri eleştirenler AKP'nin anayasal değişiklikleri kendi çıkarı için düzenlediğini ve yargının hükümetin kontrolü altına girdiğini savunmaktadır.

AKP'nin ikinci iktidar dönemini değerlendiren BTI raporlarında Türkiye'nin demokrasi skorunun yükseldiği görülmekte, özellikle 2012 Raporu'nda ordunun siyasal sisteme müdahalesinin kısıtlandığı ve ordu üzerindeki sivil denetimin arttığı vurgulanmaktadır. Ancak bu dönemde hazırlanan BTI Raporları, AB İlerleme Raporları ve Freedom House Raporları'nda da dile getirildiği gibi özellikle ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü konularında demokratik açıdan gerilemelerin görüldüğü ortaya konmaktadır.

3.5. 2002-2011 YILLARI ARASINDAKİ ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARI DÖNEMİNİN DEMOKRASİ VE HİBRİT REJİM TANIMLAMALARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

2002 yılının Kasım ayı itibarıyla iktidara gelen AKP'nin, ilk iktidar döneminden itibaren siyasi söyleminin önemli bir kısmını demokratikleşme oluşturmuştur. 2002-2011 yılları arasında AB'ye üye olma hedefiyle bütünleşen AKP'nin demokratikleşme perspektifi, hem partinin iç ve dış kamuoyunu ikna etmesine ve seçim zaferleri kazanmasına yardımcı olmuş, hem de partinin siyasi yapı içinde iktidarını sınırlayan organlara karşı hareket alanı kazanmasını sağlamıştır. AKP iktidarı açısından bu derece önem arz eden demokrasi anlayışının literatürde yer alan tanımlamalar ışığında değerlendirilmesi, partinin sahip olduğu demokratikleşme perspektifinin hangi noktalarda başarılı olup, hangi noktalarda yetersiz kaldığına ilişkin bir çerçeve çizilmesine yardımcı olacaktır.

AKP'nin demokrasi anlayışı içerisinde ülkeyi yönetecek kişilerin belirlenmesi için seçimlerin düzenlenmesi ve “milli irade”nin sandıkta tecelli etmesi parti programında, tüzüğünde ve parti liderlerinin söylemlerinde dile getirildiği gibi önemli bir yere sahiptir. AKP'nin 2002-2011 arasındaki iktidar döneminde düzenlenen iki genel seçim, iki yerel seçim ve iki referandumun her biri yukarıda incelenen AB İlerleme Raporları, Freedom House Türkiye Raporları ve BTI Türkiye Raporları'nda belirtildiği gibi serbest, adil ve rekabetçi koşullarda düzenlenmiştir. Siyasi liderlik için adil, serbest ve rekabetçi bir yarışmanın bulunması açısından AKP iktidarı 2002-2011 arasında Schumpeter'in minimalist demokrasi tanımlamasına uygun düşen Türkiye'deki düzeni devam ettirmiştir.

Dahl'ın poliarşi tanımı içerisinde yer alan serbest ve adil seçimlerin düzenlenmesi, kapsayıcı oy kullanma ve seçilme hakkının bulunması 2002-2011 yılları arasındaki AKP iktidarında yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'de öteden beri geldiği şekliyle korunmuştur. AKP iktidarı Dahl'ın poliarşi tanımı içerisinde yer alan ifade özgürlüğüne ilişkin olarak ilk iktidar döneminde yasal düzlemde önemli adımlar atmış ve iktidarından önceki döneme göre görece bir ilerleme sağlamış, ancak ikinci iktidar döneminde medya içerisinde ve gazeteciler arasında otosansürün artması, tutuklu gazeteci sayısının artması, muhalif medya grubuna kesilen vergi cezası, basılmamış kitaba el konulması gibi konularda ifade özgürlüğünden geri adım attığı görülmüştür. 2002-2011 arasında

medyaya yönelik çeşitli baskılar, Kürtçe yayın yapan çeşitli basın-yayın organlarının kapatılması ve internet sitelerine ilişkin yasaklamalar görölse de, alternatif bilgi kaynaklarına erişim konusunda dramatik bir gerileme görülmemiştir. Örgütlenme özgürlüğü açısından ise AB İlerleme Raporları'nda vurgulandığı gibi yasal düzlemde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. 2002-2011 yılları arasında AKP iktidarının Dahl'ın poliarsşi kriterleri içerisinde gerçekleştirdiği en önemli ilerleme “yürütülen siyasalara ilişkin kontrolün seçilmiş organlarda olması”na yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. AKP iktidarı ilk döneminden itibaren hem ordunun siyasal yapı üzerindeki etkisini kırarak yasal reformlar gerçekleştirmiş, hem de ordunun siyasete doğrudan müdahale çabalarının sembolü olan 27 Nisan 2007 e-muhtırasına karşı koymuştur.

Merkel'in yerleşik demokrasi kavramını oluşturan nitelikler içerisinde bulunan demokratik seçimli rejim, yukarıda belirtildiği gibi 2002-2011 yılları arasında korunmuştur. İfade özgürlüğünü, örgütlenme özgürlüğünü ve gösteri özgürlüğünü içeren katılıma dönük siyasal haklar ve özgürlükler konusunda, AKP iktidarı özellikle ilk iktidar döneminde yasal olarak önemli düzenlemeler gerçekleştirmiş, ancak yasal alandaki düzenlemelerin uygulanmasında çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Bunun yanında AKP iktidarının ikinci döneminde bu konularda yukarıda belirtildiği gibi çeşitli gerilemeler kaydedilmiştir. Devlet iktidarının sınırlanıp bireysel haklar ile özgürlüklerin korunması ve hukukun üstünlüğü alanlarında AKP iktidarının icraatları inişli çıkışlı bir performans göstermiştir. İlk iktidar döneminde etkin hükümet gücünü kullanmada ordu, yargı ve cumhurbaşkanlığı gibi devlet organları tarafından kısıtlanan AKP hükümeti, Türkiye'deki bireysel haklar ile özgürlüklerin genişletilmesine ilişkin olarak AB reformları çerçevesinde hareket etmiş, bunun yanında uzlaşmacı bir tutumu benimsemiştir. 2007-2011'i kapsayan ikinci iktidar döneminde ise AKP iktidarının da destek verdiği Ergenekon soruşturmalarında uzun tutukluluk süreleri ve adil yargılanma ilkesinin ihlal edilmesi gibi hukukun üstünlüğü ilkesini yıpratıcı uygulamalar gerçekleştirilmiş, bireysel hak ve özgürlüklerin korunup devlet iktidarının sınırlanmasına ilişkin anlayış AKP'nin ordu ve yargının siyasal sistem üzerindeki etkisini kırmasından sonra gerilemeye başlamıştır. AKP'nin siyasal yapı içerisinde iktidarını sağlamlaştırması sonrasında AB İlerleme Raporları'nda belirtildiği gibi kutuplaşmış bir siyasal ortam oluşmuş, AKP'nin ilk iktidar dönemindeki görece uzlaşmacı ve çoğulcu tutumunun yerini çoğunlukçu anlayış almaya başlamıştır.

2002-2011 yılları arasındaki AKP iktidarı döneminde Merkel'in yerleşik demokrasi tanımlamasında yer alan başka bir nitelik olan ve yargı gibi anayasal denge-fren mekanizmalarının yürütmeyi kontrol etmesini içeren yatay denetim demokratik sisteme uygun şekilde işlemiştir. Bu konuda AKP hükümetinin kimi zaman demokratik denge-fren mekanizmalarının gerektirdiği ölçünün dışında kısıtlandığı da -367 kararı, AKP'ye açılan kapatma davası- görülmüştür. 2010 referandumunda Anayasa Mahkemesi ve HSYK'nın üye seçiminin ve yapısının değiştirilmesiyle beraber yargının daha demokratik bir yapıya kavuşması mümkün olmuş, ancak yargının yürütmenin ve yasamanın kontrolüne gireceğine ve denge-fren görevinin aksayacağına ilişkin endişeler artmıştır. Merkel'in yerleşik demokrasi kavramını oluşturan son nitelik olan etkin hükümet gücünün kullanımına ilişkin olarak ise, yukarıda da belirtildiği gibi AKP hükümeti çok önemli adımlar atmış ve ordunun siyasal yapı üzerindeki etkisini pasivize etmiştir.

2002-2011 yılları arasındaki AKP iktidarı dönemini hibrit rejim tanımlamaları açısından ele aldığımızda, Türkiye'nin bu dönemde sorunlu ve eksik bir demokrasi olma niteliğini korumakla beraber, demokratik açıdan geriye gitmediğini ve hibrit rejimlerin niteliklerine sahip olmadığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin AKP iktidarı öncesinde ve AKP'nin ilk iktidar döneminde Merkel'in tanımladığı eksik demokrasi türlerinden seçilmişlerin etkin yönetim gücüne sahip olmadığı bir vesayetçi demokrasi olduğu söylenebilir. Yine AKP iktidarı öncesinde Türkiye'nin temel insan hakları ve özgürlüklerinin kısıtlanması açısından Zakaria'nın tanımıyla illiberal bir demokrasi olduğu belirtilebilir. AKP'nin 2002-2007 yılları arasında gerçekleştirdiği AB reformları ile liberal olmayan nitelikleri yasal düzlemde gerilettiği ve uygulamaya ilişkin olarak görece bir ilerleme sağladığı söylenebilir. AKP'nin 2002-2011 yılları arasındaki gerçekleştirdiği reformlar ile ordunun siyasal yapı içerisindeki etkisini zayıflatarak vesayetçi demokrasinin özelliklerinin kaybolmasını sağladığı da görülmektedir.

O'Donnell'in delegasyoncu demokrasi tanımlamasından hareket edersek, 2002-2011 yılları arasındaki AKP iktidarı döneminde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın sahip olduğu siyasi karizmasına ve 2007 seçimleri sonrasında parti içerisindeki liderliğini pekiştirmesine rağmen, delegasyoncu demokrasi tanımlamasına uygun düşecek şekilde denge-fren mekanizmalarından bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir.

Levitsky ve Way'in rekabetçi otoriter olarak tanımladığı hibrit rejim türü içerisinde ise, eşit ve adil olmayan seçimlerin düzenlenmesi, yasamanın etkisizleştirilmesi, yargının iktidarın kontrolü altında tutulması ve medyanın üstü kapalı mekanizmalar ile sindirilmesi gibi özellikler bulunmaktadır. 2002-2011 arasındaki AKP iktidarı döneminde sadece medyanın üstü kapalı mekanizmalar ile sindirilmesi -Doğan Grubu'na kesilen vergi cezası- görülmüştür.

4. BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DEMOKRATİKLEŞME ANLAYIŞI (2011-2018)

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002-2011 yılları arasında sürdürdüğü iktidarı demokratikleşme açısından değerlendirildiğinde, özellikle 2007 yılından sonra çeşitli inişler ve çıkışlar görülsede, genel olarak önemli ilerlemelerin kaydedildiği görülmektedir. Bu durum bir önceki bölümde ele alınan AB İlerleme Raporları, Freedom House ve BTI'nın Türkiye değerlendirmeleri ile onaylanmaktadır. 12 Haziran 2011 tarihinde düzenlenen genel seçimlerde AKP'nin yaklaşık % 50'lik bir oy oranına ulaşması, pek çok açıdan partinin izlediği politikalarda, söylemlerinde ve demokratikleşme anlayışında önemli bir kırılma noktası olarak görülmektedir. 2002-2011 yılları arasında iktidarını frenleyen tüm aktörleri büyük ölçüde pasivize eden AKP iktidarı, elde ettiği büyük seçim zaferi ile birlikte siyasal alanda tek belirleyici aktör haline gelmiştir. Bir önceki dönemden farklı olarak 2011'den itibaren artık Türkiye'nin demokratikleşme alanında sağladığı ilerleme veya gerileme, tamamen AKP iktidarının benimsediği politik duruşa göre şekillenmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde 12 Haziran 2011 genel seçimlerinden, TBMM'de 24 Haziran 2018'de erken seçim düzenlenmesine ilişkin karar alınan tarih olan 21 Nisan 2018 tarihine kadar olan süreçte AKP'nin demokratikleşmeye ilişkin anlayışı ele alınacaktır. Bölüm içerisinde iki ayrı alt başlıkta AKP'nin üçüncü (2011-2015) ve dördüncü (2015-2018) iktidar döneminde yaşanan siyasal olaylar demokratik ve anti-demokratik gelişmeler çerçevesinde ele alınacaktır. Her iki alt başlık içerisinde bu dönemlere dair yayımlanan Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı Türkiye İlerleme Raporları ve Freedom House ile BTI Türkiye değerlendirmeleri ışığında Türkiye'nin ve dolayısıyla AKP iktidarının demokratikleşme alanında sağladığı ilerlemeler ve gerilemeler incelenecektir. Bölüm içerisinde son olarak demokrasi ve hibrit rejim tanımlamaları ışığında AKP iktidarının üçüncü ve dördüncü dönemindeki demokrasi anlayışı değerlendirilecektir.

4.1. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ İKTİDAR DÖNEMİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER VE DEMOKRATİKLEŞME ANLAYIŞI (2011-2015)

12 Haziran 2011 tarihinde düzenlenen seçimlerde AKP %49.8'lik oy oranına sahip olarak ve 326 milletvekili kazanarak üçüncü defa tek başına iktidara gelmiştir. AKP bu sonuçla iktidarı kazandıktan sonra girdiği iki genel seçimde de oy oranını arttırarak iktidarını koruyan Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk siyasal parti olmuştur. AKP iktidarının demokratik olarak gerçekleştirilen bu seçimde elde ettiği önemli başarı ve yaklaşık % 50'lik oy oranı aynı zamanda AKP iktidarının bu dönemden itibaren en belirgin karakteristik özelliklerinden biri haline gelecek olan çoğunlukçu siyaset anlayışının ön plana çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Halkın % 50'sinin desteğine sahip olmak ile güçlendirilmiş “milli irade” söylemi, Başbakan Erdoğan'ın ve AKP ileri gelenlerinin siyasi ve toplumsal muhalefet tarafından dile getirilen eleştirilere verdikleri cevaplarda 2011'den sonra sık sık yer almıştır.

2011 yılı içerisinde ordunun siyasi alandaki etkisinin sona ermesi açısından önemli olaylar yaşanmıştır. Seçimlerden sonra Ağustos ayında toplanan Yüksek Askeri Şura öncesinde Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner ile kuvvet komutanları görevlerinden istifa etmişlerdir. İstifaların arkasında Ergenekon soruşturması ile bağlantılı olarak yürütülen “internet andıcı” soruşturmasının⁷⁶ bulunduğu iddia edilmiştir⁷⁷. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının istifası sonrasında YAŞ toplantısının oturma düzeni de değiştirilmiştir. Daha önce masanın başında Genelkurmay Başkanı ve Başbakan yan yana otururken, toplantıya Başbakan'ın başkanlık ettiğini göstermek amacıyla Başbakan'ın masanın başında tek başına oturacağı bir düzen oluşturulmuştur. Aynı şekilde bir sonraki MGK toplantısında da oturma düzeni değiştirilmiş ve asker üyeleri ile hükümet üyeleri karışık oturmaya başlamıştır⁷⁸. 28 Ağustos 2011 tarihi itibarıyla 27

⁷⁶ İnternet andıcı soruşturması içerisinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından hükümete ilişkin kara propaganda yürütülmesine yönelik internet siteleri oluşturulduğu iddia edilmiştir. Soruşturma kapsamında 2012 yılı başında eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ “Terör örgütü yöneticisi olmak ve darbeye teşebbüs” suçlamasıyla tutuklanmıştır <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/eski-genelkurmay-baskani-ilker-basbug-tutuklandi-19615243> Erişim Tarihi: 21.04.2018

⁷⁷ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/07/110729_turkey_kosaner Erişim Tarihi: 21.04.2018

⁷⁸ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/koskte-de-oturma-duzeni-degisti-18519508> Erişim Tarihi: 21.04.2018

Nisan 2007'de yayımlanan e-muhtıra da TSK'nın internet sitesinden kaldırılmıştır⁷⁹. Yaşanan bu gelişmeler hükümetin ordu üzerindeki kontrolü tamamen sağladığını gösteren sembolik olaylar olarak değerlendirilebilir.

AKP iktidarının, komuta kademesinin değişmesi ile ordu üzerindeki, 2010 referandumu ile birlikte getirilen yeni yapıyla da yargı organları üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırması, AKP'nin iktidara geldiğinden beri sabırla beklediği konulara ilişkin düzenlemeler yapmasına olanak sağlamıştır. İlk olarak 2004 yılında gündeme getirilen ancak dönemin Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilen imam-hatip öğrencileri de dâhil olmak üzere meslek lisesi öğrencilerine üniversiteye girişte uygulanan katsayı farkı düzenlemesi 2011 yılı sonunda YÖK aracılığıyla kaldırılmıştır⁸⁰. Daha sonra 2012 yılında imam-hatip okullarının orta bölümünün yeniden açılmasını sağlayacak olan “4+4+4” eğitim sistemi kabul edilmiştir⁸¹. AKP iktidarı yeni kabul edilen eğitim sisteminde Türk eğitim sisteminde özgürlüğü kısıtlayan ve ideoloji aşıl原因 düzeni değiştirmek yerine dinsel eğitimi güçlendirmeyi amaçlamıştır (Çınar ve Sayın, 2014: 377).

AKP iktidarının 2011 sonrasında kendi seçmen tabanına yönelik olarak gerçekleştirdiği icraatların yanında söylem olarak da muhalefetin tepkisini çeken bir dili benimsediği görülmektedir. Eğitim sisteminin değiştirilmesi esnasındaki tartışmalarda Başbakan Erdoğan muhafazakâr demokrat bir parti olarak “Dindar bir gençlik” yetiştirmek istediklerini ifade etmiştir⁸². Bu ifadede de görüldüğü üzere AKP 2011 sonrasında sahip olduğu parlamento çoğunluğuna dayanarak muhafazakârlaşmaya dayanan, dinin kamusal hayattaki rolünü genişleten büyük çaplı bir sosyal mühendislik projesini hayata geçirmiştir (Öniş, 2013: 108).

AKP'nin 2011 sonrasında toplumu muhafazakârlaştırmaya ve dini değerleri toplumsal hayatta görünür kılmaya dayalı söylemleri ve icraatları, partinin çoğunlukçuluğa dayanan, iktidar iradesinin dışındaki muhalif söylemler ile önerilere kulak tıkayan ve

⁷⁹ <http://t24.com.tr/haber/27-nisan-bildirisi-tsknin-sitesinden-kaldirildi.165598> Erişim Tarihi: 21.04.2018

⁸⁰ <http://www.milliyet.com.tr/artik-katsayi-yok-gundem-1469920/> Erişim Tarihi: 21.04.2018

⁸¹ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm> Erişim Tarihi: 21.04.2018

⁸² <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dindar-bir-genclik-yetistirmek-istiyoruz-19819295> Erişim Tarihi: 21.04.2018

kutuplaştırıcı bir anlayışı benimsediğini göstermektedir. 2013 yılında AKP İstanbul İl Başkanı Aziz Babuşçu'nun "inşa dönemi" olarak tanımladığı bu sürece ilişkin söyledikleri oldukça açıklayıcıdır:

"10 yıllık iktidar dönemimizde bizimle şu ya da bu şekilde bizimle [sic] paydaş olanlar, gelecek 10 yılda bizimle paydaş olmayacaklar. Çünkü bu geçtiğimiz 10 yıl içinde, bir tasfiye süreci ve bir tanımlama özgürlük, hukuk, adalet söylemi etrafında yaptıklarımıza paydaşlar vardı. Onlar da şu ya da bu şekilde her ne kadar bizi hazmedemeseler de; diyelim ki liberal kesimler, şu ya da bu şekilde bu süreçte bir şekilde paydaş oldular ancak gelecek inşa dönemidir. İnşa dönemi onların arzu ettiği gibi olmayacak. Dolayısıyla o paydaşlar bizimle beraber olmayacaklar. Dün bizimle beraber şu ya da bu şekilde yürüyenler, yarın bizim karşımızda olan güçlerle bu sefer paydaş olacaklar. Çünkü inşa edilecek Türkiye ve ihya edilecek gelecek onların kabulleneceği bir gelecek ve bir dönem olmayacak."⁸³

Aziz Babuşçu'nun bu açıklamasından da anlaşılacağı gibi AKP'nin, ilk on yıllık iktidarında benimsemiş olduğu duruş ve anlayışı terk etmeye başladığı, dolayısıyla aldığı yeni pozisyonun özgürlük, hukuk ve adalet gibi demokratik normları benimsemiş ve zamanında kendisine destek vermiş kesim ve kimseleri rahatsız edeceği görülmektedir. Babuşçu'nun açıklamaları AKP'nin bundan sonra izleyeceği politikalarda demokratik normları güçlendirme arzusunu taşımadığının habercisi niteliğindedir.

AKP'nin üçüncü iktidar döneminde görülen bir başka özellik de, Başbakan Erdoğan'ın siyasi liderlik karizmasına dayanarak tüm siyasal otoriteyi kendi elinde toplamasıdır. Bu dönemde Başbakan Erdoğan'ın söylemlerinde demokratik meşruiyetin dayandığı tek yerin sandık olduğu belirtilerek "milli irade"nin belirleyiciliğine yapılan vurgu sürekli olarak artış göstermiş, bununla paralel olarak hesap verilebilirlik de seçim sonuçlarındaki başarı düzeyine endekslenmiştir (Özbudun, 2014: 163). Bu gelişmeler esasında çoğulculuğa ve demokratik denge mekanizmalarına vurgu yapan AKP programı ve tüzüğüne aykırıdır. Aynı zamanda salt seçim sandığının belirleyiciliği üzerinde duran açıklamalar, Recep Tayyip Erdoğan'ın bizzat kendisinin 2004 yılında tarif ettiği "derin demokrasi" anlayışına ters düşmektedir. Bu durum Başbakan Erdoğan'ın söylemlerine ve icraatlarına ağırlıklı olarak yansımaya başladıkça siyasal ortamdaki ve toplum içindeki kutuplaşma artmış, toplumsal muhalefet içerisinde Erdoğan'ın otoriterleşmesine ve kendi muhafazakâr değerlendirmelerine uygun olmayan hayat tarzlarına yönelik eleştirilerine tepki oluşmuştur.

⁸³ <http://t24.com.tr/haber/babuscu-onumuzdeki-10-yil-liberaller-gibi-eski-paydaslarimizin-kabullenecegi-gibi-olmayacak,226892> Erişim Tarihi: 22.04.2018

Başbakan Erdoğan'a ve AKP hükümetine dönük tepkiler 2013'ün Haziran ayında sokağa taşmıştır. Mayıs ayı içerisinde üst üste yaşanan olaylar bu durumu tetiklemiştir. İlk olarak Ankara'daki metro hatlarından Ankaray'ın Kurtuluş durağında yolculara ahlak kurallarına uymaları yönünde anons yapılması, toplum içerisinde tartışma yaratmış ve muhalefet tarafından eleştirilmiştir⁸⁴. Mayıs ayı sonlarında alkol satışını ve tanıtımını kısıtlayan yasanın TBMM'de kabul edilmesi⁸⁵ hayat tarzlarına müdahaleye ilişkin bir başka tartışma başlatmıştır⁸⁶. Dini gerekçelerle alkol satışının kısıtlandığı yönünde ortaya çıkan eleştirilere Başbakan Erdoğan'ın "İki tane ayyaşın yaptığı yasa muteber de dinin emrettiğinin neden reddedilmesi gerekiyor"⁸⁷ şeklinde cevap vermesi, kamuoyunda iki ayyaşla kimin kastedildiğine ve dinin emirlerinin laik bir devletin yasaları için nasıl bir referans olacağına ilişkin tartışmaların alevlenmesine neden olmuştur. İstanbul Taksim Meydanı'nda bulunan Gezi Parkı'nın alanına daha önce Gezi Parkı'nın yapıldığı alanda bulunan "Topçu Kışlası"nın yeniden inşa edilmesi için hazırlıklara başlanması ise tüm bu olaylarla birlikte toplumdaki gerilimi daha da tırmandırmıştır. İstanbul'un merkezindeki az sayıdaki yeşil alandan biri olan Gezi Parkı'na yönelik olarak başlatılan bu girişimi protesto etmek için çevreci hassasiyetleri ön plana çıkan küçük bir grup park içinde eylem yapmaya başlamıştır. 29 Mayıs 2013 tarihinde Başbakan Erdoğan Gezi Parkı'nda eylem yapanlara dönük olarak 'Biz laf üretmiyoruz. Biz iş üretiyoruz. İşte birileri geliyor. Taksim meydanında Gezi Parkı'nda şöyle olmuş böyle olmuş. Ne yaparsanız yapın. Biz kararı verdik" şeklinde bir demeç vermiştir⁸⁸. Ertesi gün Gezi Parkı'nda kamp kuran eylemcilerin çadırları yakılmış, protesto için toplanan kalabalığa biber gazı püskürtülmek suretiyle sert bir biçimde müdahale edilmiştir. Bu olayın ardından 31 Mayıs 2013 akşamı başlayan olaylar ile başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok şehirde geniş katılımlı protestolar başlamıştır. Protestoların içeriği Gezi Parkı'ndaki ağaçların korunmasının ötesine geçerek AKP hükümetinin ve Başbakan Erdoğan'ın benimsediği iddia edilen otoriter ve çoğunlukçu anlayışa yönelmiş, farklı hayat tarzlarının yasalar ve toplumsal baskı ile

⁸⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/ankaray-istasyonunda-ahlak-anonsu-23342317> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁸⁵ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130611.pdf> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁸⁶ <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/yeni-icki-yasaklari-ne-degistirdi-1134889/> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁸⁷ <https://www.cnnturk.com/2013/turkiye/05/28/basbakan.iki.ayyasin.yaptigi.muteber.de/709778.0/index.html> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁸⁸ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gezi-parki-icin-karar-verdik-23390657> Erişim Tarihi: 22.04.2018

sindirilmeye çalışılmasına karşı duyulan birikmiş tepkinin ifadesine dönüşmüştür. Yaklaşık iki ay devam eden protestolar süresince polisin orantısız güç kullandığı iddiaları sıklıkla dile getirilmiş ve Başbakan Erdoğan'ın sert söylemleri devam etmiştir. Başbakan Erdoğan Gezi eylemleri ile ilgili olarak faiz lobisi, sermaye grupları ve medya grupları aracılığıyla Türkiye ekonomisinin hedef alındığını, uluslararası medya kuruluşlarının olayları kışkırttığını, eylemler esnasında Dolmabahçe'de bulunan camide içki içildiğini, müezzinin tehdit edildiğini ve görüntülerin ellerinde olduğunu ifade eden açıklamalar yapmış, kendisini sertlikle itham edenlere dönük olarak değişmeyeceğini belirtmiştir⁸⁹.

Gezi eylemlerinin ulaştığı yüksek katılıma ve yarattığı toplumsal muhalefete cevap verilmesi için AKP tarafından "Milli İradeye Saygı" mitingleri düzenlenmiştir. Milli İradeye Saygı mitingleri içerisinde de Başbakan Erdoğan sert tutumunu sürdürmüş, Gezi eylemlerini Türkiye'nin üzerinde oynanan büyük oyunların bir parçası olarak lanse etmiştir. Milli İradeye Saygı mitingleri içerisinde Başbakan Erdoğan'ın ve dolayısıyla AKP'nin yeni dönemdeki demokrasi anlayışını açık bir şekilde görmek mümkün olmuştur. Erdoğan'ın Milli İradeye Saygı mitinglerinde verdiği mesajlara göre, demokrasilerde önemli olan çoğunluktur ve çoğunluk sokaktaki çapulcular⁹⁰ tarafından değil, sandık tarafından belirlenir. Yine Erdoğan'a göre yabancı güçlerin desteğiyle kurgulanmış Gezi eylemleri, göstericilerin sayısal olarak az olduğunu bilmeleri sebebiyle ülkeyi istikrarsızlığa sürükleyerek iktidarı değiştirmek için kurguladıkları planlı bir hamledir. AKP'nin benimsemiş olduğu seçime dayanan çoğunlukçu demokrasi anlayışında, azınlıkta bulunanların yürütülen siyasalara etki edebilme düşüncesine yer olmadığı görülmektedir (Taşpınar, 2014: 52).

Gezi eylemleri esnasında yaşanan iki olayla ilgili iddia da, özellikle iddiaların ciddiliği açısından dikkati çekmiştir. Dolmabahçe camiinde içki içildiğine dönük iddialar caminin imamı ve müezzinin tarafından yalanlanmış, bu yalanlama sonrasında cami imamı ve müezzinin görev yerleri değiştirilmiştir⁹¹. Bir başka iddia ise İstanbul Kabataş'ta Gezi

⁸⁹ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130611_erdogan_gezi_konusmasi Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁹⁰ Gezi eylemcileri Başbakan Erdoğan tarafından çapulcu olarak nitelendirilmiştir. <http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan-erdogan-biz-birkac-capulcunun-yaptiklarini-yapmayiz-1136875/> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁹¹ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dolmabahce-camii-imami-halil-necipoglu-cami-icerisinde-alkol-kullanan-gormedim-29264724> Erişim Tarihi: 22.04.2018

eylemleri sırasında üstleri çıplak, deri eldivenli bir grup eylemcinin başörtülü bir kadını ve bebeğini darp edip üzerlerine idrarlarını yaptıkları şeklinde dile getirilmiştir. Başbakan Erdoğan da mağdur olan kadını bir yakını olarak tanımlayıp, Gezi eylemleri ve sonrasında sık sık bu iddiayı destekleyen açıklamalar yapmıştır. Olaylara ilişkin olarak 2014'te medyada yayınlanan görüntülerde ise herhangi bir darp olayının yaşandığı gözükmemektedir. Görüntülerin ortaya çıkmasından sonra olaya ilişkin görüntüleri izlediğini iddia eden ve darp olayını gördüklerini belirten gazeteciler ve siyasilerin tamamı olayın yaşanmadığına ilişkin çeşitli açıklamalarda bulunmuştur⁹². Toplum içerisindeki kutuplaşmayı derinleştirmeye yönelik olarak ortaya atıldığı ileri sürülen bu iddiaların, AKP iktidarının üçüncü döneminde giderek daha fazla hissedilen toplumsal ve siyasi muhalefeti kamuoyu baskısı altına alma girişimleri olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Bir taraftan Gezi Eylemleri ile ilişkili muhtelif olay ve kişilere yönelik yapılan haberlerde hükümete yakın medya organlarının sıklıkla dezenformasyona başvurmaları dikkat çekerken, bir diğer taraftan da merkez medya olarak anılan kanal ve gazetelerde eylemlere ilişkin haberlerin, eylemlerin ilk günlerine kıyasla çok daha az yer bulduğu görülmektedir. Eylemlerin İstanbul'da ve Ankara'da ateşli bir şekilde devam ettiği ve polis müdahalesinin yaşandığı sırada haber kanallarının canlı yayın yapmaması büyük tepki çekmiştir. İngiliz yayın kuruluşu BBC de Türkiye'deki ana akım medyanın Gezi protestolarını yayınlamakta gecikmesine vurgu yapılan 'Dünya Gündemi' programının NTV kanalında yayınlanmaması sonrasında NTV ile ortaklığını sona erdirmiştir⁹³. Gezi eylemleri esnasında medyanın uyguladığı otosansür, toplumu bilgiye erişim kaynağı bakımından sosyal medya sitelerine ve uygulamalarına yöneltmiştir.

Gezi eylemleri ile birlikte Türkiye'deki demokrasinin durumuna yönelik başlayan eleştirilerin yurt içi ve yurt dışında artarak devam etmesi karşısında 30 Eylül 2013 tarihinde Başbakan Erdoğan tarafından bir demokratikleşme paketi açıklanmıştır. Paket

<http://t24.com.tr/haber/camide-icki-ictiler-iddiasini-yananlayan-muezzin-tesekkur-beklerken-tenzil-edildim,277963> Erişim Tarihi: 22.04.2018

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dolmabahce-camisinin-imam-ve-muezzini-gitti-24756039> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁹² <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kabatasta-aslinda-ne-oldu-40005830> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁹³ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130614_bbc_ntv_peter_horrocks Erişim Tarihi: 22.04.2018

içerisinde siyasal hakların genişletilmesi, yaşam tarzına saygıya güvence, toplantı ve gösteri haklarının genişletilmesi, özel okullarda farklı dil ve lehçelerde eğitim imkânı, kişisel verilere yasal güvence, nefret suçu ve ayrımcılıkla mücadele ve kamuda kılık kıyafet özgürlüğü gibi başlıklarda atılacak adımlar sıralanmıştır (Demokratikleşme Paketi, 2013). Ancak paket içerisindeki düzenlemelerin bir kısmı hayata geçirilmiş, bir kısmı ise rafa kaldırılmıştır. Mesela %10 barajının yeniden düzenlenmesine ilişkin getirilen üç öneri arasında barajın aynı sistemle korunması devam ettirilmiştir. Demokratikleşme paketi içerisinde yer alan bazı düzenlemeler 2014 yılı içerisinde TBMM'de kabul edilmiştir. Yeni düzenlemelerle X, Q, W gibi Türkçe'de bulunmayan ancak Kürtçe'de kullanılan harflere izin verilmiş, Kürtçe eğitim veren özel okullar kurulmasının önündeki engel kaldırılmış, siyasi partilerde eş başkanlığın önü açılmış, nefret ve ayrımcılığa dönük yasal değişiklikler yapılmış, seçim yardımı almak için ulaşılması gereken oy oranı düşürülmüş ve yaşam tarzına saygıya güvence altına almak için Türk Ceza Kanunu'nun 115. maddesinde değişiklik yapılmıştır.⁹⁴ Bununla beraber 2009'da YÖK'ün genelgesiyle üniversitelerde kaldırılan başörtüsü yasağının yanında demokratikleşme paketi ile kamu çalışanlarına dönük başörtüsü yasağı da kaldırılmıştır.

Ancak her ne kadar “yaşam tarzına saygı”yı güvence altına alacak değişiklikler demokratikleşme paketinde yer alsa da, artık Başbakan Erdoğan'ın söylemleriyle kendini tanımlamaya başlamış AKP iktidarının Gezi eylemleri sonrasında da yaşam tarzlarına ve özel hayata müdahale ettiği iddiasını güçlendiren olaylar yaşanmıştır. Daha önce Başbakan Erdoğan tarafından dile getirilen en az üç çocuk yapılmasına⁹⁵ ilişkin “tavsiye”nin ve kürtajın yasaklanması ile sezaryen doğumların kısıtlanmasına⁹⁶ dair yasal düzenleme planlarının yanı sıra, Kasım 2013 tarihinde kadın ve erkek üniversite öğrencilerinin evlerde beraber kalmasını önleyecek bir yasal düzenleme yapılması yine Başbakan Erdoğan tarafından dile getirilmiştir⁹⁷. Vatandaşların özel

⁹⁴ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313-15.htm> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁹⁵ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-en-az-uc-cocuk-dogurun-8401981> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁹⁶ <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-kurtaj-yasasini-cikartacagiz-1089484/> Erişim Tarihi: 22.04.2018

⁹⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-onemli-aciklamalar-25051658> Erişim Tarihi: 22.04.2018

alanlarının düzenlenmesini içeren bu yasa teklifi daha sonra rafa kaldırılrsa da, özellikle AKP'nin üçüncü iktidar döneminde somutlaşan ve otoriter ile yarı-otoriter rejim tiplerinde görülebilecek vatandaşların özel hayatına ve tercihlerine müdahil olma ve denetleme arzusunu göstermektedir.

Üniversiteye hazırlık sürecinde önemli bir yer teşkil eden dersanelerin kapatılmasına ilişkin 2013'ün Kasım ayında hazırlanan yasal düzenleme, AKP iktidarının üçüncü döneminde Gezi Eylemleri ertesinde yaşanan başka bir önemli kırılma noktasıdır. Özellikle Ergenekon soruşturmaları kapsamında Gülen cemaati mensubu devlet görevlileri ile ortak hareket eden ve Gülen cemaati medyası tarafından desteklenen AKP iktidarının Gülen cemaati ile olan ilişkileri 2012 yılında yaşanan "MİT Krizi"⁹⁸ sebebiyle gerilmiştir. Gülen cemaatinin güçlü bir örgütlenme kurabilmesi ve yeni üyeler tedarik edebilmesi için elzem olan dersanelerin AKP iktidarı tarafından kapatılması, Gülen cemaati ile AKP iktidarı arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Fethullah Gülen'e yakınlığı ile bilinen AKP milletvekili Hakan Şükür'ün 16 Aralık 2013'te partisinden istifa etmesinden⁹⁹ bir gün sonra AKP kabinesi içerisinde yer alan dört bakana ve bu bakanların üçünün oğullarına İran ile yasadışı altın ticareti yaptıkları iddiasıyla yolsuzluk soruşturması başlatılmış ve soruşturmada adı geçen bakanların oğulları gözaltına alınmıştır¹⁰⁰. 25 Kasım 2013'te Başbakan Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan'ın da şüpheliler arasında bulunduğu ikinci bir gözaltı dalgası başlatılmaya çalışılmış, ancak emniyet güçleri savcının gözaltı talebini yerine getirmemiştir. Başbakan Erdoğan yaşanan gelişmeler ışığında devlet içindeki Fethullahçı örgütlenmenin bir paralel devlet oluşturduğunu belirtmiş (Taş, 2017: 6) ve 17-25 Aralık soruşturmaları olarak anılan soruşturmayı bir darbe girişimi olarak nitelemiştir.

⁹⁸ 7 Şubat 2012 tarihinde MİT Müsteşarı Hakan Fidan savcılık tarafından PKK ile gerçekleştirilen Oslo görüşmelerine dair ifadeye çağırılmış, ancak Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın telkinleriyle Fidan ifade vermeye gitmemiştir. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/713829-mit-mustesari-ifadeye-cagildi> Erişim Tarihi: 22.04.2018

Devlet içinde yaşanan kriz, MİT Müsteşarı'nın soruşturulmasının Başbakanlığın iznine bağlanmasıyla sonuçlanmıştır. 7 Şubat 2012'de MİT Müsteşarı'nı ifadeye çağıran savcının Gülen Cemaati ile bağlantılı olduğu savunulmuş, AKP hükümeti ile devlet içerisinde yargı ve emniyetteki güçlü yapılanmasını Ergenekon ve Balyoz soruşturmaları ile kanıtlayan Gülen cemaati arasındaki ilişkilerin bu olayla bozulmaya başladığı savunulmuştur.

⁹⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hakan-sukur-ak-partiden-istifa-etti-25375377> Erişim Tarihi: 22.04.2018

¹⁰⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/uc-bakanin-oglu-gozaltinda-25378920> Erişim Tarihi: 22.04.2018

17-25 Aralık soruşturmaları sonrasında AKP iktidarı Gülen cemaatinin emniyet ve yargıdaki etkisini kırabilmek adına emniyet ve yargı bürokrasisi içerisinde birçok yeni atama yapmış, adli polisin yetkilerine ve HSYK gibi yargı organlarının yapısına ve yetkilerine ilişkin yeni düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Yapılan değişiklikler ile daha önce Avrupa Birliği standartları ile uyumlu olan “savcının direkt emri ile polis soruşturması yapılması” düzenlemesi iptal edilmiş ve yürütülen soruşturmalara ilişkin hükümet yetkililerinin bilgilendirilmesi zorunlu kılınmıştır. HSYK’da ise Adalet Bakanı’nın daha etkin bir konuma gelmesini sağlayan değişiklikler yapılmıştır. Böylece yürütmenin yargı organı HSYK üzerindeki etkisi artmıştır (Şahin, 2017: 8). Değiştirilen savcılar ve emniyet yetkililerinin yerine gelen savcı ve bürokratlar Eylül 2014’te 17-25 Aralık soruşturmasını kapatmışlardır.

2014’te düzenlenen HSYK seçimleri, yargı bağımsızlığına ilişkin endişelerin artmasına neden olan bir başka olaydır. Dönemin AKP Grup Başkanvekili Mahir Ünal ve Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan HSYK seçimlerinde istenen sonuçların ortaya çıkmaması, yani desteklenen grubun seçimi kazanamaması durumunda seçimleri “gayrimeşru” sayacaklarını ve referandum sürecini işleteceklerine dair açıklamalar yapmışlardır¹⁰¹. Sonuçta seçimleri yasama ve yürütme organları ile uyum içinde çalışacağını belirten ve hükümetin desteklediği “Yargıda Birlik Platformu” kazanmıştır (Özbudun, 2015: 51).

19 Ocak 2014’te iç savaş halinde bulunan Suriye’ye malzeme götüren ve MİT mensuplarınca kullanılan bir tırın savcılık tarafından durdurulması bir başka krize yol açmıştır. Tırın aranması engellenmiş ve olay esnasında devlet görevlileri arasında silahlı çatışma çıkması ihtimali belirmiştir. AKP hükümeti tarafından yapılan açıklamalarda tırın Suriye’nin kuzeyinde bulunan Bayırbucak Türkmenleri’ne insani yardım malzemesi taşıdığı belirtilmiştir¹⁰². Yaşanan kriz sonrasında MİT’e daha geniş yetkiler sağlayan ve MİT’in yargı organları karşısında hesap verme zorunluluğunu hafifleten bir yasa tasarısı Nisan 2014’te TBMM’de kabul edilmiştir (Şahin, 2017: 10). MİT tırlarının içerisinde silah olduğuna dair görüntülerin 2015 yılında Cumhuriyet gazetesi tarafından yayınlanması ise, gazetenin genel yayın yönetmeni Can Dündar’ın

¹⁰¹ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kazanirlarsa-gayrimesru-sayariz-27269851> Erişim Tarihi:23.04.2018

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hukumet-b-planina-hazirlaniyor> Erişim Tarihi: 23.04.2018

¹⁰² <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bassavciliktan-mit-tirlari-aciklamasi-o-goruntuler-dosyada-yok-29138815> Erişim Tarihi: 22.04.2018

ve Ankara temsilcisi Erdem Gül'ün tutuklanması ile sonuçlanmıştır¹⁰³. Cumhuriyet gazetesinin manşetten MİT tırları haberini yayınlaması ertesinde Cumhurbaşkanlığı makamında bulunan Tayyip Erdoğan'ın katıldığı bir televizyon programında Cumhuriyet gazetesi genel yayın yönetmeni Can Dündar'ı kast ederek “Bu haberi özel haber olarak yapan kişi öyle zannediyorum ki bunun bedelini ağır ödeyecek. Öyle bırakmam onu”¹⁰⁴ cümlelerini sarf etmesi ve Can Dündar'ın birkaç ay sonra tutuklanması, Erdoğan'ın yargıya talimat verdiğine ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir. 2016'nın Şubat ayında Anayasa Mahkemesi'nin hak ihlali kararı vermesi ile birlikte Can Dündar ve Erdem Gül'ün tahliye edilmesi karşısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karara uymadığını ve saygı duymadığını belirterek tepki göstermiştir¹⁰⁵.

30 Mart 2014'te düzenlenecek yerel seçimler öncesinde Başbakan Erdoğan'ın aile çevresi, bakanları ve çeşitli işadamları ile yaptığı görüşmeleri içerdiği iddia edilen ses kayıtları internet ortamında yayımlanmıştır. Başbakan Erdoğan kayıtları montaj olarak nitelendirmiş ve büyük çoğunluğunun kendisine ait olduğunu reddetmiştir¹⁰⁶. İnternet üzerinden kayıtların yayınlanmasından sonra yapılan yeni yasal düzenlemeler ile Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'nın (TİB) Twitter'a erişimi engellemesi sağlanmış, ancak Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuru sonrasında Twitter'a erişim yasağı kaldırılmıştır (Şahin, 2017: 10).

Artık Başbakan Erdoğan ve AKP iktidarı tarafından paralel devlet olarak tanımlanan devlet içerisindeki Gülen cemaati yapılanmasına karşı ilan edilen savaş, AKP'nin ikinci iktidar döneminde başlayan Ergenekon, Balyoz ve bağlantılı davaların hukuki niteliğini de sorgulamaya açmıştır. Gülen cemaatine bağlı savcı ve emniyet birimleri tarafından yürütülen soruşturmalarda ve cemaat bağlantılı hâkimler tarafından yönetilen

¹⁰³ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151126_can_dunhdar Erişim Tarihi: 22.04.2018

¹⁰⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/mit-tirlari-icin-talimat-verdim-davayi-aninda-actim-29159854> Erişim Tarihi: 22.04.2018

¹⁰⁵ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/39955/anayasa-mahkemesinin-kararina-uyumuyorum-saygi-da-duymuyorum.html> Erişim Tarihi: 22.04.2018

¹⁰⁶ <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-erdogan-dan-ses-kayitlari-siyaset-1846650/> Erişim Tarihi: 22.04.2018 Başbakan Erdoğan konuşmaları içerisinde Aydın Doğan hakkında açılan bir dava ile ilgili Adalet Bakanı Sadullah Ergin ile yaptığı konuşmayı ve MİLGEM ihalesine ilişkin işadamı Metin Kalkavan ile yaptığı görüşmeyi açıklaması içerisinde doğrulanmıştır. Konuşmaların içeriğinde yargı sürecine ve ihale süreçlerine Başbakan Erdoğan'ın müdahil olduğu görülmektedir.

duruşmalarda mevcut bulunan hukuki sorun ve belirsizlikler, AKP iktidarı ile Gülen cemaati arasında çıkar çatışması çıkana kadar hükümet kanadı tarafından incelenmeye ve sorgulanmaya gerek görülmemiştir. Cemaat ile başlayan çatışma sonrasında ise Ergenekon, Balyoz ve bağlantılı davalardaki sanıkların tümü yeniden yapılan yargılamalarda beraat etmiş ya da savcı tarafından beraatları istenmiştir¹⁰⁷. Bu durum AKP iktidarının ikinci ve üçüncü döneminde hukukun üstünlüğüne, yargının bağımsızlığına ve tarafsızlığına ilişkin ciddi ihlallerin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Gezi eylemleri ve 17-25 Aralık soruşturması sonrasında gergin bir siyasi iklimde gerçekleşen 30 Mart 2014'te düzenlenen yerel seçimlerin kazananı bir kez daha AKP olmuştur. Genel seçimlere göre partinin oy oranında düşüş görülse de, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere büyükşehir belediye başkanlıklarının çoğunu AKP'li adaylar kazanmışlardır. Yerel seçimler sonrasında bu kez 2014'ün Ağustos ayında düzenlenecek ve ilk defa halkoyuyla belirlenecek cumhurbaşkanlığı seçimleri için hazırlıklar başlamıştır. Başbakan Erdoğan, halkoyuyla belirlenecek cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklamış ve seçim kampanyası sürecine başlamıştır. Parlamentodaki diğer partilerden CHP ve MHP “çatı aday” adı verilen bir ortaklığa giderek İslam İşbirliği Örgütü'nün eski genel sekteri Ekmeleddin İhsanoğlu'nu aday göstermişlerdir. 2012'de kurulan ve BDP'nin yerini alan Halkların Demokratik Partisi (HDP) adayı ise eş genel başkan Selahattin Demirtaş olmuştur.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelik yürütülen kampanya döneminde, demokratik bir sistemde olmaması gereken eşitsizliklerin diğer seçimlere nazaran daha görünür hale geldiği söylenebilir. 6271 sayılı Cumhurbaşkanı Seçim Kanunu'na göre devlet kanalı TRT'nin adaylar arasında tarafsız ve eşit bir yayın politikası izleme gerekliliği bulunmakla beraber, AKP'nin adayı Başbakan Erdoğan'a kampanya döneminde TRT'de diğer adaylarla kıyaslandığında çok daha fazla ağırlık verilmiştir. Bunun yanında Başbakan Erdoğan'ın seçim kampanyası dönemi içerisinde devlet kaynaklarını kullanarak diğer adaylara göre önemli bir avantaj sağladığı görülmektedir (Kalaycıoğlu, 2015: 161-162). Buradan hareketle demokratik bir seçim düzenlenmesinin ilkelerinden olan adil rekabetin seçim kampanyası döneminde ihlal edildiği ortaya çıkmaktadır.

¹⁰⁷ <http://t24.com.tr/haber/ergenekon-davasi-sil-bastan-savci-saniklarin-beraatini-istedi.410192>

Erişim Tarihi: 22.04.2018

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/1060335-balyoz-davasinda-tum-saniklara-beraat-karari>

Erişim Tarihi: 22.04.2018

Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında Başbakan Erdoğan'ın yaptığı konuşmalarda inanç ve etnik temelden hareketle muhalefet liderlerinin farklılığına da sık sık vurgu yaptığı görülmektedir. Kendisinin Sünni, CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun Alevi olduğunu, HDP eş genel başkanı Selahattin Demirtaş'ın ise Zaza olduğunu konuşmalarında sık sık vurgulayan Erdoğan'ın¹⁰⁸, bu dönemde siyasi rakiplerinin farklılıklarına dikkat çekerek toplumu kutuplaştırmaya dayanan bir kimlik siyasetini de benimsediğini söylemek mümkündür.

10 Ağustos 2014'te düzenlenen cumhurbaşkanlığı seçimlerinin galibi ilk turda %51.8'lik oy oranına ulaşan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan olmuştur. Kampanya döneminde “terleyen, koşan, koşuşturan” bir cumhurbaşkanı olacağını ve “protokol cumhurbaşkanı” olmayacağını ifade eden Erdoğan'ın¹⁰⁹, normal bir parlamenter sisteme göre zaten yetkileri oldukça geniş olan Cumhurbaşkanlığı makamında bir başbakan gibi hareket etme gayesi olduğu iddia edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamına oturduktan sonra Erdoğan sahip olduğu anayasal yetkiyle Bakanlar Kurulu toplantılarına başkanlık etmeye başlamış, Cumhurbaşkanlığı makamını da Çankaya Köşkü'nden, projelendirme döneminde yeni Başbakanlık binası olarak tasarlanan Ankara'nın Beştepe semtindeki komplekse taşımıştır. 12. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamadan bir gün önce¹¹⁰, Erdoğan AKP kongresini toplamış, AKP kongresinde genel başkanlığa ve dolayısıyla da Başbakanlığa Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu seçilmiştir. Ancak yeni Başbakan Davutoğlu ve hükümet, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile çeşitli yasal düzenlemelere ilişkin kamuoyuna fazla yansımaya da çeşitli sorunlar yaşamıştır. Hükümetin gündeme aldığı Siyasal Ahlak ve Şeffaflık Yasası, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın karşı çıkmasıyla rafa kaldırılmıştır. Muhalefetin “İç Güvenlik Yasa Tasarısı”nı hükümetin tekrar gözden geçirmesini talep etmesine, hatta 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün de tasarının tekrar gözden geçirilmesinin daha yerinde olacağına dair fikirlerini beyan etmesine rağmen, hükümet Erdoğan'ın müdahalesi karşısında eylemsiz kalmıştır. 17-25 Aralık soruşturmalarında adı geçen dört bakanın Yüce Divan'da yargılanmasına ilişkin hükümetin yaptığı hamle, yine

¹⁰⁸ <http://t24.com.tr/haber/ey-kilicdaroglu-sen-alevi-olabilirsin-acik-acik-soyleyebilirsin,266357> Erişim Tarihi: 23.04.2018

¹⁰⁹ <http://www.milliyet.com.tr/terleyen-kosan-cumhurbaskani-siyaset-1864175/> Erişim Tarihi: 23.04.2018

¹¹⁰ AKP Kongresi Abdullah Gül'ün görev süresinin dolmasına bir gün kala gerçekleştirilerek 11. Cumhurbaşkanı'nın partiye dönmesine yönelik atacağı adımların önüne geçildiği iddia edilmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın medya üzerinden verdiği karışık mesajlar sebebiyle uygulanamamıştır. Davutoğlu Hükümeti ve Erdoğan arasındaki bir başka gerginlik Kürt sorununun çözümüne dönük olarak HDP milletvekilleri ile hükümet arasında varılan “Dolmabahçe Mutabakatı”nın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kamuoyu üzerinden verdiği mesajlar çerçevesinde uygulanamamasıdır (Çınar, 2015: 37-38). Görüldüğü üzere halkoyuyla seçilen bir cumhurbaşkanı olarak Erdoğan, yetkilerinin yettiği yerde yetkileriyle, yetkilerinin yetmediği yerde ise demeçleri ile AKP hükümetinin politikalarının asli belirleyicisi olmaya devam etmiştir. Bu açıdan cumhurbaşkanlığı makamına geldikten sonra Erdoğan'ın özellikle AKP iktidarının üçüncü döneminde siyasal liderliği ile AKP iktidarını özdeşleştirme çabasının devam ettiği iddia edilebilir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan siyasal liderliğini AKP'nin parti yönetimi içerisinde de muhafaza etmek istemiştir. Anayasanın 101. maddesine göre Cumhurbaşkanı olduktan sonra partisiyle resmi bağlarını koparan Erdoğan, buna rağmen partisi içerisindeki kontrolünü devam ettirmeye çalışmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan çeşitli vasıtalarla AKP Meclis Grubu ve Merkez Teşkilatı yöneticilerini Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda¹¹¹ yemeğe davet etmiş, bu davetlerde yeni Başbakan Davutoğlu ile istişare ve danışma mekanizmasının fazla işletilemediğinden yakınmış ve bu sebepten ötürü başkanlık sisteminin gündeme alınması gerektiğini belirtmiştir (Çınar, 2015: 37).

7 Haziran'da düzenlenecek genel seçimler öncesinde de Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlık sistemine yönelik anayasal değişikliğin gerçekleştirilmesi için Türkiye'deki birçok vilayete toplu açılış törenleri ve “Cumhurbaşkanı vatandaşlarla buluşuyor” etkinlikleri kapsamında gitmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan il merkezlerinde gerçekleştirdiği miting konuşmalarında muhalefeti eleştirmiş, başkanlık sistemine geçilmesine yönelik olarak anayasal değişikliğin gerçekleştirilmesi için parlamento seçimlerinde başkanlık sistemini destekleyecek 400 vekil gerektiğini belirtmiştir¹¹².

¹¹¹ Önceleri Cumhurbaşkanlığı Sarayı olarak adlandırılan Beştepe'deki yeni cumhurbaşkanlığı makamı, kompleksin içerisinde Beştepe Millet Camii'nin açılmasından sonra 7 Temmuz 2015 tarihi itibarıyla resmen “Cumhurbaşkanlığı Külliyesi” olarak adlandırılmıştır. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/saray-resmen-kulliye-oldu,TtOt9LMaDU2jgVcy2lfUMw> Erişim Tarihi: 23.04.2018

Ancak bu yeni adlandırma muhalefet tarafından kabul edilmemiş ve cumhurbaşkanlığı makamı muhalefet tarafından “Saray”, AKP'nin parti adı kısaltmasına gönderme yapan “AK-Saray” ve Danıştay'ın binanın inşası sürecinde verdiği iptal kararına dayanılarak “Kaçak-Saray” olarak adlandırılmıştır.

¹¹² <http://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-gaziantep-te-konusuyor,289627> Erişim Tarihi: 23.04.2018

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın AKP üzerindeki kontrolünü gösteren bir başka olay MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın istifa ederek AKP'den milletvekili aday adayı olmasıyla kendisini göstermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın milletvekili aday adaylığı konusunda olumsuz görüş bildirmiştir. Erdoğan'ın Hakan Fidan'ın milletvekili aday adaylığı konusunda olumsuz görüş bildirmesi sonrasında Hakan Fidan milletvekili aday adaylığından çekilerek Başbakan Davutoğlu tarafından yeniden MİT Müsteşarlığı'na atanmıştır¹¹³.

7 Haziran 2015'te düzenlenen genel seçimlerde AKP %40.87'lik oy oranı ile birinci parti olmuş ancak, 258 milletvekili kazanarak ilk kez tek başına hükümet kuracak çoğunluğa erişememiştir. Böylece TBMM'ye giren diğer partilerden CHP, MHP veya HDP'den biri ile koalisyon kurma zorunluluğu doğmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçimlerden birinci parti olarak çıkan AKP Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu'na hükümeti kurma görevini vermiş, ancak AKP'nin CHP ve MHP ile yürüttüğü koalisyon görüşmelerinde anlaşma sağlanamamıştır. Davutoğlu'nun görevi iade etmesi üzerine teamüllere uygun olarak CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'na hükümeti kurma görevi verilmesi gerekse de, Cumhurbaşkanı Erdoğan buna yanaşmamış¹¹⁴ ve anayasaya göre seçimlere gidilmesi için seçim hükümeti kurma görevini Davutoğlu'na vermiştir. Kurulan seçim hükümetine CHP ve MHP bakan vermemiş, HDP ise iki bakan¹¹⁵ ile hükümette temsil edilmiştir. Seçim hükümeti 1 Kasım 2015'te düzenlenen seçimlere kadar görevde kalmıştır.

İki genel seçim arasındaki dönem, gerçekleşen terör olayları ve katliamlar ile karakterize olmuştur. 20 Temmuz'da Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütüne mensup intihar bombacısının Şanlıurfa'nın Suruç ilçesindeki saldırısında 31 kişi hayatını kaybetmiştir¹¹⁶. 22 Temmuz'da Şanlıurfa Ceylanpınar'da iki polisin ölü bulunması sonrasında ise PKK ile çatışmalar yeniden başlamıştır. Çatışmaların yeniden başlamasıyla Siirt'te gerçekleşen saldırıda 8, Hakkâri'nin Dağlıca ilçesindeki saldırıda

¹¹³ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150309_fidani_yeniden_mustesar Erişim Tarihi: 23.04.2018

¹¹⁴ <http://t24.com.tr/haber/erdogan-bestepeyi-tanimiyorum-diye-niye-bestepeye-cagiriyim-ki-1-kasimda-secime-gidiyoruz.307025> Erişim Tarihi: 23.04.2018

¹¹⁵ HDP'li bakanlar seçimi beklemeden 23 Eylül 2015'te istifa etmiş, yerlerine dışarıdan bakanlar atanmıştır <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hdpli-bakanlar-muslum-dogan-ve-ali-haydar-konca-istifa-etti-iste-gerekcesi-30140567> Erişim Tarihi 23.04.2018

¹¹⁶ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_suruc_saldiri Erişim Tarihi: 23.04.2018

ise 16 asker şehit olmuştur. 10 Ekim'de Ankara Garı yakınlarında düzenlenen saldırıda ise cumhuriyet tarihinin en kanlı terör saldırısı düzenlenmiş, IŞİD bağlantılı intihar bombacısının eylemiyle 103 kişi hayatını kaybetmiştir¹¹⁷. Terör saldırılarının yoğunluğunu arttırması demokratik hak ve özgürlükler yerine güvenlik politikalarını ön plana alan bir bakışın AKP çevrelerinde ağırlık kazanmasını sağlamıştır. Böylece AKP hükümetinin Kürt sorununa yönelik olarak 2012 sonlarında başlattığı ve PKK'nın hapiste bulunan lideri Abdullah Öcalan'ın çağrısıyla 2013'te ilan edilen ateşkes ile güçlenen "Çözüm Süreci" de sona ermiştir.

AKP'nin üçüncü iktidar dönemi olan 2011-2015 yılları arasında demokratikleşme açısından kayda değer bir gerileme başlamıştır. AKP iktidarının Başbakan Erdoğan'ın söylemleriyle şekillenen bir otoriterleşmeyi ve kişisel yönetim tarzını benimseyip uygulamaya koyduğu bu dönem içerisinde demokratik ilke ve değerlerin AKP iktidarının ilk iki dönemine göre çok daha az vurgulandığı, seçimlerden çıkan çoğunlukçu bir anlayışın benimsendiği ve toplumsal muhalefetin taleplerinin sert bir şekilde reddedildiği görülmektedir. AKP iktidarının bu dönem içerisinde yargı organlarına yönelik yaptığı düzenlemelerle demokratik denge ve denetleme mekanizmalarını zayıflattığı da ortadadır. Bunun yanında özel hayata, kişisel tercihlere müdahil olmaya ve İslami-muhafazakâr yaşam tarzları dışında kalan seküler yaşam tarzlarının kısıtlanmasına dönük hamleler, AKP iktidarının otoriterleşmesini tanımlayan diğer girişimler olmuştur. AKP ve lideri Tayyip Erdoğan'ın otoriterleşmesine karşı çıkışı simgeleyen Gezi eylemleri sonrasında AKP iktidarının otoriterleşme ve muhalefeti baskı altına alma hamleleri daha da fazlalaşmıştır. AKP'nin üçüncü döneminde ortaya çıkan bu otoriterleşme sonucunda Türkiye'deki rejim artık sıklıkla "hibrit demokrasi", "rekabetçi otoriterlik" ve "illiberal demokrasi" gibi hibrit rejim türleri ile tanımlanmaya başlamıştır (Öniş, 2015: 25). Türkiye bu dönemde Batı ülkeleri nezdinde İslam dünyasına İslam ile demokrasiyi bağdaştırma açısından "model" bir ülke olma özelliğini de yitirmeye başlamış (Taşpınar, 2014: 49), AB ile ilişkiler daha önceki AKP iktidarlari dönemindeki ilerlemenin tersine gerileme sürecine girmiştir.

AKP'nin üçüncü iktidar döneminde demokratik ilkeler açısından ilerleme sağladığı tek alan seçilmişlerin etkin yönetim gücünü kullanabilmelerine ilişkin olarak gerçekleşmiştir. Ancak demokratik açıdan önemli bir kazanım sayılabilecek ordu üzerinde sivil

¹¹⁷ https://www.ntv.com.tr/turkiye/ankarada-teror-saldirisi-103-olu,G7aJ87ksF0Kd8ko_oYJuOw

Tarihi: 23.04.2018

denetimin sağlanmasıyla etkin yönetim gücüne sahip olmanın, demokratik açıdan bir başka değer olan yatay denetim mekanizmalarını zayıflatmak için kullanıldığı ve Türkiye'nin bir hibrit rejim türü olan vesayetçi demokrasiden, diğer hibrit rejim türleri olan seçimli otoriterliğe, delegasyoncu demokrasiye ve illiberal demokrasiye doğru geçiş yapmaya başladığı karşımıza çıkmaktadır.

4.1.1 Avrupa Birliği İlerleme Raporları'na Göre AKP İktidarının Üçüncü Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi

2011-2015 yılları arasında AB ile müzakerelere devam eden Türkiye'nin AB'ye üye olma ve Kopenhag Kriterleri'ni gerçekleştirmeye yönelik sağladığı gelişmeyi değerlendiren ilerleme raporları, AKP iktidarının demokratik alanda sağladığı ilerleme ve gerilemeyi değerlendirmek açısından da önemli bir kaynak görevi görmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ilerleme raporlarında hükümete yöneltilen eleştirilerin sıklaşması sebebiyle 2012 ve 2013 yıllarında Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından hazırlanan ilerleme raporları da bu başlık altında kısaca incelenecektir.

2012 İlerleme Raporu'na göre, 2011 seçimleri sonrasında demokratik ve katılımcı bir süreç ile yeni anayasa hazırlama komisyonu kurulması dışında siyasi hayat içerisinde sınırlı bir diyalog ortamı ve sıkça yaşanan gerilimler bulunmaktadır. Ergenekon ve bağlantılı davalarda görülen uzun tutukluluk sürelerinin ve “fazlasıyla uzun ve çok kapsamlı” iddianamelerin kamuoyunda yargılamaların hukuka uygunluğu konusunda endişe yarattığı, toplumda kutuplaşmaya yol açtığı ifade edilmektedir. Bu sebeple yargılama sürecinin hızlandırılması önerilmektedir. AKP ve CHP'nin Kürt sorunu ile ilgili görüşmesi raporda olumlu olarak değerlendirilmekte, ancak 2009'da başlayan açılımın devamının gelmediği kaydedilmektedir. Şırnak Uludere'de 34 sivilin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan TSK hava harekâtının ve KCK davasının genişlemesinin Kürt sorununa ilişkin yeni gerilimler yarattığı belirtilmektedir (2012 İlerleme Raporu: 7).

Güvenlik güçlerinin sivil denetiminde ilerleme sağlandığı raporda yer almaktadır. Bu duruma ilişkin olarak 1980 Darbesi'ne ve 28 Şubat Müdahalesi'ne yönelik açılan adli soruşturmalardan bahsedilmektedir. Ancak MİT Teşkilat Kanunu'nda yapılan değişiklikle soruşturma açma yetkisinin başbakanın iznine bağlanması, kamu görevlilerine keyfi dokunulmazlık sağladığı ve hukuki denetimi kapsam dışı bıraktığı eleştirisiyle karşılanmıştır (2012 İlerleme Raporu: 12-13).

Yargı bağımsızlığına ilişkin olarak 2012 İlerleme Raporu'nda yargının bağımsızlığı, tarafsızlığı ve etkinliğine dönük daha fazla çaba harcanmasının gerektiği belirtilmektedir (2012 İlerleme Raporu: 16-17). Rapora göre HSYK'nın yapısı ve Deniz Feneri Davası'ndaki savcılarının görevden alınması yargı üzerindeki yürütme baskısına ilişkin endişeleri ortaya çıkarmaktadır (2012 İlerleme Raporu: 14). Deniz Feneri Davası savcılarının 2011 yılında resmi belgelerde sahtecilik yapmak ve yetkiyi kötüye kullanma suçlamalarıyla yargılanmaya başlamasının da yargının bağımsızlığına ilişkin endişelere yol açtığı ifade edilmektedir (2012 İlerleme Raporu: 17).

2012 İlerleme Raporu'na göre ifade özgürlüğü alanında yapılan reformlar belirgin bir ilerleme sağlanması için yeterli olmamış, ifade özgürlüğüne ilişkin ihlallerde artış olmuş, bunun yanında basın özgürlüğü uygulamada kısıtlanmaya devam etmiştir (2012 İlerleme Raporu: 21). Raporda hükümeti açıkça eleştiren makaleler yazan gazetecilerin işten çıkarıldıkları ortaya konmakta, devlet tarafından medyaya yapılan baskının ve eleştirel gazetecileri işten çıkarmanın otosansürü yaygınlaştırdığı belirtilmektedir. Bunun yanında internet sitelerinin “orantısız kapsam ve süreyle” yasaklandığı kaydedilmekte, bu durumun endişeleri arttırdığı ifade edilmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı 2012 İlerleme Raporu'nda yer alan eleştiriler AKP hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Dönemin Avrupa Birliği Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış 2012 İlerleme Raporu'nun “sübjektif, taraflı, mesnetsiz ve bağnazca tutumların gölgesinde kaldığını” belirtmiş, AB Komisyonu'nun Türkiye'nin attığı reform adımlarını “görmezden gelmesine farklı birtakım çıkarımlarda ve sübjektif yorumlarda” bulunduğunu ifade etmiştir¹¹⁸. Buradan hareketle Avrupa Komisyonu'nun ilerleme raporlarında Türkiye'nin reform çabalarını görmezden geldiği gerekçe gösterilerek ilk kez Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından “Türkiye tarafından hazırlanan 2012 Yılı İlerleme Raporu” başlıklı bir çalışma yayımlanmıştır¹¹⁹.

Türkiye Tarafından Hazırlanan 2012 Yılı İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin 2010 yılında referandum ile kabul edilen Anayasal değişiklikler ve gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler çerçevesinde yargı, kültürel haklar, ifade özgürlüğü, güvenlik güçlerinin

¹¹⁸ <https://www.ab.gov.tr/48405.html> Erişim Tarihi: 05.06.2018. Dönemin Avrupa Birliği Bakanı Egemen Bağış açıklamasında Türkiye'nin kendi ilerleme raporlarını hazırlamaya devam edeceğini belirtmiştir. 2012 yılında hazırlanan raporun ardından 2013 yılında ikinci rapor hazırlanmış, 2013'ten sonra Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından hazırlanan başka ilerleme raporu yayımlanmamıştır.

¹¹⁹ https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_02_01_13_fotomat_version.pdf Erişim Tarihi: 05.06.2018

sivil denetimi gibi alanlarda yapılan yasal düzenlemeler ve uygulamalar anlatılmaktadır. Bu kapsamda 3. Yargı Reformu Paketi'nin yürürlüğe girmesiyle “basın ve yayın yoluyla ya da sair düşünce açıklama yöntemleriyle işlenmiş suçlara ilişkin dava ve cezaların infazının ertelenmesi imkânı” getirildiği, ifade ve basın özgürlüğünün bu şekilde güçlendirildiği ortaya konmaktadır (Türkiye Tarafından Hazırlanan 2012 Yılı İlerleme Raporu: 8). Raporda yargı bağımsızlığının 2009'da hazırlanan Yargı Reformu Stratejisi ile güçlendirileceği belirtilmekle beraber, 2023 Vizyonu çerçevesinde “yargının hızlandırılması, yargının etkinliğinin ve şeffaflığının artırılması, adil yargılanma hakkının güçlendirilmesi”ne dönük adımların atılacağı da taahhüt edilmektedir (Türkiye Tarafından Hazırlanan 2012 Yılı İlerleme Raporu: 10). Güvenlik güçlerinin sivil denetimi başlığı altında ise 2010 referandumunda kabul edilen değişiklik ile askeri mahkemelerin yargılama yetkisine getirilen kısıtlamadan, Milli Güvenlik Bilgisi dersinin eğitim müfredatından çıkarılmasından ve 2010'da çıkan yeni kanun ile Sayıştay'ın TSK üzerindeki denetiminin artırılmasından bahsedilmektedir (Türkiye Tarafından Hazırlanan 2012 Yılı İlerleme Raporu: 26). Bakanlığın hazırladığı rapor içerisinde dikkat çeken noktalar yasal mevzuatlarda yapılan değişiklikler üzerinde durularak uygulamalarda ne kadar mesafe katedildiğinin aktarılması ve Avrupa Komisyonu'nun ilerleme raporlarında Türkiye'yi eleştirdiği konulara değinilmemesidir.

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 2013 İlerleme Raporu'nun odaklandığı konular Gezi eylemleri ile Eylül 2013'te açıklanan Demokratikleşme Paketi olmuştur. Demokratikleşme Paketi ile raporda dile getirilen endişelerin bir kısmının giderilebileceği ifade edilmektedir. Raporda AKP hükümetinin daha fazla demokratikleşme ve reform taahhüdünde bulunmasına rağmen, 2013'ün Mayıs ve Haziran aylarında düzenlenen Gezi eylemlerinde açıkça uzlaşmaz bir tavır benimsemesinin siyasi iklimdeki kutuplaşmayı derinleştirdiği bildirilmektedir (2013 İlerleme Raporu: 8-9). Gezi eylemlerinin sivil toplumun geleneksel siyasetçiler tarafından demokraside meşru bir paydaş olarak tanınmadığını gösterdiği raporda belirtilmektedir (2013 İlerleme Raporu: 11). Rapora göre Gezi eylemleri medya ve ifade özgürlüğüne yönelik eksiklikleri de ortaya koymuştur. Gezi eylemleri esnasında gösterilere ve protestolara ana akım medyada çok az yer verilmesi ve hükümeti eleştiren gazeteci ve köşe yazarlarının işten çıkartılması uygulamada basın özgürlüğünün kısıtlandığını göstermektedir (2013 İlerleme Raporu: 53). Kürt sorununa ilişkin olarak ise başlatılan çözüm süreci bir dönüm noktası olarak değerlendirilmekte

ve çözüm sürecinin vatandaşlara anlatılması için kurulan Akil İnsanlar Heyeti girişimi olumlu bulunmaktadır (2013 İlerleme Raporu: 15). Yargı alanında ve ifade özgürlüğü alanında yapılan yasal düzenlemelerin Avrupa standartlarına uyumlu olduğu ancak her iki alanda da -yargı alanında HSYK'nın yapısı içerisinde Adalet Bakanı ve müsteşarının bulunması; ifade özgürlüğü alanında açılan soruşturmalar gibi- sorunların devam ettiği vurgulanmaktadır.

Avrupa Birliği Bakanlığı'nın yayımladığı “Türkiye Tarafından Hazırlanan 2013 Yılı İlerleme Raporu”nda¹²⁰ ise hükümetin Eylül 2013'te açıkladığı “Demokratikleşme Paketi” üzerinde durularak demokratikleşme ve AB reformlarını gerçekleştirmeye dair bağlılığın devam ettiği vurgulanmaktadır. Raporda Demokratikleşme Paketi ile gerçekleştirilen düzenlemelerin Türkiye'deki temel hak ve özgürlükleri genişleteceği, mevcut bulunan hoşgörü ortamına katkı sağlayacağı, vatandaşların günlük hayatta kendilerini daha rahat ifade edebileceği ve böylece demokratik standartların daha ileri düzeye taşınacağı ifade edilmektedir (Türkiye Tarafından Hazırlanan 2013 Yılı İlerleme Raporu: 9). Temel ve Hak ve Özgürlükler başlığı altında Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi kapsamında başlatılan demokratik açılım ve çözüm sürecinin demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini güçlendireceği belirtilmektedir (Türkiye Tarafından Hazırlanan 2013 Yılı İlerleme Raporu: 14). Avrupa Komisyonu'nun 2013 İlerleme Raporu'nda hükümete yönelttiği eleştirilerde önemli yer tutan Gezi eylemlerine ilişkin olarak ise raporda Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun Gezi Parkı protestoları ve sonuçları üzerine bir komisyon kurduğu kaydedilmektedir (Türkiye Tarafından Hazırlanan 2013 Yılı İlerleme Raporu: 14). Yine Gezi eylemlerinde güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen hak ihlalleri ve orantısız güç kullanımı iddialarına yönelik olarak sorumlu kamu görevlileri hakkında adli ve idari soruşturmaların açıldığı bildirilmektedir (Türkiye Tarafından Hazırlanan 2013 Yılı İlerleme Raporu: 150). 2012 yılında yayımlanan raporda görüldüğü gibi Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından hazırlanan 2013 İlerleme Raporu'nda da Türkiye'nin yasal mevzuatta gerçekleştirdiği demokratik hamlelerin uygulanmasına dönük sorunlar dile getirilmemiş, Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı 2013 İlerleme Raporu'nda yer alan yargı bağımsızlığı, ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğüne yönelik eleştiriler görmezden gelinmiştir.

2014 İlerleme Raporu içerisinde öncelikle 2014'te düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimleri ele alınmıştır. Raporda, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile

¹²⁰ https://www.ab.gov.tr/files/2013TR%20IR/tthir_tr_14_01_2013.pdf Erişim Tarihi: 05.06.2018

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin (AKPM) ortak uluslararası seçim gözlem misyonu tarafından hazırlanan rapora dayanılarak, adayların seçim kampanyalarını genel olarak özgürce yürüttüğü ve toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne seçim kampanyaları içerisinde saygı gösterildiği kaydedilmektedir. Ancak yine AGİT ve AKPM raporu referans gösterilerek, cumhurbaşkanı adayı olan Başbakan Erdoğan'ın resmi konumunu kullanmasının ve medyanın diğer adaylar karşısında Başbakan Erdoğan'a “belirgin avantaj” sağlayan taraflı tutumunun endişe yarattığı bildirilmektedir (2014 İlerleme Raporu: 6). AGİT ve AKPM raporu içerisinde kamu yayıncısı dâhil olmak üzere izlenen beş kanalın üçünde Başbakan Erdoğan'a yönelik belirgin olarak taraflı yayın yapıldığı belirtilmektedir (2014 İlerleme Raporu: 52).

2014 İlerleme Raporu'nda yasama organı TBMM'nin yürütmeyi denetleme ve yasama faaliyetlerini gerçekleştirmesine dönük siyasi partiler arasında diyalog ve uzlaşma ruhunun eksikliği kaynaklı sorunlar olduğu ifade edilmektedir. Rapora göre hassasiyet gerektiren mevzuatın kabulü öncesinde hazırlıkların ve istişarelerin yetersiz olduğu görülmektedir. İnternet, yargı, dersane ve MİT konularında AKP hükümetinin önerdiği düzenlemelerin uygun biçimde tartışılmadan, paydaşlardan ve sivil toplumdan görüş almadan kabul edildiği vurgulanmaktadır (2014 İlerleme Raporu: 8). Yasama yanında yürütmeyi temsil edilen AKP hükümetinin 17-25 Aralık soruşturmalarına ilişkin yolsuzluk iddialarına dönük olarak yargının bağımsızlığına, tarafsızlığına ve etkinliğine müdahale edecek ölçüde verdiği tepkilerin endişe yarattığı ve bu durumun siyasal ortamdaki kutuplaşmayı arttırdığı belirtilmektedir (2014 İlerleme Raporu: 10). Güvenlik güçlerinin sivil denetimi konusunda bir ilerleme kaydedilmediği, bunun yanında, Ergenekon ve Balyoz davalarına ilişkin soruşturmaların hatalı yürütüldüğünün Anayasa Mahkemesi kararları ile ortaya çıktığı ve soruşturmaların başlangıcındaki önemli iddiaların gerçekliğinin saptanması ihtimalinin ortadan kalktığı da raporda yer almaktadır (2014 İlerleme Raporu: 12).

Yargı sistemine ilişkin olarak raporda 2014 yılında HSYK Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile çok sayıda hâkim ve savcının görevden alınması veya görev yerlerinin değiştirilmesinin yargının bağımsızlığı, tarafsızlığı ve kuvvetler ayrılığı ilkesine dönük ciddi endişeler yarattığı ifade edilmektedir. Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının tanınmasının ise mahkemenin YouTube, Twitter ve Hrant Dink cinayetine ilişkin verdiği kararlarda da görüldüğü gibi önemli bir kazanım olduğu ortaya konmaktadır (2014 İlerleme Raporu: 13).

İfade ve basın özgürlüğüne dönük olarak 2014 İlerleme Raporu'nda önemli eleştiriler yer almaktadır. Devlet yetkilileri tarafından verilen demeçlerin medya ve basın üzerinde caydırıcı etki yarattığı, bu demeçler sonucunda savcılar tarafından editörler ve gazeteciler hakkında soruşturmalar açıldığı raporda ifade edilmektedir. Devlet yetkililerinin de gazeteciler ve yazarlar aleyhinde davalar açtığı ve bu davaların hapis cezaları ile sonuçlandığı belirtilmektedir. Bu ortam içerisinde medya sahipliğinin yapısına ve birçok gazetecinin işten çıkartılmasına dikkat çekilerek medya patronlarının yolsuzluk iddiaları gibi kamu yararını ilgilendiren konularda otosansür uyguladıkları bildirilmektedir (2014 İlerleme Raporu: 51).

2015 İlerleme Raporu'nda, siyasi kriterlerle ilgili reform sürecinin yavaşladığı, hükümetin AB'ye katılım sürecini canlandırmaya ilişkin çaba ve taahhütlerinin, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve toplanma özgürlüğüne ilişkin olarak AB mevzuatına aykırı düzenlemelerin kabul edilmesiyle sekteye uğradığı vurgulanmaktadır (2015 İlerleme Raporu: 3). Raporda daha önceki senelerden farklı olarak yeni bir format benimsenmiş, Türkiye'nin gelecek sene için atması gereken adımlar da raporda işlenmiştir.

Raporun “Demokrasi” başlığı altında Türkiye'de 2015 senesinde düzenlenen iki genel seçimin katılım oranının yüksekliği ile beraber Türk demokrasisinin gücünü gösterdiği ifade edilmektedir. Ancak bu bölümde aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın seçim kampanyası döneminde AKP'ye destek olarak algılanan aktif rolünün ve basına uygulanan baskının endişe yarattığı vurgulanmaktadır (2015 İlerleme Raporu: 6). Bunun yanında siyasi cepheleşmenin TBMM'nin yürütmenin denetlenmesi ve yasama gibi önemli işlevlerini etkilemekte olduğu belirtilmektedir. Rapora göre kilit yasalar “paydaşlarla yeterli istişarelerde bulunulmadan ve TBMM'de yeterince görüşülmeden hazırlanmakta ve kabul edilmektedir” (2015 İlerleme Raporu: 8).

Raporda hükümetin AB katılım sürecini yeniden canlandırmak için çaba sarf ettiği dile getirilmekle beraber devlet içinde oluşturulduğu iddia edilen “paralel yapı”ya karşı yürütülen kampanyanın zaman zaman yargı bağımsızlığını ihlal ederek etkin biçimde devam ettiği, bunun yanında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın anayasal yetki sınırlarını aştığı yönünde eleştirilere neden olacak biçimde iç ve dış politika konularına müdahil olduğu belirtilmektedir (2015 İlerleme Raporu: 8).

2015 İlerleme Raporu içerisinde yer alan “hukukun üstünlüğü” başlığında ise yargının işleyişine dönük olarak 2014'ten itibaren ilerleme kaydedilmediği ifade edilmektedir. Yargının bağımsızlığı, tarafsızlığı ve etkinliği konusunda 2007 ve 2013 arasında, özellikle 2010'daki HSYK reformu ile sağlanan gelişmenin 2014'te HSYK mevzuatına ilişkin yapılan değişikliklerle devam ettirilemediği, 2014'teki değişiklikler ile yürütme erkinin HSYK üzerindeki etkisini yeniden gösterdiği bildirilmektedir. Bu açıdan raporda gelecek yıl için Türkiye'nin yargıyı bağımsız ve tarafsız bir yapıya büründürecek şekilde yasama ve yürütme etkisinden kurtaracak bir siyasi ortamı sağlaması ve HSYK üzerindeki yürütme etkisinin, yargılama süreci üzerindeki HSYK etkisinin önüne geçmesi gerektiği belirtilmektedir (2015 İlerleme Raporu: 14). Raporun “Yolsuzlukla Mücadele” bölümünde de Deniz Feneri Davası ve 17-25 Aralık soruşturmaları üzerinde gözlemlenen siyasi etkiye ve yargıya yönelik yürütme müdahalesine dikkat çekilmektedir (2015 İlerleme Raporu: 16-17).

2015 İlerleme Raporu'ndaki “İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması” başlığı altında ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve toplantı özgürlüğüne ilişkin değerlendirmeler bulunmaktadır. Raporda son iki yılda özellikle ifade ve toplantı özgürlüğüne yönelik önemli ölçüde bir gerileme olduğu belirtilmektedir (2015 İlerleme Raporu: 22). İfade özgürlüğüne dönük olarak son yıllarda bazı hassas konuların serbest bir ortamda tartışılabildiği, ancak gazetecilere, yazarlara ve sosyal medya kullanıcılarına dönük açılan ceza davalarının endişe yarattığı dile getirilmektedir. İnternet Kanunu'nda da Avrupa standartlarından önemli ölçüde geriye gidiş niteliği taşıyan değişikliklerin yapıldığı bildirilmektedir. Gelecek yıl belirtilen konularda iyileşme sağlanabilmesi için Türkiye'ye verilen tavsiyeler arasında;

- Gazetecileri sindirmeye yönelik her türlü eyleme, fiziksel şiddete ve tehditlere karşı harekete geçilmesi ve bu olayların soruşturulması;
- Basın kuruluşlarına yapılan saldırıların önlenmesi, basında ve internette ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı bir ortamın oluşmasına neden olan siyasi gerilimin azaltılması;
- Mahkemelerin AİHM içtihatlarına uyarak hakaret suçunun -Cumhurbaşkanı'na hakaret iddiasıyla, gazetecilere, yazarlara, sosyal medya kullanıcılarına ve diğer vatandaşlara hapis cezası, cezanın ertelenmesi ve adli para cezasıyla sonuçlanabilecek davaların açılmasının yaygın bir uygulama haline geldiği

belirtilerek- ve diğer benzer suçların muhaliflerin baskı altına alınmasına neden olan suçlar olarak kullanılmasının engellenmesi

- İnternet Kanunu başta olmak üzere ilgili mevzuatın AB standartlarına uyumlu hale getirilmesi bulunmaktadır (2015 İlerleme Raporu: 22-23).

Basın özgürlüğü açısından kamu yayın kuruluşlarının yayınlarında büyük ölçüde AKP'ye yer vermesinin de yayın bağımsızlığı açısından endişe yarattığı belirtilmektedir (2015 İlerleme Raporu: 23).

2011-2015 arasında yayımlanan Avrupa Komisyonu ilerleme raporları içerisinde AKP iktidarının somut ilerleme kaydettiği tek alanın güvenlik güçlerinin sivil denetimine ilişkin olarak gerçekleştiği görülmektedir. Raporlar içerisinde 2013 yılında Kürt sorununa dönük olarak başlatılan “Çözüm Süreci”ne de olumlu yaklaşılmış, 2015'te PKK ile yeniden başlayan çatışmalar sonrasında çözüm sürecinin canlandırılmasının bir gereklilik olduğu vurgulanmıştır (2015 İlerleme Raporu: 24).

2011-2015 dönemini değerlendiren ilerleme raporları içerisinde AKP iktidarına demokratikleşme açısından yöneltilen eleştirilerin önceki dönemlere göre oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Yargı bağımsızlığı, yasama organının yürütmeyi denetleme ve istişare konularında etkinliği, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve kamu yayıncılığının tarafsızlığı gibi konularda raporlarda tekrarlanan eleştiriler yer almaktadır. Bu konulardaki eleştirilerin sıklaşması sonucunda 2012 ve 2013 yıllarında Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından “Türkiye Tarafından Hazırlanan İlerleme Raporu” başlıklı çalışmalar yayımlanmış ve Türkiye'nin AB reformu ve demokratikleşme hamleleri hükümetin gözünden değerlendirilmiştir. Ancak Türkiye'nin demokratikleşme ve AB'ye uyum sürecini hükümetin gözünden aktaran bu ilerleme raporları Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı raporlardaki eleştirileri durduramamıştır. Özellikle 2013 İlerleme Raporu'ndan sonraki iki raporda eleştiriler daha da güçlü bir şekilde ortaya konmaya başlanmıştır. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin olarak seçim kampanyalarındaki kaynak kullanımının ve medyada yer alma sürelerinin adil olmayışına ilişkin olarak getirilen eleştiriler de, seçimlerin adil rekabet niteliğinde görülen gerilemenin dile getirilmesi açısından önem arz etmektedir. Raporların getirdiği eleştiriler çerçevesinde AKP iktidarının üçüncü döneminde seçimlerin niteliğini de kapsayacak şekilde önemli bir demokratik gerileme gerçekleştiği görülmektedir.

4.1.2 Freedom House ve BTI Türkiye Raporları'na Göre AKP İktidarının Üçüncü Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi

2012 yılında yaşanan gelişmeleri değerlendiren Freedom House 2013 Türkiye Raporu'nda¹²¹ Türkiye'nin 3 puan olan siyasal haklar derecelendirmesi aynı kalmış, bireysel özgürlükler derecelendirmesi ise 4'e düşürülmüştür. Özgürlük derecelendirmesi bu iki notun ortalamasının alınması sonucu 3.5'a gerilemiş, "kısmi özgür" olan özgürlük statüsü korunmuştur. Freedom House değerlendirmesine göre bireysel özgürlüklere ilişkin derecelendirmenin düşürülmesinin sebebi gazetecileri, sendika liderlerini, öğrencileri, Kürt aktivistleri, subayları kapsayacak şekilde binlerce kişinin mahkemeye çıkarılmadan tutuklu olarak yargılanmasıdır. 2012 yılında uzun tutukluluk sürelerinin azaltılmasına dönük olarak yapılan düzenlemenin gözlemciler tarafından tatmin edici bulunmadığı ifade edilmektedir. Raporda darbe iddialarının araştırıldığı subaylara dönük yargılamalardaki uygulamaların ve Kürt aktivistlerin toplu olarak tutuklanmasının hükümetin bireysel özgürlüklere ve hukukun üstünlüğüne olan bağlılığına ilişkin endişe yarattığı belirtilmektedir.

2013 Freedom House Türkiye Raporu'nda ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı özgürlüğü ve yargı bağımsızlığına ilişkin çeşitli olaylardan bahsedilerek yaşanan gerilemeye vurgu yapılmaktadır. 2012 sonu itibarıyla 49 gazetecinin hapiste bulunması, medya sahipliğinin durumu ve gazetecilere açılan soruşturmalar sebebiyle otosansürün yaygınlık kazandığı dile getirilmektedir. Toplantı özgürlüğüne yönelik görece bir rahatlamanın yaşandığı, ancak polisin müdahale ettiği gösterilerde biber gazı ve tazyikli su kullanıldığı raporda bildirilmektedir. Rapora göre anayasa içerisinde yargının bağımsız olduğu belirtilse de, hükümetin atamalar, terfiler ve mali katkılar yoluyla yargı üyelerini etki altına alabildiği ifade edilmektedir.

Raporun içeriği incelendiğinde dikkati çeken bir başka önemli nokta Başbakan Erdoğan'ın çeşitli olaylara ilişkin söylemlerinin yer almasıdır. 2010'da başlayan Alevi açılımı sonrasında Erdoğan'ın "Gerçek Müslümanlar sadece camide ibadet eder" sözü Alevi açılımının geldiği çıkmaz noktayı ortaya koymak için kullanılmıştır. Aynı şekilde Başbakan Erdoğan'ın Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının yasaklanmasına rağmen sokağa çıkıp polisle çatışan vatandaşlar için sarf ettiği "terörist holiganlar" sözü toplantı özgürlüğünün değerlendirildiği paragrafta yer almaktadır. Bu durum, Türkiye'nin

¹²¹ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/turkey> Erişim Tarihi: 25.04.2018

demokratik nitelikleri değerlendirilirken Başbakan Erdoğan'ın söylemlerine önem verildiğini göstermektedir

2014 Freedom House Türkiye Raporu'nda¹²² Türkiye'nin bireysel özgürlük ve siyasi haklar derecelendirmeleri değişmemiştir. Ancak raporda, Gezi eylemlerinin hükümet tarafından sert bir şekilde bastırılması ve iktidar partisinin politikaları ile uyuşmayan özel şirketler üzerindeki siyasi baskının artması nedeniyle Türkiye'ye aşağı yönlü trend oku verilmiştir.

Raporda önceki yıllara göre farklılık arz eden bir yöntem kullanılmaya başlamıştır. Bu yöntemde göre Freedom House'un değerlendirdiği çeşitli özgürlük nitelikleri ağırlıklarına göre belirli notlar üzerinden değerlendirilmektedir. Her bir niteliğin değerlendirilmesi ile elde edilen notlar toplanarak 100'e ulaşmakta, 100 üzerinden elde edilen not ne kadar yüksekse, ülkenin özgürlük derecesi o kadar yüksek olmaktadır. Toplam not içerisinde siyasi haklar 40 üzerinden, bireysel özgürlükler ise 60 üzerinden değerlendirilmektedir. Türkiye'nin 2014 yılındaki toplam notu 100 üzerinden 60 olarak gerçekleşmiştir.

Siyasi Haklar başlığı altında "Seçim Süreci", "Politik Çoğulculuk ve Katılım" ile "Hükümetin İşleyişi" nitelikleri incelenmektedir. Türkiye'nin seçim sisteminin anlatıldığı seçim süreci bölümünde notu 12 üzerinden 11 olmuştur. Politik çoğulculuk ve katılım bölümünde ordu üzerindeki sivil kontrolün artması AKP'nin gerçekleştirdiği reformlara bağlanırken, Ergenekon ve KCK davaları konusunda hükümete eleştiriler yöneltilmektedir. Türkiye'nin bu bölüme ilişkin notu 16 üzerinden 10'dur. Hükümetin işleyişi bölümünde yolsuzluğun Türkiye'de büyük bir sorun olduğu dile getirilmekte, büyük devlet projelerinden AKP yetkililerinin ve ordunun çıkar sağladığına dair toplumda yükselen iddiaların var olduğu bildirilmektedir. Aralık 2013'teki yolsuzluk soruşturmasının AKP hükümeti ile Hizmet hareketi adı verilen Fethullah Gülen Cemaati arasında gerilime yol açtığı kaydedilmektedir. Türkiye'nin hükümetin işleyişi notu 12 üzerinden 7 olmuştur. Türkiye'nin toplam siyasi haklar notu 40 üzerinden 28'dir.

Rapordaki "Bireysel Özgürlükler" başlığı altında "İfade ve İnanç Özgürlüğü", "Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü", "Hukukun Üstünlüğü" ve "Kişisel Özerklik ve Bireysel Haklar" bölümleri bulunmaktadır. İfade ve inanç özgürlüğü bölümünde ifade özgürlüğüne ilişkin olarak Gezi eylemleri esnasında medyaya uygulanan baskıdan, kovulan gazetecilerden, medyadaki otosansürden, hükümetin aldığı yayın durdurma

¹²² <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/turkey> Erişim Tarihi: 25.04.2018

kararlarından bahsedilmektedir. Başbakan Erdoğan'ın sosyal medya sitelerinden Twitter için kullandığı "Toplum için bir bela" sözü de raporun bu bölümünde yer almaktadır. İnanç özgürlüğüne ilişkin olarak son yıllarda devletin resmi laiklik anlayışından sıyrılınsa da, AKP'nin sahip olduğu dini gündem iddialarını güçlendirecek "Ateistlerin yok edilmesi" gibi çağrıların AKP yetkilileri tarafından yapıldığı kaydedilmektedir. Piyanist Fazıl Say'ın ve Ermeni gazeteci Sevan Nişanyan'ın dine ilişkin yaptıkları yorumlar sebebiyle haklarında soruşturmalar başlatıldığı raporda dile getirilmektedir. Türkiye'nin ifade ve inanç özgürlüğüne ilişkin notu 16 üzerinden 9 olmuştur. Toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin olarak Gezi eylemleri ile beraber yıl içerisinde düzenlenen diğer eylemlerde görülen polis şiddeti ve sert müdahalelerden bahsedilmiştir. Buna göre Türkiye'nin notu bir puan düşürülerek 12 üzerinden 6 olmuştur. Hukukun üstünlüğüne ilişkin olarak Türkiye'nin notu bir puan yükseltilmiş, 16 üzerinden 8 olmuştur. Puan yükseltilmesine ilişkin raporda spesifik bir neden belirtilmemiştir. "Kişisel Özerklik ve Bireysel Haklar" bölümünde ise Gezi eylemlerine karşı yapılan polis müdahalesi esnasında göstericilere kapılarını açan Divan Otel'in bağlı bulunduğu Koç Grubu'nun mali denetime tabi tutulması ve devlet ihalelerine alınmaması dile getirilmektedir. Bunun yanında bir kısmı Hizmet hareketi olarak adlandırılan Gülcenci yapı tarafından işletilen dershanelerin kapatılması da bu bölümde yer almaktadır. Dershanelerin kapatılmasının hem kişisel özgürlük, hem de serbest girişimin kısıtlanması açısından muhalefetle karşılaştığı bildirilmektedir. Bu bölümde Türkiye'nin notu bir puan düşürülerek 16 üzerinden 9 olmuş, Türkiye'nin toplam bireysel özgürlükler notu ise 60 üzerinden 32 olarak gerçekleşmiştir.

2015 Freedom House Türkiye Raporu'nda¹²³ Türkiye'nin özgürlük derecelendirmeleri bir kez daha değişmemekle beraber, Türkiye'ye yargı süreçlerine ve yolsuzluk karşıtı süreçlere siyasi müdahalede bulunulması ve Sünni çoğunluk ile Alevi azınlık arasındaki gerilimin artması sebebiyle aşağı yönlü trend oku uygun görülmüştür. Raporda özgürlük derecelerini belirleyen 7 kriterin 5'inde Türkiye'nin notu düşürülmüş, böylece Türkiye'nin toplam notu bir önceki senenin notu olan 60'tan 55'e gerilemiştir.

2015 Freedom House Raporu, AGİT Raporu'na referansta bulunarak Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan medya yanlılığı, otosansür, devlet kaynaklarının Başbakan Erdoğan tarafından seçim kampanyasında kullanılması, kampanyaların mali şeffaflığa sahip olmaması gibi negatif yönleri "Seçim Süreci"

¹²³ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2015/turkey> Erişim Tarihi: 25.04.2018

başlığında değerlendirmiştir. Böylece Türkiye'nin seçim süreci notu 12 üzerinden 10'a düşürülmüştür. Politik çoğulculuk ve katılım notunda bir değişiklik olmamıştır, ancak hükümetin işleyişi 12 üzerinden 6'ya düşürülmüştür. Hükümetin işleyişi bölümünde Başbakan Erdoğan ile oğlu arasında geçtiği iddia edilen para sıfırlama kaydının ve yine Başbakan Erdoğan'ın çeşitli yargı süreçlerine karıştığını ortaya koyan diğer kayıtların YouTube'da yayınlandığı, Erdoğan'ın ise kayıtları montaj ve "paralel devlet" in kayıtları olarak nitelendirdiğinden bahsedilmektedir. Hükümetin internet üzerinden bilgi paylaşımını düzenlemeye yönelik yasalar çıkardığı, bunun yanında yolsuzluk soruşturması ile ilgili olarak birçok polisin ve yargı mensubunun görev yerini değiştirdiği de belirtilmektedir.

Bireysel özgürlükler başlığı altında değerlendirilen ifade özgürlüğü ve inanç özgürlüğü notu 16 üzerinden 8'e düşürülmüştür. Anayasa'da ifade özgürlüğü yer almasına rağmen çok sayıda entelektüelin ve gazetecinin hapiste olduğu, hükümetin medya üzerinde otosansürü beraberinde getiren bir baskı oluşturduğu raporda dile getirilmektedir. YouTube ve Twitter'a uygulanan yasağın ise Anayasa Mahkemesi kararı ile kaldırıldığı belirtilmektedir. Örgütlenme ve toplanma özgürlüğüne ilişkin olarak Freedom House not indirimine gitmiş ve Türkiye'nin notu 12 üzerinden 5'e düşürülmüştür. Hizmet hareketi olarak adlandırılan Fethullah Gülen Cemaati'ne yakın sivil toplum kuruluşlarının baskı altına alındığı ve gösterilere polis müdahalesinin sürdüğü bildirilmektedir. Hukukun üstünlüğüne ilişkin yapılan değerlendirmede de not indirimine gidilmiş, Türkiye'nin bu niteliğe ilişkin notu 16 üzerinden 7 olmuştur. Raporun bu bölümünde HSYK'nın 2014'te çıkan yeni bir düzenleme ile yapısının değiştirilmesinden ve yürütme etkisine açık hale gelmesinden bahsedilmektedir. Kişisel özerklik ve bireysel haklar notunda ise bir değişime gidilmemiştir.

2016 yılında yayımlanan Freedom House Türkiye Raporu'nda¹²⁴ kısmi özgür ülke statüsünü sağlayan özgürlük derecelendirmeleri değişmemiş, bunun yanında Türkiye'ye bir kez daha aşağı yönlü trend oku verilmiştir. Türkiye'nin toplam notu 55'ten 53'e gerilemiştir. Siyasal haklar içerisinde yer alan seçim sürecine ilişkin olarak Türkiye bir not kaybına daha uğramış ve notu 12 üzerinden 9 olarak gerçekleşmiştir. Seçim süreci bölümünde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın anayasal olarak tarafsız bir konuma sahip olmasına rağmen 2015'te düzenlenen iki genel seçimde AKP lehine kampanya yaptığı belirtilmekte, medya yanlılığı ve otosansür gibi problemlerin kamu yayıncısı

¹²⁴ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/turkey> Erişim Tarihi: 26.04.2018

statüsüne sahip TRT'yi içerecek şekilde devam ettiği kaydedilmektedir. AKP kampanyasının medyada geniş şekilde yer aldığı, TRT'nin eşit yayıncılık ilkesini ihlal ederek iktidar partisi olan AKP'ye çok daha fazla süre ayırdığı raporda ifade edilmektedir. HDP'nin de terörist saldırılara, tutuklanmalara ve kitle şiddetine maruz kaldığı bu bölümde ifade edilmektedir. Türkiye'nin politik çoğulculuk ve katılım notu da gerilemiş ve 16 üzerinden 9 şeklinde gerçekleşmiştir. Politik çoğulculuk ve katılım bölümü içerisinde ağırlıklı olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın HDP'yi PKK ile olan bağlantıları açısından eleştirmesi, bunun yanında yaklaşık 500 HDP üyesinin ve 20 HDP'li belediye başkanının terörizm suçlamalarıyla hapse girdiği üzerinde durulmaktadır. Hükümetin işleyişine ilişkin Türkiye'nin notunda bir değişik gerçekleşmemiştir. Böylece siyasal haklara ilişkin olarak Türkiye'nin notu 40 üzerinden 24 olmuştur.

2016 Freedom House Raporu'nun bireysel özgürlükleri ele aldığı bölümler içerisinde olan ifade özgürlüğü ve inanç özgürlüğü bölümünde ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına dönük olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'a hakaret sebebiyle gazetecilerin, lise öğrencilerinin ve eski güzellik yarışması birincisinin yargılandığı belirtilmektedir. Doğan Grubu'na bağlı Hürriyet'e yönelik yaşanan saldırılar, Fethullah Gülen ile bağlantılı olduğu iddia edilen Koza-İpek Grubu'na bağlı Bugün ve Millet gazetelerine kayyum atanması ve yine aynı gruba bağlı Kanaltürk ve Bugün TV'nin kapatılması raporun bu bölümünde yer almaktadır. İnanç özgürlüğüne ilişkin olarak ise Alevilerin taleplerinin halen karşılanmadığı, Alevi açılımının Aleviler arasında hayal kırıklığı yarattığı belirtilmektedir. Türkiye'nin örgütlenme ve toplantı özgürlüğüne dönük notu 12 üzerinden 6'ya yükseltilmiştir. Ancak bu bölüm içerisinde spesifik olumlu bir gelişmeye vurguda bulunulmamıştır. Aksine Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın onayladığı, protestolar esnasında gerçekleştirilen yasadışı eylemlere yönelik cezanın arttırılmasını ve polisin ateş gücünün yükseltilmesini içeren yasa değişikliğinden bu bölüm içerisinde bahsedilmektedir. LGBTİ (Lezbiyen Gay Biseksüel Trans İnterseks) topluluğunun "Onur" yürüyüşünün yasaklanması, 1 Mayıs ile Gezi Parkı eylemlerinin yıldönümüne ilişkin toplantılara da polis müdahalesi olduğu da bu bölümde yer almaktadır. Hukukun üstünlüğü bölümünde ise Mart 2015'te kabul edilen ve gözetleme, arama ve tutuklamaya ilişkin polise mahkeme kararı olmadan genişletilmiş yetkiler tanıyan yasadan ve HSYK ile mahkemelerin hükümetin kontrolü altına girmesini sağlayan 2014'teki yasal değişikliklerden bahsedilmektedir. Rapora göre Türkiye'nin hukukun

üstünlüğü notu 16 üzerinden 6'ya düşürülmüş, kişisel özerklik ve bireysel haklar notu ise değişmemiştir. Böylece Türkiye'nin 2016 Freedom House Raporu'nda bireysel özerklikler notu 60 üzerinden 29 olarak gerçekleşmiştir.

2011-2015 arası dönemi değerlendiren Freedom House Türkiye Raporları'nda Türkiye'nin özgürlük derecelendirmesinde 3'ten 3,5'e doğru yaşanan gerileme sayısal olarak çok az bir fark gibi görünse de, değerlendirmeye alınan bütün niteliklere dikkatle bakıldığında önemli gerilemeler olduğu görülmektedir. Özellikle 2013 Raporu sonrası Freedom House Raporları'nda Türkiye'nin toplam özgürlük skorunun 60'tan 53'e gerilediği, hem siyasal haklar da hem de bireysel özgürlükler açısından kayıpların yaşandığı, bunun yanında da raporlar içerisinde ele alınan olayların genellikle anti-demokratik nitelikleri öne çıkan olaylar olduğu görülmektedir. Raporlarda bahsedilen demokratik açıdan önemli ilerlemelerin sadece ordu üzerinde sivil denetimin sağlanmasına ve Kürt sorununa ilişkin başlatılan “Çözüm Süreci”ne ilişkin olduğu görülmektedir.

AKP'nin üçüncü iktidar döneminde yaşanan olayları değerlendiren iki BTI Raporu bulunmaktadır. 2014 BTI Raporu'nda¹²⁵ Türkiye'nin politik dönüşüm/demokrasi skoru bir önceki rapora göre gerileyerek 7.55 olmuştur. BTI tanımlanmasına göre “eksik demokrasi” nitelmesiyle sabit bir trende sahip olan Türkiye, değerlendirme yapılan 129 ülke içerisinde 26. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin yönetim endeksi skoru ise 6.60'dan 6.66'ya yükselmiştir.

2014 BTI Raporu'nda dikkat çeken bir nokta, hükümetin etkin yönetim gücünün 10 üzerinden 10 olarak değerlendirilmesidir. Geçmişte ordunun hükümet üzerinde sınırlayıcı etkisi bulunduğu belirtilmekle beraber, AKP iktidarı döneminde 2009 yılında ordunun darbe planlarının ortaya çıkmasının ve 2010 yılında anayasal reformların gerçekleştirilmesinin seçilmiş hükümetin gücünün artmasında etkili olduğu bildirilmektedir. İfade özgürlüğü ise 2014'te 7'den 6'ya gerilemiştir. Otosansür, Doğan Grubu'na uygulanan vergi cezası, akademisyenlere ve gazetecilere yönelik açılan soruşturmalar rapor içerisinde yer almaktadır. Güçler ayrılığı da aynı şekilde 9'dan 8'e gerilemiştir. Ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azaltılması ile beraber, bu kez hükümetin yargı üyelerine baskı uyguladığı ve anayasada bulunan denge denetleme mekanizmalarının yetersiz kaldığı üzerinde durulmaktadır. Yargı bağımsızlığına ilişkin

¹²⁵ <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2014/itr/mena/> Erişim Tarihi: 26.04.2018

olarak da 2010'daki referandum sonucunda gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Anayasa Mahkemesi ve HSYK üzerindeki hükümet kontrolünün arttığı eleştirilerinden bahsedilmektedir. Raporun son bölümü olan “Stratejik Görünüm” kısmında ise Türkiye’de kutuplaşmış bir siyasi iklimin bulunduğu ifade edilmekte, bunun yanında AKP’nin önde gelen isimlerinin otoriter bir sistem kurmaya dönük hayallerinin sorun yaratabileceği belirtilmektedir. Raporun geri kalan kısmında önceki yıllara göre dikkat çekici bir değerlendirme bulunmamaktadır.

2016 BTI Raporu’nda¹²⁶ Türkiye’nin demokrasi/politik dönüşüm skoru 7.25’e, yönetim endeksi skoru ise 6.03’e gerilemiştir. Türkiye’nin demokrasi/politik dönüşüm sıralaması da değerlendirilen 129 ülke arasında 33.lüğe gerilemiştir.

Raporun giriş bölümünde AKP iktidarının üçüncü döneminde “İslami ahlak”ın Türk siyasal ve sosyal hayatında artan bir şekilde önemli bir rol oynamaya başladığı belirtilmektedir. Rapor içerisinde değerlendirmeye alınan niteliklerden “dinsel dogmaların müdahalesi”ne ilişkin olarak da muhalefet tarafından dile getirilen AKP’nin “İslamcı gizli gündemi” suçlamasının kısmen doğru olduğunun ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

Etkin hükümet gücüne ilişkin olarak, yeni seçilen Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın anayasal yetkilerinin ötesinde cumhurbaşkanlığı makamının gücünü kullanmasının endişe yarattığı bildirilmektedir. Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü ile ifade özgürlüğüne dönük yapılan değerlendirmede gerilemelere işaret edilmiştir. Raporda, 2013’ün yaz aylarındaki hükümet karşıtı protestoların orantısız güç kullanılarak sert bir şekilde bastırıldığı üzerinde durulmuş ve Türkiye’nin toplanma ve örgütlenme özgürlüğü notu 7’den 6’ya düşürülmüştür. İfade özgürlüğü notu ise, Terörle Mücadele Yasası’nın ifade özgürlüğünü kısıtlama yönünde kullanılan hükümlerine, çoğunlukla Gezi Parkı eylemleri esnasında olmak üzere gazetecilerin baskı altına alınması ve tutuklanmasına, Doğan Medya Grubu’na kesilen yüksek vergi cezasına ve internet sitelerine getirilen yasaklamalara vurgu yapılarak 6’dan 5’e düşürülmüştür. İfade özgürlüğü alanında bu dönemde Kürt sorunu ve Ermeni Soykırımı’na ilişkin olarak yapılabilen özgür tartışmaların ise ifade özgürlüğünün tam olarak ortadan kalkmadığını gösterdiği kaydedilmektedir.

¹²⁶ <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2016/itr/mena/> Erişim Tarihi: 26.04.2018

2016 BTI Raporu'nda Türkiye'nin güçler ayrılığına ilişkin notu 8'den 7'ye, yargı bağımsızlığına ilişkin notu 7'den 6'ya düşürülmüştür. Güçler ayrılığı notunun düşürülmesinde, yürütmenin son yıllarda yargı üzerinde uyguladığı baskı ve yine yürütmenin herhangi bir denetime tabi tutulmaksızın birçok girişimini blok AKP çoğunluğu sayesinde yasalaştırabilmesi geçerli nedenler olarak sıralanmıştır. Yargı bağımsızlığı konusunda tespit edilen gerileme ise hükümetin yargı üzerinde kurduğu baskıya dayandırılmaktadır. Bu durum raporda özellikle, Aralık 2013'te hükümet içerisinde yer alan bakanlara yönelik soruşturma açılmasının ertesinde Fethullah Gülen hareketine mensup hâkim ve savcılarının yerlerinin değiştirilmesi örneği verilerek ortaya konmaktadır.

2016 BTI Raporu'nun yönetim endeksine odaklanan diğer bölümlerinde de, AKP iktidarının otoriterleşmesine, toplumda yükselen kutuplaşmaya, sivil toplumun Gezi Parkı eylemleri ile artan bir şekilde geriletilmesine ilişkin vurgular öne çıkmaktadır.

AKP iktidarının üçüncü dönemini değerlendirme imkânı sağlayan BTI Raporları içerisinde de, Freedom House Raporları'na benzer şekilde birçok demokratik nitelikte önemli gerilemeler yaşandığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda birçok konu başlığı altında AKP hükümetinin otoriterleşme eğilimlerini ve toplumda artan kutuplaşmayı vurgulayan 2016 BTI Türkiye Raporu, demokratik niteliklerin çoğunda yaşanan gerilemelerin görülmesi açısından açıklayıcıdır.

4.2. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DÖRDÜNCÜ İKTİDAR DÖNEMİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER VE DEMOKRATİKLEŞME ANLAYIŞI (2015-2018)

1 Kasım 2015'te düzenlenen erken genel seçimlerde AKP % 49.50'lik oy oranına ulaşarak TBMM'de 317 milletvekiline sahip olarak bir kez daha tek başına iktidara gelmiştir. Ancak 7 Haziran 2015 ile 1 Kasım 2015 arasında oylarını yaklaşık % 9 oranında arttıran AKP, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın hedeflediği Başkanlık sistemini içeren anayasa değişikliğini referanduma sunmak için gerekli olan 330 milletvekili sayısının altında kalmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın görevlendirdiği AKP Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu, 64. Hükümeti kurarak AKP iktidarının dördüncü dönemini başlatmıştır. Ancak dört yılına halkın oyuyla Başbakanlığa gelen Ahmet Davutoğlu, seçim sonrasında 6. ayını tamamlamadan hem Başbakanlık görevinden, hem de AKP

Genel Başkanlığı'ndan istifa etmiştir. Başbakan Davutoğlu'nun istifa sürecini, AKP Genel Başkanı sıfatı ile il ve ilçe başkanı atama yetkisini elinden alarak genel kurula veren Merkez Karar Yönetim Kurulu toplantısının başlattığı iddia edilmiştir¹²⁷. Bu durum, 2014'te Cumhurbaşkanlığı makamına seçilmesinden sonra sürekli olarak hükümetin icraatlarına gerek kamuoyu önünde, gerekse kapalı kapılar ardında müdahale ettiği görülen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Cumhurbaşkanı'ndan belli bir noktaya kadar özerk bir politika izlemeyi amaçlamış Başbakan Davutoğlu ile çalışmaktan memnun olmadığına açıkça gösterildiği ilk resmi girişim olmuştur. Mayıs 2016'da yazar veya yazarlarının anonim olduğu bir internet blogunda "Pelikan Dosyası"¹²⁸ adı ile yayımlanan bir yazı ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu arasında süregelmekte olduğu iddia edilen fikir ayrılıkları ve çatışmalar ile ilgili Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gözünden "gayriresmî" bilgiler vererek kamuoyunda var olan şüphelere somutluk kazandırmıştır. Pelikan Dosyası'nın ortaya çıkışından üç gün sonra 4 Mayıs 2016'da Başbakan Ahmet Davutoğlu ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı görüşme ertesinde AKP olağanüstü kongre kararı almış, Başbakan Davutoğlu ise bu kongrede aday olmamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan kararın Davutoğlu'na ait olduğunu belirtmiştir¹²⁹. Başbakan Davutoğlu ise olağanüstü kongre kararı açıklanırken, görevi bırakmasına ilişkin olarak "4 yıllık sürenin daha kısa sürmesi benim tercihim değildir. Zarurettir" demiştir¹³⁰. Sürecin gelişimi ve Davutoğlu'nun demeçleri ile ortaya çıkan durum Başbakan'ın istifa etmesinden çok Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınması olarak yorumlanmıştır. Muhalefet partileri tarafından "Saray Darbesi"¹³¹ olarak adlandırılan bu süreç ile oyların %49.5'ini

¹²⁷ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/524670/AKP_MKYK_den_Davutoglu_na_buyuk_darbe.htm | Erişim Tarihi: 28.04.2018

¹²⁸ <https://pelikandosyasi.wordpress.com/2016/05/01/selam-olsun/> Erişim Tarihi: 28.04.2018

¹²⁹ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-davutoglunun-birakma-kararini-degerlendirdi-%2cM4MoKnWXk02lpnnB2mGmqw> Erişim Tarihi: 28.04.2018

¹³⁰ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/528176/Davutoglu_Erdogan_i_yalanlayip_gitti_Tercih_degil_zaruret.html Erişim Tarihi: 28.04.2018

¹³¹ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160505_kilicdaroglu_akp Erişim Tarihi: 28.04.2018

https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4068/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Teskilat_Islerinden_Sorumlu_Genel_Baskan_Yardimcisi_ve_Ankara_Milletvekili_Sayin_Sefkat_CETIN_in_B.html Erişim Tarihi: 28.04.2018

<http://t24.com.tr/haber/hdp-davutoglunun-gidisi-siyaset-icin-degil-futbol-icin-kayip-olur-gelismeler-sarayin-cokusunu-haber-veriyor.339064> <http://t24.com.tr/haber/hdp-davutoglunun-gidisi-siyaset-icin->

alan bir Başbakan'ın, Cumhurbaşkanı'nın müdahaleleri ile istifaya zorlandığı görülmektedir.

Ahmet Davutoğlu'nun istifasından sonra yeni bir Genel Başkan ve Başbakan seçme gerekliliği ortaya çıkan AKP içinde Başbakan'ın kim olacağına dair yöneltilen sorulara gelen cevaplardan özellikle bir tanesi AKP'nin bundan sonra benimseyeceği politik duruş ve demokrasi anlayışı ile ilgili ipucu vermesi açısından belirleyici niteliktedir: AKP Ankara Milletvekili Aydın Ünal, güçlü bir Başbakan ile güçlü bir Cumhurbaşkanı'nın siyasal hayatta ve yürütmede çatışmaya neden olduğunu dile getirerek, bu çatışmanın engellenmesi bakımından seçilecek Başbakan'ın düşük profilli" olacağını belirtmiştir¹³². Düzenlenen olağanüstü kongrede AKP Genel Başkanlığı'na daha önce Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı olarak kabinede yer alan Binali Yıldırım seçilmiştir. Binali Yıldırım, Davutoğlu hükümetinin istifası sonrasında yeni hükümeti kurmuş ve başbakanlık görevini üstlenmiştir.

AKP'nin dördüncü iktidar döneminin başlangıcının Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın partide ve siyasi hayatta artan ağırlığı dışında bir başka belirgin özelliği ise Kürt Sorunu'na ilişkin benimsenmiş ılımlı yaklaşımın tamamen terk edilmesi olmuştur. 7 Haziran 2015 – 1 Kasım 2015 arasında yaşanan PKK kaynaklı terör olaylarının artması ile Güneydoğu'da devlet ile PKK arasında "Hendek Operasyonları" adı verilen bir dizi şehir savaşının yaşanması, AKP hükümetinin Kürt sorununa ilişkin demokratik bakış açısını değiştirmiş ve hükümet tarafından güvenlikçi politikaların uygulanması ile sonuçlanmıştır. AKP hükümeti yetkilileri bu süreçte HDP'yi de sık sık terörle işbirliği yapmakla suçlamaya başlamıştır. Binali Yıldırım'ın Başbakan olarak göreve başlamasının ardından TBMM'de hakkında fezleke hazırlanan milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin anayasa değişikliği kabul edilmiştir. AKP ile MHP'nin milletvekillerinin tamamının, CHP'li milletvekillerinin ise – CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'nun, teklifin referanduma gitmesini önlemek için verdiği talimat ile- bir kısmının onayladığı anayasa değişikliği ile birlikte HDP'li milletvekillerine yönelik bir tutuklama dalgası başlamıştır. Eş Genel Başkanlar Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ dâhil olmak üzere 13 HDP milletvekili dokunulmazlıkların kaldırılması sonrasında tutuklanmıştır (Sarfati, 2017: 401). Tutuklanan HDP'li milletvekilleri yanında

degil-futbol-icin-kayip-olur-gelismeler-sarayin-cokusunu-haber-veriyor.339064
28.04.2018

Erişim

Tarihi:

¹³² <http://www.diken.com.tr/akpli-unal-yeni-basbakani-tanitti-dusuk-profilli-olacak/> Erişim Tarihi: 28.04.2018

Güneydoğu'da bulunan HDP'li belediye başkanlarının birçoğu da İçişleri Bakanlığı tarafından görevden alınarak yerlerine kayyum atanmıştır. Bu dönem içerisinde hükümetin Kürt sorununa dönük politikasını eleştiren “Bu suça ortak olmayacağız” başlıklı olarak yayımlanan ve 1128 akademisyen tarafından imzalanan bildiri sonucunda, birçok akademisyen soruşturmalara ve tutuklamalara maruz kalmış, bir kısmının da üniversitelerdeki görevlerine son verilmiştir (Sarfati, 2017: 401). Yayımlanan bildiriye karşı AKP hükümeti tarafından benimsenen sert tutum, ifade özgürlüğüne ve akademik özgürlüğe ilişkin önemli bir gerilemenin işaretidir.

AKP hükümetinin dördüncü döneminde yargıya ilişkin yeni bir düzenleme de gerçekleştirilmiştir. 2016'nın Temmuz ayında yasalaşan ve kamuoyunda “Yargıtay ve Danıştay Kanunu” olarak anılan yeni düzenlemeler ile Yargıtay'ın iş yükünün hafifletilmesi için birinci derece mahkemeler ile yüksek yargı arasında istinaf mahkemeleri oluşturulmuş ve dava sonuçlarına ilişkin itirazların istinaf mahkemelerinde görülmesi hükmüne bağlanmıştır¹³³. Yeni düzenlemede Yargıtay ve Danıştay'ın seçilmiş üvanlıları ile Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) üyeleri hariç, Yüksek Seçim Kurulu'nda (YSK) görev yapan üyeler dâhil tüm kadroların iptal edilmesi de yer almıştır. Yargıtay'ın iş yükünün hafifletilmesi yanında yüksek mahkemelerdeki üye yapısının yürütme tarafından değiştirilmesini sağlayan yasa, güçler ayrılığı ve yargı bağımsızlığına ilişkin yeni sorunlar doğurmaya uygun bir ortam hazırlaması açısından eleştirilmiştir (Şahin, 2017: 12-13).

AKP iktidarının dördüncü döneminde, Türkiye'deki siyasal ve toplumsal hayatı derinden etkileyen 15 Temmuz darbe girişimi yaşanmıştır. 15 Temmuz 2016 akşamı saat dokuz sularında, İstanbul Boğaziçi Köprüsü'nün askeri birlikler tarafından trafiğe kapatılması ve Akıncı Üssü'nden kalkan savaş uçaklarının alçak uçuş yapması ile başlayan darbe girişimi, askeri birliklerin başta İstanbul ve Ankara olmak üzere Türkiye'nin çeşitli illerinde yönetimi devralmak üzere sokağa inmesi ile devam etmiştir. Saat 23 sularında TRT kanallarında “Yurtta Sulh Konseyi” imzalı bir darbe bildirisi darbeci askerlerin zorlamasıyla TRT spikeri tarafından canlı yayında okunmuştur. Muğla'nın Marmaris ilçesinde bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Facetime uygulaması aracılığıyla CNN Türk kanalına bağlanıp halkı meydanlara çağırması sonrasında darbe girişimine karşı halk sokaklara dökülmüş, darbe girişimi hükümet yanlısı birliklerin sabaha karşı kontrolü sağlamasıyla bastırılmıştır. Darbe girişimi esnasında TBMM ve

¹³³ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-yeni-yuksek-yargi-40125543> Erişim Tarihi: 28.04.2018

Cumhurbaşkanlığı Sarayı uçaklar tarafından bombalanmış, Ankara'daki TRT binası ile CNN Türk'ün yayın yaptığı Doğan Medya Center askerler tarafından basılmış, Marmaris'te bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı etkisiz hale getirmeye dönük özel kuvvetler askerleri tarafından bir operasyon yapılmış, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları darbeciler tarafından esir alınıp darbenin karargâh merkezi olan Akıncı Üssü'ne götürülmüştür. Sokağa inen vatandaşlar ile darbeci askerler arasında çeşitli şehirlerde yaşanan çatışmalarda 249 kişi ölmüştür. Darbe girişimine TBMM'de grubu bulunan siyasi partiler AKP, CHP, MHP ve HDP karşı çıkmıştır. Hükümet kaynakları tarafından darbe girişiminin ardında TSK'nın içerisinde örgütlenen ve artık Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak anılan Fethullah Gülen Cemaati'ne mensup subayların bulunduğu belirtilmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminin bastırılması ile her ne kadar aşındırılsa da demokratik kurumların yıkılmasının ve böylece Türk demokrasinin telafisi olmayacak önemli bir geri adım atmasının önüne geçilmiştir.

Darbe girişiminden beş gün sonra, AKP hükümeti anayasaya dayanarak tüm Türkiye'de Olağanüstü Hal (OHAL) ilan etmiş, bunun yanında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne dair yükümlülükler askıya alınmıştır. OHAL ilan edilmesi ile Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan hükümet "Kanun Hükmünde Kararname" (KHK) çıkartma yetkisine sahip olmuştur. Anayasa'nın 121. maddesine göre KHK'ların OHAL'in ilan edilme koşullarına dönük düzenlemeleri içermesi gerekmektedir. AKP iktidarı KHK'lar yoluyla FETÖ mensubu oldukları tespit edilen subayları, devlet memurlarını, bürokratları ve akademisyenleri görevlerinden ihraç etmiş, FETÖ bağlantıları olan okulların, vakıf üniversitelerinin, şirketlerin ve medya kuruluşlarının kapatılmasını sağlamıştır. Ancak KHK'larda ihraçlar sadece FETÖ mensubiyetiyle sınırlı kalmamış, iktidara çeşitli konularda muhalefet eden özellikle sol görüşlü birçok akademisyen ve devlet görevlisi de ihraç edilmiş, Kürt siyasal hareketine dönük yayın yapan birçok medya kuruluşu da kapatılmıştır. KHK'lar ile yaklaşık 135.000 kişinin devlet kurumlarından ihracı gerçekleşmiş, 2000 dernek ve sendika kapatılmış, 5000 işyerine el konulmuştur (Şahin, 2017: 14).

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında muhalif gazetecilere, yazarlara ve düşünörlere dönük tutuklama dalgaları da görölmüştür. AKP iktidarının otoriterleşmesine dönük eleştirilerini sıklaştıran ve daha sonra KHK ile kapatılan Taraf Gazetesi'nin eski genel yayın yönetmeni Ahmet Altan, ekonomi profesörü Mehmet Altan, yine KHK ile kapatılan Gülen Cemaati'ni destekleyen Zaman Gazetesi'nde yazarlık yapan Şahin Alpay, darbe

girişimini destekleme ve FETÖ üyeliği gibi suçlamalarla tutuklanmıştır. Kürt siyasal hareketine yakın olduğu için kapatılan Özgür Gündem Gazetesi'nde misafir yayın yönetmenliği yapan yazar Aslı Erdoğan ile dilbilimci Necmiye Alpay da bu dönemde terör örgütlerine destek suçlamasıyla tutuklanmıştır (Sarfati, 2017: 402). 5 Kasım 2016'da ise Cumhuriyet Gazetesi'nden aralarında genel yayın yönetmeni Murat Sabuncu, daha önce Ergenekon davalarının basın ayağında tutuklanıp beraat eden muhabir Ahmet Şık ve hükümete yönelik eleştirileriyle tanınan Kadri Gürsel de bulunmak üzere toplam 9 gazeteci ve çalışan hakkında "PKK/KCK ve FETÖ/PDY terör örgütlerine müzahir oldukları" iddiasıyla başlatılan soruşturma kapsamında tutuklama kararı verilmiştir¹³⁴.

AKP iktidarının OHAL ile elde ettiği KHK çıkarma yetkisini OHAL'in ilan edildiği neden ve koşulların dışında da kullanması tartışmalara yol açmıştır. OHAL döneminde çıkarılan KHK'lar ile yapılan kış lastiği takılması ve Bursa'nın Gemlik ilçesinin taşınması gibi düzenlemeler bu duruma örnektir¹³⁵. Bunun yanında Anayasa Mahkemesi'nin OHAL KHK'larını TBMM'de onaylanıp yasalaşmadan denetleme yetkisine sahip olmadığına karar vermesi¹³⁶, yasamaya ve yürütmeye ilişkin demokratik sistemde bulunması gereken denge-fren mekanizmalarının tamamen devreden çıkmasına sebep olmuştur. OHAL KHK'ları ile yasama görevini de üstlenen yürütme organı hükümet ve cumhurbaşkanı, herhangi bir denetime tabi olmayan KHK'lar ile önemli konularda düzenleme yapma yetkisine kavuşmuştur. Mayıs 2018 itibarıyla yedi kere üçer aylık dönemlerde parlamentodaki AKP çoğunluğu tarafından uzatılan OHAL ile Türkiye, 20 Temmuz 2016'dan Mayıs 2018'e kadar devam eden yaklaşık iki yıllık bir süreyi OHAL şartları altında geçirmeye devam etmektedir.

Türkiye'nin OHAL şartları altında yönetilmesi ile karakterize edilebilecek bu dönemde, parlamentodaki dördüncü büyük parti konumunda bulunan MHP'nin Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin benimsediği politika değişikliği ile AKP iktidarına birçok konuda destek vermeye başlamasıyla yeni siyasal gelişmeler ortaya çıkmıştır. Devlet Bahçeli'nin AKP'ye verdiği destekler içerisinde Türkiye'deki siyasal sistemin tamamen

¹³⁴ <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37882863> Erişim Tarihi: 28.04.2018

¹³⁵ <http://t24.com.tr/haber/kis-lastigi-duzenlemesinden-ilce-tasimaya-iste-ohal-khklarinin-getirdikleri,521222> Erişim Tarihi: 28.04.2018

¹³⁶ <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/basin/kararlarailiskinbasinduyurulari/genelkurul/detay/21.html> Erişim Tarihi: 28.04.2018

değişmesini içeren ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uzun bir süreden beri dile getirdiği “Başkanlık Sistemi”ne yönelik verilen destek en çok dikkat çekenidir. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin TBMM'deki grup toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın fiilen kullandığı bazı yetkilere atıfta bulunarak “fiili duruma hukuki boyut kazandırılmalı” çıkışı sonrasında, AKP ve MHP yetkilileri, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” adı verilen 18 maddelik bir anayasa değişikliğinin referanduma sunulmasına ilişkin çalışmaları başlatmışlardır. Önerilen anayasa değişiklikleri ile başbakanlık makamı ortadan kaldırılarak yetkileri genişletilip cumhurbaşkanına verilmekte, cumhurbaşkanı hükümetini parlamento dışından güvenoyuna tabi olmadan atama yoluyla belirlemekte, cumhurbaşkanına temel hakları ve özgürlükleri içermeyen konularda “Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri” yayınlanma hakkı verilmekte, cumhurbaşkanının tarafsız konumu sona erdirilerek bir siyasi partiye üye ve genel başkan olma hakkı tanınmaktadır. Bunun yanında Cumhurbaşkanlığı ve TBMM seçimlerinin beş yılda bir aynı gün düzenlenmesi, HSYK'nın adının Hâkimler Savcılar Kurulu'na (HSK) dönüştürülerek yapısının değiştirilmesi gibi düzenlemeler de paket içerisinde yer almaktadır. Paket içerisinde cumhurbaşkanına partili olma olanağı sağlayan düzenlemenin, anayasa değişikliğinin kabul edilmesi halinde hemen yürürlüğe girmesi, diğer düzenlemelerin ise 3 Kasım 2019 olarak belirlenen TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri ertesinde yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. AKP ve MHP milletvekillerinin desteğiyle TBMM'de referanduma sunulma eşiğini aşan anayasa değişikliği teklifi, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından 16 Nisan 2017 tarihinde olmak üzere referanduma sunulmuştur. Ana muhalefet partisi CHP ile mecliste grubu bulunan diğer muhalefet partisi HDP anayasa değişiklik paketine itiraz etmiş, önerilen yeni sistemin bir rejim değişikliği olduğunu ve tek adam/diktatörlük yönetimi doğuracağına ilişkin çekincelerini TBMM'deki görüşmelerde dile getirmişlerdir.

Anayasa değişiklik paketi, esas olarak parlamenter sistemden, başkanlık sistemine geçişi içermektedir. Ancak AKP ve MHP'nin hazırladıkları Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi içerisinde parlamenter sistemde var olan ve demokratik bir rejimin de içermesi gereken kuvvetler ayrılığı ve yatay denetim gibi demokratik niteliklerin korunmadığı, seçilecek cumhurbaşkanına bu demokratik nitelikleri göz ardı etme imkânı verildiği gözlemlenmektedir. Seçilecek cumhurbaşkanına parti genel başkanlığı kapısının açılması ve başbakanlık ve bakanlar kuruluna haiz olan yürütme yetkilerinin tanınmasıyla, hem yasama, hem de yürütme alanında önemli bir güç

konsantrasyonunun cumhurbaşkanı nezdinde sağlandığı görülmektedir. Türkiye'deki siyasal partilerde genel başkanın parti yönetiminde sahip olduğu ağırlık ve parti içi demokrasinin zayıf olması sebebiyle milletvekili adaylarını parti genel başkanı olarak belirleyecek cumhurbaşkanı, partisinin parlamentoda çoğunluğu sağlaması durumunda hem yasamayı hem yürütmeyi tamamen kontrol altına alacak, bunun yanında yüksek yargıya dönük yaptığı atamalar ile denge-fren mekanizmalarını tamamen devre dışı bırakabilecek bir yönetim oluşturabilecektir. Bu durum hem Avrupa'da bulunan parlamenter sistemlerde, hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanlık sisteminde bir demokratik yönetim niteliği olarak bulunan ve bulunması gereken kuvvetler ayrılığının, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan Türk tipi başkanlık sisteminde kuvvetler birliğine dönüştüğünü göstermektedir. Cumhurbaşkanı üzerinde sağlanan bu güç konsantrasyonunun, otoriter ve hibrit rejimlere özgü bir nitelik olduğu da açıkça görülmektedir.

Nisan 2017'de düzenlenecek referandum öncesindeki kampanya döneminde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Evet" kampanyasına destek veren mitingleri devlet kaynaklarını kullanarak düzenlediği iddia edilmiştir (Sarfati, 2017: 403). Cumhurbaşkanı sıfatıyla seçim yasaklarından muaf tutulan Erdoğan'ın¹³⁷, referandum öncesinde evet kampanyasına destek vermesi ile referandumda evet kampanyası yürüten taraflar lehine eşit olmayan bir durumu meydana getirdiği görülmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın evet kampanyası lehine yarattığı bu eşit olmayan durumun yanında, kamuya ait olan TRT kanallarının evet kampanyasının taraflarına daha fazla süre ayırdığı tespit edilmiştir¹³⁸. Seçimlerde yasal olarak siyasi tarafsızlık gözetmesi gereken kamu medya kuruluşlarının, kurulan patronaj ilişkisi sonucu AKP iktidarını ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı destekleyen özel medya organlarında da "Hayır" kampanyasına çok az yer verilmiştir (Sarfati, 2017: 402-403). 16 Nisan 2017'de OHAL şartlarında düzenlenen referandumda da oy kullanma işlemi devam ederken Yüksek Seçim Kurulu'nun verdiği mühürsüz oy pusulalarının geçerli sayılması kararı tartışma yaratmıştır. Bu durum Türk siyasal hayatında seçimlerin rekabetçi olma niteliğinin korunması ile birlikte, eşit ve adil olması niteliğinin 2014'te başlayan süreçle birlikte zarar gördüğünü göstermektedir.

¹³⁷ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/667485/Saray_a_kural_yok.html Erişim Tarihi: 29.04.2018

¹³⁸ AGİT/Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu Raporu'na göre referandum kampanyasında TRT 1 dahil olmak üzere televizyonlardaki yayın süresinin %76'sı Evet kampanyasına ayrılmıştır. <https://www.osce.org/tr/odihr/elections/turkey/331101?download=true> Erişim Tarihi: 29.04.2018

16 Nisan 2017'de düzenlenen referandumda teklif edilen anayasa değişikliği %51.4'lük evet oyuyla kabul edilmiştir. Referandum sonuçları ertesinde Mayıs 2017'de Cumhurbaşkanı Erdoğan anayasanın cumhurbaşkanının parti bağı kurmasına imkân veren yeni maddesinden yararlanarak önce AKP'ye üye olmuş, daha sonra da düzenlenen kongrede AKP Genel Başkanlığı'na yeniden seçilmiştir.

2017 yılının Haziran ayında MİT tırları davasına ilişkin olarak CHP milletvekili Enis Berberoğlu hakkında mahkûmiyet kararı çıkıp cezaevine gönderilmesi sonrasında ana muhalefet partisi CHP'nin lideri Kemal Kılıçdaroğlu Ankara'dan İstanbul'a “Adalet Yürüyüşü” adı verilen bir yürüyüş başlatmıştır. Yürüyüş kısa sürede toplumdaki muhalefet odaklarının OHAL düzeninde yapılan uygulamalara, referandumdaki gerçekleştiği düşünülen usulsüzlüklere, yargı alanındaki adaletsiz olduğu düşünülen kararlara ve özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın otoriter uygulamalarına gösterilen tepkilerin toplandığı bir eylem olmuştur. 25 gün süren yürüyüş İstanbul Maltepe'de yapılan miting ve açıklanan on maddelik “Adalet Manifestosu” ile son bulmuştur¹³⁹.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yeniden AKP Genel Başkanı olması sonrasında en çok dile getirdiği deyim parti teşkilatında ve üyelerinde gördüğü “metal yorgunluğu” olmuştur¹⁴⁰. Metal yorgunluğu ile partideki değişim ihtiyacını dile getiren Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın AKP teşkilatlarında yaptığı değişiklikler sonrasında hedefi AKP'li bazı büyükşehir belediye başkanları olmuştur. İlk olarak İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş istifa etmiştir. Kadir Topbaş'ın gerçekleştirmek istediği projelere İstanbul İl Belediye Meclisi'ndeki AKP'li üyeler tarafından karşı çıkılması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından istifasının talep edilmesi üzerine Topbaş 22 Eylül 2017'de istifasını sunmuştur. Topbaş'ın istifa konuşmasındaki “İnsanlar çok şeyi affeder, adam yerine konmamayı affetmez” cümlesi dikkat çekmektedir¹⁴¹. Kadir Topbaş'ın istifasını Niğde Belediye Başkanı Faruk Akdoğan'ın istifası izlemiştir. Akdoğan'ın istifası sonrasında bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Bursa, Balıkesir ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanları'nın istifası talep edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan istifası istenen

¹³⁹ <http://t24.com.tr/haber/kilicdaroglu-adalet-yuruyusunun-10-maddelik-manifestosunu-acikladi,413453> Erişim Tarihi: 29.04.2018

¹⁴⁰ <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2017/05/30/erdogan-ak-parti-kursusunda/> Erişim Tarihi: 29.04.2018

¹⁴¹ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kadir-topbas-istifa-etti-40587764> Erişim Tarihi: 29.04.2018

belediye başkanlarının istifa etmemesinin sonucunun “ağır” olacağını belirtmiştir¹⁴². Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın istifa baskısına önce direnen belediye başkanları, daha sonra sırayla istifa etmişlerdir. Bursa Belediye Başkanı Recep Altepe istifa ederken “Liderimizle ters düşmeyeceğiz” demiş, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek ise “Emir demiri keser” demiştir¹⁴³. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın talebiyle istifa eden son isim olan Balıkesir Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmet Edip Uğur olmuştur. Ahmet Edip Uğur aynı zamanda AKP'den de istifa etmiş, istifa konuşmasında “Yolsuzluğunuz yok, usulsüzlüğünüz yok, başarısızlığınız yok, FETÖ bağlantınız yok ama ailenize ve evinize kadar ulaşan tehditler. Katlanacak bir durum olmanın ötesine geçmiştir” demiştir¹⁴⁴.

Halkoyuyla seçilmiş belediye başkanlarının istifa süreci Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun istifa sürecine benzemektedir. Yerleşik demokrasilerde görülmeyecek bir şekilde halkoyuyla belli bir makama gelmiş kişilerin istifası parti genel başkanı tarafından talep edilmiş, bunun yanında istifa etmeyi kabul etmeyen belediye başkanlarının baskıya ve tehdide maruz kaldığı Balıkesir Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmet Edip Uğur'un yaptığı açıklamalarda görüldüğü gibi ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan da belediye başkanlarının istifa etmemesinin sonucunun ağır olacağını belirterek bu baskı ve tehdit sürecini doğrulamıştır. AKP'nin elde ettiği tüm başarıyı kendisiyle özdeşleştiren Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Erdoğan, makama kendisi sayesinde seçilen kişilerin, kendisi talep ettiği takdirde bulundukları makamı boşaltması gerektiğini açıkça ifade etmiştir¹⁴⁵. Belediye başkanlarının istifası, gelişim süreci ve yapılan açıklamalarla değerlendirildiğinde, diktatörlük tipi otoriter rejimlerin karakteristiklerine denk bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu olay aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye'deki bütün siyasal gücü salt olarak kendisinde toplamayı amaçladığını bir kez daha göstermektedir.

¹⁴² <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201710191030663471-erdogan-melih-gokcek-istifa-talebi-iletildi/> Erişim Tarihi: 29.04.2018

¹⁴³ <https://www.cnnturk.com/turkiye/ak-partili-belediye-baskanlarinin-istifa-surecleri?page=14> Erişim Tarihi: 29.04.2018

¹⁴⁴ <https://www.cnnturk.com/son-dakika-ahmet-edip-ugur-istifa-etti> Erişim Tarihi: 29.04.2018

¹⁴⁵ <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201710051030440139-erdogan-makam-bosalt-yadiganiyor/> Erişim Tarihi: 29.04.2018

Ocak 2018'de hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı açısından sıkıntı yaratan bir başka olay yaşanmıştır. Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunan tutuklu Mehmet Altan ve Şahin Alpay'ın hak ihlali talebi Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilmiş ve Mehmet Altan ile Şahin Alpay'ın tahliye edilmesi kararı verilmiştir¹⁴⁶. Ancak karar yerel mahkemeler tarafından uygulanmamıştır. Burada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daha önce Anayasa Mahkemesi'nin Can Dündar ve Erdem Gül'ün tahliye edilmesine ilişkin verdiği kararlar ilgili olarak "Aslında onlarla ilgili kararı veren mahkeme kararında direnebilirdi. Eğer kararında direnmiş olsaydı, bu bireysel başvuru veyahut da AYM'nin vermiş olduğu karar boşa çıkacak veyahut da şu anda tahliye edilmiş olan bu kişiler AİHM'e gideceklerdi. AİHM'e gittikleri zaman da oradan alacakları netice bellidir"¹⁴⁷ şeklinde verdiği demecin yerel mahkemelere yol gösterdiği görülmektedir. Yargı sistemi, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı açısından büyük bir gerilemeye tekabül eden bu karar, yürütmenin yerel mahkemeler nezdinde yargı üzerinde oluşturduğu baskı ve yönlendirmeyi de kanıtlayan bir durum olmuştur. Şahin Alpay hakkında Anayasa Mahkemesi'nin Mart 2018'de ikinci bir ihlal kararı vermesi sonrasında bu kez karar uygulanmış ve Şahin Alpay tahliye edilmiştir.

2018'in Şubat ayında AKP ve MHP tarafından siyasi partilerin seçimlerde ittifak yapabilmesine imkân veren bir yasa tasarısı TBMM Başkanlığı'na sunulmuş ve TBMM Genel Kurulu'nda yasalaşmıştır. AKP ve MHP "Cumhur İttifakı" adı verilen bir ittifak çerçevesinde genel seçimlere beraber gireceklerini deklare etmişlerdir. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Nisan 2018'de erken seçim çağrısında bulunması sonrasında Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan 2017'deki referandumdan sonra birlikte düzenlenmesi hükme bağlanan Cumhurbaşkanlığı ve TBMM seçimlerinin 24 Haziran 2018'de düzenleneceğini ilan etmiştir.

AKP iktidarının üçüncü döneminde başlayan demokratik niteliklerdeki hızlı gerileme, AKP'nin dördüncü iktidar döneminde aynı şekilde devam etmiştir. Bu dönem içerisinde özellikle Başbakan Davutoğlu'nun ve AKP'li belediye başkanlarının istifa et(tiril)mesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasal yapı içerisindeki tek etkin güç olduğunu gösteren olaylar olmuştur. Bunun yanında yargı organlarına yönelik bir baskı mekanizmasının

¹⁴⁶ <http://t24.com.tr/haber/iste-anayasa-mahkemesinin-mehmet-altanin-tahliyesine-hukmettigi-kararin-tam-metni.533296> Erişim Tarihi: 29.04.2018

¹⁴⁷ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/39955/anayasa-mahkemesinin-kararina-uyumuyorum-saygi-da-duymuyorum.html> Erişim Tarihi: 29.04.2018

oluştugu, AKP'nin dördüncü iktidar döneminde AKP iktidarının kontrolü dışında hareket edebilen tek anayasal organ olma yetkinliğine sahip Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlara gösterilen sert tepkiler ile görülebilmektedir. Medya içerisinde patronaj ilişkisine dayalı olarak kurulan düzen, AKP iktidarına muhalif bir çizgide yayın yapan herhangi bir ana akım medya kuruluşunun kalmamasını sağlamıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin bastırılması sonrasında ilan edilen OHAL ise, yayınlanan KHK'lar aracılığıyla iktidarın herhangi bir denetime tabi tutulmadan yasal düzenlemeler yapmasına imkân tanımıştır. AKP'nin dördüncü iktidar döneminde seçimlerin adillğine ve eşitliğine ilişkin daha önceki dönemde başlayan gerilemeler de devam etmiştir.

AKP'nin dördüncü iktidar döneminde Türkiye'deki demokratik düzenin tamamen ortadan kalkmasına sebep olacak 15 Temmuz darbe girişiminin bastırılması, demokratik açıdan olumlu olarak değerlendirilebilecek nadir gelişmelerden biridir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın darbe gecesi halka yaptığı çağrının karşılık bulmasının, darbe girişiminin seyrini değiştirdiği görülmektedir. Bu açıdan AKP iktidarının dördüncü döneminde demokratik niteliklerin neredeyse tamamı aşındırılmakla beraber, demokratik niteliklerin tamamen ortadan kalkmasına yönelik bir hareketin bastırılması ve görünüşteki demokratik düzenin korunması önem arz etmektedir.

4.2.1. Avrupa Birliği İlerleme Raporları'na Göre AKP İktidarının Dördüncü Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi

AKP iktidarının dördüncü döneminde 2016 ve 2018 yıllarında olmak üzere "Türkiye Raporu" olarak adlandırılan (2015'teki rapordan itibaren rapor başlığındaki ilerleme ibaresi kaldırılmıştır) iki ilerleme raporu hazırlanmıştır. 2016 Türkiye Raporu'nda genel olarak Türkiye'nin demokrasiye dair konularda ilerlemesinden çok gerilemesine vurgu yapılmaktadır. Raporda öncelikle Avrupa Birliği'nin 15 Temmuz darbe girişimini güçlü bir şekilde kınadığı ve Türkiye'deki demokratik kurumlara olan tam desteğini tekrarladığı ifade edilmektedir. Ancak Türkiye'nin demokratik düzeninin korunması açısından sağlanan bu gelişmenin dışında rapor içerisinde olumlu bulunan gelişme sayısı çok azdır.

2016 Türkiye Raporu'nda 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında 20 Temmuz'da ilan edilen OHAL kapsamında gerçekleştirilen icraatlar değerlendirilmektedir. OHAL süresince Eylül 2016 sonu itibarıyla 40.000 civarında kişinin gözaltına alındığı, 81'i gazeteci olmak üzere 31.000'den fazla kişinin tutuklandığı, 129.000 kamu çalışanının

açığa alındığı (66.000) veya ihraç edildiği (63.000) bildirilmektedir. Bunun yanında 4.000'den fazla kurumun ve özel şirketin kapatıldığı, malvarlıklarına el konduğu veya kamu kurumlarına devredildiği belirtilmektedir. Darbe girişimi sonrasında yapılan tutuklamalarda işkence ve kötü müdahale dâhil olmak üzere ağır insan hakları ihlalleri yapıldığı ve OHAL uygulamalarının Gülen hareketiyle bağlantılı olanlar yanında Kürt yanlısı ve diğer muhalif grupları da kapsadığı raporda ortaya konmaktadır (2016 Türkiye Raporu: 9).

Siyasi cepheleşme sebebiyle 15 Temmuz'a kadar devam eden süreçte TBMM'nin yürütmeyi denetleme ve yasama işlevlerinin gerilemekte olduğu bildirilmektedir. Yasaların TBMM'de yeterince görüşülmeden ve paydaşlarla istişarede bulunulmadan çıkarıldığı, OHAL sonrasında ise TBMM'nin yasama sürecindeki rolünün kısıtlandığı ifade edilmektedir (2016 İlerleme Raporu: 10). Raporda milletvekillerinin ifade özgürlüğünün de kısıtlandığı yer almaktadır (2016 Türkiye Raporu: 11).

Güvenlik güçlerinin sivil denetimi konusunda özellikle 15 Temmuz sonrası atılan adımlar raporda bulunan nadir olumlu gelişmelerden biridir. Askeri darbe girişiminin "Türk siyasi arenasının ve toplumunun tamamının desteği ile" bastırıldığı, bunun yanında sivil-asker ilişkilerinin yasal çerçevesinde kayda değer değişiklikler yapılarak ordunun sivil gözetiminin güçlendirildiği kaydedilmektedir (2016 Türkiye Raporu: 13). Yayımlanan OHAL KHK'ları ile YAŞ'ın üye kompozisyonunun sivil üyeler lehine değiştirilmesi, kuvvet komutanlıklarının Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması bu minvalde raporda anılan olumlu gelişmelerdir. Ancak raporda güvenlik güçleri ile istihbarat birimlerinin hesap verebilirliğinin ve bu birimlerin üstündeki meclis ve yargı denetiminin yetersiz olduğu belirtilmektedir (2016 Türkiye Raporu: 14).

2016 Türkiye Raporu'nda yargı bağımsızlığına ilişkin olarak gerileme yaşandığı açıkça dile getirilmektedir. Yargı bağımsızlığındaki gerilemenin ana sebepleri olarak yüksek mahkemelerin yapısı ve kuruluşunda yapılan Avrupa standartları ile uyumlu olmayan kapsamlı değişiklikler (2016 yılında çıkarılan Yargıtay'ı ve Danıştay'ı düzenleyen yasa), Gülen hareketiyle bağlantılı olduğu iddia edilen savcı ve hâkimlerin, yerlerinin değiştirilmesi, ihraç edilmesi ve tutuklanması ile önceki raporlarda belirtilen sorunlarda ilerleme kaydedilememesi gösterilmektedir. Bunların yanında, yürütme ve yasama erki temsilcilerinin Anayasa Mahkemesi'nin aldığı kararları tartışmaya açması ve sürmekte

olan davalar hakkında yorum yapmayı alışkanlık haline getirmesi raporda yer almaktadır (2016 Türkiye Raporu: 18).

2016 Türkiye Raporu'nda Türkiye'nin 2016'da ifade özgürlüğüne ilişkin olarak gerileme kaydettiği, bir önceki yıl yayımlanan raporda dile getirilen tavsiyelerin dikkate alınmadığı belirtilmektedir. Türkiye'deki mevzuatın ve uygulamanın AİHM içtihadıyla uyumlu olmadığı, ifade özgürlüğünün ciddi baskı altında olduğu, Cumhurbaşkanı'na hakaret iddiasıyla gazeteciler, yazarlar, sosyal medya kullanıcıları ve hatta çocuklar aleyhine birçok davanın açıldığı ve 15 Temmuz'dan sonra 130'u aşkın gazetecinin tutuklandığı ifade edilerek Türkiye'nin kaydettiği gerilemenin somut sebepleri ortaya konmaktadır (2016 Türkiye Raporu: 25-26). Cumhurbaşkanı'na hakaret iddiasının geniş bir kapsamda ele alınmasının ve dava açılmasının Avrupa standartlarıyla uyumlu olmadığı, internet sitelerinin kısıtlayıcı şekilde engellenmesine ilişkin yargı ve iletişim makamlarının üzerinde siyasi etkide bulunulduğu raporda dile getirilen diğer noktalardır (2016 Türkiye Raporu: 26).

Basın özgürlüğüne ilişkin olarak raporda kamu yayıncısı TRT'nin yayın çizgisinin önemli ölçüde hükümet yanlısı olduğu, medya sahipliğinin durumu sebebiyle -medya kuruluşu sahiplerinin farklı alanlarda devletle ilişki içerisinde girişimlere sahip olmasından kaynaklı- medyanın ekonomik baskıya maruz kaldığı ve yayın politikalarının bağımsızlığının şüpheli olduğu bildirilmektedir (2016 Türkiye Raporu: 27).

Kürt sorununa ilişkin olarak ise raporda, çözüm sürecinin bitmesi sonrasında çatışmaların sıklaştığı ve PKK'nın terör faaliyetlerini sıklaştırdığı kaydedilmektedir. Bunun yanında hükümetin bazı uygulamalarının bölgede ciddi insan hakları ihlalleri yarattığı, HDP'li milletvekillerinin dokunulmazlıkların kaldırılması sonrasında eş genel başkanları da dâhil olmak üzere bir kısmının tutuklandığı belirtilmektedir. Raporda Kürt meselesinin çözümünün siyasi bir yöntem ile mümkün olabileceği vurgulanmaktadır (2016 Türkiye Raporu: 28).

2018 Türkiye Raporu, 2017 yılından 2018'in Nisan ayına kadar yaşanan gelişmeleri kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Rapor basında 2013 İlerleme Raporu'ndan itibaren sık kullanılan bir niteleme olan “şimdiye kadar hazırlanan en sert rapor” değerlendirmesi ile yer almıştır¹⁴⁸. Rapor içerisinde Türkiye'nin demokratik niteliklere dair alanlarda “ciddi” gerileme gösterdiği neredeyse tüm konu başlıklarında ele

¹⁴⁸ <http://tr.euronews.com/2018/04/15/ab-den-turkiye-ye-en-sert-ilerleme-raporu> Erişim Tarihi: 30.04.2018

alınmaktadır. Birçok alanda 2016 Türkiye Raporu'ndaki eleştirilere devam etmiş, 2017 ve 2018'in ilk ayları süresince devam eden OHAL çerçevesinde yapılan uygulamalar açık bir dille eleştirilmiştir. Raporun en çok vurguladığı konu ise OHAL'in bir an önce kaldırılmasıdır.

2018 Türkiye Raporu'nda öncelikle OHAL KHK'larının yarattığı düzen eleştirilmektedir. KHK'ların TBMM tarafından "titiz ve etkili" bir biçimde incelenmediği, yargı denetimine açılmadığı ve Anayasa Mahkemesi'nin değerlendirmesine henüz konu olmadığı ifade edilmektedir. Bunun yanında KHK'ların ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ile medeni ve siyasi hakların kısıtlanmasına neden olduğu, kilit mevzuatta OHAL süreci bittikten sonra etki yaratmaya devam edecek değişiklikleri içerdiği belirtilmektedir (2018 Türkiye Raporu: 6). OHAL döneminde çıkarılan KHK'lar ile TBMM'nin yasama gücünün kısıtlandığı da bir kez daha vurgulanmaktadır (2018 Türkiye Raporu: 7)

Raporda Anayasa Mahkemesi'nin Şahin Alpay ve Mehmet Altan'a ilişkin verilen hak ihlali kararının ilk derece mahkeme tarafından uygulanmaması eleştirilmektedir. Çeşitli yargılamalarda sanıkların lehinde verilen kararların yürütmenin yaptığı yorumların etkisiyle kararı veren mahkemenin kendisi veya üst mahkeme tarafından tersine çevrildiği yorumu raporda yer almaktadır (2018 Türkiye Raporu: 6).

16 Nisan 2017'de düzenlenen referandumun OHAL'in etkisiyle eşit olmayan şartlarda gerçekleştirildiği ve bu durumun seçimlerin dürüstlüğüne gölge düşürdüğü raporda eleştiri konusu olmuştur. Bunun yanında referandumda kabul edilen anayasal değişikliklerin Venedik Komisyonu'nun değerlendirmesine göre yeterli bir denge ve denetleme mekanizması tesis etmediği ve yürütme ile yargı arasındaki kuvvetler ayrılığını zedelediği kaydedilmektedir (2018 Türkiye Raporu: 7). Raporda yerel demokrasinin belediye başkanlarının yerlerine kayyum atanmasıyla zarar gördüğü, sivil toplumun ise İstanbul Büyükşehir'de Temmuz 2017'de tutuklanan insan hakları savunucuları dâhil çok sayıda aktivistin tutuklandığı bir ortamda baskı altına alındığı belirtilmektedir (2018 Türkiye Raporu: 7).

Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı 2018 Türkiye Raporu'na göre, Türkiye 2017 yılında yargı bağımsızlığı açısından bir önceki yıla göre daha da ciddi bir gerileme göstermiştir. Referandum ile kabul edilen Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK) değişikliği ile yargının yürütme erkinden bağımsızlığı daha da zayıflamıştır. Bunun yanında yolsuzlukla

mücadele konusunda yürütülen soruşturmalarda yürütmenin etkisinin devam ettiği kaydedilmektedir (2018 Türkiye Raporu: 8).

İfade özgürlüğüne ilişkin olarak raporda Türkiye'nin 2017'de ciddi bir gerileme gösterdiği belirtilmektedir. OHAL kapsamında alınan önlemlerin, orantılılık ilkesine aykırı olarak genişleyerek basın içerisinde ve akademisyenler arasında bulunan muhalif sesleri de etkilediği raporda vurgulanmaktadır. Ulusal güvenlik ve terörle mücadele mevzuatının keyfi olarak uygulanması sonucunda gazeteciler, yazarlar ve sosyal medya kullanıcıları aleyhine birçok dava açıldığı, bunun yanında çok sayıda gazetecinin basın kartına el konduğu ve medya kuruluşlarının kapatıldığı dile getirilmektedir. İnternet kanunu ve genel yasal çerçeve içerisinde yürütmenin geniş kapsamlı bir değerlendirmeye dayanarak ve mahkeme izni olmaksızın internet sitelerine erişimi engellediği raporda yer alan bir başka eleştiridir. Son olarak raporda toplanma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve mülkiyet haklarına ilişkin ciddi gerilemelerin de yaşandığı ifade edilmekte, kötü muamele ve işkence iddialarının çoğaldığı belirtilmektedir (2018 Türkiye Raporu: 9).

2018 Türkiye Raporu'nda demokratik nitelikler arasında ilerleme sağlanan tek alan önceki yıllara benzer biçimde “ordunun sivil gözetimi” olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan düzenlemeler ile yürütmenin ordu üzerindeki yetkilerinin önemli ölçüde arttığı kaydedilmektedir. Bunun yanında referandumda kabul edilen anayasa değişiklikleri ile askeri yüksek mahkemelerin kaldırıldığı bildirilmektedir (2018 Türkiye Raporu: 7).

2015-2018 dönemini değerlendiren Avrupa Birliği İlerleme Raporları bir önceki döneme göre eleştirilerini sıklaştırmış, demokratik niteliklerde yaşanan gerilemeleri daha açık bir şekilde ifade etmiştir. Raporlar ortak olarak incelendiğinde yargı bağımsızlığı, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü, kuvvetler ayrılığı, yasamanın etkinliği ile seçimlerin adilliği ve dürüstlüğüne ilişkin yoğun eleştirilerin yapıldığı gözlemlenmektedir. Her iki raporda da demokratik niteliklere ilişkin olarak ilerleme sağlanan tek alanın ordu üzerindeki sivil denetim olduğu görülmektedir. Raporların getirdiği eleştiriler çerçevesinde Türkiye'nin AKP iktidarının dördüncü döneminde özellikle OHAL uygulamalarıyla ve referandumda kabul edilen başkanlık sisteminin nitelikleriyle Avrupa standartlarından ve Kopenhag kriterlerini gerçekleştirilmekten hızla uzaklaştığını söylemek mümkündür.

4.2.2 Freedom House ve BTI Türkiye Raporları'na Göre AKP İktidarının Dördüncü Döneminin Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi

Freedom House 2017 Türkiye Raporu'nda¹⁴⁹, Türkiye'nin "kısmi özgür" statüsü korunmuş, siyasal haklar derecelendirmesi 3'ten 4'e, bireysel özgürlükler derecelendirmesi ise 4'ten 5'e düşürülmüştür. Türkiye'ye aynı zamanda aşağı yönlü trend oku verilmiştir. Bu duruma neden olarak raporda 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL ve gazetecilere, muhalif figürlere, devlet memurlarına, akademisyenlere yönelik toplu tutuklama dalgası gösterilmiştir. Derecelendirme düşüşü ile beraber Türkiye'nin özgürlük derecesi AKP'nin iktidara geldiği 2003 yılındaki derecelendirmenin altına inmiş, Freedom House'un Türkiye'ye ilişkin yayınladığı ilk rapor olan 1999 Raporu'ndaki seviyeye gerilemiştir. Raporda yapılan değerlendirmede önceki yıllarda gerçekleştirilen özgürleştirici reformlardan sonra, son beş yılda hükümetin siyasal haklara ve bireysel özgürlüklere daha az saygı gösterdiği kaydedilmektedir. Raporda Türkiye değerlendirmeye alınan tüm alanlarda not düşüşüne uğramış, Türkiye'nin toplam özgürlük skoru 100 üzerinden 53 iken 100 üzerinden 38'e düşürülmüştür.

Türkiye'nin 2017 Raporu'nda seçim süreci notu bir puan gerileyerek 12 üzerinden 8 olmuştur. Seçim süreci bölümünde 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve 2015 genel seçimlerinde yaşanan eşitsizliklerden, medya yanlılığı ve sansürlerden bahsedilmektedir. Politik çoğulculuk ve katılım, 2 puan düşerek 16 üzerinden 7 olarak değerlendirilmiştir. Raporun bu bölümünde %10 seçim barajının yeni partilerin mecliste temsil edilmesini zorlaştırdığı, dokunulmazlıkların kaldırılması ile HDP'li milletvekillerine yönelik tutuklama dalgası başladığı, Ekim ile Aralık ayları arasında HDP'li 45 belediye başkanının görevden uzaklaştırıldığı ve 2700 HDP üyesinin tutuklandığı bildirilmektedir. Hükümetin işleyişine dair notu raporda bir önceki seneye göre 3 puan düşüş göstererek 12 üzerinden 3 olarak gerçekleşmiştir. Rapora göre Mayıs 2016'da gerçekleşen Başbakan Davutoğlu'nun istifası, TBMM'nin gücünün Cumhurbaşkanı lehine zayıfladığını göstermektedir. Darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL ile cumhurbaşkanlığının daha da genişletilmiş yetkilere sahip olduğunun savunulduğu raporda, yerel demokrasilerin de İçişleri Bakanlığı tarafında görevden alınan belediye başkanları sebebiyle zayıfladığı ifade edilmektedir. Hükümetin işleyişi bölümünde yolsuzluk iddialarının soruşturulması yerine yolsuzluk iddialarının Gülen hareketiyle

¹⁴⁹ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/turkey> Erişim Tarihi: 30.04.2018

bağlantılı yargı ve emniyet üyelerinin oluşturduğu “paralel devlet”in komplolarına bağlandığı belirtilmekte, OHAL döneminde Gülen karşıtı operasyonların hızlandığı bildirilmektedir. Türkiye'nin toplam siyasi haklar notu 6 puan gerileyerek 40 üzerinden 18 olmuştur.

Bireysel özgürlükler başlığı altında değerlendirilen ifade ve inanç özgürlüğünde iki puanlık düşüş yaşanmış ve Türkiye'nin notu 16 üzerinden 6 olarak değerlendirilmiştir. Terörizm ve cumhurbaşkanına hakaret suçlamalarıyla 3000'in üzerinde dava açıldığı raporun bu bölümünde bildirilmektedir. 2016 yılı başlarında Gülen Cemaati ile bağlantılı olan medya kuruluşlarına el konması, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a hakaret ettikleri gerekçesiyle gazetecilere ve yazarlara dava açılması, Can Dündar'ın MİT tırları davasında devlet sırrını açıklamaktan hapis cezasına çarptırılması yine raporun bu bölümünde yer almaktadır. Bunların yanında 15 Temmuz'daki darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL koşulları altında medya kuruluşlarının kapatılması, 81 tutuklu gazeteci ile Dünya üzerinde en fazla gazetecinin hapiste olduğu ülkenin Türkiye olması, otosansür, internet sitelerine yönelik erişim engelleri, akademisyenlerin imza kampanyaları ve bildirilerine karşı gösterilen sert tavır ile 15 Temmuz sonrasında tüm dekanların istifaya zorlanması açısından akademik özgürlüğün gerilemesi, raporun bu bölümünde üzerinde durulan diğer konulardır.

2017 Freedom House Türkiye Raporu'ndaki toplanma ve örgütlenme hakları bölümünde de tıpkı ifade ve inanç özgürlüğünde olduğu gibi 3 puanlık düşüş yaşanmış, Türkiye'nin bu bölüme ilişkin notu 12 üzerinden 3 olarak gerçekleşmiştir. Raporun bu bölümünde OHAL döneminde toplantı ve gösteri özgürlüğüne ilişkin getirilen kısıtlamalardan ve büyük çoğunluğu Gülen cemaati bağlantılı olan sivil toplum kuruluşlarının kapatılmasından bahsedilmektedir.

Hukukun üstünlüğü alanı, rapora göre Türkiye'nin gerileme kaydettiği bir başka alandır. Değerlendirmeye göre Türkiye'nin bu alandaki notu bir önceki seneye göre 2 puan kaybederek 16 üzerinden 4 olarak gerçekleşmiştir. Raporda yargı bağımsızlığının anayasada yer almasına rağmen, pratik uygulamada hükümetin yargıçları atamalar, terfi ve mali düzenlemeler yoluyla etkileyebildiği belirtilmektedir. 2014'ten itibaren başlayan hâkim ve savcılarının yerlerinin değiştirilmesi uygulamasının ve ihraçlarının 2016'nın ilk yarısında Yargıtay ve Danıştay'a ilişkin çıkarılan kanunla devam ettiği, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ise yargı üzerindeki bu tasarrufların yoğunluğunu

arttırdığı ifade edilmektedir. Bunların yanında OHAL döneminde binlerce kişinin kimi zaman ailelerini de kapsayacak şekilde gözaltına alındığı, gözaltı süresince avukata erişimin kısıtlandığı, işkence ve kötü muamele uygulamalarının görüldüğü ve OHAL KHK'larını Anayasa Mahkemesi'nin inceleme yetkisinin bulunmadığı kaydedilmektedir.

Bireysel özgürlükler bölümü altında incelenen son konu olan kişisel özerklik ve bireysel haklar konusunda da Türkiye 2016 yılında iki puanlık bir düşüş göstermiştir. Değerlendirme notu 16 üzerinden 7 olarak gerçekleşen bu kısımda, 2016 yılında PKK ile güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışmalar sırasında ilan edilen sokağa çıkma yasağının ve kontrol noktalarının Güneydoğu Anadolu'da seyahat özgürlüğünü ciddi biçimde kısıtladığı, mülkiyet haklarına ilişkin olarak Gülen cemaati ile mücadele kapsamında cemaatle bağlantılı şirketlere el konulduğu ve kayyum atandığı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın cinsiyet eşitliğine ilişkin yaptığı "fıtrata aykırı" yorumu ile çalışan ve doğum kontrol teknikleri uygulayan kadınları "yarım insan" olarak nitelediği ve kadına şiddetin Türkiye genelinde görünür biçimde arttığı aktarılmaktadır.

Freedom House 2018 Türkiye Raporu¹⁵⁰ ile Türkiye'deki özgürlüklere ilişkin dramatik bir gerilemenin gerçekleştiği bir kez daha teyit edilmiştir. Türkiye, Freedom House değerlendirmelerinin başladığı 1999 yılından beri ilk defa 5.5'lik özgürlük derecelendirmesi ile "özgür olmayan" ülke kategorisine düşmüştür. Toplam özgürlük skoru 100 üzerinden 32'ye düşerken, siyasal haklar derecelendirmesi 5, bireysel özgürlükler derecesi 6 olarak değerlendirilip en düşük seviye olan 7'ye yaklaşmıştır. Raporda statü değişiminin nedenleri olarak oldukça kusurlu bir referandum süreci sonunda kabul edilen anayasal değişiklikler ile siyasal gücün cumhurbaşkanlığında toplanması, seçilmiş belediye başkanlarının görevden alınarak yerlerine hükümet tarafından atananların gelmesi, hak savunucusu aktivistlere ve devlet düşmanı olarak algılananlara yönelik keyfi soruşturmaların açılması, devlet görevlilerine yönelik toplu ihraçların devam etmesi ve bu ortamda vatandaşların hassas konularda kendilerini ifade etmekten çekinmeleri gösterilmektedir. Rapora göre 2017'de yaşanan kilit gelişmeler şu şekildedir:

- Siyasal gücü Cumhurbaşkanlığında toplayan anayasal değişiklikler referandum ile kabul edilmiştir. Referandum kampanyası ileri derecede "eşit olmayan bir

¹⁵⁰ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/turkey> Erişim Tarihi: 30.04.2018

oyun alanı”nda gerçekleştirilmiş, oy pusulalarının sayılmasına dönük son dakika yapılan kriter değişikliği oy sayımının meşruiyetini zedelemiştir.

- Temmuz 2015'teki darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL üç ayda bir uzatılmaktadır. Bu şekilde hükümet ülkeyi kararnameler aracılığıyla yönetmekte ve hukukun üstünlüğü ilkesine ileri derecede zarar vermektedir.
- Hükümet muhalefet üyesi belediye başkanlarını görevden almaya devam etmektedir. Bunun yanında AKP üyesi çeşitli belediye başkanları da istifaya zorlanmıştır.
- Siyasi liderliğin düşman algısı kapsamında sivil toplumun önde gelen isimlerine yönelik soruşturmalar açılmıştır. Keyfi olarak tutuklanmaların artması sivil toplumu zayıflatmakta ve kamuoyunda tartışma yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Raporda siyasi haklar başlığı altında değerlendirilen seçim süreci bölümünde Türkiye'nin notunun bir önceki seneye göre 2 kademe gerilediği görülmektedir. 12 üzerinden 6'ya düşen seçim süreci notu, 2017'de düzenlenen referandum sürecinde görülen ileri derecede kusurlar ve belediye başkanlarının görevden alınması veya istifa ettirilmesi kaynaklıdır. Politik çoğulculuk ve katılım notu değişmemiş ve 16 üzerinden 7 olarak değerlendirilmiştir. Bölüm içerisinde yer alan değerlendirme sorularında “seçimler aracılığıyla muhalefetin iktidara gelmesi veya desteğini arttırması için gerçekçi bir fırsat bulunmakta mı?” sorusuna 4 üzerinden 1 verilmiş, YSK'nın, medyanın ve yargının AKP iktidarı kontrolünde olması dolayısıyla muhalefetin seçmenlere ulaşmada ve oylarını konsolide etmede güçlük yaşadığı, AKP'nin de özellikle -HDP milletvekilleri ve CHP milletvekili Enis Berberoğlu'nun tutuklanması örneğinde olduğu gibi- muhalefeti sindirmek için yargı yoluna başvurduğu kaydedilmektedir. Hükümetin işleyişi bölümünde de not değişimine gidilmemiştir. Ancak hükümetin politikalarının belirlenmesinde tekil otoritenin Cumhurbaşkanı Erdoğan ve yakın çevresi olduğu belirtilmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın devlet içerisindeki ve anayasal değişiklikler ile yeniden katıldığı AKP içerisindeki gücünü AKP'li büyükşehir belediye başkanlarının istifa ettirilmesi olayında ortaya koyduğu belirtilmektedir. Hükümetin açık ve şeffaf bir şekilde çalışmadığı da rapor içerisinde yer almaktadır. Türkiye'nin toplam siyasi haklar notu 2017 yılı için 40 üzerinden 16 olarak gerçekleşmiştir.

Bireysel özgürlükler başlığı altında yer alan ifade ve inanç özgürlüğü bölümünde Türkiye bir puanlık düşüş yaşamış ve notu 16 üzerinden 5 olmuştur. Not düşüşüne neden olarak hükümet baskısının artması sebebiyle vatandaşlar arasında bile otosansürün görülmesi gösterilmiştir. Bunun yanında bölüm içerisinde bağımsız medyanın büyük bir hükümet baskısı altında olduğu, ana akım medyanın ise bazen benzer başlıklarla haberleri vererek hükümetin görüşlerini yansıttığı ifade edilmektedir. Akademik özgürlüğün KHK ihraçları ile daha da gerilediği, bunun yanında evrimin müfredattan çıkarılması ve müfredata “cihat” teorisinin eklenmesi gibi AKP hükümetinin ideolojik yakınlık duyduğu konuların eğitimde görüldüğü kaydedilmektedir.

Toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne dönük olarak bir önceki rapora göre not değişikliğine gidilmemiştir. Temmuz 2017'de İstanbul Büyükşehir'de toplantı yapan insan hakları savunucularının tutuklanmasından, Ekim 2017'de sivil toplumun önde gelen isimlerinden Osman Kavala'nın tutuklanmasından, 1 Mayıs İşçi Bayramı, LGBTİ Onur Yürüyüşü ve açlık grevi yapan ihraç mağdurlarının eylemlerinin kısıtlanmasından bölüm içerisinde bahsedilmektedir. Kısıtlamalara rağmen CHP lideri Kılıçdaroğlu'nun Ankara'dan İstanbul'a geniş bir katılımı yürüyüş gerçekleştirdiği aktarılmaktadır.

Freedom House 2018 Türkiye Raporu'nda, hukukun üstünlüğü ilkesine dair yapılan değerlendirmede iki puan düşüşe gidilmiş ve Türkiye'nin hukukun üstünlüğüne ilişkin notu 16 üzerinden 2 olarak değerlendirilmiştir. OHAL döneminde yargı sürecindeki eksiklikler ile beraber giderek daha fazla kişinin tutuklanması ve terörizmle suçlanması ile darbe girişiminden sonra özellikle Kürtler üzerindeki baskıcı tutumun devam ettirilmesi raporda not düşürme sebepleri olarak sıralanmıştır. Kişisel özerklik ve bireysel haklar bölümünde de kamu sektöründe ve akademiye yapılan toplu ihraçlar sonucu bireylerin alternatif yerlerde istihdam edilmelerinin ve yurt dışına çıkış özgürlüklerinin kısıtlanması not düşürme sebebi olarak gösterilmiştir. Bireysel özgürlükler başlığında Türkiye'nin toplam notu 60 üzerinden 16 olarak gerçekleşmiştir.

2017 ve 2018'de yayımlanan Freedom House Raporları'nda Türkiye'nin özgürlük derecelendirmelerinde sert bir şekilde düşüşün gerçekleştiği görülmektedir. Bunun sonucu olarak Türkiye Freedom House değerlendirmelerinde ilk defa “özgür olmayan” ülke kategorisi içerisinde yer almıştır. Raporlar genel olarak incelendiğinde hiç bir konuda ilerleme sağlanamadığı, bunun yanında seçim süreci, politik çoğulculuk ve katılım, ifade ve inanç özgürlüğü ile hukukun üstünlüğü gibi kilit niteliklerde önemli

gerilemeler yaşandığı gözlemlenmektedir. Freedom House Raporları'nda 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL ile birlikte başlatılan uygulamaların, darbe girişimini gölgede bıraktığı ve darbe girişiminden çok az bahsedildiği de dikkat çekmektedir.

AKP iktidarının dördüncü dönemini ele alan tek BTI Raporu 2018'de yayımlanmıştır. 2018 BTI Türkiye Raporu¹⁵¹ Şubat 2015 – Ocak 2017 arasını değerlendirmektedir. 2018 BTI Raporu'nda Türkiye'nin politik dönüşüm/demokrasi skoru 5.55 olmuştur. Türkiye bu skorla BTI sınıflamasına göre “ileri derecede eksik demokrasi”dir. Türkiye bu politik dönüşüm skoru ile değerlendirilen 129 ülke arasından 69. olarak bir önceki değerlendirmeye göre 36 sıra gerilemiştir. Türkiye'nin yönetim endeksi skoru ise 4.72'dir. Burada da Türkiye BTI sınıflandırmasına göre düşüş yaşamış ve “ortalama” yönetime sahip olarak değerlendirilmiştir.

BTI 2018 Türkiye Raporu'nda demokratik niteliklere ilişkin çeşitli konularda önceki rapora göre gerilemelerin yaşandığı görülmektedir. Serbest ve adil seçimlerin düzenlenmesi, bunlardan biridir. 2011'den itibaren seçimlerde çeşitli usulsüzlüklerin yaşandığı, ancak ilk defa Kasım 2015'teki seçime yönelik AGİT tarafından eşitsizliklere ilişkin ciddi eleştiriler yapıldığı raporda yer almaktadır. Bunun yanında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın anayasal olarak tarafsız bir konuma sahip olması gerekirken, açık bir şekilde AKP lehine kampanya yürüttüğü ifade edilmektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin serbest ve adil seçimler düzenleme notu 8'den 7'ye düşürülmüştür. Etkin hükümet gücüne ilişkin olarak ordunun bir “veto gücü” olarak etkisini yitirdiği, ancak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın izlediği otoriter politikalar ve başbakanlık makamının kaldırılmasını içeren başkanlık sistemi önerisinin kabul edilmesinin Türk demokrasisi için büyük bir tehlike olacağı raporda vurgulanmaktadır. Türkiye'nin etkin hükümet gücü raporda 10'dan 9'a düşürülmüştür. Örgütlenme ve toplanma özgürlüğüne ilişkin olarak raporda, Temmuz 2016'daki darbe girişimi sonrasında OHAL ilan edildiği, gösteri düzenlemenin imkânsız hale geldiği ve “yasal olmayan” toplantıların polis tarafından yoğun güç kullanılarak dağıtıldığı ifade edilmektedir. İfade özgürlüğü konusunda ise, Temmuz 2016'daki darbe girişimi sonrasında durumun daha kötüleştiği, hükümete dair eleştirilerin sert bir şekilde karşılandığı, 150'den fazla gazetecinin tutuklandığı ve

¹⁵¹ <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2018/itr/mena/>
30.04.2018

hükümeti eleştiren sitelerin erişimine engel getirildiği bildirilmektedir. Hem örgütlenme ve toplanma özgürlüğü, hem de ifade özgürlüğüne ilişkin notlar 5'ten 4'e düşmüştür.

Güçler ayrılığı ve bağımsız yargı bölümleri raporda hukukun üstünlüğü başlığı altında incelenmektedir. Rapora göre yargı bağımsızlığı büyük oranda zedelenmiştir. Yargı bağımsızlığına ilişkin sorunlar 15 Temmuz darbe girişimi sebep gösterilerek yapılan ihraçlar ile daha da artmıştır. Bunun yanında dış gözlemciler tarafından 2017'nin Nisan ayında düzenlenecek referandumdaki anayasa değişikliklerinin kabul edilmesi halinde yargı bağımsızlığının daha da zayıflayacağını, yasamanın etkisizleşeceğini ve tüm gücün yürütmeye toplanacağını öngörüldüğü belirtilmektedir. Rapora göre referandumun hedefi çoğulcu demokratik sistemden, çoğunlukçu otoriteryan bir sisteme geçiş yapmaktır. Türkiye'nin güçler ayrılığı notu bir önceki rapora göre 7'den 4'e, yargı bağımsızlığı notu ise 6'dan 4'e gerilemiştir.

Medeni haklar alanında da Türkiye gerileme göstermiştir. Yargılama öncesi uzun tutukluluk sürelerinin ve hapisanede işkence iddialarının darbe girişimi sonrasında arttığı, bunun yanında Türkiye'nin OHAL ilan ederken Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bazı bölümlerini askıya aldığı bildirilmektedir. Medeni haklar alanında Türkiye'nin notu bir önceki rapora göre 6'dan 4'e gerilemiştir. 2018 BTI Türkiye raporunda demokratik kurumların istikrarı, demokratik kurumlara bağlılık ve parti sistemi gibi değerlendirme alanlarında da çeşitli derecelerde gerilemeler olduğu görülmektedir.

2018 BTI Raporu'nun yönetim endeksi başlığı altında yapılan değerlendirmelerde de sıklıkla Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Erdoğan önderliğinde hızla otoriterleştiği vurgulanmaktadır. Raporda anti-demokratik aktörlere ilişkin yapılan değerlendirmede Türkiye'deki demokrasiye ilişkin en büyük tehlikenin hükümetin kendisi olduğu ifade edilmektedir. Türkiye'nin kutuplaşmış siyasal ve sosyal yapısı nedeniyle ülkedeki çatışma yoğunluğunun arttığı, bunun yanında hedeflere yönelik konsensüs sağlama, bölünme/çatışma yönetimi, sivil toplum katılımı, mutabakat sağlama gibi alanlarda önemli gerilemeler kaydedildiği raporda yer almaktadır.

2018 BTI Raporu'nda Türkiye'deki demokratik rejimin otoriterleştiği sıklıkla belirtilmekte, referanduma sunulan başkanlık sistemi teklifinin sahip olduğu niteliklerle bu otoriterleşmeyi tamamlayacağı öne sürülmektedir. Rapor genel olarak incelendiğinde

ele alınan demokratik kriterlerin birçoğunda önemli gerilemeler gerçekleştiği, ilerleme sağlanan neredeyse hiç bir kriter olmadığı görülmektedir.

4.3. 2011-2018 YILLARI ARASINDAKİ ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARI DÖNEMİNİN DEMOKRASİ VE HİBRİT REJİM TANIMLAMALARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

AKP iktidarı, 2011'de başlayan üçüncü döneminden itibaren demokratikleşme konusunda ilk iki döneminde sahip olduğu performansı devam ettirememiş, bunun yanında icraatlarıyla birçok demokratik nitelikte önemli gerilemeler yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin AKP iktidarı döneminde kaydettiği ekonomik gelişme sonucu kişi başına düşen gelirin artması, sivil toplumun ve orta sınıfın güçlenmesi, Lipset'in ortaya koyduğu modernleşme teorisinin tersine Türkiye'de demokratikleşmeyi değil, otoriterleşmeyi beraberinde getirmiştir (Sarfati, 2017: 395). Bu durum yukarıda incelenen Avrupa Komisyonu'nun yayınladığı İlerleme Raporları, Freedom House Türkiye Raporları ve BTI Türkiye Raporları'nda rahatlıkla görülebilmektedir. AKP iktidarının 2011 sonrasında ortaya çıkan otoriterleşme eğiliminin literatürde yer alan çeşitli demokrasi ve hibrit rejim tanımlamaları ile değerlendirilmesi, AKP'nin 2011 sonrasında Türkiye'deki rejimi hangi hibrit rejim türlerine yaklaştırdığının görülmesine ve demokrasi anlayışının zayıf kaldığı noktaların saptanmasına yardımcı olacaktır.

AKP'nin “milli irade” ve sandığın belirleyiciliği üzerine yaptığı vurgu, 2011 sonrasındaki iktidar dönemlerinde önemini korumuş, hatta AKP'nin demokrasi anlayışı içerisinde daha merkezi bir konuma sahip olmuştur. Türkiye 2011 sonrasında da rekabetçi seçimler ile siyasi ve yerel iktidarlara belirlemiştir. Bu açıdan AKP'nin demokrasi anlayışının Schumpeter'in siyasi liderliğin rekabetçi seçimlerle belirlenmesine ilişkin minimalist demokrasi anlayışı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak yukarıdaki bölümlerde belirtildiği gibi AGİT'in Türkiye'ye 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile beraber başlayarak getirdiği eleştiriler, Türkiye'deki seçimlerin adil olma niteliğinin zarar gördüğünü, seçimde rekabet edenler açısından “eşit bir oyun alanı” olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun yanında 2014'teki yerel seçimler içerisindeki Ankara ve Antalya Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerinde yaşandığı iddia edilen seçim ve sayım usulsüzlüklerine ilişkin iddialar (Esen ve Gümüşçü, 2016: 1586) ile seçimlerde oyların manipüle edildiği tartışmaları, düzenlenen sonraki Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimlerde de devam etmiştir. 16 Nisan 2017'de düzenlenen referandum esnasında

YSK'nın aldığı “mühürsüz oy”ların geçerli sayılma kararı, oy sayımına ve seçim manipölasyonlarına ilişkin tartışmaları alevlendirmiştir. Bu açıdan seçimlerin adilliğinin zarar görmesi ve seçim usulsüzlüklerine ilişkin tartışmaların kamuoyunda yaygın bir biçimde tartışılmaya başlanması¹⁵², AKP'nin demokrasi anlayışının Schumpeter'in demokrasi tanımlamasından uzaklaştığını göstermektedir.

Dahl'ın poliarşi tanımında yer alan kapsayıcı oy kullanma hakkı ve seçilme hakkı kriterleri, 2011-2018 arasındaki AKP iktidarı döneminde var olduğu söylenebilecek kriterlerdir. Ancak serbest ve adil seçimlerin düzenlenmesine ilişkin olarak 2014 cumhurbaşkanlığı seçimleri ile görünür hale gelen sorunlar, poliarşinin bu kriterinin 2011-2018 arasındaki dönemde tam olarak karşılanamadığını göstermektedir. Dahl'ın poliarşi tanımını karakterize eden ifade özgürlüğü, alternatif bilgi kaynaklarına erişim ve örgütlenme özgürlüğü gibi nitelikler bakımından Türkiye incelenirse, 2011-2018 arasında Türkiye'deki demokratik nitelikleri değerlendiren AB İlerleme, Freedom House ve BTI Raporları'nın bu niteliklerde gerilemeler yaşandığına dair tespitleri önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu niteliklerdeki gerilemeler özellikle 2013 yılındaki Gezi Parkı eylemleri ile 17-25 Aralık soruşturmaları sonrasında yoğunluk kazanmaya başlamış ve 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi sonrasında ilan edilen olağanüstü hal ile hız kazanmıştır. Poliarşi kriterleri içerisinde yer alan “yürütülen siyasalara ilişkin kontrolün seçilmiş organlarda olması”nın ise ordu üzerinde sivil kontrolün sağlanmasıyla 2011-2018 döneminde AKP iktidarı tarafından güçlendirilen tek özellik olduğu görülmektedir. Ancak AKP lideri Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olduktan sonra seçilmiş AKP hükümeti, TBMM'deki parti grubu ve AKP'li belediye başkanları üzerinde kurduğu baskı, bu poliarşi kriterini zayıflatan bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Merkel'in yerleşik demokrasi tanımlamasının çekirdeğini oluşturan demokratik seçimli rejimin adil olma niteliği, 2011-2018 yılları arasındaki dönemde AKP iktidarının seçim kampanyalarında devlet kaynaklarını kullanması ve medya kuruluşlarında çoğunlukla iktidar partisinin propagandasının yansıtılması sebebiyle zarar görmüştür. Yerleşik demokrasi kavramının tanımlayıcı bir niteliği olan ve ifade özgürlüğü ile örgütlenme ve gösteri özgürlüğünü kapsayan “katılıma dönük siyasi özgürlükler”, çalışmanın pek çok yerinde örneklerle ifade edildiği üzere bu dönemde önemli gerilemeler göstermiştir.

¹⁵² Seçimlerde gerçekleştiği iddia edilen usulsüzlükleri önlemeye dönük olarak sivil inisiyatif ile “Oy ve Ötesi” adı verilen yeni bir sivil toplum kuruluşu oluşturulmuştur (Esen ve Gümüşçü, 2016: 1586). Grubun amacı seçimlerde sandık kurullarını izlemek ve ıslak imzalı tutanakları bilgisayar sistemi aracılığıyla biraraya getirerek YSK'nın verileri ile karşılaştırmaktır.

Merkel'in yerleşik demokrasi kavramının tanımlayıcı bir diğer önemli parçası olan "bireysel haklar ve özgürlükler", hukukun üstünlüğü ve devlet iktidarının sınırlanması çerçevesinde tanımlanmıştır. AKP iktidarının özellikle 2013 yılındaki 17-25 Aralık soruşturmaları ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasındaki uygulamaları hukukun üstünlüğünü sağlama ve devlet iktidarını sınırlamaya dayanan liberal bir anlayışı yansıtmamaktadır. AKP iktidarı bu iki olay karşısında demokratik nitelikleri göz ardı eden, devlet iktidarını bireysel özgürlükleri kısıtlayacak şekilde genişleten ve hukukun üstünlüğünü zedeleyen olağanüstü önlemleri uygulamaya sokmuştur¹⁵³.

Merkel'in yerleşik demokrasi tanımlamasının bir başka parçası olan yatay denetim mekanizmalarının işlevi, AKP iktidarının üçüncü ve dördüncü dönemi boyunca olabildiğince etkisiz kılınmaya çalışılmıştır. 2011-2018 arasındaki dönemi değerlendiren AB İlerleme Raporları, Freedom House ve BTI Raporları içerisinde Türkiye'deki kuvvetler ayrılığının zayıfladığı, yargının yürütmenin etkisi altına girdiği ve yasamanın denetim mekanizmalarının işletilmediği sık sık dile getirilmektedir. Türkiye'nin demokratik niteliklerini değerlendiren bu raporlarda 16 Nisan 2017'de kabul edilen başkanlık sisteminin cumhurbaşkanına tanıdığı yetkiler sebebiyle yatay denetim mekanizmalarını daha da zayıflatacağı, iktidarın icraatlarının sadece seçimler yoluyla denetlemeye indirgeneceği çoğunlukçu bir rejimin ortaya çıkacağı endişeleri ifade edilmiştir.

Merkel'in yerleşik demokrasi kavramında bulunan son özellik olan seçilmişlerin etkin yönetim gücü ise, yukarıda da belirtildiği gibi 2011-2018 arasındaki AKP iktidarı döneminde güçlenmiştir. Türk siyaseti üzerinde uzun yıllardır var olan ordunun etkisi, bu dönemde tamamen kaybolmuştur. Normal bir yatay denetim mekanizmasının ötesinde iktidarın icraatlarını ideolojik bir temelden hareketle kısıtlayan yargı organlarının da yapısı değiştirilmiştir. Ancak seçilmişlerin etkin yönetim gücü, yukarıda da bahsedildiği gibi bu kez Cumhurbaşkanı Erdoğan'da toplanan siyasi güç tarafından baskı altına alınmaya başlamıştır.

2011-2018 yılları arasındaki AKP iktidarı döneminin, AKP iktidarının demokrasi tanımlamalarına uygun olmayan anlayışı ve icraatları ile sorunlu ve eksik bir demokrasi olarak tanımlanabilecek Türkiye'yi bir hibrit rejime dönüştürdüğünü söylemek yanlış

¹⁵³ AKP iktidarının 17-25 Aralık soruşturmaları ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında benimsediği siyaset ve hukuk anlayışına ilişkin olarak bkz. Şahin, B. (2017). Two understandings of law: Hayek vs. Schmitt in the context of Turkey, Turkish Studies, 1-21 doi: 10.1080/14683849.2017.1327812

olmayacaktır. Bu dönemde izlenen politikaların farklı hibrit rejim tanımlamaları ile örtüşen birçok ortak noktası bulunmaktadır.

2011-2018 yılları arasında önce Başbakan, daha sonra ise Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Tayyip Erdoğan'ın siyasal ortam içerisinde tek belirleyici güç olarak sağlamlaştırdığı konumu, O'Donnell'in literatüre kazandırdığı, “Delegasyoncu Demokrasi” adı verilen hibrit rejim türü ile uyuşmaktadır. Önce Başbakan, daha sonra da Cumhurbaşkanı sıfatıyla Erdoğan'ın söylemleri ile sürekli olarak gündemi belirleme çabası, siyasal alana ve kimi zaman siyasal alanın dışında bireylerin yaşam tarzlarına ve tercihlerine müdahalede bulunması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

O'Donnell'in delegasyoncu demokrasi tanımında belirttiği gibi, bu dönemde Türkiye'de adil ve rekabetçi yönleri zarar görmesine rağmen seçimler düzenlenmeye devam etmiştir, ancak seçimler aynı zamanda bir ölüm-kalım meselesi haline gelmiştir. Türkiye'de AKP iktidarı döneminde yürütmenin aşırı şekilde güçlendirilmesinden ve yatay denetim mekanizmalarının etkisizleştirilmesinden ötürü, muhalefet konumuna düşülmesinin sonuçlarının iktidar için oldukça zor bir durum yaratacağı aşikârdır. Seçimin ve dolayısıyla iktidarın kazanılması ise, iktidara herhangi bir sınırlama olmaksızın siyasi gücünü kullanma imkânı tanımaktadır. AKP iktidarının 7 Haziran 2015 seçimlerinde parlamento çoğunluğunu kaybettiğinde koalisyon kurmaya yanaşmayıp yeniden seçimlere gidilmesini istemesi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu dönemde teamüllere aykırı olarak seçimden ikinci olarak çıkan CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'na hükümet kurma görevini vermemesi, bu durumu somutlaştırmaktadır. AKP'nin bu dönemde herhangi bir şekilde koalisyon hükümeti kurup koalisyon ortağı tarafından sınırlanmaya veya rakibi olan bir parti tarafından kurulacak bir hükümete tahammülünün olmadığı görülmektedir.

2011-2018 yılları arasındaki dönemde Başbakan/Cumhurbaşkanı Erdoğan yatay denetim mekanizmalarını tanımayan, “kendisinin uygun gördüğü” bir yönetim biçimini tatbik etmeye çalışmıştır. Erdoğan bu durumu, -O'Donnell'in da delegasyoncu demokrasi tanımlamasında yer alan bir özellik olan- “hızlı karar alma” ihtiyacına bağlamaktadır¹⁵⁴. 16 Nisan 2017'de kabul edilen başkanlık sistemi ile parlamentonun by-pass edilmesini sağlayacak Cumhurbaşkanı'na tanınan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi yayımlama yetkisi, bu durumu somutlaştıran bir başka örnektir. Bunun

¹⁵⁴ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/70974/hizli-karar-almak-icin-yonetim-sistemimizi-degistirmekten-baska-caremiz-yok.html> Erişim Tarihi: 03.05.2018

yanında AKP'nin üçüncü ve dördüncü iktidar döneminde Recep Tayyip Erdoğan, kendisi, partisi ve destekçileri tarafından milli iradenin bir yansıması olarak gösterilmeye başlanmıştır. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasının ertesinde yaptığı balkon konuşmasında Erdoğan "Kardeşlerim bugün bu seçimi kazanan sadece Recep Tayyip Erdoğan değil, bugün milli irade bir kez daha kazanmıştır" demiştir¹⁵⁵. Erdoğan'ın milli iradenin bir sembolü olarak gösterilmesi, Erdoğan'a ve AKP'ye muhalefetin vatan hainliği ile özdeşleştirilmesi sonucunu da yaratmıştır.

Zakaria'nın "İlliberal Demokrasi" kavramı, Türkiye'nin 2011-2018 yılları arasında gösterdiği demokratik gerilemeyi tanımlamak için kullanılabilecek bir başka hibrit rejim türüdür. Demokratik şekilde seçilen iktidarların, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı gibi anayasal sınırlamaları tanınaması ve bunun sonucunda temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını öngören illiberal demokrasilerin özellikleri bu dönemde Türkiye ile uyum göstermektedir. AKP iktidarı üçüncü ve dördüncü döneminde seçimlerin adil olma niteliğine ilişkin yaşanan sorunlara rağmen demokratik bir usulle iktidara gelmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye'deki ifade özgürlüğünün, örgütlenme ve toplanma özgürlüğünün, yargı bağımsızlığının ve yasamanın etkinliğinin zarar görmesi, demokratik rejimin liberal niteliklerini kaybetmesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin 2011-2018 arasındaki rejim özelliklerinin -demokratik kurumlar ile otoriter pratikleri bir arada bulundurma özelliği ile hibrit rejim sınıflaması içinde değerlendirilen- Levitsky ve Way'in "Rekabetçi Otoriterlik" tanımı ile de uyum gösterdiği söylenebilir. Rekabetçi otoriter rejimlerde seçimler rekabetçi özelliğini korumakla beraber, eşit ve adil değildir. Türkiye'de de özellikle 2014 ve sonrasında düzenlenen seçimlerde giderek artan bir şekilde adil olmayan bir seçim kampanyası dönemi yaşanmaya başlamış, iktidar partisi AKP ile diğer muhalefet partilerinin eriştiği kaynaklar ve medyada yer alma süreleri, eşit olmayan bir yarışma ortamı yaratmıştır. Seçimlerin adilliğine ve eşitliğine yönelik eleştiriler, yukarıda ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı gibi Türkiye'deki demokratik nitelikleri değerlendiren çalışmaların içeriğinin ana meselelerinden biri olmuştur.

Rekabetçi otoriter rejimlerde ikinci olarak yasamanın etkisizleştirilmesi söz konusudur. AKP iktidarının milletvekili çoğunluğu sayesinde hazırlanan yasa tekliflerini rahatça çıkarması mümkün iken, muhalefetin yasa tekliflerine ilişkin görüş ve itirazlarını

¹⁵⁵ <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/bugun-77-milyon-kazanmistir/66007> Erişim Tarihi: 03.05.2018

bildirmesinin kısıtlanmasına yönelik Meclis İ t z   'nde değişiklikler yapılmıştır. Bunun yanında yasaların muhalefet tarafından denetlenmesini zorlaştıran, farklı konulara ilişkin yasa tekliflerini birleştiren ‘‘Torba Yasa’’  ıkarma yöntemi, AKP'nin     nc  ve dördüncü iktidar döneminde daha sık bir şekilde kullanılmı tır¹⁵⁶. Torba yasa yönteminin yanında parlamento denetiminin by-pass edilmesi için yasa tekliflerinin ‘‘Hükümet teklifi’’ yerine ‘‘Milletvekili teklifi’’ olarak verilmesi de kullanılan bir başka yöntemdir (Hazama ve Iba, 2017: 319). Darbe girişimi sonrası 20 Temmuz 2016'da ilan edilen olağanüstü hal ile birlikte KHK  ıkarma yetkisine sahip olan AKP hükümeti, TBMM'nin yasama faaliyetlerini de büyük ölçüde üstlenmiştir. AKP iktidarı bu uygulamalar ile     nc  ve dördüncü iktidar döneminde yasama organı TBMM'yi pasif bir konuma sürüklemeye çalışmıştır.

Rekabetçi otoriter rejimlerde     nc  bir özellik, yargının iktidarın kontrolü altında tutulmasıdır. AKP iktidarının 2010 yılından itibaren yargı organlarını şekillendirme ve yargı organları üzerindeki yürütme kontrolünü güçlendirmeyi amaçladığı görülmektedir. 17-25 Aralık soru tırmaları sonrasında 2014 yılında gerçekleştirilen HSYK'ya dair düzenleme, yine 2014 yılında düzenlenen HSYK  yelik seçimlerine AKP hükümeti yetkililerinin verdikleri demeçlerle müdahale etmesi, 2016 yılında Yargıtay'ın ve Danıştay'ın  ye yapısını de i tiren yasal düzenlemeler, hâkim ve savcılarının sık sık yerlerinin değiştirilmesi ve ihraç edilmesi, AKP iktidarının 2011-2018 yılları arasında yargı üzerinde yürütme denetimini sağlamak için attığı adımlardır. AB İlerleme Raporları ile Freedom House ve BTI Türkiye Raporları'na göre yargıda yapılan bu düzenlemeler Türkiye'de yargı bağımsızlığını geriletmi tir.

Rekabetçi otoriter rejimlerde görülen son bir özellik ise, medya alanında uygulanan baskılardır. Otoriter rejimlerin tersine rekabetçi otoriter rejimlerde muhalif medya kuruluşları ve gazeteciler var olabilir, ancak bu muhalif medya kuruluşları ile gazetecilere yönelik tehdit, borçların manip lasyonu ile kesilen ağır vergi cezaları, devlet reklamlarının ve ilanlarının muhalif medya kuruluşlarına verilmemesi gibi uygulamalar sıklıkla görülmektedir. AKP'nin     nc  iktidar döneminde medya kuruluşlarına ve gazetecilere yönelik bu tarz uygulamaların sıklıkla tatbik edildiği görülmektedir. AKP'nin dördüncü iktidar döneminde ise OHAL KHK'ları ile birçok medya kurulu unu kapattığı ya da bu kuruluşlara el koyduğu görülmektedir. Bunun

¹⁵⁶ AKP iktidarının ‘‘Torba Yasa’’ yöntemini kullanımına ilişkin bir çalışma için bkz. Hazama Y., Iba  . (2017). Legislative agenda setting by a delegative democracy: omnibus bills in the Turkish parliamentary system, *Turkish Studies*, 18(2), 313-333, doi: 10.1080/14683849.2016.1261022

yanında gazetecilerin tehdit edilmesi, sindirilmesi ve tutuklanması AKP'nin dördüncü iktidar döneminde olağan karşılanan bir olgu haline gelmiştir. 2017 Freedom House Türkiye Raporu'na göre Dünya üzerindeki en çok tutuklu gazeteci Türkiye'de bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere AKP iktidarının üçüncü ve dördüncü döneminde Türkiye literatürde tanımlanan farklı hibrit rejim türlerinin her birinden farklı özellikleri bünyesinde bulunduran bir rejim haline gelmiştir. Türkiye'nin bu farklı hibrit rejimleri içerisinde en fazla kök kavramı otoriterlik olan ve bu açıdan otoriterliğe en yakın hibrit rejim türü olarak değerlendirilebilecek rekabetçi otoriterlik rejim tipine yaklaştığını söylemek mümkündür. “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” adı verilen başkanlık sisteminin uygulanmaya başlamasıyla Türkiye'nin delegasyoncu demokrasinin özelliklerini daha güçlü bir şekilde göstermesi de beklenmektedir. Türkiye'deki rejimin demokratik nitelikleri ise literatürdeki demokrasi tanımlamalarından hızla uzaklaşmıştır. Türkiye'deki rejim 2014 ve sonrasında düzenlenen seçimler sırasında seçimlerin adilliğine dair ortaya çıkan sorunlar sebebiyle demokrasiyi en basit şekilde adil, rekabetçi ve serbest seçimlerin düzenlenmesine dayandıran Schumpeter'in demokrasi tanımlamasının bile uzağında kalmıştır.

SONUÇ

Demokrasi ve demokratikleşme hedefi, Türkiye'deki farklı siyasal akımların her dönem üzerinde durduğu ve tartıştığı kilit kavramlardır. Erken cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan 1920'li ve 1930'lu yıllarda dahi demokratik rejime geçiş için çok partili siyasal sistem denemeleri yapılmıştır. Ancak bu kadar vurgulanmasına ve vaat edilmesine rağmen, Türkiye'nin Cumhuriyet tarihinin herhangi bir döneminde tam anlamıyla demokratik bir rejime sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Tek parti rejiminin sona ermesi ile birlikte başlayan çok partili dönemde serbest ve adil seçimlerin düzenlenmesi ile iktidarın barışçıl bir şekilde el değiştirmesi mümkün olsa da, demokratik işleyiş sık sık askeri müdahaleler ile kesintiye uğramıştır. Askeri müdahaleler ile siyasal yapı içerisinde ordunun etkisi daimi kılınmaya çalışılmıştır. Askeri müdahale dönemleri dışında, iktidara gelen tek parti hükümetleri, siyasal ve toplumsal alanda genel olarak çoğunlukçu bir anlayışı benimsemiş, seçim sistemlerini temsilde adalet ilkesini zedelemeyi göze alarak iktidarlarını koruyacak biçimde düzenlemeye çalışmış, bireysel hak ve özgürlükleri çoğu zaman genişletmek yerine daraltmış, demokratik bir sistemde bulunması gereken denge-denetleme mekanizmalarının etkisini yitirmesine yol açan icraatlarda bulunmuşlardır. Koalisyon hükümetleri dönemleri ise, koalisyon ortağı partiler arasındaki çekişmeler ve uzlaşmaz tavırlar sebebiyle istikrarsız yönetim dönemleri olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin rejiminin bu süreçte eksik demokrasi türlerinden “vesayetçi demokrasi” ile “illiberal demokrasi”nin özelliklerini yansıttığını söylemek mümkündür.

1990'lı yıllar boyunca devam eden istikrarsız koalisyon hükümetlerinin yarattığı ekonomik krizler, insan hakları ihlallerinin artması ve 28 Şubat 1997'de yaşanan askeri müdahale ile tepe noktasına ulaşan ordunun siyaset üzerindeki etkisi, Türkiye'deki demokratik rejimin eksikliklerinin açık bir şekilde görülmesini sağlamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi, böyle bir siyasi ortam içerisinde 2001 yılında kurulmuştur. Partinin ileri gelenleri köken olarak İslamcı “Milli Görüş” geleneğinden gelmekle beraber, parti programı ve tüzüğü demokratikleşme hedefi etrafında şekillendirilmiştir. AKP, İslamcı ve Müslüman demokrat tanımlamalarından da uzak durarak kendisini muhafazakâr

demokrat bir parti olarak tanımlamıştır. AKP'nin parti programı ve tüzüğü ile uyumlu biçimde siyasal alanda savunduğu liberal demokrat değerler ile toplumsal alanda savunduğu muhafazakâr değerler muhafazakâr demokrat kimlik şemsiyesinde bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Partinin siyasal alandaki demokratikleşme söylemi AB'ye üye olmak için gerekli olan demokratik reformların gerçekleştirilmesine dönük olmuştur. AKP'nin muhafazakâr yönelimi ise, toplum içerisindeki dindar kesimlerin Cumhuriyet tarihi boyunca uğradığı ayrımcılıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan vaatler ile şekillenmiştir.

3 Kasım 2002'de düzenlenen genel seçimler ile iktidara gelen AKP, çok partili dönemde Türkiye'de kesintisiz olarak en uzun süre iktidarda kalan siyasal parti olmuştur. Bu çalışma içerisinde AKP iktidarının demokratikleşme anlayışı, iktidar dönemleri içerisinde yaşanan olaylar, bu yaşanan olaylara ilişkin Avrupa Birliği İlerleme Raporları'nın ve Freedom House ile BTI gibi düşünce kuruluşlarının yaptığı düzenli değerlendirmeler ve literatürde yer alan demokrasi ve hibrit rejim tanımlamaları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

AKP iktidara geldiği ilk dönem olan 2002-2007 arasında, parti programına, tüzüğüne ve muhafazakâr demokrasi kimliğine uygun icraatları gerçekleştirmeye yönelik bir anlayışı benimsemiştir. AB'den müzakere tarihi alabilmek için AKP'nin TBMM içerisindeki milletvekili çoğunluğu kullanılarak, demokratikleşmeye yönelik önemli reform paketleri hızlı bir şekilde TBMM'de kabul edilmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin ifade özgürlüğü, örgütlenme ve toplantı özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, insan hakları, ordu üzerinde sivil denetimin sağlanması ve kültürel haklar gibi konularda yasal mevzuatı AB standartları ile uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Yasal düzenlemelerin TBMM'de hızlı bir şekilde kabul edilmesi sonucunda, Türkiye AB ile tam üyelik için müzakerelere başlamıştır. Ancak reformların uygulanmasında sıkıntılar görülmüştür. Ordu üzerindeki sivil denetimin sağlanması, ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi konularda uygulamaların AB standartlarına erişmesi mümkün olmamıştır. Ancak bu durumdan ötürü iktidardaki ilk dönemini geçiren AKP hükümetinin sorumlu tutulması mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu dönemde AKP iktidar olsa da muktedit olamamış, Cumhurbaşkanlığı makamı, yargı organları ve TSK gibi devlet içindeki yapılar, resmi ve gayriresmî mekanizmalar yoluyla AKP iktidarının hareket alanını kısıtlamıştır. AB'ye katılım için gerçekleştirilen reformların arkasında AKP'nin "gizli gündemi"nin yer aldığı, laiklik ilkesinin ve cumhuriyet kazanımlarının tehlikede olduğu

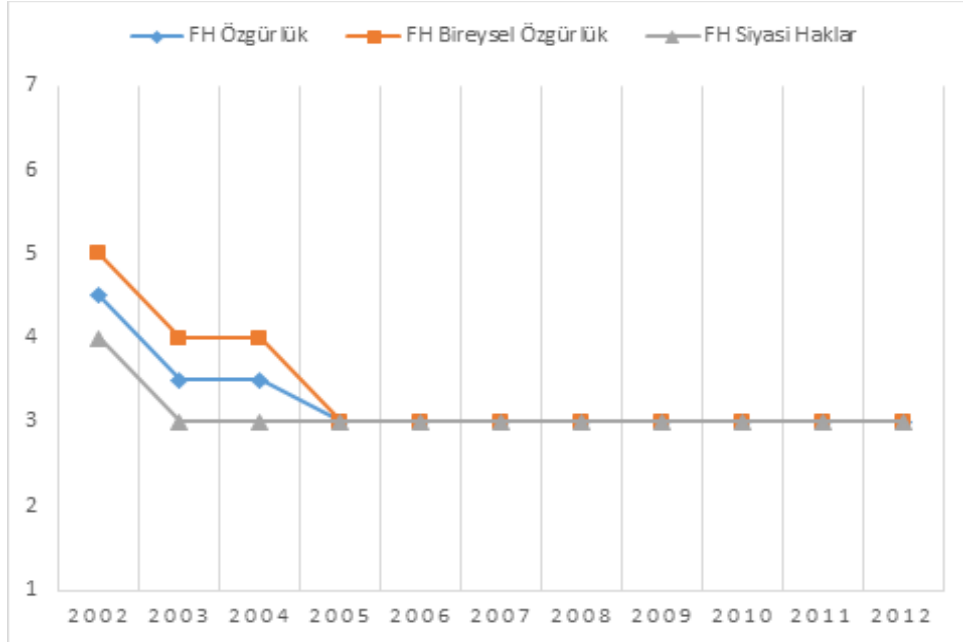
AKP'ye muhalif odaklar tarafından dile getirilmiştir. AKP'nin muhafazakâr tabanına yönelik üniversitelerde başörtüsü yasağının kaldırılması ve üniversitelere girişte meslek liselerine uygulanan katsayı farkının kaldırılması gibi gerçekleştirmek istediği düzenlemeler, “veto güçleri” olarak anılabilecek devlet organlarının ve siyasal muhalefetin oluşturduğu kamuoyuyla rafa kaldırılmıştır. AKP iktidarı ilk dönemi boyunca “hassas konularda” devlet kurumları ile çatışmaya girmekten kaçınarak uzlaşmacı bir tavır benimsemiş, böylece olası askeri müdahalelerin ve partiye yönelik açılacak kapatma davasının önüne geçmeye çalışmıştır. 27 Nisan 2007'de TSK tarafından yayınlanan “e-muhtıra” ile AKP kurucusu ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün aday olduğu cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale edilmeye çalışılmış, Anayasa Mahkemesi'nin 367 kararı ile Abdullah Gül'ün TBMM'de Cumhurbaşkanı seçilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. AKP'nin etkin yönetim gücünü tam anlamıyla gösteremediği bu dönem boyunca temel söylemi “milli irade”nin belirleyiciliği ve demokrasi etrafında şekillenmiş, parlamento içerisindeki ve dışındaki AKP muhalefetinin boş bıraktığı demokratikleşme alanı AKP iktidarı tarafından doldurulmuştur.

İlk döneminde devlet içerisindeki yerleşik yapılar tarafından “sınırlanan” AKP iktidarı, yine de demokratikleşme açısından önemli adımlar atmıştır. Bu dönemde yapılan yasal düzenlemeler, gerçekleştirilen reformlar, AB'ye üye olma hedefine olan bağlılığın sürekli olarak vurgulanması, Kürt sorununa ilişkin Kürt kimliğinin ve kültürünün tanınmasına dönük başlangıç aşamasında atılan adımlar, askeri vesayet ve Ermeni sorunu gibi konularda nispeten serbest bir tartışma ortamının oluşturulması, e-muhtıra ve 367 kararı gibi müdahalelere demokrasi vurgusu yapılarak karşı çıkılması, Türkiye'deki demokrasinin gelişmesine katkı sunmuştur. 2002-2007 arasında yayımlanan AB İlerleme Raporları, Freedom House ve BTI Türkiye Raporları bu durumu destekler şekilde yorumları içermektedir. Bu raporlar incelendiğinde Türkiye'deki anti-demokratik uygulamalar içerisindeki çok az konu AKP hükümetinin icraatları ile ilgili olarak görülmüş, anti-demokratik eleştirilerin büyük bir çoğunlukla yargı, TSK gibi devlet organları ile ilişkili olduğu görülmüştür. Raporlar içerisinde AKP iktidarına yönelik olarak ele alınabilecek tek eleştiri, AB ile müzakerelere başlanması sonrasında demokratikleşme reformlarının gerçekleştirilmesinin yavaşlamasıdır. Buna rağmen Türkiye'nin 2002-2007 arasında hem Freedom House özgürlük derecelendirmesi, hem de BTI demokrasi skoru yükselmiştir.

AKP iktidarının ikinci dönemi, güçlü bir şekilde kazanılan seçim zaferi ve AKP adayı Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile başlamıştır. Bu dönem AKP'nin devlet içerisinde de iktidar olma sürecini yansıtmaktadır. AKP ikinci iktidar döneminde, emuhtıra ve 367 krizleri sonrasında Cumhuriyet Başsavcısı tarafından parti hakkında açılan kapatma davası ile sarsılmıştır. Anayasa Mahkemesi'ndeki oylamada AKP'nin kapatılmaktan az bir farkla kurtulması, partinin iktidarını kısıtlayan devlet organları ile olan mücadelesini hızlandırmıştır. Cumhurbaşkanlığına AKP kökenli Abdullah Gül'ün seçilmesi, bir önceki dönemde anayasal yetkileri ile AKP iktidarını denetleyen ve sınırlayan bir veto gücü olan Cumhurbaşkanlığını etkisiz hale getirmiştir. TSK emuhtıranın ters tepmesi ve seçimlerde AKP'nin oy oranını arttırması ile siyasi alandan nispeten uzak durmaya çalışmış, Ergenekon ve Balyoz yargılamaları ile kurumsal olarak sarsılarak siyasi alandaki etkisini tamamen yitirmeye başlamıştır. Yargı organları ise, 2010 yılında düzenlenen referandum neticesinde AKP iktidarının etkisine daha açık bir hale gelmeye başlamıştır. Devlet içerisindeki siyasi iktidarı sınırlayan odakların zayıflatılmasıyla, AKP iktidarı ikinci döneminde hükümet gücünü etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır.

AKP iktidarının ilk döneminde demokratikleşmeye ilişkin benimsediği reformcu tutumun, ikinci döneminde daha kısıtlı bir çerçevede devam ettiği görülmektedir. Ordunun siyaset üzerindeki etkisinin zayıflatılması, yargı organlarının üye seçimlerinde yasama ve yürütmenin etkisinin arttırılarak demokratik anlayışın güçlendirilmesi, toplumsal azınlıklar olan Kürt ve Alevilere yönelik açılım politikasının başlatılması ve bu konudaki sorunlar ile Cumhuriyet tarihi boyunca tabu kabul edilmiş konuların toplumda tartışılmaya açılması, AKP iktidarının ikinci döneminde demokratikleşme alanında attığı önemli adımlardır. Ancak AB'ye üyelik çerçevesinde ilk döneme göre daha sınırlı adımlar atılmış, ilk dönemde kabul edilen reformların pratikte uygulanmasına dönük fazla çaba harcanmamıştır. Bu dönemde yayımlanan AB İlerleme Raporları, Freedom House ve BTI Türkiye Raporları demokratikleşme hızındaki bu duraklamayı yapılan değerlendirmeler ile ortaya koymaktadır. Türkiye'nin Freedom House derecelendirmesi bu dönem boyunca değişmemiş ve BTI Raporları'nda demokrasi skorunda ise sınırlı bir ilerleme sağlanmıştır. Şekil 2'de görüldüğü gibi Freedom House derecelendirmeleri (1 en özgür, 7 en özgür olmayan) 2002-2007 yılları arasında olumlu anlamda düşmüşken, 2007-2011 arasında sabit kalmıştır.

Şekil 2: Freedom House 2002-2012 Türkiye Raporları'nda Özgürlük Derecelendirmeleri

AKP iktidarının ikinci döneminde siyasal gücünü etkin bir şekilde kullanabilmeye başlamasıyla beraber, bazı otoriter uygulamaların da ortaya çıktığı görülmektedir. TSK ve devlet içerisinde yer alan ve iktidarı anti-demokratik yollarla değiştirmeyi amaçlayan kişilerin yargılanmasına dönük başlatılan Ergenekon ve Balyoz soruşturmalarında hukukun üstünlüğü ile yargı bağımsızlığına aykırı uygulamalar görülmüştür. Soruşturmaları yürüten savcılarının ve davalara bakan hâkimlerin Fethullah Gülen cemaati ile bağları bulunduğu bilinmekle beraber ve yargılamalardaki usulsüzlükler açık bir şekilde görülmesine rağmen yargılamalar AKP hükümeti ve Başbakan Erdoğan tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Deniz Feneri Derneği'nin karıştığı yolsuzluk hakkında açılan soruşturmaya dönük olarak AKP hükümetinin takındığı tavır ve soruşturmayı gerçekleştiren savcılarının tayin edilip soruşturmanın ellerinden alınması yargı bağımsızlığı konusunda bir başka gerilemeye işaret etmektedir. Yine Deniz Feneri Derneği soruşturmasında Başbakan Erdoğan'ın adının geçmesine ilişkin haber yapan Doğan Grubu'na ait medya kuruluşlarının bizzat Başbakan Erdoğan tarafından hedef gösterilmesi ve daha sonra Doğan Grubu'na yönelik yüksek rakamlı bir vergi

cezası kesilmesi, basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü konusundaki gerilemeleri göstermektedir.

AKP iktidarı ilk iki dönemi içerisinde “illiberal”, “eksik” ve “vesayetçi” bir demokrasi olarak değerlendirilebilecek Türkiye'nin demokratik alanda var olan eksikliklerinin giderilmesine dönük bir anlayışı benimsemiştir. AKP iktidarı bu dönemde, AKP parti programı ve tüzüğünde vurgulanan demokratik değerlerle tamamen örtüşen bir anlayışa sahip olmasa da, bu çalışmada açıklanmış olan farklı demokrasi tanımlamalarının genel kriterler olarak ele aldığı ordunun sivil denetim altına girmesi, ifade özgürlüğü, kültürel haklar ve özgürlükler gibi konularda Türkiye'nin gelişme sağlamasına benimsediği reformcu anlayışla katkıda bulunmuştur. Özellikle ordunun siyasi alan üzerindeki baskısının ve belirleyiciliğinin çözülmesi ile Türkiye vesayetçi demokrasi tanımlamasının dışına çıkmıştır.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından “Ustalık Dönemi” olarak adlandırılan AKP iktidarının üçüncü dönemi, AKP'nin siyasi alandaki tek belirleyici güç olarak konumunu sağlamlaştırması ile başlamıştır. Genel seçimlerde alınan yaklaşık %50'lik oy ile AKP ve lideri Recep Tayyip Erdoğan, Türk siyasetinde rakipsiz olduklarına ilişkin bir anlayışa sahip olmuştur. Benimsenen bu anlayış ve siyasi yapıda tek belirleyici güç olma, AKP'nin demokrasi anlayışını seçim sandığından galip çıkan parti ve liderin istediklerini yapabilmesiyle sınırlandırmıştır. Demokrasinin kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, bireysel özgürlükler, siyasi özgürlükler ve hesap verebilirlik/denge-denetim gibi nitelikleri göz ardı edilmeye başlanmıştır. Bu durum AKP'nin üçüncü iktidar döneminde çoğunlukçu bir demokrasi anlayışının yerleşmesini ve otoriter ve buyurgan uygulamaların önceki dönemlere göre daha sık görülmesini beraberinde getirmiştir.

AKP'nin üçüncü döneminde göstermeye başladığı otoriter anlayış ve Başbakan Erdoğan'ın toplumu kutuplaştırıcı söylemleri, Gezi Parkı eylemleri gibi güçlü protesto eylemlerinin oluşmasına neden olmuştur. AKP iktidarının ve Başbakan Erdoğan'ın otoriter uygulamalarına tepki olarak başlayan geniş çaplı Gezi Parkı eylemleri ile AKP iktidarının tutumu daha da sertleşmiştir. İktidarına yönelik protestoları birer tehdit olarak algılamaya başlayan AKP iktidarı, demokratik idealler arasında sayılan uzlaş ve müzakere yöntemlerini tercih etmek yerine çoğunlukçu ve kutuplaştırıcı söylemler ile otoriter uygulamalarını sıklaştırmıştır.

AKP tarafından iktidarına tehdit olarak algılanan bir başka olay, 17-25 Aralık soruşturmaları ile ortaya çıkmıştır. AKP'ye yakın çevreler tarafından “yargı darbesi” olarak adlandırılan bu olayda ortaya çıkan ciddi yolsuzluk iddiaları soruşturmayı yürüten Fethullah Gülen cemaatine mensup olduğu iddia edilen savcılarının ve hâkimlerin görevden alınmasıyla kapatılmıştır. Bir dini cemaate mensup olduğu ve bu nedenle görevlerini bağımsız şekilde icra etmediği iddia edilen savcı ve hâkimlerin, ancak AKP iktidarının aleyhine bir soruşturma yürüttükleri zaman görevden alınmaları, yargı bağımsızlığına ilişkin var olan sorunları daha da derinleştirmiştir. Çünkü bu tablo aynı hâkim ve savcılarının AKP aleyhine karar vermedikleri sürece göz ardı edildiklerini, hatta ortak çıkarlar söz konusu olduğunda desteklendiklerini ortaya koyarken, AKP aleyhine karar verilmesi halinde siyasal düzenin sarsılmaya, iktidarın devrilmeye çalışıldığı iddiası ile yürütmenin yargı üzerinde müdahalesini meşrulaştırabildiğini göstermektedir. Bu durum demokratik niteliklerden hukukun üstünlüğü ile yargı bağımsızlığı konusunda yaşanan sorunların daha da artmasına sebep olmuştur.

2011-2015 yılları arasında yaşanan gelişmeler, AKP iktidarının siyasal gücün tamamını kullanma kapasitesine eriştiği zaman demokratik yöntemleri göz ardı ettiğini, bunun yanında devleti ve toplumu iktidarın tahayyül ettiği bir düzende kurgulamak için otoriter pratikleri kullanmayı amaçladığını göstermiştir. Demokratikleşme açısından AKP iktidarını değerlendirmek için çalışmada incelenen AB İlerleme Raporları ile BTI ve Freedom House Türkiye Raporları'nda hükümetin anti-demokratik uygulamalarının sıklıkla eleştirildiği ve otoriter pratiklerin endişe yarattığı tespit edilmiştir. AKP iktidarının otoriterleşerek hak ve özgürlükleri kısıtlamasının yanında, bu dönemde demokratik seçimler için elzem bir nitelik olan adil ve eşit şartların da Türkiye'de düzenlenen seçimlerde tam anlamıyla sağlanamadığı değerlendirme raporlarında bulunmaktadır.

AKP iktidarının dördüncü dönemi, 2015'in Kasım ayında düzenlenen seçimlerde partinin bir kez daha % 50'ye yakın oy alması ile başlamıştır. 2014'te Cumhurbaşkanı seçilen Tayyip Erdoğan'ın anayasal zorunluluk sebebiyle AKP üyeliğinden ayrılmasına rağmen AKP, hükümet ve devlet üzerinde kontrolünü sağlama gayesi, bu dönemi karakterize eden olaylardan biridir. Bu dönemde AKP iktidarının Türkiye'de tek belirleyici siyasi güç olması gibi, Cumhurbaşkanı Erdoğan da AKP iktidarı içerisindeki tek belirleyici siyasi güç olmuştur. AKP'nin Kasım 2015'teki genel seçimde elde ettiği zaferde genel başkanı olan ve seçimlerden sonra hükümeti kurarak Başbakanlık görevini bir kez daha üstlenen Ahmet Davutoğlu'nun, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile

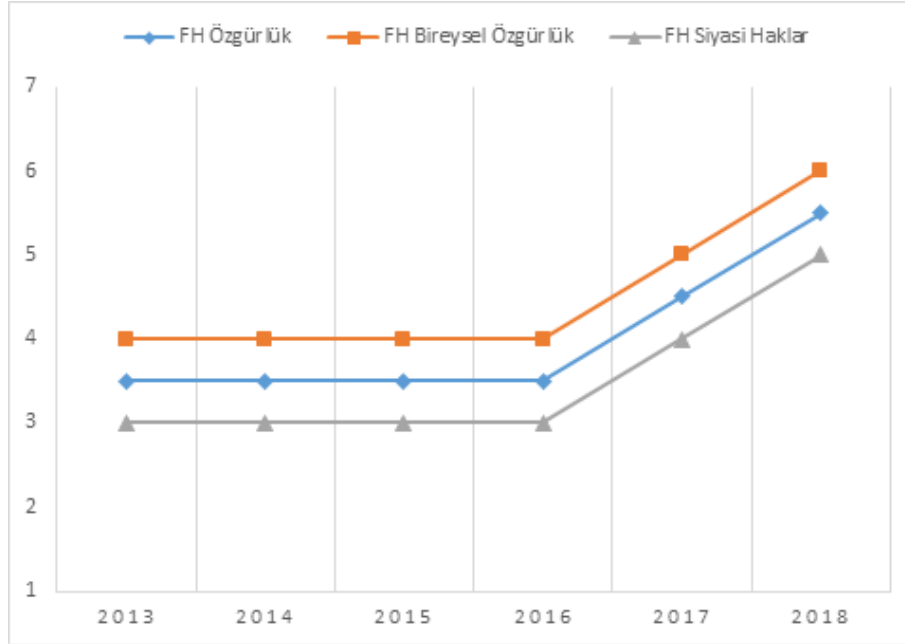
anlaşamaması sonucunda istifa etmesi, AKP'nin demokrasi anlayışının Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın belirlediği dar bir alana hapsedildiğini göstermektedir. Bu dar alan, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın belirlediği sınırlar içerisinde ve onayına tabi olarak siyaset yapmayı mümkün kılmaktadır.

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın devlet, hükümet ve fiiliyatta parti başkanı olarak belirleyiciliği sorgulanamaz hale gelmiştir. Sorgulanamaz bir liderlik ile birlikte darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL ve KHK yayımlama yetkisinin alınması, Türkiye içerisindeki bütün demokratik denge-denetleme mekanizmalarının tamamen etkisiz kaldığı bir ara rejimin oluşmasına sebebiyet vermiştir. OHAL KHK'ları ile parlamento ve Anayasa Mahkemesi denetimine tabi olmadan yasama görevini üstlenen AKP hükümeti, darbenin faili ilan edilen devlet içerisindeki "FETÖ"cuları temizlerken, siyasal yapı içerisinde kendisine muhalefet eden kesimleri de bu temizliğe katarak, ancak otoriter veya yarı-otoriter yönetimlerde görülebilecek bir icraatı gerçekleştirmiştir.

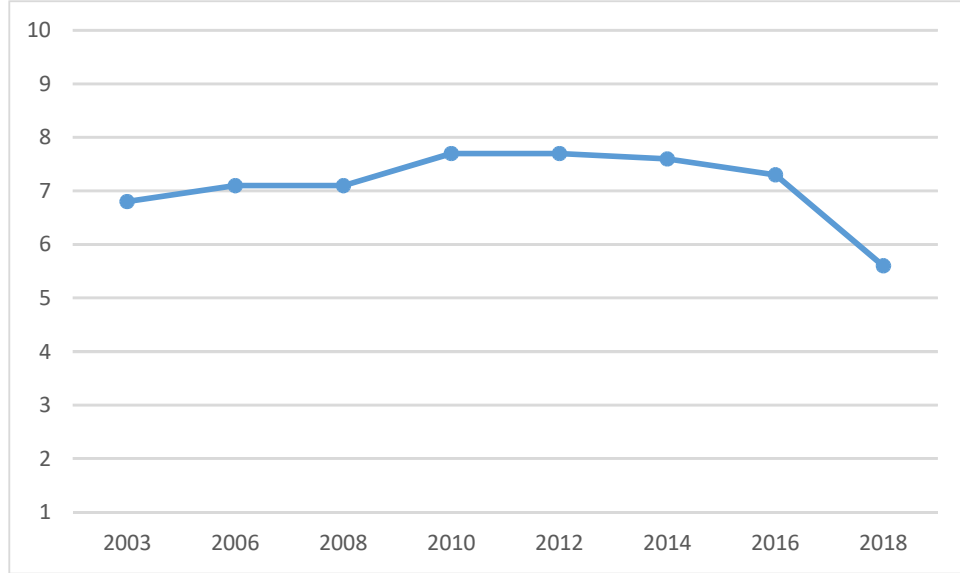
2017'nin Nisan ayında düzenlenen referandum ile kabul edilen Anayasa değişiklikleri, Türkiye'nin başkanlık sistemine geçişini öngörmektedir. Ancak "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak adlandırılan yeni sistem, denge-denetleme mekanizmalarının zayıflığı ve kuvvetler birliğine dönük olarak siyasal gücün tamamen cumhurbaşkanlığı makamı elinde toplanmasını sağlamasıyla, demokratik bir başkanlık sistemi olarak gözükmemektedir. "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"nin Haziran 2018'de düzenlenecek seçimlerde yürürlüğe girmesi ile hibrit rejim türlerinden "delegasyoncu demokrasi" tanımına uygun bir rejimi yaratması beklenmektedir.

AKP'nin dördüncü iktidar döneminde yayımlanan AB İlerleme Raporları'nda AKP hükümetine dönük eleştiriler daha da sertleştirmiştir. Eleştiriler adil ve eşit seçimlerin düzenlenmesi, yargı bağımsızlığı, kuvvetler ayrılığı, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü gibi kilit demokratik niteliklerde yoğunlaşmıştır. Şekil 3'te görüldüğü gibi Türkiye'nin Freedom House özgürlük derecelendirmeleri özellikle AKP'nin dördüncü iktidar döneminden itibaren olumsuz anlamda (1 en özgür, 7 en özgür olmayan) yükselmiştir. Çalışmanın yapıldığı tarihte yayımlanan son Freedom House Raporu'nda Türkiye Freedom House derecelendirmelerinde ilk kez "özgür olmayan ülke" statüsüne indirilmiştir. Böylece Türkiye'nin sahip olduğu özgürlük statüsü AKP iktidarı öncesi döneme kıyasla daha da gerilemiştir.

Şekil 3: Freedom House 2013-2018 Türkiye Raporları'nda Özgürlük Derecelendirmeleri

Şekil 4'te BTI demokrasi skorunun da AKP iktidarının dördüncü döneminde dramatik bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Çalışmanın yapıldığı tarihte yayımlanan son BTI Raporu'nda Türkiye'nin demokrasi statüsü "eksik demokrasi"den "ileri derecede eksik demokrasi"ye düşürülmüştür. 2011 yılından itibaren başlayan süreçte Türkiye'deki demokrasinin kalitesinin önce gerilediği, 2015 yılından sonra ise seçimler de dâhil olmak üzere sahip olunan bütün demokratik niteliklerin aşındırıldığı hibrit bir rejime geçiş yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

Şekil 4: BTI 2003-2018 Türkiye Raporları'nda Demokrasi Skoru

AKP'nin üçüncü ve dördüncü iktidar döneminde çalışmada yer alan delegasyoncu demokrasi, illiberal demokrasi ve rekabetçi otoriterlik gibi hibrit rejim tanımlamalarının özelliklerinin birçoğunun görüldüğü tespit edilmiştir. AKP iktidarının özellikle dördüncü dönemi ile beraber Türkiye'deki rejimi otoriter rejimlere en yakın hibrit rejim türü olan rekabetçi otoriterlik olarak tanımlamak mümkündür. AKP iktidarının üçüncü ve dördüncü dönemi içerisinde izlenen politikalar ve gerçekleştiren uygulamalarla çalışmada yararlanılan demokrasi tanımlamalarından ise hızla uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Demokratik rejimin çekirdeğini oluşturan ve en basit demokrasi tanımlamasında yer alan adil, rekabetçi ve serbest seçimlerin düzenlenmesi, Türkiye'deki seçimlerin adil niteliğinin belirgin bir şekilde aşındırılmasıyla Türkiye'deki rejimin karşılayamadığı bir demokratik nitelik haline gelmiştir.

Çalışma içerisinde yaklaşık 15 yıllık bir süreye yayılan AKP iktidarının tutarlı bir demokratikleşme anlayışına sahip olmadığı görülmüştür. 2002-2007 yılları arasını kapsayan AKP iktidarının ilk döneminde, devlet içerisindeki yerleşik yapılarla ve anayasal organlarla çatışan AKP'nin, demokratik reformları gerçekleştirme konusunda çaba sarf ettiği, AB ile müzakerelere başlanması için yasal mevzuattaki değişiklikleri hızla TBMM'den geçirdiği, parti programı ve tüzüğünde yer alan demokrasi anlayışına yakın bir anlayışı hayata geçirdiğini söylemek mümkündür. 2007-2011 yılları arasındaki

ikinci AKP iktidarı dönemi, AKP'nin devlet içerisinde iktidarını sağlamlaştırmasıyla orantılı olarak demokratikleşmeye ilişkin attığı adımlarda yavaşladığını göstermektedir. Bu dönemde ilk kez AKP iktidarının gözle görülür otoriter pratiklere başvurduğu görülmüştür. AKP iktidarının 2011-2015 yılları arasını kapsayan üçüncü iktidar dönemi ise 12 Haziran 2011 seçimlerinde yaklaşık %50'lik oy alınması ve AKP'nin devlet kurumları içerisinde iktidarını tam olarak sağlaması ile beraber bir kırılma noktasını oluşturmuştur. AKP iktidarı bu dönemde tutarlı bir şekilde demokratik anlayıştan uzaklaşmış, çoğunlukçu ve uzlaşmaz bir siyasi tavrı benimsemiş, iktidarına karşı tehdit olarak algıladığı hareketleri otoriter önlemler olarak bastırma yoluna gitmiştir. AKP lideri ve dönemin Başbakanı, daha sonra Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın da bu dönemde delegatif uygulamaları giderek güçlenen şekilde benimsediği görülmektedir. AKP iktidarının dördüncü dönemi ise, AKP lideri ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasi alandaki tekil güç olmasının inşasına dönük değişikliklerin hayata geçirilmesini ve demokratik kurumların tam anlamıyla yıpratılmasını içermiştir. Bu açıdan AKP iktidarının demokratikleşme yerine XXI. yüzyılda giderek yaygınlaşan hibrit rejim modellerini benimsediği, 2002-2011 yılları arasındaki demokratikleşme perspektifinin devlet içerisindeki iktidarını sağlamlaştırmaya dönük pragmatik bir anlayışa dayandığı anlaşılmaktadır. Bu çalışma içerisinde, siyasi ve toplumsal alandaki hâkimiyetini güçlendirdikçe AKP iktidarının Cumhuriyet döneminde seçimle tek başına iktidara gelen diğer partilerin iktidar dönemlerine benzer biçimde, hatta dördüncü iktidar döneminde diğer tek parti iktidarı dönemlerini aşan bir şekilde, demokratik anlayıştan hızla uzaklaştığı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakâr Demokrasi*. Ankara: AK Parti Yayını
- Akdoğan, Y. (2005). Adalet ve Kalkınma Partisi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık* içinde s. 272-306. İstanbul: İletişim Yayınları
- Akşin, S. (1992). "Atatürk döneminde demokrasi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(1), s. 245-252.
- Aren, S. (1993). *TİP olayı 1961-1971*. İstanbul: Cem Yayınevi
- Arslan, Z. (2005). Türkiye'de anayasacılık hareketleri ve liberalizm. M. Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* içinde s. 272-306. İstanbul: İletişim Yayınları
- Ayata, A. G. (1995). Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde Ortanın Solu hareketi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(3), s. 79-88.
- Belge, M. (2001/2006). "Mustafa Kemal ve Kemalizm". A. İnsel (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* (s. 29-43). İstanbul: İletişim Yayınları
- Bogaards, M. (2009). "How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism". *Democratization*, 16(2), s. 399-423. Erişim Tarihi: 06 Ağustos 2015, doi: 10.1080/13510340902777800
- Bora, T. (2005). Turgut Özal. M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* içinde s. 589-601. İstanbul: İletişim Yayınları
- Bora, T. (2009). Süleyman Demirel. Ö. Laçiner (Ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9 Dönemler ve Zihniyetler* içinde s. 502-514. İstanbul: İletişim Yayınları
- Bulut, S. (2009). "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 73-90

- Cizre-Sakallıoğlu Ü., Çınar, M. (2003). "Kemalism, Islamism, and politics in the light of the February 28 Process". *The South Atlantic Quarterly*, 102(2/3), s. 309-332.
- Collier, D. ve Levitsky, S. (1997). "Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research". *World Politics*, 49(3), s. 430-451. Erişim: 06 Ağustos 2017, URL: <http://www.jstor.org/stable/25054009>
- Coşar, S. & Özman, A. (2004). "Centre-right politics in Turkey after the November 2002 general election: neo-liberalism with a Muslim face". *Contemporary Politics*, 10(1), 57-74, Erişim Tarihi: 18 Mart 2018 doi: 10.1080/13569770410001701233
- Croissant, A. ve Merkel, W. (2004). "Introduction: democratization in the early twenty-first century". *Democratization*, 11(5), s. 1-9, Erişim: 05 Ekim 2015, doi: 10.1080/13510340412331304570
- Çakır, R. (2004). Milli Görüş Hareketi. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık* içinde s.544-575. İstanbul: İletişim Yayınları
- Çınar, M. (2006). "Turkey’s transformation under the AKP rule". *The Muslim World*, 96, 469-486.
- Çınar, M. (2015). *Vesayetçi demokrasiden “Milli” demokrasiye*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Çınar, M., Sayın, Ç. (2014). "Reproducing the paradigm of democracy in Turkey: Parochial democratization in the decade of Justice and Development Party". *Turkish Studies*, 15(3), 365-385. Erişim Tarihi: 25 Mart 2018, doi: 10.1080/14683849.2014.954743
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy; participation and opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Demirel, T. (2005a). Demokrat Parti. M. Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* (s. 480-529). İstanbul: İletişim Yayınları
- Demirel, T. (2005b). Adalet Partisi. M. Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* (s. 548-583). İstanbul: İletişim Yayınları

- Diamond, L. J. (1994). "Toward Democratic Consolidation". *Journal of Democracy*, 5(3), s. 4-17, Erişim: 21 Ağustos 2017, doi: <https://doi.org/10.1353/jod.1994.0041>
- Diamond, L. J. (2002). "Thinking About Hybrid Regimes". *Journal of Democracy*, 13(2), s. 21-35, Erişim: 05 Ekim 2015, doi: 10.1353/jod.2002.0025
- Diamond, L. J. (2015). "Facing up to the Democratic Recession". *Journal of Democracy*, 26(1), s. 141-155, Erişim: 06 Ağustos 2015, doi: 10.1353/jod.2015.0009
- Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış. *Siyasal Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 62(1). s. 65-88.
- Ekman, J. (2009). "Political Participation and Regime Stability: A Framework for Analyzing Hybrid Regimes". *International Political Science Review*, 30(1), s. 7–31, Erişim: 02 Ekim 2015, doi: 10.1177/0192512108097054
- Emrence, C. (2005). Dünya krizi ve Türkiye'de toplumsal muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası. M. Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* (s. 213-216). İstanbul: İletişim Yayınları
- Ertem, B. (2013). "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk on yılında parlamento içi muhalefet ve bir örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(17), s. 345-362.
- Ersoy, D. & Üstüner, F. (2016). "Liberal intellectuals" narration of the Justice and Development Party in Turkey". *Turkish Studies*, 17(3), s. 406-428, Erişim: 21 Mart 2018 doi: 10.1080/14683849.2016.1166057
- Esen, B., Gümüşçü, ř. (2016) "Rising competitive authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, 37(9), s. 1581-1606, Erişim: 27 Mart 2018 doi: 10.1080/01436597.2015.1135732
- Fukuyama, F. (2014). "States and Democracy". *Democratization*, 21(7), s. 1326-1340, Erişim: 06 Ağustos 2015, doi: 10.1080/13510347.2014.960208

- Fukuyama, F. (2015). "Why is Democracy Performing so Poorly?". *Democratization*, 26(1), s. 11-20, Erişim: 06 Ağustos 2015, doi: 10.1353/jod.2015.0017
- Geddes, B. (1999). "What Do We Know About Democratization After Twenty Years?". *Annual Review of Political Science*, 2, s. 115-144, Erişim: 21 Temmuz 2017, doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.115>
- Gilbert, L. ve Mohseni, P. (2011). "Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes". *Studies in Comparative International Development*, 46, s. 270-297, Erişim: 07 Eylül 2015, doi: 10.1007/s12116-011-9088-x
- Gözler, K. (1988). Halkoylamasının Değeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi*, 15(1-4), s.97-113.
- Gürsoy, Y. (2014). "Otoriterleşme ve Demokratikleşme". Sayarı, S., Dikici Bilgin, H. (ed.). *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular, Yaklaşımlar* (2. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 75-100
- Hadenius A. ve Teorell J. (2006). Authoritarian regimes: Stability, change, and pathways to democracy, 1972-2003. Erişim: 07 Eylül 2015, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/331.pdf>
- Hale, W. (2005) "Christian Democracy and the AKP: Parallels and contrasts". *Turkish Studies*, 6(2), s. 293-310. Erişim: 16 Mart 2018 doi: 10.1080/14683840500119601
- Hale, W., Özbudun, E. (2010). *Islamism, democracy and liberalism in Turkey: The case of the AKP*. New York: Routledge.
- Harris, G. S. (2011). "Military coups and Turkish democracy". *Turkish Studies*, 12(2), s. 203-213. Erişim: 21 Eylül 2017, doi: 10.1080/14683849.2011.573181
- Hazama Y., Iba Ş. (2017). "Legislative agenda setting by a delegative democracy: omnibus bills in the Turkish parliamentary system". *Turkish Studies*, 18(2), 313-333. Erişim Tarihi: 22 Mart 2018 doi: 10.1080/14683849.2016.1261022
- Howard, M. M., ve Roessler, P. G. (2006). "Liberalizing electoral outcomes in competitive authoritarian regimes". *American Journal of Political Science*, 50(2), s. 365-381. Erişim: 07 Ağustos 2016, doi: 10.1111/j.1540-5907.2006.00189.x

Huntington, S. P. (1991). "Democracy's third wave". *Journal of democracy*, 2(2), s.12-34.

İlhan, A. (2000). Totaliterliğin Önlenemez Yükselişi. Taha Toros Arşivi, Dosya No: 24.

Erişim Adresi:

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/35579/001519498006.pdf?sequence=1>

İnceoğlu, E. (2009). *Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

İnsel, A. (2001/2006). Giriş. A. Insel (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* (s. 17-27). İstanbul: İletişim Yayınları

İnsel, A. (2003). "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey". *South Atlantic Quarterly*, 102(2-3), s. 293-308. Erişim: 11 Mart 2018. doi: <https://doi.org/10.1215/00382876-102-2-3-293>

Kalaycıoğlu, E. (2002). The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party. B. Rubin, M. Heper, (Ed.), *Political parties in Turkey* içinde (41-61). Frank Cass: Londra

Kalaycıoğlu, E. (2015). "Turkish popular presidential elections: Deepening legitimacy issues and looming regime change". *South European Society and Politics*, 20(2), 157-179. Erişim Tarihi: 21 Mart 2018 doi: 10.1080/13608746.2015.1046264

Kaya Özçelik, P. (2010). Demokrat Parti'nin demokrasi söylemi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), s. 163-187.

Kaya Özçelik, P. (2011). 12 Eylül’ü Anlamak. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(1), 74-93.

Koçak, C. (1990). Siyasal tarih (1923-1950). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4 çağdaş Türkiye: 1908-1980* içinde s. 85-173 İstanbul: Cem Yayınevi.

Koçak, C. (2001/2006). Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik sistemi: Ebedi Şef / Milli Şef. A. Insel (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* (s. 119-137). İstanbul: İletişim Yayınları

- Koçak, C. (2005). Parliament membership during the single-party system in Turkey (1925-1945). *European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue (3)*, URL: <http://www.ejts.org/document497.html>
- Kongar, E. (2008), *Tarihimizle yüzleşmek*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Köker, L. (2001/2006). Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, devlet ve demokrasi. A. İnsel (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* (s. 97-112). İstanbul: İletişim Yayınları
- Kumbaracıbaşı, A. C. (2009). *Turkish Politics and the Rise of the AKP Dilemmas of institutionalization and leadership strategy*. New York: Routledge
- Kuru, H. (1996). *Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Lamprou, A. (2017). Political petitioning, denunciation, and state–society relations during the single-party period in Turkey, *Turkish Studies*, 18(3), s. 514-541. Erişim: 06 Ekim 2017, doi: 10.1080/14683849.2017.1300535
- Larrabee, F. S. (2013). Turkey's New Kurdish Opening. *Survival: Global Politics and Strategy*, 55(5,) 133-146, Erişim: 6 Nisan 2018 doi: 10.1080/00396338.2013.841816
- Levitsky, S., ve Loxton, J. (2013). "Populism and competitive authoritarianism in the Andes". *Democratization*, 20(1), s. 107-136. Erişim: 06 Ağustos 2015, doi:10.1080/13510347.2013.738864
- Levitsky, S., ve Way, L. (2002). "The rise of competitive authoritarianism". *Journal of democracy*, 13(2), s. 51-65. Erişim: 06 Ağustos 2015, doi: 10.1353/jod.2002.0026
- Levitsky, S., ve Way, L. A. (2010). "Why democracy needs a level playing field". *Journal of Democracy*, 21(1), s. 57-68.
- Lijphart, A. (1985). "Non-Majoritarian democracy: A comparison of federal and consociational Theories". *Publius*, 15(2), s. 3-15.

- Lipset, S. M. (1959). "Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy". *American political science review*, 53(1), s. 69-105. Erişim: 21 Ağustos 2017, URL: <http://www.jstor.org/stable/1951731>.
- Lord, C. (2017). "Rethinking the Justice and Development Party's 'Alevi openings'". *Turkish Studies*, 18(2), s. 278-296, Erişim: 24 Mart 2018 doi: 10.1080/14683849.2016.1257913
- Menocal, A. R. , Fritz, V. ve Rakner, L. (2008). "Hybrid regimes and the challenges of deepening and sustaining democracy in developing countries". *South African Journal of International Affairs*, 15(1), s. 29-40. Erişim: 02 Ekim 2015, doi: 10.1080/10220460802217934
- Merkel, W. (2004). "Embedded and defective democracies". *Democratization*, 11(5), s. 33-58. Erişim: 09 Ekim 2015, doi: 10.1080/13510340412331304598.
- Moore, B. (2003). *Diktatörlüğün ve demokrasinin toplumsal kökenleri: çağdaş dünyanın yaratılmasında soylunun ve köylünün rolü* (Çev. S. Tekeli ve A. şenel). Ankara: İmge Kitabevi.
- Morlino, L. (2004). "What is a 'good' democracy?". *Democratization*, 11(5), s. 10 32. Erişim: 09 Ekim 2015, doi: 10.1080/13510340412331304589
- Møller, J. ve Skaanig, S. (2011). *Requisites of democracy: Conceptualization, measurement, and explanation*. [Elektronik Sürüm]. New York: Routledge
- Møller, J. ve Skaanig, S. (2013). *Democracy and Democratization in Comparative Perspective: Conceptions, conjunctures, causes, and consequences* [Elektronik Sürüm]. New York: Routledge
- O'Donnell, G. A. (1994). "Delegative democracy". *Journal of democracy*, 5(1), s. 55-69. Erişim: 27 Haziran 2017, doi: 10.1353/jod.1994.0010
- O'Donnell, G. A. (2001). "Democracy, law, and comparative politics". *Studies in Comparative International Development (SCID)*, 36(1), 7-36.
- Öniş, Z. (2013). "Sharing power: Turkey's democratization challenge in the age of the AKP hegemony". *Insight Turkey*, 15(2), 103-122.

- Öniş, Z. (2015). "Monopolising the centre: The AKP and the uncertain path of Turkish democracy". *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 50(2), 22-41. Erişim Tarihi: 15 Mart 2018, doi: 10.1080/03932729.2015.1015335
- Özbudun, E. (2006). "From political Islam to conservative democracy: The case of the Justice and Development Party in Turkey". *South European Society & Politics*, 11(3-4), 543-557
- Özbudun, E. (2014). "AKP at the crossroads: Erdoğan's majoritarian drift". *South European Society and Politics*, 19(2), 155-167. Erişim Tarihi: 15 Mart 2018, , doi: 10.1080/13608746.2014.920571
- Özbudun, E. (2015). "Turkey's judiciary and the drift toward competitive authoritarianism". *The International Spectator: Italian Journal Of International Affairs*, 50(2), 42-55. Erişim Tarihi: 27 Mart 2018, doi: 10.1080/03932729.2015.1020651
- Özçetin B. ve Demirci S. (2005). Hürriyet Partisi. M. Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* (s. 541-547). İstanbul: İletişim Yayınları
- Özdemir, H. (1990). Siyasal tarih (1960-1980). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4 çağdaş Türkiye: 1908-1980 içinde* s. 190-260. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özder, F. (2006). *1980 Sonrasında Türkiye'de Muhafazakar Kimliğin Gelişimi ve Siyasal Partiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Özsel, D., Öztürk A. & Onur İnce H. (2013). "A Decade of Erdoğan's JDP: Ruptures and Continuities". *Critique*, 41(4), s. 551-570. Erişim: 5 Nisan 2018. doi: 10.1080/03017605.2013.876817
- Safi, İ. (2005). *Türkiye'de Muhafazakarlığın Düşünsel - Siyasal Temelleri ve 'Muhafazakar Demokrat' Kimlik Arayışları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi , Ankara.

- Sarfati, Y. (2017). "How Turkey's slide to authoritarianism defies modernization theory". *Turkish Studies*, 18(3), 395-415. Erişim Tarihi: 18 Mart 2018, doi: 10.1080/14683849.2017.1315304
- Schedler, A. (2002). "The menu of manipulation". *Journal of democracy*, 13(2), s. 36-50. Erişim: 27 Nisan 2017, doi: 10.1353/jod.2002.0031
- Schneider, C. Q. ve Schmitter, P. C. (2004). "Liberalization, transition and consolidation: measuring the components of democratization". *Democratization*, 11(5), s. 59-90. Erişim: 09 Ekim 2015, doi: 10.1080/13510340412000287271
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, socialism and democracy*. Routledge. [Elektronik Sürüm]. New York: Routledge. (İlk baskı: 1943)
- Söyler, M. (2013). Informal institutions, forms of state and democracy: the Turkish deep state, *Democratization*, 20(2), s. 310-334. Erişim: 05 Ekim 2017, doi: 10.1080/13510347.2011.650915
- Sözen, Y. (2014). "Demokrasiler ve Diğer Sistemler". Sayarı, S., Dikici Bilgin, H. (ed.). *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular, Yaklaşımlar* (2. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 45-74
- Şahin, B. (2017). "Two understandings of law: Hayek vs. Schmitt in the context of Turkey", *Turkish Studies*, 1-21. Erişim Tarihi: 21 Haziran 2017, doi: 10.1080/14683849.2017.1327812
- Şimşek, S. (2013). Conservative democracy as a cosmetic image in Turkish politics: The semiology of AKP's political identity. *Turkish Studies*, 14(3), s. 429-446. Erişim Tarihi: 17 Kasım 2017 doi: <http://dx.doi.org/10.1080/14683849.2013.831258>
- Tansel, D. (2009). Çetin Altan. Ö. Laçiner (Ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9 Dönemler ve Zihniyetler* içinde (424-437). İstanbul: İletişim Yayınları
- Taş, H. (2015). "Turkey – from tutelary to delegative democracy". *Third World Quarterly*, 36(4), s. 776-791. Erişim: 06 Ağustos 2015, doi: 10.1080/01436597.2015.1024450

- Taş, H (2017). "A history of Turkey's AKP-Gülen conflict". *Mediterranean Politics*, 1-8. Erişim Tarihi: 16 Mart 2018, doi: 10.1080/13629395.2017.1328766
- Taşkın, Y. (2009). Türkiye'de sağcılık bir kavramın yerleşme tarihini anlamak. Ö, Laçiner (Ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9 Dönemler ve Zihniyetler* içinde s. 451-473. İstanbul: İletişim Yayınları
- Taşpınar, Ö. (2014). "The end of the Turkish model". *Survival: Global Politics and Strategy*, 56(2), 49-64. Erişim Tarihi: 24 Mart 2018, doi: 10.1080/00396338.2014.901732
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları
- Tunçay, M. (1990a). Siyasal tarih (1908-1923). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4 çağdaş Türkiye: 1908-1980* içinde s. 26-81. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tunçay, M. (1990b). Siyasal tarih (1950-1960). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4 çağdaş Türkiye: 1908-1980* içinde s. 176-187. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Wigell, M. (2008). "Mapping 'hybrid regimes': Regime types and concepts in comparative politics". *Democratisation*, 15(2), s. 230-250. Erişim: 06 Ağustos 2015, doi: 10.1080/13510340701846319
- Yayla, A. (2005). Özal, Özal reformları ve liberalizm. M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* içinde s. 584-588. İstanbul: İletişim Yayınları
- Yıldırım, S. (2008). "Demokrat Parti ve dönemi: Sol tarih yazımında 'Kayıp' zamanın izinde". *Praksis Dergisi*, 18, s. 23-42.
- Yılmaz, M. (2005). Tek Parti CHP, Kemalizm ve Liberalizm. M. Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* (s. 189-196). İstanbul: İletişim Yayınları
- Zakaria, F. (1997). "The rise of illiberal democracy". *Foreign affairs*, 76(6), s. 22-43. Erişim: 17 Ekim 2015, URL: <http://www.jstor.org/stable/20048274>
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (7. bs). İstanbul: İletişim Yayınları

DİĞER BELGE VE KAYNAKLAR

“9 Cumhuriyet yazarı ve yöneticisi tutuklandı”, *BBC Türkçe*, 2016, 5 Kasım. Erişim

Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37882863>

“12 soruda Deniz Feneri davası”. *Radikal*, 2008, 11 Eylül. Erişim Adresi:

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/12-soruda-deniz-feneri-davasi-898145/>

“27 Nisan bildirisi TSK'nın sitesinden kaldırıldı”, *T24*, 2011, 29 Ağustos. Erişim Adresi:

<http://t24.com.tr/haber/27-nisan-bildirisi-tsknin-sitesinden-kaldirildi,165598>

“AB'den 'Evet'e ikinci destek”, *Vatan*, 2010, 3 Eylül. Erişim Adresi:

<http://www.gazetevatan.com/ab-den--evet-e-ikinci-destek-326750-dunya/>

“AB'den Türkiye'ye en sert ilerleme raporu”, *Euronews*, 2018, 15 Nisan. Erişim Adresi:

<http://tr.euronews.com/2018/04/15/ab-den-turkiye-ye-en-sert-ilerleme-raporu>

Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı/Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu.

(2017). Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Değişikliği Referandumu 16 Nisan 2017

AGİT/DKİHB Sınırlı Referandum Gözlem Heyeti Sonuç Raporu. Erişim Adresi:

<https://www.osce.org/tr/odihr/elections/turkey/331101?download=true>

“Ahlakım konusunda Başbakan sicil amirim değil”. *Hürriyet*, 2008, 6 Eylül. Erişim

Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahlakim-konusunda-basbakan-sicil-amirim-degil-9838070>

AK Parti Tüzüğü (t.y.). Ankara: AK Parti Yayınları

“AK Partili belediye başkanlarının istifa süreçleri”, *CNN Türk*, 2017, 31 Ekim. Erişim

Adresi: <https://www.cnnturk.com/turkiye/ak-partili-belediye-baskanlarinin-istifa-surecleri?page=1>

“AKP kapatılmadı”. *Hürriyet*, 2008, 30 Temmuz. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-kapatilmadi-9546038>

“AKP'nin gizli gündemi var”. *Radikal*, 2004, 8 Ocak. Erişim Adresi:

<http://www.radikal.com.tr/politika/akpnin-gizli-gundemi-var-696318/>

“AKP MKYK'den Davutoğlu'na büyük darbe”, *Cumhuriyet*, 2016, 29 Nisan. Erişim

Adresi:

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/524670/AKP_MKYK_den_Davutoglu_na_buyuk_darbe.html

“AKP’li Ünal ‘yeni başbakan’ı tanıttı: ‘Düşük profilli’ olacak”, *Diken*, 2016, 6 Mayıs.

Erişim Adresi: <http://www.diken.com.tr/akpli-unal-yeni-basbakani-tanitti-dusuk-profilli-olacak/>

“AKP'ye Kapatma Davası”. *BBC Turkish*, 2008, 14 Mart. Erişim Adresi:

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/03/080314_akp.shtml

Anayasa Mahkemesi Kararı (2008, 22 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 27032). Erişim

Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081022-15.htm>

“Anayasa Mahkemesi’nin Kararına Uymuyorum, Saygı da Duymuyorum”, *Türkiye*

Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2016, 28 Şubat. Erişim Adresi:

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/39955/anayasa-mahkemesinin-kararina-uyumuyorum-saygi-da-duymuyorum.html>

“Ankara'da terör saldırısı: 103 ölü”, *NTV*, 2015, 18 Kasım. Erişim Adresi:

https://www.ntv.com.tr/turkiye/ankarada-teror-saldirisi-103-olu,G7aJ87ksF0Kd8ko_oYJuOw

“Ankaray istasyonunda "ahlak" anonsu”, *Hürriyet*, 2013, 23 Mayıs. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/ankaray-istasyonunda-ahlak-anonsu-23342317>

“Artık katsayı yok”, *Milliyet*, 2011, 1 Aralık. Erişim Adresi:

<http://www.milliyet.com.tr/artik-katsayi-yok-gundem-1469920/>

Avrupa Komisyonu. (1998). Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine

Komisyon’un 1998 Düzenli Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf

Avrupa Komisyonu. (1999). Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine

Komisyon’un 1998 Düzenli Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf

Avrupa Komisyonu. (2000). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf

Avrupa Komisyonu. (2001). Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf

Avrupa Komisyonu. (2002). Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf

Avrupa Komisyonu. (2003). Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf

Avrupa Komisyonu. (2004). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf

Avrupa Komisyonu. (2005). Türkiye 2005 İlerleme Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf

Avrupa Komisyonu. (2006). Türkiye 2006 İlerleme Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf

Avrupa Komisyonu. (2007). Türkiye 2007 İlerleme Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf

Avrupa Komisyonu. (2008). Türkiye 2008 İlerleme Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf

Avrupa Komisyonu. (2009). 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf

Avrupa Komisyonu. (2010). 2010 Yılı Türkiye İlerleme Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf

Avrupa Komisyonu. (2011). Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf

Avrupa Komisyonu. (2012). Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf

Avrupa Komisyonu. (2013). Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf

Avrupa Komisyonu. (2014). Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf

Avrupa Komisyonu. (2015). Türkiye 2015 Yılı İlerleme Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf

Avrupa Komisyonu. (2016). 2016 Türkiye Raporu. Erişim Adresi:
https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf

Avrupa Komisyonu. (2018). 2018 Türkiye Raporu. Erişim Adresi:

https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf

“Aydın Doğan'a 1 hafta süre tanıyorum”. *Sabah*, 2008, 7 Eylül. Erişim Adresi:

<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/09/07/haber.019A1CED2E6941F38DAF8E41A0E100C0.html>

“Babuşcu: Gelecek 10 yıl, liberaller gibi eski paydaşlarımızın arzuladığı gibi

olmayacak”, *T24*, 2013, 1 Nisan. Erişim Adresi: <http://t24.com.tr/haber/babuscu-onumuzdeki-10-yil-liberaller-gibi-eski-paydaslarimizin-kabullenecegi-gibi-olmayacak,226892>

“Başbakan Erdoğan: Biz birkaç çapulcunun yaptıklarını yapmayız”, *Radikal*, 2013, 9

Haziran. Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan-erdogan-biz-birkac-capulcunun-yaptiklarini-yapmayiz-1136875/>

“Başbakan: “İki ayyaşın yaptığı muteber de...””, *CNN Türk*, 2013, 28 Mayıs.

Erişim Adresi:

<https://www.cnnturk.com/2013/turkiye/05/28/basbakan.iki.ayyasin.yaptigi.muteber.de/709778.0/index.html>

“Başbakan Erdoğan'dan ses kayıtları ile ilgili flaş açıklama”, *Milliyet*, 2014, 5 Mart.

Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-erdogan-dan-ses-kayitlari-siyaset-1846650/>

“Başbakan'ın, Strasbourg çıkışları!”, *T24*, 2011, 14 Nisan. Erişim Adresi:

<http://t24.com.tr/haber/basbakanin-strasbourg-cikislari,138864>

“Başsavcılık'tan MİT TIR'ları açıklaması: O görüntüler dosyada yok”, *Hürriyet*, 2015, 29

Mayıs. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bassavciliktan-mit-tirlari-aciklamasi-o-goruntuler-dosyada-yok-29138815>

“Balyoz Davası'nda tüm sanıklara beraat kararı”, *Habertürk*, 2015, 1 Nisan. Erişim

Adresi: <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1060335-balyoz-davasinda-tum-saniklara-beraat-karari>

“BBC, NTV'yle ortaklığını askıya aldı”, *BBC Türkçe*, 2013, 14 Haziran. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130614_bbc_ntv_peter_horrocks

Bazı Kanunlar İle 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2013, 11 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 28674). Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130611.pdf>

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. (t.y.). Methodology. Erişim Adresi: <https://www.bti-project.org/en/index/methodology/>

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. (2003). *Turkey*. Erişim Adresi: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2003/pdf/BTI_2003_Turkey.pdf

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. (2006). *Turkey*. Erişim Adresi: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2006/pdf/BTI_2006_Turkey.pdf

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. (2008). *Turkey Country Report*. Erişim Adresi: <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2008/itr/mena/>

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. (2010). *Turkey Country Report*. Erişim Adresi: <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2010/itr/mena/>

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. (2012). *Turkey Country Report*. Erişim Adresi: <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2012/itr/mena/>

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. (2014). *Turkey Country Report*. Erişim Adresi: <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2014/itr/mena/>

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. (2016). *Turkey Country Report*. Erişim Adresi: <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2016/itr/mena/>

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. (2018). *Turkey Country Report*. Erişim

Adresi: <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/tur/ity/2018/itr/mena/>

Birand, M. A., Çaplı, B., Dünder, C. (1991). Zafer, *Demirkırat* içinde. TRT-Milliyet Gazetesi

"Biri kişinin yararlanmaması için de Anayasa'da düzenleme olmaz", *Hürriyet*, 2002, 21

Aralık. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/biri-kisinin-yararlanmaması-icin-de-anayasa-da-duzenleme-olmaz-117045>

"Bugün 77 milyon kazanmıştır", *AK Parti*, 2014, 11 Ağustos. Erişim Adresi:

<https://www.akparti.org.tr/site/haberler/bugun-77-milyon-kazanmistir/66007#1>

"Camide içki içtiler' iddiasını yalanlayan müezzin: Teşekkür beklerken tenzil edildim",

T24, 2014, 22 Kasım Erişim Adresi: <http://t24.com.tr/haber/camide-icki-ictiler-iddiasini-yalanlayan-muezzin-tesekkur-beklerken-tenzil-edildim,277963>

"Can Dünder ve Erdem Gül cezaevinde", *BBC Türkçe*, 2015, 26 Kasım. Erişim Adresi:

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151126_can_dunhda

"Davutoğlu, Erdoğan'ı yalanlayıp gitti: Tercih değil, zaruret", *Cumhuriyet*, 2016, 5

Mayıs. Erişim adresi:

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/528176/Davutoglu__Erdogan_i_yalanlayip_gitti__Tercih_degil__zaruret.html

"Dindar bir gençlik yetiştirmek istiyoruz", *Hürriyet*, 2012 1 Şubat. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dindar-bir-genclik-yetistirmek-istiyoruz-19819295>

"Doğan Holding'e 826 milyon liralık vergi cezası", *T24*, 2009, 19 Şubat. Erişim Adresi:

<http://t24.com.tr/haber/dogan-holdinge-826-milyon-liralik-vergi-cezasi,29939>

"Dolmabahçe Camii imamı Halil Necipoğlu: Cami içerisinde alkol kullanan

görmedim", *Hürriyet*, 2015, 12 Haziran. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dolmabahce-camii-imami-halil-necipoglu-cami-icerisinde-alkol-kullanan-gormedim-29264724>

“Dolmabahçe Camisi'nin imam ve müezzini gitti”, *Hürriyet*, 2013, 21 Eylül. Erişim

Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dolmabahce-camisinin-imam-ve-muezzini-gitti-24756039>

“DTP kapatıldı”, *NTV*, 2009, 11 Aralık. Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/dtp-kapatildi,YhLjOTBid0WRxwHM0lumSA>

“Ergenekon davası sil baştan; savcı sanıkların beraatini istedi”, *T24*, 2017, 21 Haziran.

Erişim Adresi: <http://t24.com.tr/haber/ergenekon-davasi-sil-bastan-savci-saniklarin-beraatini-istedi,410192>

“Erdoğan: 400 milletvekilini verin ve bu iş huzur içinde çözülsün”, *T24*, 2015, 7 Mart.

Erişim Adresi: <http://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-gaziantep-te-konusuyor,289627>

“Erdoğan AK Parti kürsüsünde: Ortada bir metal yorgunluğu var”, *Gazete Duvar*, 2017, 30 Mayıs. Erişim Adresi:

<https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2017/05/30/erdogan-ak-parti-kursusunda/>

“Erdoğan: 'Beştepe'yi tanımıyorum' diyeni niye çağırayım ki, 1 Kasım'da seçime gidiyoruz!”, *T24*, 2015, 21 Ağustos. Erişim Adresi:

<http://t24.com.tr/haber/erdogan-bestepeyi-tanimiyorum-diyeni-niye-bestepeye-cagiriyim-ki-1-kasimda-secime-gidiyoruz,307025>

“Erdoğan: Bazı kitaplar vardır ki bombadan daha tesirlidir!”, *T24*, 2011, 10 Haziran.

Erişim Adresi: <http://t24.com.tr/haber/erdogan-bazi-kitaplar-vardir-ki-bombadan-daha-tesirlidir,150308>

“Erdoğan, Davutoğlu'nun bırakma kararını değerlendirdi”, *NTV*, 2016, 5 Mayıs. Erişim

Adresi: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-davutoglundun-birakma-kararini-degerlendirdi%2CM4MoKnWXk02lpnnB2mGmqw>

“Erdoğan: Din üzerinden siyasete karşıyız”, *Hürriyet*, 2004, 10 Ocak. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-din-uzerinden-siyasete-karsiyiz-38556005>

- “Erdoğan: En az üç çocuk doğurun”, *Hürriyet*, 2008, 7 Mart. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-en-az-uc-cocuk-dogurun-8401981>
- “Erdoğan: Gezi Parkı gösterileri kılıf”, *BBC Türkçe*, 2013, 11 Haziran. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130611_erdogan_gezi_konusmasi
- “Erdoğan: Kürtaj yasasını çıkartacağız”, *Radikal*, 2012, 29 Mayıs. Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-kurtaj-yasasini-cikartacagiz-1089484/>
- “Erdoğan: Makama gelirken iyi, 'boşalt' demek neden yadırganıyor?”, *Sputnik Türkiye*, 2017, 5 Ekim. Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201710051030440139-erdogan-makam-bosalt-yadirganiyor/>
- “Erdoğan: Melih Bey'e de istifa talebimiz iletildi, direnirlerse neticesi ağır olur”, *Sputnik Türkiye*, 2017, 19 Ekim. Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201710191030663471-erdogan-melih-gokcek-istifa-talebi-iletildi/>
- “Erdoğan'a 10 ay hapis”, *Milliyet*, 1998, 22 Nisan. Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/22/siyaset/siy00.html>
- “Erdoğan'dan önemli açıklamalar”, *Hürriyet*, 2013, 5 Kasım. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-onemli-aciklamalar-25051658>
- “Eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ tutuklandı”, *Hürriyet*, 2012, 6 Ocak. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/eski-genelkurmay-baskani-ilker-basbug-tutuklandi-19615243>
- European Commission. (t.y.). Conditions for Membership. Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditionsmembership_en
- “Evet Ergenekon'un savcısıyım”. *Vatan*, 2008, 16 Temmuz. Erişim Adresi: <http://www.gazetevatan.com/-evet-ergenekon-un-savcisiyim--189246-siyaset/>
- “Ey Kılıçdaroğlu sen Alevi olabilirsin, açık açık söyleyebilirsin”, *T24*, 2014, 2 Ağustos. Erişim Adresi: <http://t24.com.tr/haber/ey-kilicdaroglu-sen-alevi-olabilirsin-acik-acik-soyleyebilirsin,266357>

“Fethullah Gülen’in referandum yorumu”, *Habertürk*, 2010, 1 Ağustos. Erişim Adresi:
<http://www.haberturk.com/polemik/haber/537886-fethullah-gulenin-referandum-yorumu>

Freedom House. (t.y.). *Freedom in the World 2017 Methodology*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2017>

Freedom House. (1999). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/1999/turkey>

Freedom House. (2001). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2001/turkey>

Freedom House. (2002). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2002/turkey>

Freedom House. (2003). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2003/turkey>

Freedom House. (2004). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2004/turkey>

Freedom House. (2005). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/turkey>

Freedom House. (2006). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2006/turkey>

Freedom House. (2007). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2007/turkey>

Freedom House. (2008). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/turkey>

Freedom House. (2009). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2009/turkey>

Freedom House. (2010). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2010/turkey>

Freedom House. (2011). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/turkey>

Freedom House. (2012). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2012/turkey>

Freedom House. (2013). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/turkey>

Freedom House. (2014). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/turkey>

Freedom House. (2015). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2015/turkey>

Freedom House. (2016). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/turkey>

Freedom House. (2017). Populists and Autocrats: The Dual Threat to Global Democracy Freedom in the World 2017. Erişim Adresi:

https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FIW_2017_Report_Final.pdf

Freedom House. (2017). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/turkey>

Freedom House. (2018). *Freedom in the World Turkey*. Erişim Adresi:

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/turkey>

“Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanı istifa etti”, *BBC Türkçe*, 2011, 29 Temmuz. Erişim Adresi:

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/07/110729_turkey_kosaner

“Genelkurmay’ın gizli şifreleri”. *Hürriyet*, 2006, 21 Mart. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmay-in-gizli-sifreleri-4117069>

“Gezi Parkı için karar verdik”, *Hürriyet*, 2013, 29 Mayıs. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gezi-parki-icin-karar-verdik-23390657>

“Hakan Fidan yeniden MİT Müsteşarı”, *BBC Türkçe*, 2015, 9 Mart. Erişim Adresi:

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150309_fidan_yeniden_mustesar

“Hakan Şükür AK Parti'den istifa etti”, *Hürriyet*, 2013, 16 Aralık. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hakan-sukur-ak-partiden-istifa-etti-25375377>

“Hamdolsun Aldık”. *Sabah*, 2004, 19 Aralık. Erişim adresi:

<http://arsiv.sabah.com.tr/2004/12/19/siy101.html>

“HDP: Davutoğlu'nun gidişi siyaset için değil futbol için kayıp olur, gelişmeler Saray'ın çöküşünü haber veriyor”, *T24*, 2016, 5 Mayıs. Erişim Adresi:

<http://t24.com.tr/haber/hdp-davutoglundun-gidisi-siyaset-icin-degil-futbol-icin-kayip-olur-gelismeler-sarayin-cokusunu-haber-veriyor,339064>

“HDP'li bakanlar Müslüm Doğan ve Ali Haydar Konca istifa etti... İşte gerekçesi...”,

Hürriyet, 2015, 23 Eylül. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hdpli-bakanlar-muslum-dogan-ve-ali-haydar-konca-istifa-etti-iste-gerekcesi-30140567>

““Hızlı Karar Almak İçin Yönetim Sistemimizi Değiştirmekten Başka Çaremiz Yok””,

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2017, 10 Şubat. Erişim Adresi:

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/70974/hizli-karar-almak-icin-yonetim-sistemimizi-degistirmekten-baska-caremiz-yok.html>

“Hükümet 'B planı'na hazırlanıyor”, *Al-Jazeera Turk*, 2014, 26 Eylül. Erişim Adresi:

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hukumet-b-planina-hazirlaniyor>

“İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”

(2012, 11 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 28261). Erişim Adresi:

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>

“İmamın Ordusu'na savcılık soruşturması”, *NTV*, 2011, 31 Mart. Erişim Adresi:

https://www.ntv.com.tr/turkiye/imamin-ordusuna-savcilik-sorusturmasi,G8z4DNfXxkGRF7Cg7S_mtg

“İnsanlık anıtı' artık yok”, *Milliyet*, 2011, 14 Haziran. Erişim Adresi:

<http://www.milliyet.com.tr/-insanlik-aniti--artik-yok-gundem-1402439/>

“İşte Anayasa Mahkemesi'nin Mehmet Altan'ın tahliyesine hükmettiği kararın tam

metni”, *T24*, 2018, 12 Ocak. Erişim Adresi: <http://t24.com.tr/haber/iste-anayasa-mahkemesinin-mehmet-altanin-tahliyesine-hukmettigi-kararin-tam-metni.533296>

“İşte yeni yüksek yargı”, *Hürriyet*, 2016, 2 Temmuz. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-yeni-yuksek-yargi-40125543>

“Kabataş'ta aslında ne oldu”, *Hürriyet*, 2015, 25 Ekim. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kabatasta-aslinda-ne-oldu-40005830>

Kalkınma ve Demokratikleşme Programı. (t.y.). Ankara: AK Parti Yayınları

“Kadir Topbaş istifa etti.. Ak Parti'nin yeni başkan adayı o mu olacak?”, *Hürriyet*, 2017,

23 Eylül. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kadir-topbas-istifa-etti-40587764>

“Kazanırlarsa gayrimeşru sayarız”, *Hürriyet*, 2014, 25 Eylül. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kazanirlarsa-gayrimesru-sayariz-27269851>

“Kılıçdaroğlu, 'Adalet Yürüyüşü'nün 10 maddelik manifestosunu açıkladı”, *T24*, 2017, 9

Temmuz. Erişim Adresi: <http://t24.com.tr/haber/kilicdaroglu-adalet-yuruyusunun-10-maddelik-manifestosunu-acikladi.413453>

“Kılıçdaroğlu: Bu bir saray darbesi”, *BBC Türkçe*, 2016, 5 Mayıs. Erişim Adresi:

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160505_kilicdaroglu_akp

“Kış lastiği düzenlemesinden ilçe taşımaya; işte OHAL KHK'larının getirdikleri”, *T24*,

2017, 26 Aralık. Erişim Adresi: <http://t24.com.tr/haber/kis-lastigi-duzenlemesinden-ilce-tasimaya-iste-ohal-khklarinin-getirdikleri.521222>

“Köşk'te de oturma düzeni değişti”, *Hürriyet*, 2011, 18 Ağustos. Erişim Adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/koskte-de-oturma-duzeni-degisti-18519508>

“Milliyetçi Hareket Partisi Teşkilat İşlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı ve

Ankara Milletvekili Sayın Şefkat ÇETİN'in, Başbakan'a yapılan sivil darbe hakkındaki yazılı basın açıklaması”, *Milliyetçi Hareket Partisi*, 2016, 6 Mayıs.

Erişim Adresi:

https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4068/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Teskilat_Islerinden_Sorumlu_Genel_Baskan_Yardimcisi_ve_Ankara_Milletvekili_Sayin_Sefkat_CETIN__in_B.html

“MİT Müsteşarı ifadeye çağrıldı”, *Habertürk*, 2012, 8 Şubat. Erişim Adresi:

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/713829-mit-mustesari-ifadeye-cagrildi>

“MİT TIR'ları için talimat verdim davayı anında açtım”, *Hürriyet*, 2015, 1 Haziran,

Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/mit-tirlari-icin-talimat-verdim-davayi-aninda-actim-29159854>

Modus Vivendi. (t.y.). *Oxford Living Dictionaries içinde*. Erişim Adresi:

https://en.oxforddictionaries.com/definition/modus_vivendi

Modus Vivendi. (t.y.). *Tureng Multilingual Dictionary içinde*. Erişim Adresi:

<http://tureng.com/en/turkish-english/modus%20vivendi>

“Olağanüstü Hâl Kanun Hükmünde Kararnamelerine İlişkin Kararların Basın Duyurusu”,

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 2016, 4 Kasım. Erişim Adresi:

<http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/basin/kararlarailiskinbasinduyurulari/genelkurul/de-tay/21.html>

Pelikan Dosyası. (2016, 1 Mayıs). “Selam olsun!” [Blog Yazısı]. Erişim Adresi:

<https://pelikandosyasi.wordpress.com/2016/05/01/selam-olsun/>

“Sabah-atv parası Katar ve devlet bankalarından çıktı”, *Hürriyet*, 2008, 23 Nisan. Erişim

Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sabah-atv-parasi-katar-ve-devlet-bankalarindan-cikti-8765369>

““Saray” resmen “Külliye” oldu”, *NTV*, 2015, 7 Temmuz. Erişim Adresi:

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/saray-resmen-kulliye-oldu,TtOt9LMaDU2jgVcy2IfUMw>

“Saray'a kural yok”, *Cumhuriyet*, 2017, 30 Ocak. Erişim Adresi:

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/667485/Saray_a_kural_yok.html

“Savcı Sarıkaya meslekten ihraç edildi”, *Birgün*, 2006, 21 Nisan. Erişim Adresi: <https://www.birgun.net/haber-detay/savci-sarikaya-meslekten-ihrac-edildi-26713.html>

“Sayın Bağış’ ın Türkiye’ nin Kendi İlerleme Raporuna İlişkin Basın Açıklaması”, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2013, 2 Ocak. Erişim Adresi: <https://www.ab.gov.tr/48405.html>

“Son dakika... Ahmet Edip Uğur istifa etti”, *CNN Türk*, 2017, 30 Ekim. Erişim Adresi: <https://www.cnnturk.com/son-dakika-ahmet-edip-ugur-istifa-etti>

“Suruç'ta katliam: 31 ölü, 104 yaralı”, *BBC Türkçe*, 2015, 21 Temmuz. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_suruc_saldiri

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (t.y.). “Siyasi Reformlar – I”. Ankara. Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/files/rehber/04_rehber.pdf

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2012). ““Türkiye tarafından hazırlanan 2012 Yılı İlerleme Raporu”. Ankara. Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_02_01_13_fotomat_version.pdf

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2013). ““Türkiye tarafından hazırlanan 2013 Yılı İlerleme Raporu”. Ankara. Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/files/2013TR%20IR/tthir_tr_14_01_2013.pdf

T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı. (2013). “Demokratikleşme Paketi”. Ankara

Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2014, 2 Mart). *Resmî Gazete* (Sayı: 28940). Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313-15.htm>

“Terleyen koşan cumhurbaşkanı”, *Milliyet*, 2014, 9 Nisan. Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/terleyen-kosan-cumhurbaskani-siyaset-1864175/>

“Üç bakanın oğlu gözaltında”, *Hürriyet*, 2013, 17 Aralık. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/uc-bakanin-oglu-gozaltinda-25378920>

“Yeni içki yasakları ne değiştirdi?”, *Radikal*, 2013, 25 Mayıs. Erişim Adresi:

<http://www.radikal.com.tr/ekonomi/yeni-icki-yasaklari-ne-degistirdi-1134889/>

EK 1 – Freedom House Değerlendirme Kriterleri ve Soruları

SİYASİ HAKLAR:

1. Seçim Süreci

- Devlet-Hükümet Başkanı özgür ve adil bir seçimle mi seçilmiş?
- Ulusal yasama organı temsilcileri, özgür ve adil bir seçimle mi seçilmiş?
- Seçim yasaları ve çerçevesi adil mi, seçim yasaları seçim yönetimi organları tarafından tarafsızca uygulanıyor mu?

2. Politik Çoğulculuk ve Katılım

- İnsanların seçimlerine göre yeni parti veya gruplar oluşturmaları mümkün mü? Sistem rekabet eden parti ve grupların ortaya çıkmasına veya ortadan kaybolmasına izin veriyor mu?
- Seçimler vasıtasıyla mevcut iktidara karşıt bir grubun veya partinin göreve gelme ve daha fazla destek edinme imkanı var mı?
- Halkın politik tercihleri demokratik hesap vermeye tabi olmayan askeri güçten, dış güçlerden, totaliter partilerden, dini hiyerarşilerden, ekonomik oligarşilerden veya herhangi bir başka güç grubundan bağımsız gerçekleşebiliyor mu?
- Nüfus içerisinde bulunan çeşitli grupların (kültürel, etnik, dini, cinsel, LGBTİ veya diğer azınlık grupları) tam olarak siyasi hakları ve seçilme imkanları bulunmakta mı?

3. Hükümetin İşleyişi

- Devlet liderleri ve ulusal yasama temsilcileri hükümetin politikalarına serbest bir şekilde karar verebiliyor mu?
- Hükümet yolsuzluktan arındırılmış mı?
- Hükümet açık ve şeffaf şekilde faaliyet gösteriyor mu?

BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER:

1. İfade Özgürlüğü ve İnanç Özgürlüğü

- Medya özgür ve bağımsız mı?
- Dini kurumlar ve topluluklar, inançlarını ve kendilerini, özel hayatlarında ve kamusal alanlarda ifade etme özgürlüğüne sahipler mi?
- Akademik özgürlük var mı ve eğitim sistemi siyasi telkinlerden bağımsız şekilde işletilmekte mi?
- Bireyler siyasi veya diğer hassas konularda görüşlerini izlenme ve yargılanma korkusu olmadan özgürce dile getirebiliyor mu?

2. Örgütlenme ve Toplantı Özgürlüğü

- Toplantı, gösteri ve tartışma yapabilme özgürlüğü var mı?
- Sivil toplum kuruluşları için -özellikle insan hakları alanında faaliyet gösteren- özgürlükten bahsedilebilir mi?
- Serbest ticaret örgütleri, sendika veya benzeri yapılanmalar için özgürlük mevcut mu?

3. Hukukun Üstünlüğü

- Yargı bağımsız mı?
- Medeni ve kriminal olaylar yasalarca belirtilen esaslara uygun olarak yürütülmekte mi?
- Meşru olmayan fiziksel güç kullanımına karşı koruma bulunmakta mı?
- Yasalar, politikalar ve uygulamalar nüfusun her kesimine eşit şekilde mi uygulanıyor?

4. Kişisel Özerklik ve Bireysel Haklar

- Vatandaşlar, seyahat özgürlüğüne, mülk edinme, iş bulma veya eğitim alma haklarına sahipler mi?

- Vatandaşların mülk edinme ve kendi işlerini kurma hakları var mı? Özel sektör faaliyetleri haksız yere hükümet yetkilerinin, güvenlik güçlerinin, siyasi parti/grupların veya organize suçun etkisinde kalmıyor mu?
- Cinsiyet eşitliği, eş seçimi, aile içi şiddetten korunma, görünüşünü düzenleme ve aile büyüklüğü konularında kişilerin sosyal özgürlüğü var mı?
- Bireyler fırsat eşitliğine sahip mi ve ekonomik sömürüye uğruyorlar mı?

EK 2 – BTİ Değerlendirme Kriterleri

SİYASAL DÖNÜŞÜM KRİTERLERİ

1. Devletin Temel İşlevlerini Yerini Getirme Kapasitesi

- 1.1. Güç Kullanımında Tekel
- 1.2. Devlet Kimliği
- 1.3. Dini inançlara müdahale
- 1.4. Temel Yönetim

2. Siyasal Katılım

- 2.1. Özgür ve Adil Seçimler
- 2.2. Etkin yönetim
- 2.3. Örgütlenme/ toplanma hakkı
- 2.4. İfade özgürlüğü

3. Hukukun Üstünlüğü

- 3.1. Kuvvetler Ayrılığı
- 3.2. Yargı Bağımsızlığı
- 3.3. Yolsuzlukla mücadele ve yasal kovuşturma
- 3.4. Sivil Haklar

4. Demokratik Kurumların İstikrarı

- 4.1. Demokratik Kurumların Performansı
- 4.2. Demokratik Kurumlara Bağlılık

5. Siyasi ve Sosyal Entegrasyon

- 5.1. Parti Sistemi
- 5.2. Çıkar grupları
- 5.3. Demokrasinin kabulü/ Demokrasiye Bağlılık/
- 5.4. Sosyal Sermaye

YÖNETİM ENDEKSİ KRİTERLERİ

1. Zorluk Düzeyleri

- 1.1. Yapısal Kısıtlılıklar/Engeller
- 1.2. Sivil Toplumun Gelenekleri/ Alışkanlıkları
- 1.3. Çatışma Yoğunluğu
- 1.4. Gayrisafi Yurt içi Hasıla Satın Alma Gücü Paritesi Ölçeklendirmesi
- 1.5. BM Eğitim Endeksi Ölçeklendirmesi
- 1.6. BTİ Devletin Temel İşlevlerini Yerine Getirme Kapasitesi ve Hukukun Üstünlüğü
2. İdare/ Yönetim Kabiliyeti
 - 2.1. Özelleştirme
 - 2.2. Yürütme/Uygulama
 - 2.3. Politika Öğrenimi
3. Kaynak Verimliliği/ Yeterliliği
 - 3.1. Varlıkların Etkin Kullanımı
 - 3.2. Politikaların Uyumlaştırılması
 - 3.3. Yolsuzluk Karşıtı politikalar
4. Uzlaşmanın Tahsisi
 - 4.1. Hedeflerde Anlaşma/ Görüş Birliğine Varma/Mutabakat
 - 4.2. Anti-demokratik Aktörler
 - 4.3. Çatışma Yönetimi
 - 4.4. Sivil Toplum Katılımı
 - 4.5. Uzlaşma
5. Uluslararası İşbirliği
 - 5.1. (Mali) Desteklerin Yerinde ve Etkin Kullanımı
 - 5.2. Kredibilite/ Güvenilirlik
 - 5.3. Bölgesel İşbirliği

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 27/07/2018

Tez Başlığı : DEMOKRATİKLEŞME PERSPEKTİFİNDEN ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARI

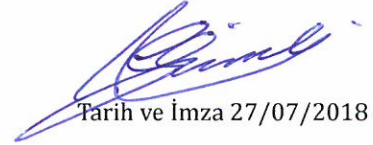
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 211 sayfalık kısmına ilişkin, 27/07/2018 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6.6 'tır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☒ Alıntılar hariç
- 4- ☐ Alıntılar dâhil
- 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza 27/07/2018

Adı Soyadı: KEMAL CAN SEVİMLİ

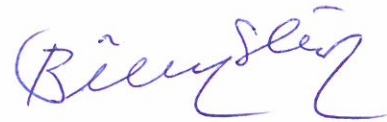
Öğrenci No: N11126777

Anabilim Dalı: SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

Programı: SİYASET BİLİMİ

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. BİCAN ŞAHİN

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT**

27/07/2018

Thesis Title : FROM THE DEMOCRATISATION PERSPECTIVE THE RULE OF JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY

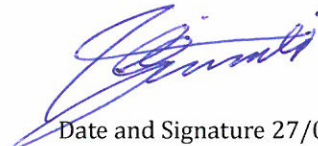
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 27/07/2018 for the total of 211 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 6..... %.

Filtering options applied:

1. ☒ Approval and Declaration sections excluded
2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☒ Quotes excluded
4. ☐ Quotes included
5. ☒ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature 27/07/2018

Name Surname: KEMAL CAN SEVİMLİ

Student No: N11126777

Department: POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Program: POLITICAL SCIENCE

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Assoc. Prof. Dr. BİCAN ŞAHİN

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 27/07/2018

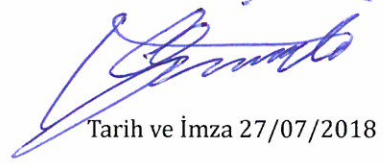
Tez Başlığı: DEMOKRATİKLEŞME PERSPEKTİFİNDEN ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır;
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza 27/07/2018

Adı Soyadı: KEMAL CAN SEVİMLİ

Öğrenci No: N11126777

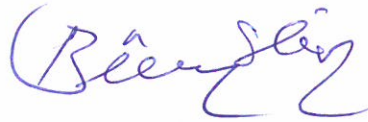
Anabilim Dalı: SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

Programı: SİYASET BİLİMİ

Statüsü : ☒Yüksek Lisans ☐Doktora ☐Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

ETİK KURUL İZNİNE İHTİYAÇ YOKTUR.

Doç. Dr. BİCAN ŞAHİN

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT**

Date: 27/07/2018

Thesis Title: FROM THE DEMOCRATISATION PERSPECTIVE THE RULE OF JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature 27/07/2018

Name Surname: KEMAL CAN SEVİMLİ

Student No: N11126777

Department: POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Program: POLITICAL SCIENCE

Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Assoc. Prof. Dr. BİCAN ŞAHİN